

ÚRSKURÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

Mál nr. 1/2021

Fjalllendi norðan Geirþjófsfjarðar

30. ágúst 2023

EFNISYFIRLIT

1	ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD	1
2	MÁLSMEDFERÐ	2
2.1	Hlutverk óbyggðanefndar.....	2
2.2	Ísafjarðarsýslur (svæði 10B) teknar til meðferðar.....	2
2.3	Lýstar kröfur og kynning	4
2.4	Mál nr. 1/2021, Fjalllendi norðan Geirþjófsfjarðar.....	5
3	KRÖFUGERÐ.....	10
3.1	Kröfur íslenska ríkisins	10
3.2	Kröfur vegna Hokinsdals í Arnarfirði	10
3.3	Kröfur vegna Laugabóls í Arnarfirði	10
3.4	Kröfur vegna Horns og Skóga í Mosdal í Arnarfirði	11
3.5	Kröfur vegna Kirkjubóls í Mosdal í Arnarfirði.....	11
4	GÖGN OG GAGNAÖFLUN.....	12
4.1	Inngangur	12
4.2	Rannsóknarskylda óbyggðanefndar	12
4.3	Vettvangsferð	13
4.4	Skýrslutökur	13
5	SAGA LANDSVÆÐA.....	14
5.1	Landnám.....	14
5.2	Afréttir og afréttarnot	14
5.3	Hokinsdalur í Arnarfirði.....	15
5.4	Laugaból í Arnarfirði	18
5.5	Horn í Mosdal	22
5.6	Skógar í Mosdal	24
5.7	Kirkjuból í Mosdal.....	28
5.8	Nærliggjandi jarðir.....	31
5.8.1	Ós í Arnarfirði.....	31
5.8.2	Langi-Botn í Geirþjófsfirði	33
5.8.3	Krosseyri við Geirþjófsfjörð	36
5.8.4	Steinanes í Arnarfirði.....	38
6	SJÓNARMÍÐ AÐILA.....	40
6.1	Íslenska ríkið	40
6.2	Gagnaðilar íslenska ríkisins	41
6.2.1	Hokinsdalur og Laugaból í Arnarfirði og Kirkjuból í Mosdal.....	41
6.2.1.1	Hokinsdalur í Arnarfirði.....	50
6.2.1.2	Laugaból í Arnarfirði	52
6.2.1.3	Kirkjuból í Mosdal.....	52

6.2.2	Horn og Skógar í Mosdal.....	54
7	NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR.....	60
7.1	Inngangur	60
7.2	Almenn atriði	60
7.2.1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar	60
7.2.2	Dómafordæmi í þjóðlendumálum	61
7.2.3	Almenn álitafni um eignarréttarlega stöðu efstu hluta fjalla	64
7.2.3.1	Almennt	64
7.2.3.2	Nánar um áhrif staðhátta o.fl. á sönnunarmat	67
7.2.3.3	Áhrif þess að landamerkjabréf skortir eða merkjalýsing er óljós	67
7.2.3.4	Túlkun hugtaksins „fjallsbrún“ og sambærilegra tilvísana í merkjalýsingum.....	69
7.2.3.5	Þjóðlendu ofan „fjallsbrúna“	71
7.2.3.6	Samanburður tilvika	72
7.2.3.7	Hæðarlínur	72
7.2.3.8	Landamerkjalýsingar og staðhættir í Ísafjarðarsýslum	73
7.2.3.9	Ályktanir og niðurstöður	75
7.2.4	Landnám	77
7.3	Skarðanúpur, Laugabólsfjall og Skálahlíðarfjall.....	77
7.3.1	Afmörkun.....	79
7.3.2	Eignarréttarleg staða	83
7.4	Um málskostnað	85
8	ÚRSKURÐARORÐ	86
	VIÐAUKI: ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR.....	I
	VIÐAUKI II: MÁLSKOSTNAÐUR.....	XCVII
	FYLGISKJAL I: AÐILASKRÁ.....	XCVIII
	FYLGISKJAL II: SKJALASKRÁ	XCIX
	a) Efnisflokkun skjálaskrá	XCIX
	b) Skjalaskrá í númeraröð	CX
	FYLGISKJAL III: KORT.....	CXXI
	a) Úrskurðarkort í máli nr. 1/2021	CXXI
	b) Yfirlitskort um svæði 10B	CXXI

1 ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Miðvikudaginn 30. ágúst 2023 er tekið fyrir mál nr. 1/2021, Fjalllendi norðan Geirþjófsfjarðar, og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Allan V. Magnússon, Þorsteinn Magnússon og Eiríkur Elís Þorláksson.

Aðilar máls eru:¹

Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendna.

(Ívar Pálsson lögmaður.)

Árni Beinteinn Erlingsson vegna Hokinsdals og Laugabóls í Arnarfirði.

Þorbjörn Pétursson vegna Kirkjubóls í Mosdal í Arnarfirði.

(Eyjólfur Ármannsson lögfræðingur.)

Skógar og Horn ehf. vegna Horns og Skóga í Mosdal í Arnarfirði.

(Friðbjörn Garðarsson lögmaður.)

¹ Sjá einnig aðilaskrá (fylgiskjal I).

2 MÁLSMEÐFERÐ

2.1 Hlutverk óbyggðanefndar

Hinn 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk skv. 7. gr:

- a) Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b) Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c) Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka laganna og úrskurðir óbyggðanefndar fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

2.2 Ísafjarðarsýslur (svæði 10B) teknar til meðferðar

Óbyggðanefnd skipti landinu upphaflega í ellefu hluta sem auðkenndir voru sem svæði 1–11 og tók eitt þessara svæða til meðferðar í einu. Með bréfi dagsettu 12. nóvember 2015 tilkynnti óbyggðanefnd fjármála- og efnahagsráðherra að ákveðið hefði verið, vegna knappa fjárheimilda nefndarinnar og að höfðu samráði við sérfræðinga á Þjóðskjalasafni Íslands, að skipta svæði 10 í þrennt, þ.e. svæði 10A, 10B og 10C. Landsvæðið sem hér er til umfjöllunar, eftir þessa breytingu, er auðkennt sem svæði 10B, þ.e. Ísafjarðarsýslur.

Með bréfi dagsettu 27. nóvember 2019 var fjármála- og efnahagsráðherra tilkynnt ákvörðun óbyggðanefndar um að taka til umfjöllunar svæði 10B, sbr. 8. gr., 1. mgr. 10. gr. og 1. mgr. 11. gr. laga nr. 58/1998, og veittur frestur til 2. mars 2020 til að lýsa kröfum um þjóðlendur á svæðinu, væri um slíkar kröfur að ræða. Að beiðni íslenska ríkisins var frestur fjármála- og efnahagsráðherra til að lýsa kröfum á svæðinu framlengdur fimm sinnum, síðast til 15. september 2020.

Landsvæði þetta, hið fimmtánda í röðinni hjá óbyggðanefnd,² tekur til sveitarfélaganna Ísafjarðarbæjar, Bolungarvíkurkaupstaðar, Súðavíkurhrepps og hluta Strandabyggðar.

Við skiptingu svæðis 10 voru mörk svæða 10B og 10C miðuð við sýslumörk Ísafjarðarsýslna og Barðastrandarsýslna og svæðamörkin teiknuð inn á kort á grundvelli stafrænna gagna frá Landmælingum Íslands um legu sýslumarkanna. Við meðferð máls nr. 3/2020 á svæði 10C aflaði óbyggðanefnd upplýsinga frá Veðurstofu Íslands um legu vatnaskila við sýslumörkin. Af þeim var ljóst að vatnaskilin lágu ýmist aðeins sunnar

² Upphaflega var meginlandinu skipt í ellefu svæði við málsmeðferð nefndarinnar. Svæðum 7, 8 og 9 var öllum skipt í tvennt á síðari stigum, þ.e. svæði 7A, 7B, 8A, 8B, 9A og 9B. Svæði 10 var síðan skipt í þrennt, þ.e. svæði 10A, 10B og 10C. Svæði 10C var tekið fyrir á undan svæði 10B og því var síðarnefnda svæðið hið fimmtánda í röðinni af sextán svæðum á meginlandinu þegar þarna var komið sögu.

eða norðar en sýslumörkin, eins og þau höfðu verið dregin upp á grundvelli fyrrgreindra gagna frá Landmælingum Íslands. Þar sem gagnaðilar íslenska ríkisins í máli nr. 3/2020 á svæði 10C miðuðu kröfur sínar að norðanverðu við vatnaskil, varð ljóst að kröfurnar náðu á nokkrum stöðum norður fyrir sýslumörk og þar með mörk milli svæða 10C og 10B eins og þau höfðu verið skilgreind. Vegna þessa ákvað óbyggðanefnd á fundi 27. október 2020, að höfðu samráði við lögmenn aðila, að breyta mörkum milli svæða 10C og 10B til samræmis við legu vatnaskila, að því marki sem kröfur gagnaðila ríkisins í máli nr. 3/2020 á svæði 10C miðuðust við þau. Breytingin tók því einungis til þess hluta svæðamarkanna þar sem kröfur gagnaðila ríkisins í umræddu máli miðuðust við vatnaskil en ekki sýslumörk. Lögmenn íslenska ríkisins á svæðum 10B og 10C og lögmenn gagnaðila ríkisins í máli nr. 3/2020 voru upplýstir um breytinguna með tölvupósti 30. október 2020 og í kjölfarið aðlagði íslenska ríkið kröfur sínar að breyttum svæðamörkum, bæði á svæði 10C og 10B.³ Breytingin var gerð með það fyrir augum að hægt væri að fjalla í einu máli um kröfur viðkomandi gagnaðila ríkisins, til hagsbóta fyrir þá. Að öðrum kosti hefðu þeir einnig þurft að gera kröfur til lítilla svæða innan svæðis 10B til þess að halda kröfum sínum til streitu. Auk þess var við ákvarðanatökuna höfð hliðsjón af því að svæðið beggja vegna þess hluta svæðamarkanna sem breytingin tók til var undirorpið þjóðlendukröfu að langmestu leyti.

Að teknu tilliti til framangreindra breytinga afmarkast svæði 10B svo við málsmeðferð óbyggðanefndar: Sýslumörkum Norður-Ísafjarðarsýslu og Strandasýslu er fylgt frá hafi við Geirólfsnúp milli Skjaldabjarnarvíkur og Reykjafjarðar til suðvesturs og síðan suðurs þar til komið er að norðurmörkum Austur-Barðastrandarsýslu. Þaðan er mörkum milli Norður-Ísafjarðarsýslu og Austur-Barðastrandarsýslu fylgt til vesturs þar til komið er að þeim stað þar sem vatnaskil milli Skálmarfjarðar og Ísafjarðardjúps skera sýslumörkin. Þaðan er vatnaskilum milli Skálmarfjarðar og Ísafjarðardjúps fylgt til vesturs að vatnaskilum milli Vattarfjarðar og Ísafjarðardjúps og þeim svo fylgt til vesturs að þeim stað þar sem þau beygja til suðvesturs frá norðurmörkum Austur-Barðastrandarsýslu, sem jafnframt eru norðurmörk Reykhólahrepps, skammt vestan við punkt í 673 m hæð. Þaðan er sýslumörkunum fylgt til vesturs þar til komið er að mörkum Vestur-Ísafjarðarsýslu og Vestur-Barðastrandarsýslu. Þaðan er síðastnefndum sýslumörkum fylgt til vesturs að hafi við Langanes við Arnarfjörð. Að öðru leyti afmarkast svæðið af hafi.

Hlutaðeigandi sýslumannsembætti og sveitarfélögum var tilkynnt um málsmeðferðina þegar kröfur ríkisins höfðu borist og gerð grein fyrir framhaldinu.

³ Kröfulýsing fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins á svæði 10B barst óbyggðanefnd 16. september 2020 og því lá fyrir á þessu stigi að gerð væri krafa um þjóðlendu norðan svæðamarkanna sem nú er til umfjöllunar í máli nr. 5/2021.

2.3 Lýstar kröfur og kynning

Kröfulýsing fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, um þjóðlendur á svæði 10B barst óbyggðanefnd 15. september 2020 en kröfulínukort bárust 5. og 6. október 2020. Kröfulýsingin ásamt kortum var birt 7. október 2020 á vefsíðu nefndarinnar. Óbyggðanefnd birti síðan tilkynningu um málsmeðferð á svæðinu og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 9. október 2020, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði sem félli innan kröfusvæðis ríkisins að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 1. febrúar 2021. Þá kom fram að yfirlýsingu um kröfugerð og málsmeðferð kynni að verða þinglýst á þær fasteignir á svæðinu sem skráðar væru í þinglýsingabók og málið varðaði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Yfirlýsingunni var síðan þinglýst 4. febrúar 2021. Útdráttur úr efni tilkynningarinnar í Lögbirtingablaðinu var birtur með auglýsingum í dagblöðum, sbr. fyrrnefnt lagaákvæði, auk þess sem birt var auglýsing í héraðsfréttamiðli.

Kynningargögn um kröfur fjármála- og efnahagsráðherra voru gerð aðgengileg almenningi á öllum skrifstofum sýslumannsins á Vestfjörðum, þ.e. á Hólmavík, Ísafirði og Patreksfirði, auk skrifstofu og vefsíðu óbyggðanefndar. Að auki voru gögnin send sveitarfélögum á svæðinu með beiðni um að hafa þau aðgengileg. Enn fremur var fréttatilkynning send út um þjóðlendukröfu ríkisins, kröfulýsingarfrest annarra og hvar kynningargögn væru aðgengileg. Morgunblaðið og vefurinn Bæjarins besta (bb.is) fjölluðu um þjóðlendukröfurnar 8.–22. október 2020 og Ísafjarðarbær kynnti kröfurnar á vefsíðu sinni.

Kröfulýsingarfrestur annarra en íslenska ríkisins var síðar framlengdur þrisvar, síðast til 22. mars 2021. Innan frestsins bárust 123 kröfulýsingar, sumar vegna fleiri en einnar jarðar eða svæðis, og athugasemdir vegna einnar jarðar í viðbót. Síðar bárust nefndinni 36 kröfulýsingar í viðbót og þær urðu því samtals 159. Síðarnefndu kröfulýsingunum var veitt viðtaka á grundvelli 3. mgr. 13. gr. þjóðlendulaga en samkvæmt henni ber óbyggðanefnd að gefa þeim, sem kunna að telja til eignarréttinda á þeim svæðum sem þjóðlendukröfur ríkisins taka til, kost á að gerast aðilar máls og lýsa kröfum fyrir nefndinni. Sumar kröfulýsingarnar bárust í kjölfarið á bréfi sem óbyggðanefnd sendi í maí og júní 2021, að liðnum kröfulýsingarfresti gagnaðila ríkisins, til eigenda jarða í grennd við þau kröfusvæði ríkisins þar sem gagnkröfum hafði ekki verið lýst til að vekja athygli á kröfum ríkisins og gefa eigendum jarðanna kost á aðild að málunum, á grundvelli áður nefndrar 3. mgr. 13. gr. þjóðlendulaga.

Gefið var út yfirlit yfir lýstar kröfur ásamt uppdrætti. Lögboðin kynning á heildarkröfum fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofum sýslumannsins á Vestfjörðum á Hólmavík og Ísafirði frá 1. desember 2021 til og með 7. janúar 2022, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998, auk þess sem skrifstofa sama embættis á Patreksfirði fékk gögnin send rafrænt. Athugasemdafrestur var til 14. janúar 2022. Kynningar-

gögnin voru jafnframt aðgengileg á skrifstofu óbyggðanefndar og vefsíðu nefndarinnar. Engar athugasemdir bárust fyrir lok athugasemdafrests.

Kröfugerð fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, tók til 45 skilgreindra svæða. Á móti bárust 159 kröfulýsingar ýmissa aðila sem sumar sköruðust en samtals tóku þær til tæplega 190 jarða eða svæða.

2.4 Mál nr. 1/2021, Fjalllendi norðan Geirþjófsfjarðar

Við fyrstu fyrirtöku mála á svæði 10B, sem haldin var sameiginlega vegna allra málanna 4. júní 2021, var tilkynnt um skiptingu svæðisins í átta mál, nr. 1–8/2021, og að mál nr. 1/2021 nefndist Fjalllendi norðan Geirþjófsfjarðar. Gerð var grein fyrir skipan óbyggðanefndar í málunum og að hana skipuðu í máli nr. 1/2021 Allan V. Magnússon, Eiríkur Elís Þorláksson og Valgerður Sólmes. Upplýsingar um skiptingu í mál, skipan nefndarmanna í þau og mat á sérstöku hæfi nefndarmanna höfðu áður verið sendar lögmonnum og öðrum fulltrúum málsaðila í tölvupósti og engar athugasemdir borist. Ekki komu heldur fram athugasemdir við þessi atriði á fundinum. Farið var yfir forsögu meðferðar svæðis 10B og stöðu málsmeðferðar, m.a. upplýst að eigendum allnokkurra jarða í grennd við kröfusvæði ríkisins þar sem gagnkröfum hafði ekki verið lýst innan kröfulýsingarfrests hefði verið sent bréf til að vekja athygli þeirra á kröfum ríkisins og gefa þeim kost á aðild að málunum, sbr. 3. mgr. 13. gr. þjóðlendulaga. Brýnt var fyrir lögmonnum að skila öllum kröfulýsingum sem þeir hefðu boðað, gera við-eigandi ráðstafanir varðandi kortlagningu kröfulína og skila skriflegum umboðum frá öllum umbjóðendum sínum til skrifstofu óbyggðanefndar. Bent var á að litið væri svo á að einungis þeir sem gefið hefðu slíkt umboð væru aðilar máls, að því frátöldu ef aðilar gættu hagsmuna sinna sjálfir.

Gerð var grein fyrir gagnaöflun nefndarinnar og stöðu hennar. Einnig var greint frá verklagi við framlagningu skjala og lögð voru fram skjöl ásamt skjalaskrá. Sömuleiðis var gerð grein fyrir ýmsum atriðum sem varða málskostnað og greiðslur á útlögðum kostnaði en í því sambandi var vakin athygli á ákvæði 17. gr. þjóðlendulaga um samnýtingu á sérfræðiaðstoð o.fl. Því var beint til lögmonna og annarra fulltrúa aðila að kanna hvort ljúka mætti málinu með sátt, sbr. 15. gr. þjóðlendulaga. Enn fremur var farið yfir framhald málsmeðferðar og upplýst að vettvangsferðir væru fyrirhugaðar um sumarið. Lögmennt voru beðnir að kanna, í samráði við umbjóðendur sína, hvað þeir teldu helst þurfa að skoða í vettvangsferð og hvernig því yrði best komið við.

Önnur fyrirtaka í máli nr. 1/2021 var haldin 9. júní 2021. Tilkynnt var sú breyting á skipan nefndarinnar að Þorsteinn Magnússon kæmi í stað Allans V. Magnússonar og aðspurðir sögðust lögmennt og fulltrúar málsaðila ekki gera athugasemd við það. Lögð voru fram skjöl ásamt skjalaskrá. Lögmennt voru inntir eftir því hvort tekst hefði að sætta málið að einhverju eða öllu leyti frá síðustu fyrirtöku en svo reyndist ekki vera. Fram kom að ágreiningur málsins sneri einkum að því hvort landamerki jarða á svæðinu lægju saman uppi á tilteknum fjöllum eða hvort efsti hluti fjallanna væri utan eignar-

landa. Einnig var bent á að fjallsbrúnir hefðu áður komið til skoðunar í málum hjá nefndinni og vakin athygli á annars vegar málum nr. 3–4/2004 og 2–3/2005 þar sem þurft hefði að túlka hugtakið fjallsbrún í tengslum við Esju og Smjörfjöll, og hins vegar máli nr. 1/2018 sem varðaði svæði sunnan og austan Snæfellsjökuls en þar hátaði öðruvísi til. Því var beint til lögmanna að skoða framkvæmd nefndarinnar að þessu leyti, staðhætti og heimildir, ekki síst með tilliti til þess hvort líkindi væru með aðstæðum í málinu sem nú væri til umfjöllunar og einhverju fyrri mála. Þá voru ítrekaðar óskir um að fulltrúar málsaðila kæmu ábendingum og óskum umbjóðenda sinna vegna vettvangsferða á framfæri við nefndina ásamt upplýsingum sem áður höfðu verið sendar fulltrúum aðila í tölvupósti um að stefnt væri að vettvangsferðum í málum nr. 1–5/2021 dagana 16.–19. ágúst og að nánari tilhögun vettvangsferðar yrði ákveðin í samráði við lögmenn og aðra fulltrúa aðila. Fyrirkomulag vettvangsferðar var rætt nokkuð.

Með tölvupósti 10. ágúst 2021 var lögmönnum og fulltrúum málsaðila tilkynnt um þá breytingu á skipan nefndarinnar að Allan V. Magnússon kæmi í stað Valgerðar Sólnes. Engar athugasemdir voru gerðar við breytinguna.

Vettvangsferð vegna máls nr. 1/2021 fór fram 18. ágúst 2021. Fjallað er um hana í kafla 4.3 hér á eftir.

Þriðja fyrirtaka í máli nr. 1/2021 var haldin 12. maí 2022. Lögð voru fram skjöl ásamt skjalaskrá. Vakin var sérstök athygli á því að söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands lægi fyrir og kerfisbundinni gagnaöflun óbyggðanefndar væri lokið. Þó gæti komið til frekari gagnaöflunar ef framhald rannsóknar málsins gæfi tilefni til þess og lögmönnum og öðrum fulltrúum aðila yrðu þá send skjöl jafnóðum og þau bærust líkt og áður. Formaður rifjaði upp að fram hefði komið af hálfu lögmanns ríkisins í nóvember 2021 að hann hygðist óska eftir greinargerð Náttúrufræðistofnunar um gróðurfar í málum á svæði 10B. Aðspurður sagði lögmaður ríkisins að enn lægi ekki fyrir hvort af þessari gagnaöflun yrði. Áhersla var lögð á að hraða þyrfti ákvörðun um það í ljósi þeirra þátta málsmeðferðar sem framundan væru.

Leitað var sátta með aðilum og farið sérstaklega yfir eftirfarandi áhersluatriði sem upplýst hafði verið í tölvupósti: Bent var á að í málinu sneri ágreiningurinn einkum að því hvort fjallsbrúnir sem mynduðu sýnileg skil í landslagi réðu merkjum milli eignarlanda og þjóðlendu eða hvort landamerki jarða næðu saman efst á fjöllum. Vettvangsferð hefði varpað ljósi á staðhætti og fyrir lægju frekari gögn en þegar kröfum var lýst. Því var beint til lögmanna og annarra fulltrúa málsaðila að meta með atviksbundnum hætti hvort unnt væri að setta ágreining sem sneri að þessu atriði. Einnig var vakin athygli á tveimur atriðum sem rædd höfðu verið í vettvangsferð. Í fyrsta lagi að miðað við texta kröfugerðar íslenska ríkisins væri kröfulínan milli punkta nr. 3 og 4 miðuð við vatnaskil en línan væri þó dregin neðar í fjallshlíðinni á korti. Af hálfu lögmanna ríkisins kom fram að línan ætti að fylgja vatnaskilum að þessu leyti. Ákveðið var að óska eftir greiningu Veðurstofu Íslands á vatnaskilunum. Í öðru lagi að ekki væri fyllilega ljóst hvernig kröfulína ríkisins væri dregin frá sveitarfélagamörkum í punkt nr.

5. Af hálfu lögmanna ríkisins kom fram að staðsetning kröfulínunnar yrði leiðrétt. Að lokinni yfirferð um fyrrgreind atriði var brýnt fyrir fulltrúum málsaðila að leitast við að sætta málið eftir því sem unnt væri.

Enn fremur var rifjað upp að í tölvupósti hefðu verið kynnt áform um að halda aðalmeðferðir í málum nr. 1–5/2021 4.–5. október 2022 Ísafirði. Þessar tímasetningar væru staðfestar, enda hefðu ekki komið fram athugasemdir. Þá var íslenska ríkinu veittur frestur til 30. júní 2022 til að skila greinargerð og upplýst að aðrir málsaðilar fengju í framhaldinu frest til 19. september 2022 til að skila greinargerðum.

Fjórdða fyrirtaka í málum nr. 1–5/2021 var haldin sameiginlega 27. september 2022. Lögð voru fram skjöl ásamt skjalaskrá og bent á að flest skjölin hefðu áður verið gerð aðgengileg lögmönnum og öðrum fulltrúum málsaðila á vefsvæði og þeir hefðu fengið upplýsingar um skjölin jafnóðum og þau bárust. Vakin var sérstök athygli á því að greinargerðir íslenska ríkisins í málunum lögju nú fyrir og væru meðal framlagðra skjala en þær hefðu áður verið gerðar aðgengilegar rafrænt 1. júlí. Þá var vakin athygli á að frestur annarra til að skila greinargerðum hefði runnið út 26. september og að þær greinargerðir sem hefðu borist væru nú lagðar fram. Þess var einnig getið sérstaklega að lagðar væru fram kröfulýsingar vegna tiltekinna jarða og að þeim væri veitt viðtaka þótt kröfulýsingarfrestur væri löngu liðinn, enda hefðu þær borist í framhaldi af ráðstöfunum sem skrifstofa nefndarinnar gerði á grundvelli 3. mgr. 13. gr. þjóðlendulaga nr. 58/1998 til að vekja athygli hugsanlegra rétthafa, sem ekki höfðu lýst kröfum, á málsmeðferðinni.

Einnig var vakin athygli á því að með greinargerðum íslenska ríkisins hefði kröfum þess verið breytt að því er varðaði afmörkun þjóðlendukrafna gagnvart tilteknum jörðum í málum nr. 3/2021 og 5/2021 og kröfulínukortum hefði jafnframt verið breytt til samræmis. Kallað var eftir afstöðu þeirra sem önnuðust hagsmunagæslu vegna viðkomandi jarða til þess hvort ágreiningi um merki viðkomandi jarða væri lokið en sú afstaða lá ekki fyrir á fundinum. Enn fremur var vikið að tilteknum atriðum sem vörðuðu hugsanlegar frekari sættir í málum nr. 1/2021 og 5/2021. Í tengslum við mál nr. 1/2021 var rætt um mögulegar sættir að því er varðaði landamerki jarðarinnar Kirkjubóls í ljósi framkominnar greiningar Veðurstofu Íslands á legu vatnaskila á Skálahlíðarfjalli. Lögmenn íslenska ríkisins staðfestu þá afstöðu sem fram kom í greinargerð þess að kröfulínunni milli punkta nr. 3 og 4 á því svæði sem í kröfugerð þess er nefnt Skarðanúpur, Laugabólsfjall og Skálahlíðarfjall skyldi breytt til samræmis við legu vatnaskilanna. Fulltrúi eigenda Kirkjubóls staðfesti að hann teldi merki Kirkjubóls liggja að þessu leyti um vatnaskil en hafði uppi fyrirvara um hvort vatnaskilin væru rétt staðsett af hálfu Veðurstofunnar. Brýnt var fyrir fundarmönnum að ljúka því sem út af stæði varðandi mögulegar sættir.

Enn fremur var rætt um tilhögun aðalmeðferðar 4. og 5. október og m.a. rifjuð upp einstök atriði þar að lútandi sem fulltrúar málsaðila höfðu verið upplýstir um í tölvupósti. Þá var þess getið að enn ætti eftir að uppfæra sum kröfulínukort málanna m.t.t.

breytinga á kröfulinum sem fulltrúar málsaðila hefðu tilkynnt um og að enn hefðu ekki öll umboð málsaðila til málflytjenda þeirra skilað sér að fullu til nefndarinnar. Brýnt var fyrir fulltrúum málsaðila að bæta úr því.

Aðalmeðferð í málum nr. 1–3/2021 var haldin sameiginlega 4. október 2022. Lögð voru fram skjöl ásamt skjalaskrá. Bent var á að þótt kerfisbundinni gagnaöflun væri lokið væri hugsanlegt að fleiri skjöl ættu eftir að koma fram síðar en lögmenn og aðrir fulltrúar málsaðila fengju að sjálfsögðu afhent jafnóðum öll skjöl sem kynnu að koma fram, sem og færi á að tjá sig um þau og uppfæra málskostnaðaryfirlit sín ef þeim þætti tilefni til. Formaður rifjaði upp að við 4. fyrirtöku hefði verið farið yfir málsaðild eigenda jarða þar sem kröfum ríkisins hefði verið breytt og nokkrir lögmenn hefðu staðfest að ekki væri lengur ágreiningur við íslenska ríkið um mörk tiltekinna jarða. Við fyrirtökuna hefði ekki legið fyrir afstaða eigenda tiltekinna jarðar í máli nr. 3/2021 en hún hefði borist í tölvupósti eftir fyrirtökuna.

Að því búnu fóru fram skýrslutökur sem gerð er grein fyrir í kafla 4.4.

Þá voru málin flutt munnlega. Fyrst flutti lögmaður íslenska ríkisins mál nr. 1–3 sameiginlega. Hann tók fram að það væri ósk íslenska ríkisins að á svæðum þar sem ríkisjarðir væru til staðar og á öðrum svæðum þar sem gagnkröfur hefðu ekki verið gerðar kannaði óbyggðanefnd samt og skæri úr um hvaða land teldist til þjóðlendna og hver væru mörk þeirra og eignarlanda, á sama hátt og ef gagnkröfur væru fyrir hendi. Í máli nr. 2/2021 gerði lögmaðurinn grein fyrir tiltekinni breytingu á texta kröfugerðar.

Nefndarmenn beindu spurningum til lögmanns ríkisins um tiltekin atriði. Bent var á að hugtakið fjallsbrún gæti haft tvíþætta merkingu og spurt af hverju lögmaðurinn teldi, í tengslum við merkjalýsingar á svæðinu, að fremur ætti að leggja til grundvallar þann skilning að vísað væri til skarpra skila í landslagi, fremur en vatnaskila á fjalli. Einnig var bent á að fjölmörg dæmi væru um það í úrskurðar- og dómaframkvæmd að landamerki jarða hefðu verið talin ná saman á fjalli uppi, jafnvel á svæðum sem væru lítt gróin, og landamerkjabréf þyrfti jafnan að túlka með hliðsjón af staðháttum. Lögmaður ríkisins svaraði því til að þar sem skörp skil væru í landinu og aðstæður væru t.d. þannig að vísað væri til örnefnis við brún fjalls væri ekki sjálfgefið að merkin næðu áfram upp að vatnaskilum. Þá var spurt um samhengi við kröfugerð ríkisins á fyrri svæðum í tengslum við merki jarða til fjalla og meðalhóf í því sambandi. Enn fremur var spurt um kröfugerð ríkisins í tengslum við fjallsbrúnir og lögmaðurinn beðinn að draga fram að hvaða leyti hann teldi Ísafjarðarsýslur frábrugðnar öðrum landshlutum sem nefndin hefði fjallað um, þ.e. hvort kröfur ríkisins byggðust á því að staðhættir, heimildir, samspil þeirra eða eitthvað annað væri frábrugðið. Í þessu sambandi var bent á að óbyggðanefnd hefði lokið umfjöllun um megnið af landinu og fyrir lögju mörg fordæmi í úrskurðar- og dómaframkvæmd í tengslum við merki jarða til fjalla. Lögmaður ríkisins svaraði því til að kröfugerðin byggðist bæði á mati á merkjalýsingum jarðanna og því mati að staðhættir væru sérstakir þar sem sléttlendi afmarkaðist af skörpum hlíðum.

Þá fluttu málflytjendur gagnaðila íslenska ríkisins málin. Í málum nr. 2–3/2021 var gerð sérstök grein fyrir tilteknum atriðum í tengslum við kröfúlýsingar.

Við lok aðalmeðferðar tilkynnti formaður að málin væru tekin til úrskurðar en ef frekari gögn kæmu fram yrðu málin þó tekin fyrir aftur af því tilefni. Enn fremur áréttaði formaður að þótt málin væru tekin til úrskurðar gæti íslenska ríkið enn endurskoðað kröfugerð sína og vísaði til þess sem áður hefði komið fram um það af hálfu nefndarinnar.

Sjötta fyrirtaka mála nr. 1–8/2021 var haldin sameiginlega vegna allra málanna 29. ágúst 2023. Formaður gerði grein fyrir því að gerðar hefðu verið breytingar á kröfugerð ríkisins frá því að aðalmeðferðir málanna hefðu farið fram, líkt og lögmönnum og fulltrúum málsaðila hefði áður verið tilkynnt. Breytingarnar bárust óbyggðanefnd með bréfum 24. janúar og 24. mars 2023, en því bréfinu fylgdu jafnframt uppfærðar textalýsingar á þeim kröfusvæðum sem breytingarnar vörðuðu. Bréfin voru send lögmönnum og fulltrúum málsaðila 25. janúar og 24. mars 2023. Óbyggðanefnd barst einnig leiðrétt textalýsing á kröfusvæði ríkisins við Hælavíkurbjarg 29. júní 2023, sem kynnt var lögmönnum og fulltrúum málsaðila með tölvupósti 3. júlí 2023.

Formaður kynnti að óbyggðanefnd hefði ákveðið breytingar á heiti mála nr. 4–5/2021 og 7–8/2021. Þá gerði formaður grein fyrir tilteknum atriðum sem vörðuðu mál nr. 4–5/2021.

Lögð voru fram skjöl ásamt skjalaskrá, sem höfðu áður verið gerð aðgengileg lögmönnum og þeir fengið upplýsingar um. Að því búnu tilkynnti formaður að mál nr. 1–8/2021 væru tekin til úrskurðar.

3 KRÖFUGERÐ⁴

3.1 Kröfur íslenska ríkisins

Af hálfu fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins er þess krafist að viðurkennt verði að allt land innan eftirfarandi kröfupunkta verði úrskurðað þjóðlenda og allt til viðmiðunarmarka kröfusvæðisins, sem af hálfu ríkisins er nefnt *Skarðsnúpur*, *Laugabólsfjall* og *Skálarhlíðarfjall*:

Upphafspunktur er í Skarðsgjótu, sem ræður merkjum Hokinsdals og Laugabóls (1). Þaðan sjónhending í fjallsbrún og eftir fjallsbrún Skarðanúps í þverlæk á fjallsbrún Laugabólsfjalls, sem ræður merkjum Horns og Laugabóls (2). Þaðan áfram eftir fjallsbrún þangað sem Örnólfsgil steypist af brún á Skálahlíðarfjalli, en Örnólfsgil ræður merkjum milli Skóga og Kirkjubóls (3). Þaðan í línu eftir því sem vötnum hallar milli Skóga og Kirkjubóls, eftir Skálahlíðarfjalli, að sveitarfélagamörkum Ísafjarðarbæjar og Vesturbyggðar (4). Þaðan eftir sveitarfélagamörkum í fjallsbrún í Hokinsdal (5). Þaðan ráða fjallsbrúnir í upphafspunkt.

3.2 Kröfur vegna Hokinsdals í Arnarfirði

Af hálfu eiganda Hokinsdals í Arnarfirði er þess krafist að kröfum ríkisins verði hafnað og viðurkenndur verði beinn eignarréttur Hokinsdals á Skarðanúpi og Laugabólsfjalli sem markist að utan af innri Skarðagjótu, sem sé beint upp af Biskupskletti innan til við Brimnes. Þaðan inn eftir Skarðanúpi og Laugabólsfjalli eftir því sem vötnum hallar til Hokinsdalslands. Landið sé órjúfanlegur hluti Hokinsdals. Kröfulínan á fjallinu markist af landi Laugabóls og Krosseyrar í Barðastrandarsýslu.

Til vara er þess krafist að ofangreint land sem lýst er í aðalkröfu sé viðurkennd sem afréttareign.

Þá er krafist málskostnaðar með vísan til kostnaðar og framlagðrar tímaskráningarskýrslu, að teknu tilliti til virðisaukaskatts.

3.3 Kröfur vegna Laugabóls í Arnarfirði

Af hálfu eiganda Laugabóls í Arnarfirði er þess krafist að kröfum ríkisins verði hafnað og viðurkenndur verði beinn eignarréttur Laugabóls á Skarðanúpi og Laugabólsfjalli sem markast að utan frá innri Skarðagjótu, sem er beint upp af Biskupskletti innan til við Brimnes. Þaðan inn eftir Skarðanúpi og Laugabólsfjalli inn að landi Horns, allt eftir því sem vötnum hallar til Laugabólslands. Landið sé órjúfanlegur hluti Laugabóls. Kröfulínan á fjallinu markist af landi Hokinsdals og Horns.

Til vara er þess krafist að ofangreint land sem lýst er í aðalkröfu sé viðurkennt sem afréttareign.

Þá er krafist málskostnaðar með vísan til kostnaðar og framlagðrar tímaskráningarskýrslu, að teknu tilliti til virðisaukaskatts.

⁴ Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (aðilaskrá) og III (kort).

3.4 Kröfur vegna Horns og Skóga í Mosdal í Arnarfirði

Af hálfu eiganda Horns og Skóga í Mosdal í Arnarfirði er þess krafist að viðurkenndur verði beinan eignarréttur landeiganda að landi jarðanna í samræmi við merkjalýsingar þinglýstra landamerkjabréfa Skóga, landamerkjalýsinga í fasteignamati, landamerkjabréfa aðliggjandi jarða auk sýslu- og sóknarlýsinar, þ.e. öllu landi innan eftirtalinna merkja með vísan til tölusettra punkta á meðfylgjandi uppdrætti:

Frá Ósárósi við sjó (1) og eftir ánni að merkjalæk (2) þaðan beint í Örnólfsgil (3) og þaðan á vatnaskilum á Skálahlíðarfjalli þangað til vötnum hallar til Langabotns í Geirþjófsfirði (4) þaðan á vatnaskilum móti Langabotni og Krosseyri uns komið er að hornpunkti milli Horns, Hokinsdals og Laugabóls (5) þaðan beint í Litluvörðu (6) og þaðan beina leið í Hornstjörn (7).

Til vara krefst landeigandi þess að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur hans að landi innan áðurlýstra merkja, sem kann að verða úrskurðað þjóðlenda. Undir afnotarétt falli öll venjubundin afnot, að fornu og nýju, þar á meðal upprekstrar-, beitar- og námuréttur ásamt veiði í vötnum.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkisins samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar eða samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi lögmanns landeigenda.

3.5 Kröfur vegna Kirkjubóls í Mosdal í Arnarfirði

Af hálfu eiganda Kirkjubóls í Mosdal í Arnarfirði er þess krafist að kröfum ríkisins verði hafnað og viðurkenndur verði beinn eignarréttur Kirkjubóls á Skálahlíðarfjalli sem markist að utan frá brún Örnólfsgils inn eftir fjallinu eftir því sem vötnum hallar til Kirkjubólslands. Landið sé órjúfanlegur hlti Kirkjubóls. Kröfulínan á fjallinu markist af landi Skóga og landi Krosseyrar og/eða Laugabotns í Barðastrandarsýslu.

Til vara er þess krafist að ofangreint land sem lýst er í aðalkröfur sé viðurkennt sem afréttareign.

Þá er krafist málskostnaðar með vísan til kostnaðar og framlagðrar tímaskráningarskýrslu, að teknu tilliti til virðisaukaskatts.

4 GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1 Inngangur

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl í skjalaflokkum nr. 1–15 ásamt undirskjöllum, samtals 194 skjöl, auk 21 hliðsjónargagna. Sjá nánar í fylgiskjali nr. II (skjalaskrá).

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2 Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga, nr. 58/1998. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fái stöð um einstök álitaefti.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir þeim landsvæðum sem hér eru til umfjöllunar. Könnun einstakra skjalaflokka skiptist á milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar og grundvallast á „Yfirliti yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“. Yfirlit þetta var kynnt lögmennum og öðrum fulltrúum málsaðila og engar athugasemdir komu fram. Við samningu þess naut óbyggðanefnd ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings, auk Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar, starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands.

Fulltrúum aðila málsins var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Jafnframt hafði óbyggðanefnd frumkvæði að því að upplýsa fulltrúa málsaðila um þessi atriði. Þeir gátu jafnframt bent starfsmönnum Þjóðskjalasafns eða óbyggðanefndar á gögn sem ástæða væri til að kanna eða afla. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Lögmönnum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.

Þau frumgögn sem í leitirnar komu og talið var að þýðingu hefðu voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu. Um nánari framkvæmd gagnaöflunar vísast til skilaþréfs Þjóðskjalasafns Íslands um þetta efni, þ.e. skjals nr. 2, inngangs að greinargerð safnsins, skjals nr. 3(3), og minnisblaða um leit óbyggðanefndar í tilteknum skjalaflokkum, sbr. hliðsjónargögn nr. 9–11. Um afraksturinn vísast til skjalaskrár, sjá fylgiskjal nr. II.

4.3 Vettvangsferð

Óbyggðanefnd skoðaði vettvang málsins miðvikudaginn 18. ágúst 2021 í fylgd með lögmönnum og fulltrúum aðila og tilteknum málsaðila. Jafnframt voru með í för starfsmaður Þjóðskjalasafns Íslands og starfsfólk óbyggðanefndar.

Vettvangsferð hófst kl. 15:15 þegar ekið var yfir Dynjandisheiði og niður í sunnanverðan Arnarfjörð. Hópurinn nam svo staðar á veginum nálægt Ósi og horfði inn Mosdal og Kirkjubólsdal. Á vettvangi var farið yfir kröfulínur aðila og þær settar í samhengi við landslagið. Eyjólfur Ármannsson, lögfræðingur eigenda Hokinsdals, Kirkjubóls og Laugabóls, benti á landamerki á milli jarðanna Kirkjubóls og Skóga og fór yfir ýmis atriði sem vörðuðu jarðirnar í málinu. Viðstaddir sammæltust um að ekki væri þörf á frekari skoðun í máli nr. 1/2021 og vettvangsferð lauk kl. 15:35.

4.4 Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins gaf skýrslu og svaraði spurningum óbyggðanefndar, lögmanna og fulltrúa málsaðila Þorbjörn Pétursson á Ósi í Arnarfirði

Að einstökum efnisatriðum í skýrslu hans er vikið í úrskurði þessum eftir því sem tilefni er til, en uppskrift á henni er meðal hliðsjónargagna málsins.

5 SAGA LANDSVÆÐA

Í þessum kafla verður rakin saga svæðisins sem málið varðar. Í fyrstu er greint frá elstu ritheimildum um landnám þar. Því næst verða raktar heimildir um kröfussvæði málsins og nærliggjandi og tengdar jarðir, einkum afmörkun, eignarréttindi og nýtingu. Umfjöllun um þær jarðir sem liggja að ágreiningssvæðunum takmarkast oftast við heimildir um afmörkun. Að mestu er fylgt tímaröð í hverjum kafla.⁵

5.1 Landnám

Í *Landnámu* segir eftirfarandi um landnám í Arnarfirði og suðurfjörðum hans:

Orn hét maðr ágætr; hann var frændi Geirmundar heljarskinns; hann fór af Rogalandi fyrir ofríki Haralds konungs. Hann nam land í Arnarfirði svá vítt sem hann vildi; hann sat um vetrinn á Tjaldanesi, því at þar gekk eigi sól af um skammdegi. Ánn rauðfeldr, son Gríms loðinkinna ór Hrafnistu ok son Helgu dóttur Ánar bogsveigis, varð missátttr við Harald konung enn hárfagra ok fór því ór landi í vestrvíking; hann herjaði á Írland ok fekk þar Grélaðar dóttur Bjartmars jarls. Þau fóru til Íslands ok kómu í Arnarfjörð vetri síðar en Orn. Ánn var enn fyrsta vetr í Dufansdal; þar þótti Grélöðu illa ilmat ór jörðu. Orn spurði til Hámundar heljarskinns frænda síns norðr í Eyjafirði, ok fýstisk hann þangat; því seldi hann Áni rauðfeld lönd öll milli Langaness ok Stapa. Ánn gerði bú á Eyri; þar þótti Grélöðu hunangsilmr ór grasi. Dufann var leysingi Ánar; hann bjó eptir í Dufansdal.

[...]

Geirþjófr Valþjófsson nam land í Arnarfirði, Forsfjörð, Reykjarfjörð, Trostansfjörð, Geirþjófsfjörð, ok bjó í Geirþjófsfirði.⁶

Í neðanmálgrein í útgáfu *Landnámu* segir að Stapi, sem afmarki lönd þau sem Án rauðfeldur keypti af Hámundi heljarskinni, sé klettadrangur skammt fyrir utan Stapadal. Þá sé Eyri sá staður sem síðar var nefndur Hrafnseyri eftir Hrafn Sveinbjarnarsyni goðorðsmanni á 12. og 13. öld.⁷

5.2 Afréttir og afréttarnot

Hinn 28. júlí 1920 skrifaði Böðvar Bjarnason bréf til sýslumanns Ísafjarðarsýslu vegna fyrirspurnar Stjórnarráðs Íslands frá 29. desember 1919 um almenninga. Svar Böðvars var að engir almenningar eða afréttir væru í Auðkúluhreppi, nema ef vera skyldi Glámufjallgarður. Böðvar kvaðst vera ókunnugur um landamerki þar en sagðist þó hafa

⁵ Þessi kafla er að mestu leyti byggður á greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, dagsettri 5. júní 2023, sem lögð var fram sem skjal nr. 3(3), sbr. einnig eldri gerðir hennar, skjöl nr. 3(1)–3(2), dags. 29. júní 2021 og 10. maí 2022. Þó hefur verið felld út eða stytta umfjöllun um heimildir sem ekki þykja hafa þýðingu fyrir úrlausn málsins, auk þess sem bæst hefur við umfjöllun um gögn sem aflað var annars staðar en á Þjóðskjalasafninu. Í inngangi að greinargerð Þjóðskjalasafnsins er greint frá gagnaflokkum sem leitað var í og tilhögun gagnaöflunar. Einnig skal nefnt að í heildarskilabréfi Þjóðskjalasafns Íslands, skjali nr. 2, minnisblaði yfir gögn í *Íslenzku fornbréfasafni*, skjali nr. 15, og minnisblöðum um leit óbyggðanefndar í tilteknum skjalaflokkum, hliðsjónargögnum nr. 9–11, er gerð grein fyrir fleiri skjölum sem varða jarðir sem fjallað er um hér en ekki þótti tilefni til að leggja fram.

⁶ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 176, 178, skjal nr. 4(6).

⁷ *Íslenzk fornrit* I (1968), sjá bls. 177, skjal nr. 4(6).

heyrt að þau væru ákveðin með orðunum „á fjöll upp eftir því sem vötnum hallar“ og því væri ekki um almenninga eða afrétti að ræða í hreppnum.⁸

Hinn 20. febrúar 1989 sendi félagsmálaráðuneytið öllum sveitarstjórnnum fyrirspurnir um afrétti, mörk þeirra og upprekstrarrétt.⁹ Ekki er að sjá að svar hafi borist úr Auðkúluhreppi.

5.3 Hokinsdalur í Arnarfirði

Árið 1576 gerði Eggert Hannesson grein fyrir fasteignum sínum að fráskildum þeim fasteignum sem þær kirkjur áttu sem hann hafði þá að halda, og þeim 70 hundruðum er hann átti fyrir norðan og hafði áður veðsett Jóni Jónssyni lögmanni til kaups. Meðal jarða hans voru Hokinsdalur í Arnarfirði, fjögur hundruð og Skógar í Mosdal, 12 hundruð.¹⁰

Hinn 12. maí 1686 seldi Jón Árnason, í umboði Þórðar biskups Þorlákssonar sr. Páli Björnssyni 10 hundruð í Hokinsdal. Sama dag seldi sr. Páll Björnsson syni sínum sr. Halldóri Pálssyni, 10 hundruð í jörðinni.¹¹

Hinn 8. júlí 1685 seldi Jón Þorláksson bróður sínum, Þórði biskupi Þorlákssyni, 20 hundruð í Bíldudal og að auki 10 hundruð í Litlueyri og 10 hundruð í Hokinsdal fyrir alla Skeggjastaði, 40 hundruð að dýrleika samkvæmt jarðarbréfi Skeggjastaða á Teigum.¹²

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns*¹³ yfir Arnarfjarðarströnd frá 1710 segir eftirfarandi um Hokinsdal:

Hokensdalur.

Jörðunni er sundur skift í tvo bæi, sem báðir standa innan garða, og er landinu öllu óskift utan túni og engjum.

Jarðardýrleiki xxiiii hndr.

Eigandi að xiiii hndr. börn Rannveigar Jónsdóttir að Rekkstöðum á Barðaströnd, og er þetta sá bærinn, sem stendur á forna bæjarstæðinu. Eigandi að x hndr. prófasturinn Sr. Halldór Pálsson að Selárdal, og er þetta sá minni bærinn, sem settur var skamt frá hinum í túninu fyrir vel 20 árum, þá jörðunni var skift eignarskiftum.

Ábúandi á parti barna Rannveigar Ólafur Narfason.

[...]

Útigangur í skárra lagi í fjörunni og so á landi, þó snögg lent þyki. Torfrista og stúnga lök og sendin. Fjalldrapi og lýngrif til eldiviðar bjarglegt. Rekavon er hjer ekki teljandi nema lítið af hvölum þeim, sem járnaðir eru á Arnarfirði.

Túnið á parti Rannveigar er grýtt, harðlent og sprettur lítt. Engjarnar spillast af grjóts og sands áburði úr Lambagili. Hagarnir eru upplásnir og víða skriðurunnir. Hætt er kvikfje fyrir sjáfarflæðum og so fyrir holgryfjupyttum og afætudýjum, sem oft verður

⁸ Skjal nr. 2(98).

⁹ Skjal nr. 2(108).

¹⁰ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 103–104, skjal H-19.

¹¹ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 173, skjal H-19.

¹² *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 282, skjal H-19.

¹³ Hér eftir verður vísað til hennar sem *Jarðabókar Árna og Páls*.

mein að Kirkjuvegur oftlega torsóktur yfir Arnarfjörð. Heimræði hefur hjer brúkast, þá fiskur gekk inn á Arnarfjörð, en ekki hefur þetta heimræði verið til hlunninda teljandi í næstu 18 ár.

Helgahús hjet hjáleiga hjer í túninu, sem reiknaðist fyrir vi hndr. úr allri jörðunni. Þar stendur nú sá minni bærinn, sem áður um getur, og er það nú x hndr. úr jörðunni, síðan jörðunni var skift eignarskiftum, og hefur hann nú sama nafn og heimajörðin, en þetta er niðurlagt.¹⁴

Við manntalsþing að Auðkúlu 13. júní 1724 var upplestið skjal frá Halldóri Pálssyni, dagsett 8. apríl 1717, þar sem hann seldi Bjarna Guðmundssyni fimm hundruð í Hokinsdal vegna 30 ríkisdala skuldar sem Bjarni átti inni hjá honum.¹⁵

Við manntalsþing að Auðkúlu 19. maí 1728 var þinglesið kaupbréf þar sem sr. Halldór Pálsson seldi Árna Bjarnasyni fimm hundruð í Hokinsdal. Við sama þing var þinglesið kaupbréf, dagsett 18. apríl 1726, þar sem Guðmundur Þorbjörnsson og Jón Þorbjörnsson seldu Árna Bjarnasyni hálft þriðja hundrað í Hokinsdal fyrir 15 ríkisdali.¹⁶

Við manntalsþing að Auðkúlu 7. júní 1784 var þinglesið kaupbréf Guðmundar Egilssonar fyrir sex hundruðum í Hokinsdal, af Tómasi Árnasyni fyrir 34 ríkisbankadali og hin tvö fyrir 18 ríkisbankadali frá hendi barna Jóns Árnasonar.¹⁷

Við manntalsþing að Auðkúlu 11. júní 1790 voru þinglesin kaupbréf Guðmundar Egilssonar fyrir sex hundruðum í Hokinsdal, dagsett 18. júlí 1781, fyrir öðrum sex hundruðum, dagsett 17. september 1782, og fyrir hinum þriðju sex hundruðum, dagsett 7. apríl 1785. Þá var þinglesið makaskiptabréf, dagsett 9. september 1787, þar sem Guðmundur Egilsson fékk sex hundruð í jörðinni Hokinsdal og 150 spesíur fyrir sex hundruð í Hafurhesti sem fóru til Kristínar Hallgrímsdóttur, ekkju Þorsteins Einarssonar.¹⁸

Í jarðamati Ísafjarðarsýslu frá 1804 er dýrleiki Hokinsdals metinn 24 hundruð en eigendur jarðarinnar voru Eyjólfur Bjarnason á Fossi og ábúandi sem ekki er nafngreindur í jarðamatinu. Þá segir að eyðihjáleigan Helgahús sem einnig kallaðist Bláskógar væri nýtt sem beutiland.¹⁹

Við manntalsþing að Auðkúlu 4. ágúst 1823 var þinglesið kaupbréf þar sem Jón Gíslason seldi Jóni Bjarnasyni þrjú hundruð í Hokinsdal fyrir 30 spesíur. Kaupbréfið er dagsett 5. mars 1822.²⁰

Við manntalsþing að Auðkúlu 25. júlí 1831 var þinglesið afsalsbréf Hákons Pálssonar til Jóns Jónssonar, dagsett 9. júní 1829, um sex hundruð í Hokinsdal fyrir 99 danskar spesíur.²¹

¹⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VII, bls. 3–4, skjal H-12.

¹⁵ Skjal nr. 2(70).

¹⁶ Skjal nr. 2(71) og 2(72).

¹⁷ Skjal nr. 2(73).

¹⁸ Skjal nr. 2(74).

¹⁹ Skjal nr. 2(15).

²⁰ Skjal nr. 2(75).

²¹ Skjal nr. 2(76).

Hinn 19. apríl 1836 seldi Snæbjörn Pálsson, í umboði Hákonar Pálssonar, fimm og hálft hundrað í Hokinsdal til Jóns Jónssonar á Laugabóli. Þá seldi Sighvatur Grímsson þrjú hundruð í Hokinsdal til sama Jóns með kaupbréfi dagsettu 30. september sama ár og Jón Bjarnason í Stapadal seldi honum enn önnur þrjú hundruð í Hokinsdal með kaupbréfi dagsettu 24. desember 1836. Loks seldi Jónas Bjarnason í Hokinsdal sama Jóni þrjú hundruð í Hokinsdal með kaupbréfi dagsettu 5. júlí 1837. Öll kaupbréfin voru þinglesin 13. júní 1840.²²

Við manntalsþingsrétt að Auðkúlu 13. júní 1840 voru upplesin kaupbréf Jóns í Hokinsdal fyrir níu og hálft hundraði í téðri jörð.²³

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Hokinsdalur í Arnarfirði metin 24 hundruð að dýrleika og skráð sem bændaeign. Í neðanmálgrein kemur fram að árið 1805 var eyðihjáleigan Helgahús (eða Bláskógar) höfð til beitar.²⁴

Í jarðamati Ísafjarðarsýslu frá 1849–1850 segir eftirfarandi um jörðina Hokinsdal:

Hokinsdalur, sú jörð er metin nokkru meir sökum þess að þar eru slægjur fremur í betra lagi, að midlungtali, en að ódru sinningsjörð.²⁵

Í verðlagsbók jarðamatsins kemur fram að jörðin var metin á 600 ríkisbankadali.²⁶

Hinn 13. febrúar 1856 seldi Jón Jónsson í Hokinsdal hálft hundrað Hokinsdal, 12 hundruð að dýrleika, til Jóns Jónssonar, skipherra á Steinanesi, fyrir 240 ríkisdali.²⁷ Afsalsbréfið var þinglesið við manntalsþing að Auðkúlu 3. maí 1856.²⁸

Við manntalsþing að Auðkúlu 11. júní 1857 var þinglesið kaupbréf Guðmundar Ólafssonar til Jóns Jónssonar fyrir þremur hundruðum í Hokinsdal. Bréfið var dagsett 9. maí 1856. Við sama þing var þinglesið kaupbréf þar sem ekkja Ólafs Guðmundssonar, Sigríður Jónsdóttir, seldi Jóni Jónssyni sex hundruð í Hokinsdal. Bréfið var dagsett 9. maí 1856. Þá voru einnig upplestið uppboðsafsal fyrir þremur hundruðum í Hokinsdal til Odds Sveinssonar prófests á Hrafnseyri fyrir hönd Margrétar Sigurðardóttur ekkju á Steinanesi, fyrir 84 ríkisbankadali.²⁹

Við manntalsþing að Auðkúlu 26. maí 1860 var kaupverð Jóns Jónssonar á níu hundruðum í Hokinsdal rannsakað. Eftir því sem uppgötvaðist var að þrjú hundruð voru seld fyrir 12 spesiur hvert hundrað en hin sex hundruðin fyrir átta spesiur hvert hundrað.³⁰

Landamerkjalyking jarðarinnar Hokinsdals er dagsett 15. janúar 1885 og 18. mars 1886 en hún var þinglesin við manntalsþing á Auðkúlu 5. júlí 1886. Efni hennar er svohljóðandi:

²² Skjöl nr. 2(47)–2(50).

²³ Skjal nr. 2(77).

²⁴ Skjal nr. 4(1), bls. 190.

²⁵ Skjal nr. 2(22).

²⁶ Skjal nr. 2(24).

²⁷ Skjal nr. 2(8).

²⁸ Skjal nr. 2(78).

²⁹ Skjal nr. 2(79).

³⁰ Skjal nr. 2(80).

Landamerkjalyfing jarðarinnar Hokinsdals í Auðkúluhreppi.

Landamerki milli jarðarinnar Hokinsdals, liggjandi í Rafnseyrarsókn í Ísafjarðarsýslu, og jarðarinnar Steinaness, liggjandi í Otrardalssókn í Barðastrandarsýslu, er klettagjóta vestan til við Langanesið, sem er svo kölluð Axargjóta, og skilur hún löndin milli fyrnefndra jarða; en ef reki af sjó kynni til að falla frá fyr nefndri Axargjótu og úti svokallaðan Geirmóð að vestanverðu, þá er samþykkt af undirskriftuðum eigendum, að báðar jarðir fyrnefndar eigi jafnt hlutfall úr honum. – Hér staðfestum við með undirskriftuðum nöfnum okkar.

Eigandi Steinaness: Jóhannes Hjaltason.

Eigendur Hokinsdals: Þorleifur Jónsson Sigurður Jónsson Jón Jónsson.

Hokinsdal, 15. Jan. 1885

Landamerki milli jarðarinnar Hokinsdals og Laugabóls, báðar liggjandi í Rafnseyrarsókn í Ísafjarðarsýslu, er klettur innan til við Brimsnesið, sem er svo kallaður Biskupsklettur, og beina sjónhendingu uppí klettagjótu, sem þar er beint upp af, og er svokölluð innri Skarðagjóta.

Hokinsdal, 18. Marz 1886.

Eigendur Laugabóls: Bjarni Bjarnason Elías Jónsson Friðrik Jónsson

Eigendur Hokinsdals: Þorleifur Jónsson Sigurður Jónsson Jón Jónsson³¹

Í undirmati I að fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 segir eftirfarandi um Hokinsdal:

Jörðin Hokinsdalur er næsta jörð fyrir utan Laugaból, vestasta jörð hreppsins og Sýslunnar. Jörðin er sæmileg beitarjörð, goð fjörubeit. Mótak nokkuð

Landamerki að austan sjá Laugaból, að sunnan Djúpseyrará að vestan Langanes, sýsluskipti.³²

Í undirmati II segir um landamerkin að þau séu að sunnan Djúpárgjá, að vestan Langanes og að austan Biskupsklettur. Jörðin var metin á 1.400 kr. en eigandi hennar var Guðlaugur Egilsson yngri.³³

Hinn 12. desember 1901 seldi Þorleifur Jónsson húsmaður hálfa jörðina Hokinsdal, 12 hundruð að dýrleika, til Bjarna Ásgeirssonar, húsmanns í Stapadal. Afsalsbréfinu var þinglýst 3. júlí 1902.³⁴

Við manntalsþing að Auðkúlu 11. júlí 1924 var þinglesið afsal Guðlaugs Egilssonar til Valgeirs Jónssonar fyrir hálfum Hokinsdal. Afsalið var dagsett 29. febrúar 1924.³⁵

5.4 Laugaból í Arnarfirði

Hinn 20. mars 1530 meðkenndi Jón Jónsson að hann hefði afhent sr. Jóni Eiríkssyni þann skógarpart í Laugabóli sem Jón Einarsson hafði lofað honum með eftirfarandi afmörkun:

³¹ Skjal nr. 2(3).

³² Skjal nr. 2(28).

³³ Skjal nr. 2(28).

³⁴ Skjal nr. 2(51).

³⁵ Skjal nr. 2(81).

allan skogarpartin þann sem liggur fyrir nedan hamrahialla þan sem inn geingur epter skogienum fyrir ofan myre þa er kaullud er krais myr [...] utan ur deilldarlagienni og at þeirre laugu sem kaullud er skyrgeil [...] Enn fyrnefndur jon heitin murte fader minn godrar minningar hafdi adur afent adur skrifudum sira jone þann skogarpurt allan sem liggur firer utan deilldarlagiena og ut at landamerkia lagienni.³⁶

Í *Jarðabók Árna og Páls* yfir Arnarfjarðarströnd frá 1710 segir eftirfarandi um Laugaból í Arnarfirði:

Laugabool.

Jarðardýrleiki xviii hndr., og so tíundast 4 tíundum.

Eigandinn kóngleg Majestat, og hefur Ari Þorkelsson að Haga þessa jörð með öðrum fleiri kóngsjörðum hjer nálægt í forlening af kónglegri Majestat.

Ábúandi á hálfu ellefta hundraði Einar Guðmundsson. Ábúandi á viij hndr. Stephan Guðmundsson.

[...]

Útigángur lakur bæði í fjörunni og á landi. Torfrista og stúnga við lakari kost. Elt er hrísi tilfengnu úr Kirkjubóls skógi. Selveiði má hjer nokkra brúka, en hún hefur ekki verið tíðkuð so menn viti. Rekavon valla teljandi, nema lítil af hvölum þeim, sem járnaðir eru á Arnarfirði.

Engjar eru votsóktar og mjög slitróttar í mýrum, og spillast þar með af yfirgáangi búfjárins, því úthagarnir eru mjög hrjóstrugir, uppblásnir og skriðurunnir. Kirkjuvegur torsóktur yfir Arnarfjörð ut supra. Heimræði hefur verið áður sem fyrr segir um Hokinsdal. Hætt er húsum og heyjum fyrir stórveðrum af útvestri, sem oft hefur skaða gjört.³⁷

Í jarðamati Ísafjarðarsýslu frá 1804 er dýrleiki Laugabóls metinn 18 hundruð en jörðin var þá konungsjörð.³⁸

Hinn 22. júní 1838 bauð Magnús Jónsson í Vatnsfirði 180 spesíur fyrir konungsjörðina Laugaból í Arnarfirði, 18 hundruð að dýrleika, og 240 spesíur fyrir jörðina Horn í Arnarfirði, 24 hundruð að dýrleika.³⁹

Við manntalsþing að Nauteyri 10. apríl 1840 voru tvö kaupbréf þinglesin þar sem Sigurður Sigurðsson og Sigríður Bjarnadóttir afhentu Þórði Magnússyni með afsalsbréfi eitt hundrað í Laugabóli fyrir 45 danskar spesíur. Dagsetning kaupbréfanna var 24. janúar 1839. Við sama þing var þinglesið afsalsbréf frá Halldóri Torfasyni sem seldi Þórði Magnússyni 75 álnir í Laugabóli fyrir 15 spesíur. Bréfið var dagsett 26. júní 1839.⁴⁰

Við uppboð þann 13. júní 1840 varð Jón Magnússon á Hóli í Dalasveit hæstbjóðandi í 18 hundruð í konungsjörðinni Laugabóli. Boðið var samþykkt með konungsbréfi dagsettu 24. mars 1841. Uppboðsafsalið var þinglesið við manntalsþing að Auðkúlu 30. maí 1842.⁴¹

³⁶ *Íslenzkt fornbréfasafn* IX, bls. 520–521, skjal nr. 4(29).

³⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VII, bls. 4–5, skjal H-12.

³⁸ Skjal nr. 2(16).

³⁹ Skjal nr. 2(11).

⁴⁰ Skjal nr. 2(84).

⁴¹ Skjal nr. 2(52).

Við manntalsþingsrétt að Auðkúlu 30. maí 1842 var upplestið uppboðsafsal frá 28. apríl sama ár sem lýsti Jón Magnússon á Hóli hæstbjóðanda að fyrrum konungsjörðinni Laugabóli fyrir 599 ríkisbankadali.⁴²

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Laugaból í Arnarfirði metin 18 hundruð að dýrleika og skráð sem bændaeign.⁴³

Í verðlagsbók jarðamatsins frá 1849–1850 kemur fram að jörðin Laugaból var metin á 432 ríkisbankadali.⁴⁴

Hinn 20. desember 1882 seldu Jóhanna Jónsdóttir og Jóhannes Hjaltalín sex hundruð að fornu mati í Laugabóli til Bjarna Bjarnasonar bónda á Laugabóli. Kaupbréfið var þinglesið 1. júní 1885.⁴⁵

Hinn 14. janúar 1883 seldi E. Gíslason þrjú hundruð í Laugabóli til Bjarna Bjarnasonar. Kaupbréfið var þinglesið 1. júní 1885.⁴⁶

Hinn 25. október 1899 seldi Hannes Hafstein sýslumaður, sem skiptaráðandi dánarbús Bjarna Bjarnasonar frá Laugabóli, 12 hundruð í Laugabóli til Jóns Þórðarsonar. Afsalsbréfið var þinglesið 5. júlí 1900.⁴⁷

Hinn 18. apríl 1902 seldi Elías Jónsson sex hundruð í Laugabóli til Jóns Þórðarsonar. Kaupbréfið var þinglesið 3. júlí 1902.⁴⁸

Við manntalsþing að Auðkúlu 14. júlí 1911 var þinglesið afsalsbréf J. Þórðarsonar til J. Reykxfjörð fyrir Laugabóli, 2.200 krónur.⁴⁹

Í undirmati I að fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 segir eftirfarandi um Laugaból:

Jörðin Laugaból er næsta jörð fyrir utan Horn, og liggur yst í Mosdalnum. Mótekja en ekki góð, jörðin er beitarjörð. Eigandi og ábúandi Sölvi Bjarnason.

Landamerki að innan sjá Horn, að utan milli Laugabóls og Hokinsdals Biskupsklettur.⁵⁰

Í undirmati II segir um landamerkin að þau séu að utan Biskupsklettur, en að innan Litlavarða í Selstein. Jörðin var metin á 1.520 kr. en eigandi hennar var Sölvi Bjarnason.⁵¹

Hinn 13. maí 1939 seldi Þórdís Guðrún Guðmundsdóttir Jarðakaupasjóði ríkisins eignarjörð sína Laugaból. Afsalsbréfið var móttekið til þinglesturs 16. ágúst sama ár, kaupverðið var 7.600 kr.⁵²

⁴² Skjal nr. 2(85).

⁴³ Skjal nr. 4(1), bls. 190.

⁴⁴ Skjal nr. 2(24).

⁴⁵ Skjal nr. 2(53).

⁴⁶ Skjal nr. 2(54).

⁴⁷ Skjal nr. 2(55).

⁴⁸ Skjal nr. 2(56).

⁴⁹ Skjal nr. 2(83).

⁵⁰ Skjal nr. 2(29).

⁵¹ Skjal nr. 2(29).

⁵² Skjal nr. 2(99).

Í landamerkjadómi Ísafjarðarsýslu var 30. ágúst 1943 tekinn fyrir ágreiningur um landamerki jarðanna Laugabóls í Arnarfirði og Horns í Mosdal. Gerð var svohljóðandi sátt um merkin en henni var þinglýst á manntalsþingi að Auðkúlu 5. júlí 1944:

1. Landamerki milli jarðanna Laugabóls og Horns í Auðkúluhreppi skulu vera úr sérstökum stórum steini efst í fjörunni rétt innan við Hópsandinn, þaðan bein lína í vörðubrot á Litluvörðuholti og þaðan sjónhending til fjalls í hvíltina Úlfhildi.
2. Á fyrnefndan stein skulu klappaðir greinilega stafirnir L.M. Þar sem vörðubrotið er skal steypdur greinilegur stöpull og á hann letraðir stafirnir L.M.
3. Kostnaði við merkjagerðina skal skipt að jöfnu milli landeigenda.
4. Fari svo að glöggar, gamlar skráðar heimildir um landamerkin milli jarðanna finnist og fari í bága við framangreind merki má taka merkjagerðina upp að nýju skv. kröfu annars hvors aðila.⁵³

Hinn 30. október 1943 byggði umboðsmaður þjóðjarða í Auðkúluhreppi Þórdísi G. Guðmundsdóttur jörðina Laugaból frá fardögum 1939. Ekki koma fram upplýsingar um hvort Þórdís hafi samþykkt byggingarbréfið eða hvort það hafi verið staðfest af landbúnaðarráðuneytinu. Um landamerki segir að þau hafi verið gerð með sátt fyrir landamerkjadómi Ísafjarðarsýslu 30. ágúst 1943 og í framhaldinu eru þau skráð á byggingarbréfið:

1. Landamerki milli jarðanna Laugabóls og Horns í Auðkúluhreppi skulu vera úr sérstökum, stórum steini efst í fjörunni rétt innan við Hópsandinn. Þaðan bein lína í vörðubrot á Litluvörðuholti og þaðan sjónhending til fjalls í hvíltina Úlfhildi.
2. Á fyrnefndan stein skulu klappaðir greinilega stafirnir LM. Þar sem vörðubrotið er, skal steypdur greinilegur stöpull og á hann letraðir stafirnir LM.
3. Kostnaði við merkjagerðina skal skipt að jöfnu milli landeigenda.
4. Fari svo að glöggar, gamlar skráðar heimildir um landamerkin milli jarðanna finnist og fari í bága við framangreind merki, má taka merkjagerðina upp að nýju skv. kröfu annars hvors aðila.⁵⁴

Hinn 24. febrúar 1970 byggði umboðsmaður þjóðjarða í Auðkúluhreppi Aðalsteini Guðmundssyni jörðina Laugaból frá fardögum 1969. Aðalsteinn samþykkti byggingarbréfið sama dag og það var staðfest af landbúnaðarráðuneytinu 5. mars 1970.⁵⁵

Yfirlýsing frá 10. desember 1991 kveður á um að ríkissjóður Íslands hafi þá verið eigandi jarðarinnar Laugabóls.⁵⁶

Með bréfi dagsettu 16. nóvember 1994 fór Aðalsteinn Guðmundsson fram á við landbúnaðarráðuneytið að fá að kaupa ábýlisjörð sína Laugaból. Fram kemur í bréfinu að jarðirnar Skógar og Horn í Mosdal sem liggja að jörðinni voru eignir Aðalsteins en hann hafi með aðstoð sýslumanns komið því til leiðar að landið væri friðland.⁵⁷

⁵³ Skjal nr. 4(22).

⁵⁴ Skjal nr. 2(100).

⁵⁵ Skjal nr. 2(101).

⁵⁶ Skjal nr. 2(102).

⁵⁷ Skjal nr. 2(103).

Hinn 15. september 1998 óskaði landbúnaðarráðuneytið eftir því við Ríkiskaup að þau myndu hafa milligöngu um og annast sölu á jörðinni Laugabóli. Fram kemur að skrifleg lýsing á landamerkjum jarðarinnar sé ekki talin til en að landamerkin séu talin ágreiningslaus.⁵⁸

Hinn 9. nóvember 1998 fór fram úttekt á jörðinni Laugabóli. Við úttektina var skoðað stærð og ásigkomulag húsa, ræktað tún sem allt var komið í órækt, girðingar og æðarvarp. Jörðin var metin með öllu á 657.200 kr.⁵⁹

Með kaupsamningi dagsettum 18. nóvember 1998 keypti Hali ehf. jörðina Laugaból af ríkissjóði Íslands fyrir 5,5 millj.kr. Um landamerki segir að þau séu tilgreind í landamerkjaskrá Ísafjarðarsýslu.⁶⁰ Afsalið er dagsett sama dag.⁶¹

5.5 Horn í Mosdal

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Arnarfjarðarströnd frá 1710 segir eftirfarandi um Horn í Mosdal:

Horn.

Jarðardýrleiki xxiiii hndr., og so tíundast 4 tíundum.

Eigandinn kóngleg Majestat. Ari Þorkelsson hefur þessa jörð í forleningu ut supra.

Ábúendur Snorri Petursson, Jón Össursson, Sveinn Jónsson, á viii hndr. hver.

[...]

Útigangur í skárra lagi, bæði í fjörunni og á landi. Torfrista og stúnga hefur verið næg, en eyðist mjög. Móskurður hefur verið en brúkast ei. Fjalldrapa og lýngrif til eldiviðar bjarglegt. Selveiði hefur hjer ekki brúkast, meinast og lítil, þó til reynt væri. Reki hefur ei heppnast í manna minni, nema einn reiðarkálfur, sem járnaður var á Arnarfirði.

Engjarnar eru stórlega fordjarfaðar af grjótsáburði úr Hornsá, og sumstaðar spillist engið af vatnsaga, sem jetur úr rótina. Úthagar eru mjög graslitlir, skriðurunnir og hrjóstrugir. Vatnsból er erfitt á vetur fyrir fannlögum og bregðst stundum. Kirkjuvegur oft torsóktur yfir Arnarfjörð ut supra. Hætt er húsum og heyjum fyrir stórveðrum, sem áður segir um Laugaból. Heimræði hefur verið áður, en nú brugðist í margt ár ut supra.⁶²

Í jarðamati Ísafjarðarsýslu frá 1804 er dýrleiki Horns metinn 24 hundruð en jörðin var þá konungsjörð.⁶³

Við manntalsþing 23. júlí 1821 komu fram þær upplýsingar að hálf jörðin Horn væri í eyði.⁶⁴

Við manntalsþing 25. júlí 1822 komu fram þær upplýsingar að hálf jörðin Horn væri í eyði.⁶⁵

⁵⁸ Skjal nr. 2(104).

⁵⁹ Skjal nr. 2(105).

⁶⁰ Skjal nr. 2(106).

⁶¹ Skjal nr. 2(107).

⁶² *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VII, bls. 5–6, skjal H-12.

⁶³ Skjal nr. 2(17).

⁶⁴ Skjal nr. 2(65).

⁶⁵ Skjal nr. 2(66).

Við manntalsþing að Auðkúlu 4. ágúst 1823 kom fram að konungsjarðir í þingsókninni væru allar byggðar nema hálft Horn.⁶⁶

Í vitnisburðum Ólafs Guðmundssonar og Ásu Jónsdóttur á Laugabóli, dagsettum 8. mars 1831, um landamerki milli Horns og Skóga í Mosdal segir að svokallaður Langi-Mór hafi um 50 árum áður gengið undan konungsjörðinni Horni og undir Skóga þannig að hann var léður Skógamönnum til slægna. Um landamerkin segir enn fremur í vitnisburðinum:

en þágang til voru Landa mörkinn millum bæanna, bein Siónehendin[g] úr Hvítu götu í grænu Þúfu, utarlega á svokölluðu Hrísholt[i] og þadan beint nidur í Hornsárkrók. – En í Grænu Þúfu [á] nefndu Hrísholtti fann Afi minn Greypur heitinn brunninn kol, og [...] síðann hafa þaug þar fundist.⁶⁷

Hinn 24. ágúst 1832 var hjá sáttanefnd Auðkúluhrepps tekinn fyrir ágreiningur um landamerki milli jarðanna Horns og Skóga í Mosdal. Gengið var á merkin ásamt hlutaðeigendum og í fyrstu var hlaðinn stór steinn á hin gömlu landamerki sem hlutaðeigendur voru sáttir með. Að því loknu var gengið á engjapláss jarðanna fyrir neðan og sátt náðist um merkin. Á skjalið er skráð eftirfarandi:

Geingu þá Forlíkunarmenn, ásamt hlut adeigendum á þau alment kölluðu, og af hvörtutveggju jarða ábúendum frá Arilstid samþykktu Landamerkið, sem til framdalsins heyrðu, hvar ed var hlaðinn stór Steinvarði með áskrift á efsta Steini. G. L. sem þidir gömul Landamerki, til að vísa bein merki beggia jarðanna yfir fremri dalinn, í So kalladann Þverlæk sem rennur frá efstu ^{brún} fram í hlídinni. – Ad þessu giördu, var geingid á Eingia plátz beggia jarðanna fyrir nedann, varð þá ómögulega tekinn bein afstaða frá þessum ~~frá þessum~~ gömlu merkium, So önnurhvör jörðinn liði ei stóran skada, til ad áqvarda Eingia plátzins Sannsýnu Skipti, heldur tóku Forlíkunarmenn náqvæmasta álit af beggia jarðanna ásigkomulægi, og þeirra dirleika, med tilliti til umþráttadra Landamerkia, og létu hlada 3 torfvarda, eftir lægð i Einginu, til hvörrar halladi land frá báðum jördunum, til þess ad þeir sömu skyldu her eptir stadföst merki vera þeirra a milli. – frá þeim vörðum Skiptir áin löndum til Sióar Vid þetta missir Bónða eigninn Skógar, ecki ad sönnu alt það áður umþrætta Eingia-plátz heldur allar þær slægiulands Sneidir, Sem láu í krókum útí Kóngsjardarinnar Horns Eingiar, Sem eru vigtugasti partur af ÞrætuStycki munu i medal ári af Sér gefa herum 30 heihesta.⁶⁸

Við manntalsþing að Auðkúlu 22. júlí 1833 var upplesið landamerkjabréf um merki milli jarðanna Horns og Skóga, dagsett 26. ágúst 1832.⁶⁹

Við manntalsþing að Auðkúlu 10. júlí 1837 voru konungsjarðirnar Rauðsstaðir og hálft Horn boðnar upp.⁷⁰

Hinn 22. júní 1838 bauð Magnús Jónsson í Vatnsfirði 180 spesiur fyrir konungsjörðina Laugaból í Arnarfirði, 18 hundruð að dýrleika, og 240 spesiur fyrir jörðina Horn í Arnarfirði, 24 hundruð að dýrleika.⁷¹

⁶⁶ Skjal nr. 2(75).

⁶⁷ Skjal nr. 2(10).

⁶⁸ Skjöl nr. 2(9) og 2(40).

⁶⁹ Skjal nr. 2(67).

⁷⁰ Skjal nr. 2(68).

⁷¹ Skjal nr. 2(11).

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Horn í Mosdal metin 24 hundruð að dýrleika og skráð sem bændaeign.⁷²

Í jarðamati Ísafjarðarsýslu frá 1849–1850 segir eftirfarandi um jörðina Horn:

1. Horn; jörðin er svo lítills metin sökum landkreppu og fannkýngis.⁷³

Í verðlagsbók jarðamatsins kemur fram að jörðin var metin á 504 ríkisbankadali.⁷⁴

Í undirmati I að fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 segir eftirfarandi um Horn í Mosdal:

Jörðin Horn er næsta jörð við Skóga að utan og liggur vestan vert í Mosdal. Mótekja er á jörðinni.

Landamerki, milli Horns og Skóga sjá Skógar, að utan milli Horns og Laugabóls er. Litlavarða í Selstein⁷⁵

Í undirmati II segir um landamerkin að þau séu að utan Litlavarða í Selstein, en að innan Þverlækur að ofan, að neðan Hornsárkrókur. Jörðin var metin á 1.625 kr. en eigendur hennar voru Guðríður Einarsdóttir og Sigurður Jónsson.⁷⁶

Í landamerkjadómi Ísafjarðarsýslu var 30. ágúst 1943 tekinn fyrir ágreiningur um landamerki jarðanna Laugabóls í Arnarfirði og Horns í Mosdal. Gerð var svohljóðandi sátt um merkin en henni var þinglýst á manntalsþingi að Auðkúlu 5. júlí 1944:

1. Landamerki milli jarðanna Laugabóls og Horns í Auðkúluhreppi skulu vera úr sérstökum stórum steini efst í fjörunni rétt innan við Hópsandinn, þaðan bein lína í vörðubrot á Litlurvörðuholti og þaðan sjónhending til fjalls í hvíltina Úlfhildi.
2. Á fyrrnefndan stein skulu klappaðir greinilega stafirnir L.M. Þar sem vörðubrotið er skal steypdur greinilegur stöpull og á hann letraðir stafirnir L.M.
3. Kostnaði við merkjagerðina skal skipt að jöfnu milli landeigenda.
4. Fari svo að glöggar, gamlar skráðar heimildir um landamerkin milli jarðanna finnist og fari í bága við framangreind merki má taka merkjagerðina upp að nýju skv. kröfu annars hvors aðila.⁷⁷

Með bréfi dagsettu 16. nóvember 1994 fór Aðalsteinn Guðmundsson fram á við landbúnaðarráðuneytið að fá að kaupa ábýlisjörð sína Laugaból. Fram kemur í bréfinu að jarðirnar Skógar og Horn í Mosdal sem liggja að jörðinni voru eignir Aðalsteins en hann hafi með aðstoð sýslumanns komið því til leiðar að landið væri friðland.⁷⁸

5.6 Skógar í Mosdal

Hinn 21. desember 1557 fóru fram jarðaskipti milli Guðrúnar Björnsdóttur og Eggerts lögmanns Hannessonar. Guðrún seldi Eggerti meðal annars jarðirnar Lokinhamra og

⁷² Skjal nr. 4(1), bls. 191.

⁷³ Skjal nr. 2(23).

⁷⁴ Skjal nr. 2(24).

⁷⁵ Skjal nr. 2(30).

⁷⁶ Skjal nr. 2(30).

⁷⁷ Skjal nr. 4(22).

⁷⁸ Skjal nr. 2(103).

Svalvoga í Arnarfirði en einnig Dalsdal og Sléttanes. Á móti fékk Guðrún hálf Kirkjuból í Mosdal og jörðina Skóga í Mosdal.⁷⁹

Árið 1576 gerði Eggert Hannesson grein fyrir fasteignum sínum að fráskildum þeim fasteignum sem þær kirkjur áttu, sem hann hafði þá að halda, og þeim 70 hundruðum er hann átti fyrir norðan og hafði áður veðsett Jóni Jónssyni lögmanni til kaups. Meðal jarða hans voru Hokinsdalur í Arnarfirði, fjögur hundruð og Skógar í Mosdal, 12 hundruð.⁸⁰

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Arnarfjarðarströnd frá 1710 segir eftirfarandi um Skóga í Mosdal:

Skógar.

Jarðardýrleiki xii hndr., og so tíundast 4 tíundum.

Eigandi að hálfri jörðunni Íngibjörg Pálsdóttir að Eyri í Seyðisfirði. Eigandi og ábúandi að hinum helmíngnum Brynjólfur Bjarnason.

Ábúandi á parti Íngibjargar Ólafur Snorrason.

[...]Útigángur í betra lagi á landi, en lítill í fjörunni. Skógur til raftviðar er eyddur, en til kolgjörðar og eldiviðar nægur. Torfrista og stúnga lök og lítt nýtandi. Rekavon engin, þó landið liggi til sjáfar, nema lítil af hvölum þeim, sem járnaðir verða á Arnarfirði.

Engjarnar eru mjög á dreif í mýrarsundum innan um skóginn, þar með votsamar og rötillar. Úthagarnir eru mjög litlir um sig og þar með skriðurunnir til fjallsins. Hætt er kvikfje fyrir foröðum og afætudýjum. Kirkjuvegur torsóktur yfir Arnarfjörð. Hætt er húsum og heyjum fyrir stórviðrum. Heimræði hefur áður verið sem segir um Hokinsdal, og hefur nú gagnlaust verið í margt ár.

Ágreiningur er hjer nokkur um landamerki á milli þessarar jarðar og Kirkjubóls um landspláts nokkurt, sem er út frá Örnólfsgili að hólum þeim, sem Hyte eru kallaðir. Þar er skógur, slægjur og beit, og brúkar þessi jörð skóginn, Kirkjuból slægjurnar, en hvörutveggju beitina, Skógar þó meira. Ekki er með lögum reynt, hverjir rjettara haga.

Skógamór. Tómtús hjer niður við sjóinn, í eyði síðan bóluna og oftlega köflum saman áður. Var bygt í fyrstunni fyrir manna minni.

[...]

Húsmennirnir brúkuðu skóginn til eldiviðar og til kolgjörðar að selja sjer til gagnsmuna, þegar þeir fengu því við komið.⁸¹

Í jarðamati Ísafjarðarsýslu frá 1804 er dýrleiki Skóga metinn 12 hundruð en eigandi jarðarinnar var Guðmundur Bjarnason. Þá segir að eyðihjáleigan Skógarkot hafi verið nýtt sem beutiland.⁸²

Í vitnisburðum Ólafs Guðmundssonar og Ásu Jónsdóttur á Laugabóli, dagsettum 8. mars 1831, um landamerki milli Horns og Skóga í Mosdal segir að svokallaður Langi-Mór hafi um 50 árum áður gengið undan konungsjörðinni Horni og undir Skóga þannig

⁷⁹ Skjal nr. 4(36).

⁸⁰ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 103–104, skjal H-19.

⁸¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VII*, bls. 6–7, skjal H-12.

⁸² Skjal nr. 2(18).

að hann var léður Skógamönnum til slæгна. Um landamerkin segir enn fremur í vitnisburðinum:

en þángað til voru Landa mörkinn millum bæanna, bein Siónehndin[g] úr Hvítu götu í grænu Þúfu, utarlega á svokölluðu Hrísholt[i] og þaðan beint nidur í Hornsárkrók. – En í Grænu Þúfu [á] nefndu Hrísholtti fann Afi minn Greypur heitinn brunninn kol, og [...] síðann hafa þaug þar fundist.⁸³

Hinn 24. ágúst 1832 var hjá sáttanefnd Auðkúluhrepps tekinn fyrir ágreiningur um landamerki milli jarðanna Horns og Skóga í Mosdal. Gengið var á merkin ásamt hlutaðeigendum og í fyrstu var hlaðinn stór steinn á hin gömlu landamerki sem hlutaðeigendur voru sáttir með. Að því loknu var gengið á engjapláss jarðanna fyrir neðan og sátt náðist um merkin. Á skjalið er skráð eftirfarandi:

Geingu þá Forlíkunarmenn, ásamt hlut adeigendum á þau alment kölluðu, og af hvörutveggju jarða ábúendum frá Arilstid samþykktu Landamerki~~um~~, sem til framdalsins heyrðu, hvar ed var hlaðinn stór Steinvarði með áskrift á efsta Steini. G. L. sem þídir gömul Landamerki, til að vísa bein merki beggia jarðanna yfir fremri dalinn, i So kalladann Þverlæk sem rennur frá efstu ^{brún} fram i hlídinni. – Ad þessu giördu, var geingid á Eingia plátz beggia jarðanna fyrir nedann, varð þá ómögulega tekinn bein afstaða frá þessum ~~frá þessum~~ gömlu merkium, So önnurhvör jörðinn liði ei stóran skada, til ad áqvarda Eingia plátzins Sannsýnu Skipti, heldur tóku Forlíkunarmenn náqvæmasta álit af beggia jarðanna ásigkomulægi, og þeirra dírleika, med tilliti til umþráttadra Landamerkia, og létu hlada 3 torfvarda, eftir lægð i Einginu, til hvörrar halladi land frá báðum jördunum, til þess ad þeir sömu skyldu her eptir stadföst merki vera þeirra a milli. – frá þeim vörðum Skiptir áin löndum til Sióar Vid þetta missir Bónða eigninn Skógar, ecki ad sönnu alt það ádur umþrætta Eingia-plátz heldur allar þær slægiulands Sneider, Sem láu í krókum úti Kóngsjardarinnar Horns Eingiar, Sem eru vigtugasti partur af ÞrætuStycki munu i medal ári af Sér géfa herum 30 heihesta.⁸⁴

Við manntalsþing að Auðkúlu 22. júlí 1833 var upplesið landamerkjabréf um merki milli jarðanna Horns og Skóga, dagsett 26. ágúst 1832.⁸⁵

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Skógar í Mosdal metin 12 hundruð að dýrleika og skráð sem bændaeign. Í neðanmálgrein kemur fram að árið 1805 var eyðihjáleigan Skógakot höfð til beitar.⁸⁶

Í verðlagsbók jarðamats Ísafjarðarsýslu frá 1849–1850 kemur fram að jörðin Skógar var metin á 288 ríkisbankadali.⁸⁷

Hinn 2. nóvember 1857 seldi Benjamín Þórðarson sex hundruð í Skógum í Mosdal til Daníels Ólafssonar. Afsalsbréfið var þinglesið 18. júlí 1859.⁸⁸ Bjarni Jónasson í Hokinsdal mótmælti bréfinu sem ólögmætu.⁸⁹

Hinn 18. janúar 1866 fóru fram makaskipti hvar Guðmundur Jónsson á Hrafnseyri við Arnarfjörð afhenti sjö hundruð og 70 álnir í Fremri-Vatnadal í Súgandafirði til

⁸³ Skjal nr. 2(19).

⁸⁴ Skjal nr. 2(9).

⁸⁵ Skjal nr. 2(67).

⁸⁶ Skjal nr. 4(1), bls. 191.

⁸⁷ Skjal nr. 2(24).

⁸⁸ Skjal nr. 2(57).

⁸⁹ Skjal nr. 2(69).

Guðrúnar Sturludóttur í Dalshúsum en fékk á móti sex hundruð í Skógum í Kúluþinghá í Arnarfirði. Makaskiptabréfið var þinglesið 23. ágúst 1871.⁹⁰

Hinn 24. apríl 1873 gaf Ragnhildur Guðmundsdóttir Jóni Jónssyni sex hundruð í Skógum gegn því að hann sæi um hana í ellinni og útför hennar. Gjafabréfið var þinglesið 15. ágúst 1873.⁹¹

Landamerkjaskrá jarðarinnar Skóga í Mosdal er dagsett 17. febrúar 1892 en hún var innkomin til þinglesturs 1. mars sama ár. Efni hennar er svohljóðandi:

Landamerkjaskrá fyrir jörðina Skóga í Mosdal í Auðkúluhreppi innan Ísafjarðarsýslu. Að innanverðu frá sjó úr Ósárósi og upp eptir henni í merkjalæk, og þaðan sjónhending í Örnólfsgil í fjallsbrún.

Að utanverðu í Hornárós og eptir henni í ytri Krók í miðjum flóa, og þaðan sjónhending í þverlæk í fjallsbrún.

Skógum þann 17. febr. 1892

Jón Jónasson

Guðm. Jónasson⁹²

Í undirmati I að fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 segir eftirfarandi um Skóga í Mosdal:

Jörðin Skógar, næsta jörð við Kirkjuból liggur í miðjum Mosdal. Mótekja er á jörðinni.

Landamerki að innan sjá Kirkjuból, að utan ^{og ofan} þverlækur ~~að ofan~~ Hornsárkrókur að neðan.⁹³

Í undirmati II segir eftirfarandi um landamerkin:

Að utan og ofan, þverlækur. Að neðan Hornsárkrókur. Að sunnan Arnólfsgil og Merkjalækur. Að austan Kirkjubólsá.⁹⁴

Jörðin var metin á 600 kr. en eigendur hennar voru Elías Elíseusson, Jón Þórðarson, Jón Jónsson og Magnús Torfason.⁹⁵

Önnur landamerkjaskrá jarðarinnar Skóga er dagsett 18. febrúar 1922 en hún var þinglesin við manntalsþing að Auðkúlu 11. júlí sama ár. Efni hennar er svohljóðandi:

Landamerki jarðarinnar Skógar í Auðkúluhreppi eru þessi:

Að austanverðu úr Ósárósi uppeftir ánni til óss Merkjalækjar. Þaðan eftir beinni sjónhendingu í Örnólfsgilsgljúfur á fjallsbrún. Þaðan á fjall upp og út eftir fjallinu eftir því sem vötnum hallar til skógalands að þverlæk á brún, þaðan eftir beinni sjónhendingu í dý, sem er á milli bæjanna Horns og Skóga rétt fyrir neðan veginn. Þaðan í svo nefnda Geil við Hornsá í flóanum. Því næst ræður Hornsá merkjum til óss. Eftir sjónhendingunni eru hlaðnar vörður.

Skógum 18 febrúar 1922

Elías Júl. Elíseusson eigandi Skóga

⁹⁰ Skjal nr. 2(109).

⁹¹ Skjal nr. 2(58).

⁹² Skjal nr. 2(4).

⁹³ Skjal nr. 2(31).

⁹⁴ Skjal nr. 2(31).

⁹⁵ Skjal nr. 2(31).

Jón Þórðarson eigandi Skóga

Sigurður Guðmundsson eigandi Kirkjubóls

Þórarinn Guðmundsson eigandi Óss

Guðni Jóhannesson og Guðríður Einarsdóttir eigendur Horns.⁹⁶

Með bréfi dagsettu 16. nóvember 1994 fór Aðalsteinn Guðmundsson fram á við landbúnaðarráðuneytið að fá að kaupa ábýlisjörð sína Laugaból. Fram kemur í bréfinu að jarðirnar Skógar og Horn í Mosdal sem liggja að jörðinni voru eignir Aðalsteins en hann hafi með aðstoð sýslumanns komið því til leiðar að landið væri friðland.⁹⁷

5.7 Kirkjuból í Mosdal

Líklegt er að hálfkirkja hafi verið á Kirkjubóli í Mosdal. Í máldaga Vilchins um Hrafnseyrarkirkju frá 1397 og í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570 og síðar segir að sá sem búi á Eyri ráði hvort hann flytji prest til Kirkjubóls eða að hann sé sóttur.⁹⁸

Hinn 21. desember 1557 fóru fram jarðaskipti milli Guðrúnar Björnsdóttur og Eggerts lögmanns Hannessonar. Guðrún seldi Eggerti meðal annars jarðirnar Lokinhamra og Svalvoga í Arnarfirði en einnig Dalsdal og Sléttanes. Á móti fékk Guðrún hálf Kirkjuból í Mosdal og jörðina Skóga í Mosdal.⁹⁹

Hinn 13. september 1696 játaði Ingibjörg Jónsdóttir að eiga eftir foreldra sína og bróður sex hundruð í Litlagarði og sex hundruð í Kirkjubóli í Mosdal, sem hún erfði eftir bróður sinn, Pétur Jónsson. Úr þessum sex hundruðum í Kirkjubóli gaf Ingibjörg systursyni sínum, Þorleifi Hannessyni, þrjú hundruð í löggjöf, en hin þrjú hundruðin selur hún Þorleifi fyrir að annast hana til deyjandi dags.¹⁰⁰

Hinn 9. október 1695 ættleiddi Pétur Jónsson dóttur sína, frilluborna, Guðrúnu Pétursdóttur, að 12 hundruð í Kirkjubóli í Mosdal. Þetta gerði Pétur með samþykki samborinnar systur sinnar, Ingibjargar Jónsdóttur. Þessum gjörningi fylgdu skilmálar, sem getið er um í bréfinu.¹⁰¹

Hinn 9. júlí 1700 eða 1701 seldi Þorleifur Hannesson með samþykki móðursystur sinnar, Ingibjargar Jónsdóttur, og eiginkonu sinnar, Þórunnar Jónsdóttur, Torfa Magnússyni lögréttumanni sex hundruð í Kirkjubóli í Mosdal fyrir fjögur hundruð og 15 aura í Gróunesi í Barðastrandarsýslu.¹⁰²

Hinn 5. september 1701 spurði lögréttumaðurinn Torfi Magnússon hina frómu heiðurskvinnu Ingibjörgu Jónsdóttur hvort hún samþykkti þau kaup, sem Torfi Hallsson vildi gera við hann á sex hundruðum í Kirkjubóli. Þann jarðarpart hafði Torfi Hallsson fengið til eignar af systkinunum, Pétri sáluga Jónssyni og Ingibjörgu. Ingibjörg

⁹⁶ Skjal nr. 2(5).

⁹⁷ Skjal nr. 2(103).

⁹⁸ Björk Ingimundardóttir, *Prestaköll, sóknir og prófastsdæmi á Íslandi II*, bls. 204, skjal H-18.

⁹⁹ Skjal nr. 4(36).

¹⁰⁰ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 177, skjal H-19.

¹⁰¹ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 176, skjal H-19.

¹⁰² *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 163–164, 179, skjal H-19.

samþykkti kaupin. Hinn 18. september 1701 keypti Torfi Magnússon af Torfa Hallssyni sex hundruð í Kirkjubóli í Mosdal. Jarðar kaupin samþykkti Ingibjörg Jónsdóttir bréflega. Á móti greiddi Torfi Magnússon sex hundruð í Innri-Lambadal í Dýrafirði.¹⁰³

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Arnarfjarðarströnd frá 1710 segir eftirfarandi um Kirkjuból í Mosdal:

Kirkiubol.

Hálfkirkja eður bænhús hefur hjer áður verið, og stendur þar enn skemma, sem bænhús er kölluð, en ekki hafa hjer tíðir veittar verið í manna minni.

Jarðardýrleiki xxiiii hndr., og so tíundast 4 tíundum.

Eigandi að hálfri jörðunni Þorbjörg Sigurðardóttir að Auðkúlu hjer í sveit. Eigandi að hinum helmíngnum Guðrún Petursdóttir á Klett, sem er hjáleiga af Selárdal.

Ábúandi á helmíngi Þorbjargar Jón Auðunarson, á helmíngi Guðrúnar Jón Auðunarson eldri.

[...]

Útigángur í betra lagi. Skógur til raftviðar er eyddur, en til kolgjörðar og eldiviðar nægur, og brúka ábúendur til búsnauðsynja sinna, og so selja lítill kol, ef þeir vilja. Torfrista og stúnga lök og lítt nýtandi og að mestu þrotin.

Skipsuppsátur á jörðin í Óslandi, og flytja þeir torf og hnaus úr sínu landi til naustsbyggingar. Ós á skógarítak aftur hjer í mót til kolgjörðar og eldiviðar í þennan skóg.

Túninu grandar Kirkjubólsá með landbroti og grjóts og sands áburði, sem áeykst meir og meir. Engjar eru nærri öngvar til gagnsmuna teljandi, aðrar en slægjurnar þær sem eru í þrætu partinum, sem jörðin hefur brúkað í margt ár, sem áður segir um Skóga, en þær engjarnar, sem verið hafa, eru fordjarfaðar af leir og grjóti úr Kirkjubólsá. Úthagarnir eru mjög skriðurunnir og uppblásnir. Kirkjuvegur torsóktur yfir Arnarfjörð sem áður segir. Hætt er húsum og heyjum fyrir stórveðrum, sem oft verður skaði að.

Litlakirkiuból heitir örnefni utantil við ána niður á eyrunum, en ekki þykjast menn heyrt hafa að þar hafi bygð verið, en þó sjást þar deili litra tóftarústa, en ekki er af þeim sýnilegt, að þar hafi bygð verið, og má þar ekki bygð setja, því túnstæði er ekkert.¹⁰⁴

Við manntalsþing að Auðkúlu 11. júní 1789 var þinglesið kaupbréf Bjarna Einarssonar fyrir þremur hundruðum í Kirkjubóli í Mosdal, hvert hundruð fyrir sex og hálfan ríkisbankadal af Snorra Jónssyni. Kaupbréfið var dagsett 10. febrúar 1785. Einnig var þinglesið kaupbréf Bjarna Einarssonar, dagsett 24. október 1784, fyrir þremur hundruðum í Kirkjubóli af Jóni Loftssyni, á móti sex ríkisdala spesíum hvert hundruð.¹⁰⁵

Í jarðamati Ísafjarðarsýslu frá 1804 er dýrleiki Kirkjubóls metinn 24 hundruð en eigendur jarðarinnar var Bjarni Einarsson á Hrafnabjörgum og Páll Jónsson á Dynjanda. Þá segir að eyðihjáleigan Litla-Kirkjuból hafi verið nýtt sem beitiland.¹⁰⁶

Við manntalsþing að Auðkúlu 10. apríl 1813 var uppleysið kaupbréf, dagsett 26. ágúst 1787, fyrir þremur hundruðum í Kirkjubóli í Mosdal fyrir 24 ríkisdali. Við sama þing

¹⁰³ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 163, 180, skjal H-19.

¹⁰⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VII*, bls. 7–8, skjal H-12.

¹⁰⁵ Skjal nr. 2(61).

¹⁰⁶ Skjal nr. 2(19).

var upplestið annað kaupbréf, dagsett 20. apríl 1798, hvar Páll Jónsson á Dynjanda keypti sex hundruð í Kirkjubóli af Hákon Snæbörnssyni fyrir 60 ríkisdali. Þá var upplestið þriðja kaupbréfið frá 18. mars 1805 hvar Páll keypti þrjú hundruð í Kirkjubóli af Elínu Jónsdóttur og Guðrúnu Loptsdóttur fyrir 41 ríkisdal.¹⁰⁷

Hinn 24. apríl 1833 skrifaði sr. Markús Þórðarson á Álftamýri til biskups um að ágreiningur væri um landamerki milli Kirkjubóls og Óss í Álftafirði. Í bréfinu sagði sr. Markús frá þrætípartinum sem að hans áliti tilheyrði Ósi. Þá sagði hann frá vitnisburðum um landamerki milli Óss, Kirkjubóls og Dynjanda frá 15. maí 1718 og lögfestu sr. Ólafs Einarssonar frá 29. júní 1807.¹⁰⁸ Biskup svaraði með bréfi dagsettu 16. júlí 1833 og kvaðst engin gögn finna við biskupsembættið málinu til styrkingar, en að gögnin sem sr. Markús vísaði til ættu að nægja til að tryggja ábúanda Óss beit á svæðinu. Ef ekki þá þyrfti að kalla til sáttanefnd.¹⁰⁹

Hinn 7. júlí 1835 seldu Símon Sigurðsson og Jón Bjarnason 24 hundruð í Kirkjubóli í Mosdal til Jóns Þórðarsonar hreppstjóra. Kaupbréfið var þinglesið 13. júní 1836.¹¹⁰

Við manntalsþing að Auðkúlu 13. júní 1836 var þinglesið afsalsbréf fyrir Kirkjubóli þar sem S. Sivertsen á Dynjanda seldi og afhenti Jóni Þórðarsyni jörðina fyrir 384 spesiur danskar.¹¹¹

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Kirkjuból í Mosdal metin 24 hundruð að dýrleika og skráð sem bændaeygn. Í neðanmálgrein kemur fram að árið 1805 var eyðihjáleigan Litla-Kirkjuból nær því brotin af ánni.¹¹²

Hinn 14. júlí 1848 skrifaði sr. Sigurður Jónsson á Hrafnseyri til biskups um skógareignir kirkna í Vestur-Ísafjarðarprófastsdæmi. Í bréfinu segir að Hrafnseyrarkirkja eigi skógarhögg í Kirkjubólsskógi í Hrafnseyrarsókn.¹¹³

Í verðlagsbók jarðamats Ísafjarðarsýslu frá 1849–1850 kemur fram að jörðin Kirkjuból í Mosdal var metin á 576 ríkisbankadali.¹¹⁴

Hinn 6. apríl 1890 gaf Guðmundur Ólafsson Guðmundi Guðmundssyni þrjú hundruð í Kirkjubóli í Mosdal. Gjafabréfið var þinglesið 30. maí 1890.¹¹⁵

Í undirmati I að fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 segir eftirfarandi um Kirkjuból í Mosdal:

Jörðin Kirkjuból, næsta jörð við Ós, uppi Mosdalnum austan ár. Landamerki milli Kirkjubóls og Skóga eru Arnólfsgil og merkjalækur en milli Kirkjubóls og Óss óvís, jörðin er góð beitar jörð og Skógur er á henni.¹¹⁶

¹⁰⁷ Skjal nr. 2(62).

¹⁰⁸ Skjal nr. 2(44).

¹⁰⁹ Skjal nr. 2(45).

¹¹⁰ Skjal nr. 2(60).

¹¹¹ Skjal nr. 2(63).

¹¹² Skjal nr. 4(1), bls. 191.

¹¹³ Skjal nr. 2(43).

¹¹⁴ Skjal nr. 2(24).

¹¹⁵ Skjal nr. 2(59).

¹¹⁶ Skjal nr. 2(32).

Í undirmati II kemur fram að jörðin var metin á 1.200 kr. en eigandi hennar var Sigurður Guðmundsson.¹¹⁷

Landamerkjaskrá jarðarinnar Kirkjubóls í Mosdal er dagsett 31. mars 1922 en hún var þinglesin við manntalsþing að Auðkúlu 11. júlí sama ár. Efni hennar er svohljóðandi:

Landamerki jarðarinnar Kirkjuból í Auðkúluhreppi eru þessi:

Að norðanverðu: eftir beinni sjónhendingu úr Brunnalækjarósi í Hrafnagjótu. Þaðan austur eftir Flatafjalli austur á Dynjandiheiði kringum botninn á Kirkjubólsdal og út eftir fjallinu sunnanverðu dalsins, þangað sem Örnólfsgil steypist af brún, alt eftir því, sem vötnum hallar til Kirkjubólslands. Úr Örnólfsglju [svo] fram á brún eftir beinni sjónhendingu í ós Merkjalækjar. Því næst ræður áin merkjum til sjávar. Eftir sjónhendingunum eru hlaðnar vörður.

Kirkjubóli 31 mars 1922

Sigurður Guðmundsson eigandi Kirkjubóls

Þórarinn Guðmundsson eigandi Óss

Elías Jul. Eleusson eigandi Skóga

Jón Þórðarson eigandi Skóga¹¹⁸

5.8 Nærleggjandi jarðir

5.8.1 Ós í Arnarfirði

Í biskupsvísitasíu um Álftamýrarkirkju í Arnarfirði frá 27. ágúst 1639 segir meðal annars að eignir hennar hafi verið jarðirnar Ós, Hjallkárseyri og Stapadalur. Þá segir að kirkjan eigi skógarhögg í Geirþjófsfirði milli Kollagötuár og Smiðjugils.¹¹⁹

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Arnarfjarðarströnd frá 1710 segir eftirfarandi um Ós í Arnarfirði:

Ós.

Jarðardýrleiki xii hndr., og so tíundast presti og fátækum.

Eigandinn beneficium Álftamýri við Arnarfjörð.

Ábúandinn Snorri Jónsson.

[...]

Útigángur í lakara lagi. Torfrista og stúnga lök og lítt nýtandi. Ítak á jörðin í Kirkjubóls skóg til kolgjörðar og eldiviðar sem áður segir um Kirkjuból.

Túnið spillist af sandfoki og skeljabrotum, sem og so fjúka á í stórviðrum. Engjarnar eru so nær eyðilagðar af grjóts og leirs áburði úr Kirkjubóls<á>, sem hjer við sjóinn er kölluð Óssá. Úthagarnir eru bæði litlir og hrjóstrugir. Hætt er kvikfje fyrir sjáfarflæðum. Vatnsvegur er lángr ofan í fjöruna, og gánga flæðar yfir brunninn, þegar að fannir leggja að ofan. Kirkjuvegurinn er torsóktur yfir Arnarfjörð sem áður segir. Hreppamannaflutningur mjög torsóktur á vetur til Dynjanda. Hætt er húsum og heyjum fyrir stórveðrum. Heimræði hefur hjer áður brúkast á haust og sumur, meðan fiskur

¹¹⁷ Skjal nr. 2(32).

¹¹⁸ Skjöl nr. 2(6) og 2(64).

¹¹⁹ Skjal nr. 2(35).

gekk inn á Arnarfjörð, sá afli hefur nú brugðist í margt ár sem áður segir um Hokinsdal.¹²⁰

Við manntalsþing að Auðkúlu 28. maí 1722 las sr. Páll Pétursson upp lögfestu fyrir jarðirnar Hjallkárseyri og Ós í Arnarfirði.¹²¹

Í jarðamati Ísafjarðarsýslu frá 1804 er dýrleiki Óss metinn 12 hundruð en jörðin var kirkjujörð frá Álftamýri.¹²²

Hinn 29. júní 1807 lögfesti sr. Ólafur Einarsson á Álftamýri land kirkjujarðarinnar Óss. Lögfestan var upplestin og birt 9. ágúst sama ár en í henni er fjallað um afmörkun jarðarinnar:

ad innann verdu í Jnnri deild á Urdarhlíd, þar sem steinstríta er efst uppí Fjalli, við hæstu hillu sem maður standi, og stidje Höndunum framm á Bergid; Enn nidur, eftir Skridu sem geingur ofaneptir, enn nidur frá henni í stóran stein upp mjóann í kollinum, sem kastar á Gulraudum Lit, nidur við Fjöruna, þar sem mætast Gras og fjara hjá götunni; Enn ad ofanverdu sem til Kyrkjubóls veit í Hrafnagjá, og úr henni í Brunnalá, úr Brunnalá í Kleggjastadar ál, úr Kleggjastadar Ál í Kyrkjubóls á, og ofann eptir henni í Ósá, og eptir henni frammí Sjó.¹²³

Hinn 24. apríl 1833 skrifaði sr. Markús Þórðarson á Álftamýri til biskups um að ágreiningur væri um landamerki milli Kirkjubóls og Óss í Álftafirði. Í bréfinu sagði sr. Markús frá þrætípartinum sem að hans áliti tilheyrði Ósi. Þá sagði hann frá vitnisburðum um landamerki milli Óss, Kirkjubóls og Dynjanda frá 15. maí 1718 og lögfestu sr. Ólafs Einarssonar frá 29. júní 1807.¹²⁴ Biskup svaraði með bréfi dagsettu 16. júlí 1833 og kvaðst engin gögn finna við biskupsembættið málinu til styrkingar, en að gögnin sem sr. Markús vísaði til ættu að nægja til að tryggja ábúanda Óss beit á svæðinu. Ef ekki þá þyrfti að kalla til sáttanefnd.¹²⁵

Í prófastsvísitasíu um Álftamýrarkirkju frá 7. október 1835 segir að kirkjustaðurinn og undirliggjandi jarðir hans, en meðal kirkjujarða voru Hjallkárseyri, Ós í Arnarfirði og Stapadalur, gangi af sér vegna skriðu og aurárennslis svo að prestakallið tapi töluverðu af sínum fyrri gæðum.¹²⁶

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Ós í Arnarfirði metin 12 hundruð að dýrleika og skráð sem Álftamýrarkirkjueign.¹²⁷

Í jarðamati Ísafjarðarsýslu frá 1849–1850 segir eftirfarandi um jörðina Ós:

2. Ós; í þessari jörd má heita ad ekkert sje til gildis ad telja nema túnid, sem þó er mjóg ef graslítið í þerra sumrum, og hefur sú jörd optar leigid í eydi eda nær því í eydi.¹²⁸

Í verðlagsbók jarðamatsins kemur fram að jörðin var metin á 168 ríkisbankadali.¹²⁹

¹²⁰ *Jarðabók Arna Magnússonar og Páls Vídalíns* VII, bls. 8–9, skjal H-12.

¹²¹ Skjal nr. 2(86).

¹²² Skjal nr. 2(20).

¹²³ Skjal nr. 2(34).

¹²⁴ Skjal nr. 2(44).

¹²⁵ Skjal nr. 2(45).

¹²⁶ Skjal nr. 2(38).

¹²⁷ Skjal nr. 4(1), bls. 191.

¹²⁸ Skjal nr. 2(23).

¹²⁹ Skjal nr. 2(24).

Hinn 10. september 1884 skrifaði sr. Þorsteinn Benediktsson á Hrafnseyri til biskups um að ágreiningur væri um landamerki jarða Álftamýrarkirkju, einkum Óss og Hjallkárseyrar, en hann óskaði jafnframt eftir afriti af máldögum um landamerki jarðanna.¹³⁰

Í biskupsvísitasíu um Álftamýrarkirkju frá 7. ágúst 1896 segir að kirkjan haldi sínum eignum og ítökum og að landamerkjaskrár fyrir eignum kirkjunnar hafi verið þinglýst án mótmæla.¹³¹

Við aukarétt 17. apríl 1912 voru dómkvaddir matsmenn til að meta kirkjujörðina Ós.¹³²

Við aukarétt 11. júlí 1913 var staðfest matsgjörð á kirkjujörðinni Ósi.¹³³

Í undirmati I að fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 segir eftirfarandi um Ós í Arnarfirði:

Jörðin Ós, næsta jörð fyrir utan Dynjandi, liggur innantil í mynni Mosdals.

Landamerki að innan eftir sögn bóndans á Dynjanda sjá Dynjanda, að utan áin að framan milli Oss og Kirkjubóls óvíst.¹³⁴

Í undirmati II segir að landamerkin séu að innan Hlaðsnes en að utan og ofan er vísað í jarðir nr. 4 og 6 í fasteignamatinu. Jörðin var metin á 400 kr. en eigandi hennar var Þórarinn Guðmundsson¹³⁵

Landamerkjaskrá jarðarinnar Óss í Arnarfirði er dagsett 31. mars 1922 en hún var þinglesin við manntalsþing að Auðkúlu 11. júlí sama ár. Efni hennar er svohljóðandi:

Landamerki jarðarinnar eru þessi: Úr Ósárósi uppeftir ánni að Brun^aalækjarósi milli Óss og Kirkjubóls. Þaðan eftir beinni sjónhendingu í Hrafnagjótu sunnanverða í fjallinu fyrir austan Ós þaðan austur eftir fjallinu, eftir því sem vötnum hallar til Urðahlíðar, þar til komið er þverbeina sjónhendingu í klett á Deildarnestánni og því næst í sjó fram.

Ósi 31 mars 1922

Þórarinn Guðmundsson eigandi Óss

Elías Júl. Eleusson. eigandi Skóga

Jón Þórðarson eigandi Skóga

Sigurður Guðmundsson eigandi Kirkjubóls

Theodora Thoroddsen eigandi jarðarinnar Dynjandi¹³⁶

5.8.2 Langi-Botn í Geirþjófsfirði

Í máldaga Selárdalskirkju í Arnarfirði, sem Gyrðir Ívarsson biskup setti árið 1354, segir að kirkjan hafi skógarítak í Geirþjófsfirði:

¹³⁰ Skjal nr. 2(73).

¹³¹ Skjal nr. 2(37).

¹³² Skjal nr. 2(87).

¹³³ Skjal nr. 2(88).

¹³⁴ Skjal nr. 2(33).

¹³⁵ Skjal nr. 2(33).

¹³⁶ Skjal nr. 2(7) og 2(64).

Selardalur.

Anno domini Millesimo. ccc^o. quinquagesimo quarto Reiknadist svo fallinn maldagi kirkjunnar j selardal. sem hier fylgir so sem herra gýrdur biskup visiterade vestfiordu.

jn primis. a hun lond oll milli lijkastapa oc hafragilz hinz nord[a]ra med ollum reka vestann til nesskeria skoga. j geitþiofsfirði ad helmijnngi þa sem legid hafa. thil sperdlalijdar ad fornno kollagautuar oc seliadalzar. tyunnda lut j hualreka ä kirkiuboli j kolmuladal. huernn veg sem a lannd ber. utan smahueli.¹³⁷

Í máldaga Mariúkirkju á Eyri (þ.e. Hrafnseyri) í Arnarfirði, sem Þórarinn Sigurðarson biskup setti um 1363, segir að kirkjan eigi land í Geirþjófsfirði:

Mariu kirkia a eýri j arnnarfirði a kallstadi og hornnstronnd med ollum giædum. toll j [wrdum tuennum). latravijk. geirþiofsfiord milli kolagotu oc stappagilz. vtan jtok j skoga skog. suidninngsdal fyrir austann á nedstu kleif oc kalfuarekstur oc suijna oc hallda vpp haga. skogarhogg j huamms skog sem vill. skogarhogg j kirkiubolzland. a sextijgi hesta. huertt haust. skogarhogg i þuerardal. torfskurd j breidamyri sem vill.¹³⁸

Í máldaga Vilchins fyrir Hrafnseyrarkirkju frá um 1397 segir meðal annars að kirkjan eigi Geirþjófsfjörð milli Kollagötu og Stapagils, utan ítaka í Skógaskógi í Sviðningsdal.¹³⁹

Hinn 4. júní 1565 afhenti Þorlákur Einarsson bróður sínum, Halldóri Einarssyni, eignir og peninga þar sem meðal annars var fjallað kúgildi frá Sperðlahlíð og Botni.¹⁴⁰

Í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570 og síðar segir að kirkjan að Álftamýri í Arnarfirði eigi skógarítak í Geirþjófsfirði, þ.e. milli Smiðjugils og Kollagötuár.¹⁴¹

Í biskupsvísitasíu um Álftamýrarkirkju í Arnarfirði frá 27. ágúst 1639 segir meðal annars að eignir hennar hafi verið jarðirnar Ós, Hjallkárseyri og Stapadalur. Þá segir að kirkjan eigi skógarhögg í Geirþjófsfirði milli Kollagötuár og Smiðjugils.¹⁴²

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Arnarfjarðardali frá 1710 segir eftirfarandi um Langa-Botn í Geirþjófsfirði:

Botn.

Í eyði síðan bóluna.

Jarðardýrleiki vi hndr., og so tíundast 4 tíundum meðan bygt var.

Eigandinn Hrafnseyrarkirkja ut supra.

[...]

Útigángur í meðallagi. Skógur til raftviðar eyðist mjög, en til kolgjörðar og eldiviðar nægur og brúkast til búsnauðsynja. Torfrista og stúnga lök og lýtt nýtandi, sem áður segir um Sperðlahlíð. Silúngsveiði í Botnsá lítil, áður sögð betri. Selveiði að nokkru gagni þá vel var að sókt. Reki hefur aldrei hepnast so menn viti, nema tvær andarnefjur, sem hjer hlupu lifandi á land. Túninu spillir öðruhverju Botnsá með jakaförum, sem að spillir rótinni og ber sand á völinn. Engjar eru þær einar, sem hent er innan um skógarrunna, sitt ár í hverjum stað. Úthagarnir eru nægir. Kirkjuvegur iij vika sjáfar yfir Arnarfjörð ut supra. Hreppamannaflutningur til Eyrar. Var slæmur á landi og

¹³⁷ *Íslenzkt fornbréfasafn* III, bls. 91, skjal nr. 4(31).

¹³⁸ *Íslenzkt fornbréfasafn* III, bls. 198, skjal nr. 4(32).

¹³⁹ *Íslenzkt fornbréfasafn* IV, bls. 145, skjal nr. 4(33).

¹⁴⁰ *Íslenzkt fornbréfasafn* XIV, bls. 392, skjal nr. 4(34).

¹⁴¹ *Íslenzkt fornbréfasafn* XV, bls. 578, skjal nr. 4(35).

¹⁴² Skjal nr. 2(35).

stundum ófær, en rúm hálf vika sjófar ef á skipi var flutt. Ekki er bænum öldungis óhætt í frostveðrum fyrir ágangi Botnsár, sem bóltnar upp alt í kríng um bæinn. Þó hefur það ekki að stóru meini orðið til þessa. Heimræði var hjer með sama móti og áður segir um Sperðlahlið, nema lánggræðið var hjer nokkru meira, og þótti því miður til komið.¹⁴³

Í umfjöllun um Arnarfjarðardali í *Jarðabók Árna og Páls* frá 1710 er fjallað um að kirkjan í Selárdal eigi skógarítak í Geirþjófsfirði:

Reka á kirkjan, eftir máldaganum, á Nesskerjum; það veit nú enginn á þessum dögum hvar þau eru. [...] Skógarítak á staðurinn í Geirþjófsfirði, til helmínga á milli Kollagötuár og Seljadalsár. Þangað eru 4 vikur sjáfar, en miklu lengra á landi, og brúkast því lítt.¹⁴⁴

Í sömu umfjöllun getur þess að jörðin Feigsdalur eigi skógarítak í Botnslandi í Geirþjófsfirði:

Skógarítak á jörðin til kolgjörða í Botnslandi í Geirþjófsfirði, út frá Sniðhamarsenda ytri. Sá skógur hefur brúkast átölulaust til kolgjörðar, en er nú mjög eyddur og brúkast því lítt í nokkur ár.¹⁴⁵

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1804 er dýrleiki Botns metinn sex hundruð en jörðin var kirkjujörð frá Hrafnseyri.¹⁴⁶

Hinn 1. júlí 1833 skrifaði sr. Markús Þórðarson á Álftamýri til biskups um skógarítak Álftamýrarkirkju í landi Botns sem væri skemmt af ágangi fólks. Sr. Markús spurði hvort landseti Botns gæti vísað öðrum í téð ítak.¹⁴⁷ Hinn 5. nóvember sama ár skrifaði biskup sr. Markúsi um skógarítakið og kvaðst hafa falið amtmanni að ráða úr málinu.¹⁴⁸

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Botn í Geirþjófsfirði metin sex hundruð að dýrleika og skráð sem Hrafnseyrarkirkjueign.¹⁴⁹

Hinn 14. júlí 1848 skrifaði sr. Sigurður Jónsson á Hrafnseyri til biskups um skógareignir kirkna í Vestur-Ísafjarðarprófastsdæmi. Í bréfinu segir um Holtskirkju að hún eigi skóg í Botni í Dýrafirði milli tveggja gilja fyrir ofan Þingmannarjóður, á hina vinstri hönd er á Glámu ríður.¹⁵⁰ Þá segir í bréfinu um Hrafnseyrarkirkju að engin kirkja sé eins rík að skógi og hún. Jörð hennar, Botn í Geirþjófsfirði, sé öll skógi vaxin milli Kollagötu og Stapagils. Þá hafi næstliggjandi jörð hennar Sperðlahlið sömuleysis mikinn skóg. Enn fremur segir að kirkjan eigi skógarhögg í Kirkjubólsskógi í Hrafnseyrarsókn.¹⁵¹

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 segir eftirfarandi um jörðina Langa-Botn:

Nº 209. Botn. Tún stórt að ummáli grasgefid og grasgott, eingjar nægilegar á fjalli, grasgefnar og grasgóðar, Landrymi nóg og kostir góðir, vetrararbeit god, skógur nógur,

¹⁴³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls.386–387, skjal H-20.

¹⁴⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 359, skjal H-20.

¹⁴⁵ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 371, skjal H-20.

¹⁴⁶ Skjal nr. 2(12).

¹⁴⁷ Skjal nr. 2(41).

¹⁴⁸ Skjal nr. 2(42).

¹⁴⁹ Skjal nr. 4(1), bls. 187.

¹⁵⁰ Skjal nr. 2(43).

¹⁵¹ Skjal nr. 2(43).

her er hrognkelsaveidi best, beitarlandi er hætt við skridum, her er flæði hætt, Jörðin er erfð.¹⁵²

Í lýsingu sr. Þórðar Þorgrímssonar á Otradalssókn frá 30. júlí 1851 segir eftirfarandi um Geirþjófsfjörð:

[...] beygist fjallshlíðin til landnorðurs inn með Geirþjófsfirði, sem gengur þar inn til landnorðurs. Inn með hlíðinni er bær sá, er geitir Sperlahlíð. [...] Grasbeit góð, en skógarlaust. Fyrir botni á Geirþjófsfirði er bær sá, er nefndur er Botn (Langibotn). Á rennur eftir dalnum, Botnsá, og fellur í Geirþjófsfjörð. Í Botni er skógur mikill, beit góð, en slægjur að mestu leyti til fjalls, og því örðugt þeim að ná. Botn á land á miðja hlíðina austan fram við Geirþjófsfjörð, að Kýrhvammi. Þar byrjast Krosseyrarland. [...] Þá liggur hlíðin beint til útnorðurs út með firðinum (Arnarfirði). Á henni miðri, við Deildargil, eru landamerki Krosseyrar og Steinaness, sem er yzti bær í Otradalssókn og sýsluendi þar.¹⁵³

Í landamerkjabók Barðastrandarsýslu er ekkert landamerkjabréf um Langa-Botn.¹⁵⁴

Við manntalsþing að Otradal 2. júní 1855 var friðlýst landi Reykjarfjarðar og Foss fyrir öllum skotum og sömuleiðis landinu í Langa-Botni.¹⁵⁵

Við manntalsþing að Otradal 8. september 1868 var friðlýst ítaki Margrétar Sigurðsdóttur á Steinanesi í svonefndum Kóngsskógi í Geirþjófsfirði, frá Kviagili til Steinagils.¹⁵⁶

Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918 er jörðin Langi-Botn metin á 1.000 kr. en eigandi hennar var Hrafnseyrarkirkja. Skráð er að gömul skógarítök í Langa-Botni séu frá Álftamýri og Steinanesi, en þau sé að mestu hætt að nota.¹⁵⁷

Á manntalsþingi á Bíldudal 24. júní 1931 var þinglýst fornleifum í landi Botns í Geirþjófsfirði, þ.e. Auðarbæ eða Gíslabæ og fylgnum Gísla Súrssonar. Friðlýsingin var dagsett 25. október 1930.¹⁵⁸

Við aukarétt 30. september 1931 voru Eiríkur Kristjánsson hreppstjóri og Magnús Jónsson járnsmiður dómkvaddir til að gera lýsingu á jörðinni Langa-Botni.¹⁵⁹

Við aukarétt 8. október 1931 staðfestu matsmennirnir Eiríkur Kristjánsson í Dufansdal og Magnús Jónsson á Bíldudal lýsingu sína á jörðinni Langa-Botni.¹⁶⁰

5.8.3 Krosseyri við Geirþjófsfjörð

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Arnarfjarðardali frá 1710 segir eftirfarandi um Krosseyri:

Kosseyre. Kallast af sumum Eyre.

¹⁵² Skjal nr. 2(21).

¹⁵³ *Sóknalýsingar Vestfjarða I: Barðastrandarsýsla*, Reykjavík: Samband vestfirzkra áttahagafélaga, 1952, bls. 256.

¹⁵⁴ Sýsl. Barð., DC/1–1, Landamerkjabók Barðastrandarsýslu 1883–1960, frumrit; Sýsl. Barð., DC/1–2, Landamerkjabók Barðastrandarsýslu 1883–1960, afrit.

¹⁵⁵ Skjal nr. 2(89).

¹⁵⁶ Skjal nr. 2(90).

¹⁵⁷ Skjal nr. 2(25).

¹⁵⁸ Skjal nr. 2(91).

¹⁵⁹ Skjal nr. 2(92).

¹⁶⁰ Skjal nr. 2(93).

Bænhús er sagt að hjer hafi að fornu verið, en engin sjást þess nú merki. Þó er hjer í túninu einn húskofi, sem bygður var upp úr tóftarbroti því, sem kallaðist Bænhústóft.

Jarðardýrleiki xii hndr., og so tíundast 4 tíundum.

Eigandinn Selárdalskirkja.

Ábúandinn Íngimundur Magnússon.

[...]

Útigangur í betra lagi. Torfrista og stúnga lök og lítt nýtandi. Fjalldrapi til eldingar með taði undan kvikfje. Reki hefur ei hepnast, sem áður segir um Botn. Túninu grandar bæjarlækurinn með aurs og sands áburði, og er ekki bænum öldungis óhætt fyrir hans ágangi, og hefur fjósið fyrir nokkrum árum fyllt af vatni úr sama læk, þó að nautunum grandaði ekki. Engjunum spilla skriður úr fjallinu stórlega, og hafa mikið af þeim eyðilagt. Úthagarnir eru og so stórlega skriðurunnir og uppblásnir. Hætt er kvikfje fyrir snjóflóðum og grjóthruni. Vatnsból bregðst stundum á vetur, og er þá vatnsvegur ekki mjög langur, en ófær fyrir einn klett nema um háfjöru. Kirkjuvegur sem áður segir um Sperlahlíð. Hreppamannaflutningur á vetur bæði langur og oftlega ófær á landi. Heimræði sem áður segir um Sperlahlíð.¹⁶¹

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1804 segir að jörðin Krosseyri sé kirkjujörð frá Selárdal og var hún metin 12 hundruð að dýrleika.¹⁶²

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Krosseyri metin 12 hundruð að dýrleika og skráð sem Selárdalskirkjueign.¹⁶³

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 segir eftirfarandi um jörðina Krosseyri:

210. Krosseiri. Túnid er í medallagi stórt, þyft og grytt en grasgefid og grasgott, eingjar engar að telja, Landrými nog og kostir gódir, skógur nægilegur, vetrarheit góð, beitarland liggur undir árensli af skridum og Túninu er hætt við þeim, Jörðin er erfid.¹⁶⁴

Landamerkjabréf jarðarinnar Krosseyrar er dagsett 29. maí 1884 en það var þinglesið við manntalsþing í Otradal 4. júní 1886. Efni þess er svohljóðandi:

Landamerki jarðarinnar Krosseyri í Suðurfjarðarhrepp og Barðastrandarsýslu eru: að innanverðu svokallað Stapagil, að utanverðu Djúpeyrará, að öðru leiti ræður fjallsbrún sem vötnum hallar til Geirþjófsfjarðar og sjór. Ítök engin. Landamerki þessi eru þannig tilfærð eftir sem jeg veit sannast og rjettast samkvæmt vottorðum merkra kunnugra manna og óska jeg þeim sje þinglýst eftir að hlutaðeigandi eigendur eða umboðsmenn næstu jarða hafa samþykkt þau með undirskript, að öðrum kosti verða þeir að ripta þessum landamerkjum að lögum.

Selárdal 29 maí 1884.

L.Benediktsson umboðsmaður kirkjujarðarinnar Krosseyri.

Samþykkir Jóhannes Hjaltason eigandi Steianess Þorstein[n] Benediktsson umboðsmaður kirkjujarðar, Rafnseyrar Stórabotns.

Lesið á manntalsþingi að Otradal 4 júní 1886 og innfært í landamerkjabók Barðastrandarsýslu Ltr A sub Nr 83 bls. 46–47

¹⁶¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 387–388, skjal H-20.

¹⁶² Skjal nr. 2(13).

¹⁶³ Skjal nr. 4(1), bls. 187.

¹⁶⁴ Skjal nr. 2(21).

Vottar ALE Fischer sýslumaður.¹⁶⁵

Í fasteignamati Vestur-Barðastrandarsýslu 1916–1918 er jörðin Krosseyri við Geirþjófsfjörð metin á 800 kr. Jörðin var sögð kirkjujörð frá Selárdal.¹⁶⁶

Við manntalsþing að Bíldudal 20. júní 1929 var þinglesið afsalsbréf Guðmundar Bárðarsonar til Kristínar Ebeneserdóttur, dagsett 23. mars 1929, fyrir Krosseyri fyrir 3.200 krónur.¹⁶⁷

Við manntalsþing að Bíldudal 29. júní 1936 var þinglesið afsalsbréf Kristjönu Ebenesersdóttur til Valdimars Guðmundssonar fyrir Krosseyri, dagsett 3. júní 1936.¹⁶⁸

5.8.4 *Steinanes í Arnarfirði*

Hinn 31. júlí 1528 gaf Helgi Steinmóðsson Steinmóði Jörundssyni hálfa jörðina Steinanes í Arnarfirði.¹⁶⁹

Í *Jarðabók Árna og Páls* yfir Arnarfjarðardali frá 1710 segir eftirfarandi um Steinanes í Arnarfirði:

Steinanes.

Jarðardýrleiki xviii hndr., og so tíundast 4 tíundum.

Eigandinn kóngleg Majestat, og fylgir þessi jörð Barðastrandarsýslu. Hefur sýslumaðurinn öll byggíngaráð, og fellur eftirgjaldið til sýslunnar afgiftar og kvitterast með hennar (sýslunnar) vissu afgjaldi.

Ábúandinn Gísli Narfason.

[...]

Útigángur lakari en í meðallagi. Torfrista og stúnga bæði lök og þar með í fjarska, og þarf á skipi til að flytja. Reki hefur ei hepnast so menn viti. Skóg brúkar jörðin tollfrí til kolgjörðar og eldiviðar í Botnsskógi, í því takmarki, sem almennilega kallast Kóngsskógur, á milli Stekkjarhryggs og Merargils. Túninu spillir stórviðri og grjóts uppgángur til stórskaða, og er nokkur partur fyrir því úr genginn. Engjar eru öngvar, nema lítið í vallendis móum og smá mýrarsundum í hagbeit. Úthagarnir eru stórlega fordjarfaðir af skriðum, og mikinn part í hrjóstur komið. Vatnsból bregðst oftlega bæði sumar og vetur, og er þá óbærilega langur vatnsvegur, sem bera verður heim í ílátum, mönnum og kvikfje til bjargar. Kirkjuvegur ekki full vika sjáfar yfir Arnarfjörð til Otrardals. Hreppamannaflutningur sem áður segir um Krosseyri. Heimræði sem áður segir að fornu, en þó er hjer lángræði nokkuð minna, og því betur komið til afla meðan fiskur gekk inn á fjörðinn.¹⁷⁰

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1804 segir að jörðin Steinanes sé konungsjörð og var hún metin 18 hundruð að dýrleika.¹⁷¹

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Steinanes í Arnarfirði metin 18 hundruð að dýrleika og skráð sem konungseign.¹⁷²

¹⁶⁵ Skjal nr. 2(1).

¹⁶⁶ Skjal nr. 2(26).

¹⁶⁷ Skjal nr. 2(94).

¹⁶⁸ Skjal nr. 2(595).

¹⁶⁹ *Íslenzkt fornbréfasafn* IX, bls. 464, skjal nr. 4(30).

¹⁷⁰ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 388–389, skjal H-20.

¹⁷¹ Skjal nr. 2(14).

¹⁷² Skjal nr. 4(1), bls. 187.

Í jarðamati Barðastrandarsýslu frá 1849–1850 segir eftirfarandi um jörðina Steinanes:

211. Steinanes. Tún stórt að ummáli fremur sljett og snögg, en graskott, eingið eingar að telja, Landrými í minna medallagi og kostir ljettir, vetrarþétt í minna medallagi skógur nokkur, beitarlandi er hætt við skridum, Jörðin er hæg.¹⁷³

Við manntalsþing að Otradal 8. september 1868 var friðlýst ítaki Margrétar Sigurðsdóttur á Steinanesi í svonefndum Kóngsskógi í Geirþjófsfirði, frá Kvíagili til Steinagils.¹⁷⁴

Landamerkjaskrá jarðarinnar Steinaness er dagsett 19. apríl 1886 en hún var þinglesin við manntalsþing í Otradal 4. júní sama ár. Efni hennar er svohljóðandi:

Landamerkjaskrá Milli jarðarinnar Steinanes liggjandi í Otradalssókn í Barðastrandarsýslu.

að innanverðu í svokallaða djúpseyrará að utanverður [svo] milli Hokinsdals í svokallaða Klettagjótu vestan til við lánga nes sem kallast axargjóta enn ef reki af sjó kinni til að falla frá áðurnefndri axargjótu og að svo kölluðum Geyrmoð að vestan verður [svo] þá er samþikt af undirskrifuðum eigendum að firnefndar jarðir eigi jafnt hlutfall úr honum. hér staðfestum við með undirskrifuðum nöfnum okkar.

Steinanesi 19 apríl 1886.

Eigandi Jóhannes Hjaltason.

Eigendur Hokinsdals: Þorleifur Jónsson. Sigurður Jónsson. Jón Jónsson L. Benediktsson umboðsm. Krosseyrar.¹⁷⁵

Við manntalsþing að Bíldudal 18. júní 1913 var þinglesið afsalsbréf Jóhönnu Jónsdóttur til Guðmundar Guðmundssonar á Steinanesi.¹⁷⁶

Í fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 er jörðin Steinanes metin á 1.900 kr. en eigandi hennar var Guðmundur Guðmundsson. Fram kemur að landamerki jarðarinnar voru gerð af dómkvöddum matsmönnum 13. júlí 1914.¹⁷⁷

¹⁷³ Skjal nr. 2(21).

¹⁷⁴ Skjal nr. 2(90).

¹⁷⁵ Skjal nr. 2(2).

¹⁷⁶ Skjal nr. 2(97).

¹⁷⁷ Skjal nr. 2(27).

6 SJÓNARMÍÐ AÐILA

6.1 Íslenska ríkið

Af hálfu íslenska ríkisins er almennt byggt á því að þau svæði sem gerðar eru kröfur til teljist landsvæði utan eignarlanda í skilningi 2. mgr. 1. gr. laga nr. 58/1998. Þau atriði sem einkum sé litið til við skilgreiningu á þjóðlendumörkum á svæði 10B séu heimildir um landnám, jarðir og jarðamörk, ritaðar heimildir, landfræðilegar aðstæður, og önnur atriði sem gerð er grein fyrir í umfjöllun um hvert svæði fyrir sig. Að öðru leyti er vísað til almennra sjónarmiða sem gilda í þjóðlendumálum, dómafordæma Hæstaréttar Íslands og til almennra niðurstaða óbyggðanefndar, með viðaukum, sem birtar eru á heimasíðu nefndarinnar.

Af hálfu ríkisins er byggt á því að þegar vísað er í fjallsbrún eða fjallsbrúnir sé átt við frambrún fjalls þar sem skörp skil eru oft í hæðarlínu s.s. frambrún kletta eða önnur skýr skil, nema annað sé tekið fram. Í slíkum tilvikum séu landfræðilegar aðstæður oft með þeim hætti að innan fjallsbrúnar/fjallsbrúna, þ.e. ofan á fjalli, liggi tiltölulega flatlent svæði eða skýrt afmarkað. Þegar landamerkjum sé lýst í fjallsbrún, í fjall eða á fjall sé almennt litið svo á að merki jarða séu dregin í fjallsbrúnir, eins og þeim sé lýst hér að framan, milli slíkra merkja. Sé merkjum ekki lýst lengra, séu landamerkjalýsingar óskýrar, séu landfræðilegar aðstæður með þeim hætti að svæði séu t.d. lítt aðgengileg, lítt gróin eða í töluverðri hæð sé víða gerð krafa um að slíkt land, ofan fjallsbrúna, verði lýst þjóðlenda.

Í nokkrum kröfulýsingum sé þjóðlendukrafa afmörkuð með hæðarlínu. Það sé gert þegar fyrir liggi að um jörð sé að ræða en landamerkjalýsing liggi ekki fyrir, er óljós eða óskýr og ekki hægt að draga beina línu milli þekktra punkta þar sem það myndi leiða til niðurstöðu sem ekki væri hægt með sanngirni eða skynsemi að réttlæta og ekki hægt að finna skýra landfræðilega afmörkun sem hægt hafi verið að styðja kröfulínu við. Hæðarlína hafi þá jafnan verið valin með hliðsjón af þekktum punkti eða punktum í merkjalýsingu og reynt að miða við landshætti s.s. gróðurfur og landslag.

Um lagarök er af hálfu ríkisins vísað til þjóðlendulaga nr. 58/1998 auk 72. gr. stjórnarskrárinnar. Byggt er á meginreglum eignarréttar um nám, töku og óslitin not, meginreglna um eignarráð fasteignaeigenda, almennra reglna samninga- og kröfuréttar, auk hefðarlaga nr. 14/1905. Þá er vísað til laga um afréttarmálefni og fjallskil nr. 6/1986 auk ýmissa eignaréttarreglna Grágásar og Jónsbókar.

Um málsástæður og heimildir er í greinargerð íslenska ríkisins vísað til kröfulýsingar, dags. 15. september 2020, og sögulegrar greinargerðar Þjóðskjalasafns Íslands. Jafnframt sé byggt á því að þau landsvæði sem kröfur ríkisins ná til séu svæði utan eignarlanda og því þjóðlendur, sbr. 1. og 2. gr. laga nr. 58/1998.

Í greinargerð íslenska ríkisins segir að við afmörkun kröfulínu ríkisins á því kröfusvæði sem af hálfu þess er nefnt *Skarðanúpur*, *Laugabólsfjall* og *Skálahlíðarfjall* sé fyrst og fremst stuðst við afmörkun á aðliggjandi jörðum samkvæmt landamerkjabréfum Hokinsdals, Laugabóls, Horns, Skóga og Kirkjubóls.

Að mati íslenska ríkisins styðji ýmis samtímagögn að landsvæði innan kröfulínu hafi ekki verið numið eða sé innan eignarlanda, m.a. vitnisburðir Ólafs Guðmundssonar og Ásu Jónsdóttur um landamerki Horns og Skóga frá 8. mars 1831, sbr. framlagt skjal 2(10) a-b, þar sem landamerkjum jarðanna var lýst með eftirfarandi hætti:

„bein sjónhendin[g] úr Hvítu götu í grænu þúfu, utarlega á svokölluðu Hrísholt[i] og þaðan beint niður í Hornsárkrók.“

Jafnframt sé vísað til sáttar samkvæmt merkjadómi Ísafjarðarsýslu frá 30. ágúst 1943 vegna ágreinings um landamerki milli Laugabóls og Horns í Auðkúluhreppi, sbr. framlagt skjal 4(22). Í sáttinni komi fram að landamerki jarðanna séu „úr sérstökum stórum steini efst í fjörunni rétt innan við Hópsandinn, þaðan bein lína í vörðubrot á Litlavörðuholti og þaðan sjónhending til fjalls í hvilftina Úlfhildi.“

Í þeim tilvikum sem landamerkjabréf séu óskýr eða greini ekki frá landamerkjum með skýrum hætti séu landamerki miðuð við fjallsbrúnir. Jafnframt sé miðað við landfræðilega legu hinna aðliggjandi jarða og sé miðað við land innan kröfusvæðis í um 500m hæð, gróðursnautt og líklega lítt nytjað enda beri skriflegar heimildir með sér að úthagar hafi verið gróðurlitlir og skriðurunnir.

6.2 Gagnaðilar íslenska ríkisins

Hér verður gerð grein fyrir sjónarmiðum gagnaðila íslenska ríkisins. Í þeim tilvikum þar sem sami lögmaður gætir hagsmuna vegna margra jarða er fyrst getið sameiginlegra sjónarmiða vegna viðkomandi jarða en sjónarmiðum sem varða hverja jörð sérstaklega eru svo gerð skil í undirköflum, eftir því sem við á.

6.2.1 Hokinsdalur og Laugaból í Arnarfirði og Kirkjuból í Mosdal

Hér verður fyrst gerð grein fyrir sameiginlegum sjónarmiðum þeirra gagnaðila íslenska ríkisins sem eru eigendur Hokinsdals og Laugabóls í Arnarfirði og Kirkjubóls í Mosdal en sjónarmiðum sem varða hverja jörð sérstaklega eru síðan gerð skil í undirköflum.

Af hálfu framangreindra gagnaðila íslenska ríkisins er á því byggt að landsvæðið sem ríkið lýsi þjóðlendukröfu sinni í sé hluti eignarlands jarðanna, sbr. 2. gr. jarðalaga nr. 81/2004. Kröfusvæðið sé því ekki utan eignarlands Hokinsdals, Laugabóls og Kirkjubóls og falli því ekki undir skilgreiningu á hugtakinu þjóðlenda, sbr. 1. gr. laga nr. 58/1998.

Kröfur landeigenda byggi á því að eignarhald á landi á svæðinu sem ríkið geri kröfur í verði óbreytt og með þeim hætti sem verið hefur um aldir.

Ríkið segi í kröfulýsingu sinni að við skilgreiningu á þjóðlendumörkum sé einkum litið til heimilda um landnám, jarðir og jarðarmörk, ritaðar heimildir, landfræðilegar aðstæður. Vestfirðir séu mjög fjalllent svæði með mjög lítið undirlendi og segi það sig sjálft að landmerkjabréf tali oft um fjallshlíðar, þar sem landamerki séu dregin frá fjöru til fjalls.

Kröfulýsing ríkisins byggir á fjórum atriðum; hugtakinu fjallsbrún sem hvergi komi fram í landamerkjabréfum, hæð (væntanlega yfir sjávarmáli), og því að land sé gróðursnautt og líklega lítt nytjað. Enginn rök séu færð fyrir því að landið sé gróðursnautt eða lítt nytjað, eða að fjallsbrún eins og ríkið skilgreini hana í kröfulýsingu eigi við á kröfulínunni. Í nokkrum kröfulýsingum sé þjóðlendukrafa afmörkuð með hæðarlínu. Oft sé fjallsbrún, frambrún fjalls ekki með skörp skil í hæðarlínum, s.s. frambrún kletta eða önnur skýr skil. Ríkið geti ekki byggt þjóðlendukröfulínur sínar á landslagi, fjallsbrúnunum sem oft séu óljósar, hæðarlínum og því að land ofan á fjalli sé flatt. Þetta séu því allt atriði sem sé ekki hægt að byggja landamerki á, sbr. 1. gr. laga nr. 41/1919.

Ríkið segi þjóðlendukröfusvæðið vera gróðursnautt og líklega lítt nytjað. Hér sé um ágiskun að ræða án raka. Hvorki sé vísað til gróðurrannsóknna né heimilda um gróður og nytjar í kröfulýsingu ríkisins.

Beitarland á Skarðanúpi, Laugabólsfjalli, Skálahlíðarfjalli og Örnólfsfjalli sé gott. Á Skálahlíðarfjalli sé ágætis beit þar fram um og komi fin lömb þar af fjalli að hausti. Sauðfé hafi gengið á Skarðanúp og Laugabólsfjalli áður en Hokinsdalur og Mosdalur hafi farið í eyði. Landið sé mikilvægur hluti eignarlands Hokinsdals og Laugabóls og hafi verið svo um aldir.

Hokinsdalur, Laugaból og Kirkjuból séu í landnámi Arnars er nam Arnarfjörð. Hann hafi selt Ána rauðfeld lönd öll milli Langaness og Stapa.

Í *Landnámu* segi í 47. Kafla um landnám hluta Arnarfjörðar, þar á meðal Langaness, eftirfarandi:

Örn hét maður ágætur; hann var frændi Geirmundar heljarskinns; hann fór af Rogalandi fyrir ofríki Haralds konungs. Hann nam land í Arnarfirði svo vítt sem hann vildi; hann sat um veturinn á Tjaldanesi, því að þar gekk eigi sól af um skammdegi.

Örn spurði til Hámundar heljarskinns frænda síns norður í Eyjafirði, og fýstist hann þangað; því seldi hann Áni rauðfeld lönd öll milli Langaness og Stapa. Ánn gerði bú á Eyri; þar þótti Grélöðu hunangsilmur úr grasi.

Geirþjófur Valþjófsson nam land í Arnarfirði, Fossfjörð, Reykjarfjörð, Trostansfjörð, Geirþjófsfjörð, og bjó í Geirþjófsfirði; hann átti Valgerði, dóttur Úlfs hins skjálga.

Landnám Arnars markist að utan af landnámi Eiríks er hafi numið Dýrafjörð og Sléttanes til Stapa og Háls en ytra í Dýrafirði. Landnám Arnars að innan markist af landnámi Geirþjófs Valþjófssonar er hafi numið Suðurfirði Arnarfjarðar, Fossfjörð, Reykjarfjörð, Trostansfjörð og Geirþjófsfjörð, þar sem hann hafi búið.

Tjaldanes, þar sem Örn landsnámsmaður hafi setið um fyrsta veturinn, skagi út í fjörðinn á norðanverðri Arnarfjarðarströnd til móts við Langanes, sem skipti firðinum í Suðurfirði til suðurs og að norðan innar í Borgarfjörð og Dynjandisvog. Mjög góð fjarðarsýn sé frá Tjaldanesi, inn fjörðinn til Dynjanda og út fjörðinn. Örn hafi selt Ána rauðfeldi lönd öll milli Langaness og Stapa. Suðurströnd Langaness, Suðurfjarðamegin í Arnarfirði, nái að Geirþjófsfirði og markist líklega af eyrinni Krosseyri.

Í Landlegubálki Jónsbókar frá 1282, kap. 52, segi að svo skulu almenningar vera sem að fornu hafa verið.

Almenningar séu ekki á þjóðlendukröfusvæðinu eða annars staðar á landi jarða í Mosdal eða á Langesi, og hafi ekki verið að fornu eða nýju.

Mosdalur og Hokinsdalur séu í Hrafnseyrarsókn í Arnarfirði. Ekki liggi fyrir upplýsingar um Mosdal og Hokinsdal í sóknarlýsingu Hrafnseyrarsóknar, líkt og í sóknarlýsingu Álftamýrarsóknar í Arnarfirði og Sanda- og Hraunssóknar í Dýrafirði.

Samkvæmt jarðamati 1849–1850 hafi verið haldið jarðamatsþing á Auðkúlu í Arnarfirði 23. júlí 1849 og daginn eftir á Söndum í Dýrafirði eða þann 24. júlí 1849.

Í gerðarbók jarðamatsþingsins á Auðkúlu segi að þar hefði verið „fyrirtekið: að meta jarðir allar á Auðkúluhrepp til verðlags að ríkisdala tali.“

Í gerðarbókinni segi m.a. eftirfarandi:

kom þá matsmönnum, eptir umráð við sýslumann, saman um, að sú grundvallarregla mundi einna farsælust, að meta fyrst kosti og lesti jarðar hvórrar og síðan ætla á hvórr sanngjarn leigumáli Sje á jörd hvórri, kúgildi hve mór og hve mikil landskuld, og meta eptir því hvað mikil jörd hvór geti metist; eptir reglum þessum máttu menn hreppsins jarðir og vard endíng sú á sem hin bókin lógildta skírir frá;

Síðar segi:

Matsmönnum þókti hæfa að meðalhundrað í hrepp þessum, eptir því sem jarðir koma nú fyrir og geta virst eptir landmeigin og sjóabla, er feikilega hlýtur að hafa hrörnad frá því, er að fornu hefur verið, mætti að sannsýni metast á 12 Specíur, því hvervetna er hjer sæbratt og undirlendi nær því ekki, en fjöll nærfelt gjörsamlega graslaus. Yfir þennan hundrada dýrleika að dalatali eru þó nokkrar metnar og það eru þessar jarðir:

Hokinsdalur, Stapadalur, Hrafnabjörg og Lokinhamrar séu á meðal þeirra jarða sem talðar séu upp.

Í sömu bókun gerðarbókar jarðamatsþingsins á Auðkúlu komi fram að miður hafi verið metin: „Enn midur eru þessar metnar;“ Horn í Mosdal, Ós í Arnarfirði, Karlsstaðir, Hrafnseyri og Auðkúla.

Jarðamat árið 1849 hafi metið lesti jarða líkt og þar komi fram, þar á meðal grasleysi. Fjöll hafi verið metin gjörsamlega graslaus. Matsmenn hafi ekki farið að meta fjöllin væru þau ekki hluti af eignarlandi jarðanna. Jarðamatið 1849–1850 hafi því metið fjöll sem hluta af jarðamati jarða í Auðkúluhreppi. Sama eigi við um jarðir Þingeyrarhrepp, sbr. gerðarbók jarðamatsþings sem haldið hafi verið 24. júlí 1849 að Söndum í Dýrafirði.

Árið 1849 hafi fjöllin í Auðkúluhreppi og Þingeyrarhreppi verið hluti eignarlanda jarða á svæðinu og sé svo enn í dag.

Samkvæmt jarðamati 1849–1850 séu fjöllin Skarðanúpur, Laugabólsfjall og Skálarhlíðarfjall metin sem hluti af eignarlöndum jarðanna Laugaból og Kirkjuból í Mosdal og Hokinsdalur en jarðirnar séu allar í fyrrum Auðkúluhreppi, nú Ísafjarðarbæ.

Í landbrigðabálki Jónsbókar, kap. 6: Um landamerki og lagakaup segi: „Eigi er skylt að ganga á merki þar er fjöll þau eru, er vatnföll deilast millum heraða, ok eigi er skylt að ganga úr búfjargangi á fjöll upp, kveða skal þar á merki.“

Samhljóða texti sé í báðum handritum þjóðveldislaganna, Grágásar. Ákvæðið sé því fornt, frá fyrstu dögum byggðar á Íslandi eða frá þjóðveldisöld 930–1262. Falli nú öll vötn til Dýrafjarðar í Gíslasögu Súrssonar sé ein frægasta setning Íslendingasagna. Það að landamerki séu þar sem vötn deilast eða vötnum hallar sé ævafornt ákvæði og lifandi í réttarvitund almennings enn í dag og hafi verið um árhundruð. Svo hafi einnig verið á tíma ritunar landamerkjabréfa á annesinu á milli Arnarfjarðar og Dýrafjarðar, utan Stapadals og Haukadals 1884–1891 og í Mosdal og Hokinsdal á Langanesi.

Við gerð landamerkjálýsingar Hokinsdals, dags. 18. mars 1886, og Skóga í Mosdal, dags. 18. febrúar 1892, hafi bændur nánast örugglega haft í huga nefnda reglu Jónsbókar um að eigi væri skylt að ganga á merki þar er fjöll séu, er vatnföll deilist. Sama eigi við um landamerkjálýsingar allra jarðanna á milli Arnarfjarðar og Dýrafjarðar utan Stapadals og Haukadals en öll landamerkjabréf á svæðinu séu gerð í tíð landamerkjalaga nr. 5/1882, og séu eftirfarandi:

1. Landamerkjabréf Stapadals, dags. 20. júní 1884.
2. Landamerkjabréf Lokinhamra, Svalvoga, Hrafnabjarga og Stapadals¹⁷⁸, dags. 30. maí 1890.
3. Landamerkjabréf Hafnar, dags. 1. desember 1891.
4. Landamerkjabréf Hrauns og Saura, dags. 20. maí 1886.
5. Landamerkjabréf Saura, ódagsett.
6. Landamerkjabréf Skálarár, dags. 5. desember 1891.
7. Landamerkjabréf Arnarnúps, dags. 1. desember 1889.
8. Landamerkjabréf Sveinseyrar, dags. 20. desember 1891.
9. Landamerkjabréf Haukadals, dags. 3. júlí 1886.

Þessi landamerkjabréf séu skrifuð með sama hætti og landamerkjabréf Skóga frá 17. febrúar 1892. Í engu þeirra sé þó minnst á orðið fjallsbrún líkt og í Skógabréfinu. Landi á fjöllum og merkjum þar sé ekki lýst. Bændur á svæðinu hafi talið það óþarft líkt og bændur í Mosdal í tilfelli Skóga árið 1891 og Hokindals árið 1886. Við gerð landamerkjálýsingar hafi þeir haft í huga þá meira en 600 ára fyrrgreinda reglu Jónsbókar. Í elsta landamerkjabréfinu um Stapadals frá 1884 sé þessi regla nefnd, en þar segi: „Til fjalla ræður vatnahalli merkjum.“ Sé það reglan sem gildi til fjalla á umræddum kröfussvæðum.

Grundvallarmunur sé á landamerkjabréfum gerðum fyrir og eftir gildistöku nógildandi laga nr. 41/1919 um landamerki o.fl. Öll landamerkjabréf jarða á milli Arnarfjarðar og Dýrafjarðar utan Stapadals og Dýrafjarðar séu gerð á 19. öld eða vel fyrir árið 1919. Það elsta sé frá árinu 1884 fyrir Stapadal og það yngsta frá 20. desember 1891 fyrir Sveinseyri.

Til séu tvö landamerkjabréf Skóga í Mosdal í Auðkúluhreppi í Arnarfirði frá árunum 1892 og 1922. Fyrri landamerkjabréfið sé gert í gildistíð landamerkjalaga nr. 5/1882

¹⁷⁸ Landamerkjum Hrafnabjarga og Stapadals er ekki lýst rétt í þessu bréfi. Þau eru ekki Stapi heldur Bjargáin.

en hafi þau verið fyrstu landamerkjälög á Íslandi. Seinna bréfið sé gert í tíð nógildandi laga nr. 41/1919 um landamerki o.fl. Á þessum tveim landamerkjabréfum sé grundvallarmunur er lítur að lýsingu á mörkum Skóga til fjalla.

Í landamerkjabréfi Skóga, dagsett 17. febrúar 1892, sé merkjum lýst svo:

Landamerkjaskrá fyrir jörðina Skóga í Mosdal í Auðkúluhreppi innan Ísafjarðarsýslu.

Að innanverðu frá sjó úr Ósárósi og upp eptir henni í merkjalæk, og þaðan sjónhending í Örnólfsgil í fjallsbrún.

Að utanverðu í Hornárós og eptir henni í ytri Krók í miðjum flóa, og þaðan sjónhending í þverlæk í fjallsbrún.

Í landamerkjabréfi Skóga, dagsett 18. febrúar 1922, sé merkjum lýst svo:

Að austanverðu úr Ósárósi uppeftir ánni til óss Merkjalækjar. Þaðan eftir beinni sjónhendingu í Örnólfsgilsgljúfur á fjallsbrún. Þaðan á fjall upp og út eftir fjallinu eftir því sem vötnum hallar til skógalands að þverlæk á brún, þaðan eftir beinni sjónhendingu í dý, sem er á milli bæjanna Horns og Skóga rétt fyrir neðan veginn. Þaðan í svo nefnda Geil við Hornsá í flóanum. Því næst ræður Hornsá merkjum til óss. Eftir sjónhendingunni eru hlaðnar vörður.

Hér megi sjá að landamerkjabréf Skóga frá árinu 1922 sé mun ítarlegra en bréfið frá 1891 og sé þar fjallað um land ofan fjallsbrúnar, á Skálarfjalli ofan Örnólfsgils, og að mörk jarðarinnar sé „út eftir fjallinu eftir því sem vötnum hallar til skógalands“.

Í landamerkjabréfi Kirkjubóls frá 31. mars 1922, sem sé aðliggjandi jörð að Skógum að sunnanverðu í Mosdal, segi að merki jarðarinnar á sama fjalli sé „út eftir fjallinu sunnanverðu dalsins, þangað sem Örnólfsgil steypist af brún, alt eftir því, sem vötnum hallar til Kirkjubólslands.“ Sömu eigendur beggja jarða, Skóga og Kirkjubóls, undirriti bæði bréfin. Báðar landamerkjálýsingar séu gerðar í tíð nógildandi laga nr. 41/1919 um landamerki o.fl. Báðar marki þær jarðirnar ofan fjallsbrúnar á Skálahlíðarfjalli og kveði á um að landamerkin skuli vera eftir því „sem vötnum hallar“ til hvors lands.

Engin breyting hafi verið á stærð jarðarinnar Skóga á árunum 1892–1922 enda það ekki ástæða breyttra landamerkjaskrár jarðarinnar. Breyting hafi verið á lögum um landamerki. Grundvallarmunur sé hér hvort merkjum sé lýst í tíð landamerkjálaga nr. 5/1882 eða laga um landamerki o.fl. nr. 41/1919.

Landamerkjälög nr. 5/1882 hafi verið fyrstu lög um efnið á Íslandi. Kveði þau á um skyldu landeiganda til að halda við glöggum landamerkjum fyrir jörð sinni og skyldu til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkum jarðar sinnar, eins og hann viti þau réttust.

Á Alþingi árið 1917 hafi verið borið fram frumvarp til landamerkjálaga. Aðalstefna þessa frumvarps hafi verið í því folgin, að öll landamerki skyldu að nýju rannsökuð, að landamerkjaskrár skyldu allar að nýju gerðar og að sýslumenn skyldu, eftir að þetta hafði farið fram, ótilkvaddir stefna aðiljum fyrir dóm, þeim er eigi urðu á merki sáttir. Meirhluti landbúnaðarnefndar hafi viljað láta samþykkja frumvarpið óbreytt.

Í nefndarálit meirihluta landbúnaðarnefndar komi fram eftirfarandi:

Ýmsar merkjalýsingar eru svo óglöggar, að mikill vafi leikur á, hvar eða hver merkin eru, og sumar gefa ranga hugmynd um, hvað við er átt.

Fjöldi merkjalýsinga er þannig nú orðin úrelt skjöld, sem lítið eða ekkert sanna þá er á þarf að halda.

Síðar segi í nefndarálitinu: „Aðhald og eftirlit framkvæmda er í lögunum falið sýslumönnum; þetta hefir að litlu eða engu haldi komið, vegna fráleitar aðstöðu og ókunnugleika þeirra.“

Á meðal helstu breytinga á lögunum frá 17. mars 1882, sem frumvarpið ásamt breytingartillögum við það hafi viljað gera, hafi meðal annars verið: „1. Að allar merkjalýsingar skuli skráðar eða endurskráðar innan ákveðins tíma.“

Minni hluti landbúnaðarnefndar hafi ekki talið þurfa að gera nýjar landamerkjaskrár. Hafi niðurstaðan orðið að þingið hafi beint því til landsstjórnarinnar, að hún hafi rannsakað það fram til næsta reglulega þings hvort nauðsyn væri á endursamningu landamerkjalaga og legði fyrir þingið, ef nauðsyn þætti á, nýtt frumvarp til landamerkjalaga. Niðurstaðan hafi verið frumvarp til laga sem hafi orðið að lögum nr. 41/1919 um landamerki o.fl. Í því frumvarpi hafi verið farinn meðalvegur um merkjalýsingar, sem minnihlutinn landbúnaðarnefndar hafi hneigst að.

Af þessu megi sjá að árið 1917 hafi verið komnar fram miklar efasemdir um merkjalýsingar samkvæmt lögum nr. 5/1882. Svo miklar að talið hafi verið að „fjöldi merkjalýsinga er þannig nú orðin úrelt skjöld, sem lítið eða ekkert sanna þá er á þarf að halda.“ Því hafi verið lagt til í lagafrumvarpi 1917 að öll landamerki skyldu að nýju rannsökuð og landamerkjaskrár skyldu allar gerðar að nýju.

Dæmi um merkjalýsingu fyrir árið 1919 séu landamerkjabréf allra fyrrnefndra jarða á milli Arnarfjarðar og Dýrafjarðar utan Haukdals og Stapadals. Einnig landamerkjabréf Hokinsdals, Skóga í Mosdal og Kirkjubóls sem sé frá 1922. Tvö landamerkjabréf Skóga frá 1892 og 1922 sýni mikinn mun á landamerkjalýsingum fyrir og eftir gildistöku laga 41/1919.

Stjórnvöld hafi aldrei með vísan til laga nr. 41/1919 um landamerki ofl. farið fram á það við eigendur jarða á annesinu milli Arnarfjarðar og Dýrafjarðar utan Stapadals og Haukadals að sett verði landamerki á milli jarðanna, sbr. 1. gr. laganna. Sama eigi við um eigendur Hokinsdals og Skóga og Laugabóls í Mosdal. Landeigendur hafi heldur aldrei verið krafðir af stjórnvöldum um að lýsa landamerkjum til fjalla í löggilta landamerkjabók er stjórnvöld haldi og hafi í vörslum sínum. Ástæður fyrir því séu augljósar, engin þörf hafi verið á því og engar deilur hafi verið þar um landamerki. Kröfufsvæði ríkisins á Sléttanesi (annesinu) og á Langanesi séu ekki það sem eldri lög kalla þrætuland.

Sérstaklega sé tekið fram í 6. gr. laganna, að jafnskjótt og þau komi til framkvæmda skuli sýslumenn, hver í sínu umdæmi, rannsaka hvort merkjaskrá hafi verið þinglýst. Komi í ljós að svo hafi ekki verið eða samþykki aðila vanti sé tekið fram að sýslumaður skuli bjóða landeiganda að gera merkjaskrá innan ákveðins tíma og láta þinglýsa henni samkvæmt lögunum. Einnig sé þar tekið fram í lögunum að sýslumenn og hreppstjórar

skuli gefa því gætur að ákvæðum laganna um merkjagerð, merkjaskrár og viðhald merkja sé fylgt. Verði hreppstjóri var við misbrest í þeim efnum skuli hann tilkynna það sýslumanni.

Í athugasemdum frumvarps við 6. gr. laganna segi eftirfarandi:

Ef nokkurn reka á að gera að því, að halda glöggum landamerkjum, sýnist ekki hjá því komist að rannsaka, hvaða merkjaskrár hafi þinglýstar verið, og að skylda manna til að bæta úr misfellum, sem í því efni finnast. Síðari málsg. Skyldar bæði sýslumenn og hreppstjóra til að gæta þess sjerstaklega eftirleiðis, að lögunum verði fylgt.

Hvorki sýslumenn né hreppstjórar hafi sinnt þessari lagaskyldu sinni. Engin merkjagerð, merkjaskrár eða viðhald merkja hafi verið hvorki til fjalla né annars staðar. Það hafi hvorki verið gert vegna landamerkjabréfa sem hafi verið gerð fyrir gildistöku núgildandi laga nr. 41/1919 né eftir. Íslenska ríkið hafi því ekki sinnt skyldu sinni samkvæmt þessum lögum frá Alþingi frá setningu þeirra. Ríkið hafi t.d. ekki gert athugasemdir við að í landamerkjabréfum Skóga og Kirkjubóls í Mosdal frá 1922 sé talað um að „eftir því sem vötnum hallar til Skógaland/Kirkjubólslands“ sem merki. Það teljist ekki glögg merki af völdum náttúrunnar, sbr. 1. gr. laga nr. 41/1919.

Sama megi segja um framkvæmd laga nr. 6/1986 um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., a.m.k. hvað varði svokallaða afréttarskrá. Land kröfusvæðisins sem hér um ræðir sé ekki á afréttarskrá og hafi aldrei verið enda sé það hvorki afréttarland né almenningur. Ljóst sé að lög nr. 58/1998 um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlenda, þjóðlendna og afrétta sé ætlað að ná til afrétta og almenninga, líkt og komi fram í fyrstu setningu athugasemda í frumvarpi því sem varð að lögum nr. 58/1998, sem sé eftirfarandi:

Alla þessa öld og raunar að vissu marki fyrr hafa öðru hvoru risið upp deilur hér á landi um eignarrétt yfir hálendisvæðum landsins eða þeim landsvæðum sem lengst af hafa verið nefnd afréttir og almenningar.

Ríkið geti því ekki byggt kröfugerð sína í land á svæðinu á því að landamerkjalýsing í landamerkjabréfum sé óljós þegar ríkið sjálft beri ábyrgð á framfylgd laga um þau. Landeigendur beri ekki halla af þessari vanrækslu ríkisins á framfylgd laganna og séu landamerki á milli jarða einkaréttarlegt mál á milli aðila og framkvæmd laga um opinbera skráningu þeirra í höndum ríkisins líkt og lög nr. 41/1919 um landamerki ofl. kveði á um.

Í 2. gr. segi að landeigandi skuli við gerð landamerkjalýsingar í landamerkjaskrá:

... sýna hverjum þeim, sem land á til móts við hann, eða fyrirsvarsmanni hans, svo og aðiljum ítaka og hlunninda samkvæmt framanskráðu. Þeir skuli rita samþykki sitt á merkjaskrá, nema þeir telji hana ranga, enda skuli þess þá getið, ef einhver þeirra vill eigi samþykkja. Að þessu loknu skuli merkjaskrá afhent hreppstjóra ásamt þinglýsingar- og stimpilgjaldi.

Sýni þetta að landamerkjalýsing á milli landeigenda sé einkaréttarlegt mál á milli landeigenda og sé ekki á verksviði óbyggðanefndar úrskurða um þau.

Þegar Lokinhamraheiðin á milli Lokinhamradals og Haukadals sé gengin sé farið yfir mörk aðliggjandi jarða, Lokinhamra og Haukadals. Þessum landamerkjum sé ekki lýst í landamerkjabréfi. Það þýði ekki að jarðirnar séu ekki aðliggjandi. Annað dæmi

séu landamerki á milli Stapadals og Haukadals, Lokinhamra og Hrauns o.s.frv. Sama eigi við um mörk annarra jarða á milli Arnarfjarðar og Dýrafjarðar.

Í kröfulýsingu ríkisins segi að „þegar landamerkjum er lýst í fjallsbrún, í fjall eða á fjall er almennt litið svo á í kröfugerð að merki jarða séu dregin í fjallsbrúnir, eins og þeim er lýst hér að framan, milli slíkra merkja.“ Í engu landamerkjabréfi nema einu sé minnst á fjallsbrún. Það sé í landamerkjabréfi Skóga frá 18. febrúar 1892. Nýtt bréf hafi verið gert árið 1922 sem marki land ofan fjallsbrúnar eftir því sem vötnum halli að Skógalandi. Annað bréf vegna Kirkjubóls frá 1922 geri það sama.

Hugtakið fjallsbrún sem ríkið noti í kröfugerð sinni eigi sér enga stoð í landamerkjabréfum sem ekki noti það orð. Það geri það ekki einu sinni í landamerkjabréfi Skóga 1891 þar sem það sé notað. Vestfirðir séu mjög fjalllent svæði með mjög lítið undirlendi og segi það sig sjálft að landamerkjabréf tali oft um fjallshlíðar þar sem landamerki séu dregin frá fjöru til fjalls. Lok tilvitnaðar setningar sýni að ríkið byggi kröfugerð sína á því að geta dregið punkta á milli landamerkja, punkta sem ríkið setji á landamerkjalínur jarðanna og séu frá fjöru til fjalls.

Kröfugerð ríkisins á Langanesi byggi á því að fjallstoppar séu flatir á kröfusvæðinu. Kröfugerðin byggi því á halla fjallstoppa en ekki hæð. Þessi krafa ríkisins byggi í raun eingöngu á því hvernig lega fjallstoppanna sé á svæðinu. Hér virðist ríkið beita aðferðarfræði á svæði á Vestfjörðum sem hafi engin tengsl við svæðið og eigi kannski meira heima inni á miðhálandi Íslands. Með engu móti sé hægt að yfirfæra þessa aðferðarfræði á umrætt svæði. Eigi það í raun við um stóran hluta Vestfjarða.

Í greinargerð ríkisins komi fram að mat ríkisins styðjist við ýmis samtímagögn um að landsvæði innan kröfulína hafi ekki verið numin eða sé innan eignarlanda. Sé þar m.a. vísað til sáttar í merkjadómi Ísafjarðarsýslu frá 30. ágúst 1943, sem undirritaður hafi lagt fram í vettvangsferð sl. sumar. Í sáttinni sé ekkert sem komi fram sem styðji það að landsvæði innan kröfulína eiganda jarðarinnar Laugarbóls hafi ekki verið numið eða sé ekki innan eignarlanda.

Ríkið haldi því fram í greinargerð að í þeim tilvikum sem landamerkjabréf séu óskýr eða greina ekki frá landamerkjum með skýrum hætti séu landamerki miðuð við fjallsbrúnir. Jafnframt sé miðað við landfræðilega legu hinna aðliggjandi jarða og sé miðað við að land innan kröfusvæði í um 500 m hæð, gróðursnautt og líklega lítt nytjað enda beri skriflegar heimildir með sér að úthagar hafi verið gróðurlitlir og skriðurunnir.

Landamerkjabréf óskýr eða greini ekki frá landamerkjum með skýrum hætti: Líkt og komi fram í fyrrnefndum kröfulýsingum jarðeigenda Kirkjubóls, Laugarbóls og Hokinsdals hafi fyrstu landamerkjalög komið á Íslandi með lögum nr. 5/1882. Landamerkjabréf Laugarbóls og Hokindals hafi verið gerð í tíð þeirra. Landamerkjabréf Hokinsdals sé frá 15. janúar 1885 og 18. mars 1886. Landamerkjabréf Laugarbóls liggi ekki fyrir og sé vísað til kröfulýsingar eiganda Laugarbóls hvað varðar landamerki jarðarinnar. Landamerki Kirkjubóls sé frá 22. mars 1922, eða eftir gildistöku laga um landamerki o.fl. nr. 41/1919.

Ljóst sé að við gerð fyrstu landmerkjalýsinga í tíð landamerkjálaga nr. 5/1882 hafi landeigendur, við ritun landamerkjálýsinga sinna, haft hliðsjón af ákvæðum Jónsbókar um vatnaskil til fjalla og netlög til sjávar. Óþarfi hafi verið að skrifa upp ákvæði Landbrigðabálks Jónsbókar um vatnaskil til fjalla enda hafi verið talið óþarft að skrifa upp lög í gerningum á milli manna.

Líkt og eigi hafi verið skylt að ganga á merki þar sem fjöll þau er vatnföll deilast, hafi verið óþarfi að skrifa upp ákvæði 6. kafla landbrigðabálks Jónsbókar. Það hafi almennt ekki gerst fyrr en eftir gildistöku laga um landamerki o.fl. nr. 41/1919, að landamerkjálýsingar fjalli um vatnaskil til fjalla. Gott dæmi um það sé landamerkjabréf Kirkjubólss og Skóga frá árinu 1922. Undantekning í málum nr. 1/2021 og 2/2021 sé landamerkjálýsing Stapadals í Arnarfirði frá 1884, þar sem segi: „Til fjalla ræður vatnahalli merkjum.“ Þetta sé almenn fullyrðing sem sé ótengd landamerkjálýsingu, staðháttum eða örnefnum jarðarinnar. Það hafi ekki bara verið í landamerkjum Stapadals sem vatnshalli ráði merkjum til fjalla, það hafi verið almennt.

Landamerki miðuð við fjallsbrúnir: Ekkert í lögum eða landamerkjälögum eða öðrum heimildum styðji það að miða eigi landamerki jarðaeigenda við fjallsbrúnir. Að miða við fjallsbrúnir í kröfugerð sinni sé uppfinning ríkisins sem eigi við engin rök að styðjast.

Land innan kröfusvæði í um 500 m hæð, gróðursnautt og líklega lítt nytjað enda beri skriflegar heimildir með sér að úthagar hafi verið gróðurlitir og skriðurunnir: Varðandi þetta atriði og eignarhald á landi ofan fjallsbrúna megi meðal annars vísa til kaflans „Jarðmat 1849–1850 um fjöll sem hluta jarðar - fjöll nærfelt gjórsamlega graslaus“ í kröfulýsingum jarðeigenda.

Af ofangreindu megi sjá að eignarhald jarðeigenda ofan fjallsbrúnar styðjist við landbrigðabálki Jónsbókar, kap. 6: Um landamerki og lagakaup, landnám, notkun og nýttar og jarðamöt fyrri alda.

Þjóðlendukröfur ríkisins geti einungis byggt á því hvar almenningar hafi verið að fornu, enda hafi land verið numið á Íslandi sem fullkomið eignarland. Ónumið land hafi verið almenningur, og þeir gætu einnig orðið við greiðslu sektarfjár. Landsleigubálki Jónsbókar segi: „Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra.“ Þetta eigi við um almenninga til fjalla (hit efra) og sjávar (hit ytra).

Orðið almenningur komi tvisvar fyrir í *Landnámu*. Geirmundur heljarskinn hafi farið á Strandir og numið land frá Rytagnúp vestan Horns austur til Straumness. Þar hafi hann gert fjögur bú. Eitt á almenningum hinum vestrum, það hafi Björn þræll hans varðveitt, er sekur hafi orðið um sauðatöku eftir dag Geirmundar; af hans sektarfé hafi orðið almenningar. Ekki sé hægt að álykta að einhver svæði Íslands eftir landnám hafi verið ónumið land en ekki verið almenningur. Ríkinu beri að rannsaka hvar almenningar hafi verið að fornu, sbr. landleigubálkur Jónsbókar.

Í Grágás lagasafni þjóðveldisins (930–1262) segi: „Þat er mælt at almenningar ero a landi her. Þat er almenning er fiordungs menn eiga allir saman.“ Íslandi var árið 965 skipt í fjórðunga fyrir fjórðungsping og -dóma.“

Með lögtöku Jónsbókar 1281 hafi meginreglan um almenninga ekki breyst, sbr. þessi orð í Landsleigubálki: „Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra.“

Með þessari lagareglu, sem sé gild lög í dag, hafi forfeður okkar verið að ákveða reglur um hvar almenningar væru og hvar ekki. Menn hafi greint á um það hvar almenningar væru, svo og hvernig eignarrétti að þeim væri háttað. Segja megi að almenningar séu land sem ekki sé undir eignarrétti, þó hægt sé að eiga þar takmörkuð réttindi. Afréttir geti verið á almenningum enda þeir oft gott beitiland.

Hugtakið afréttur sé í Landbrigðabætti Grágásar og Landsleigubálki Jónsbókar, en merking þess þar sé ekki ótvíræð. Í þjóðlendulögum sé afréttur landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hafi verið notað til sumarþeirra fyrir búfé. Afréttur sé beitiland og sé fé smalað af afrétti til réttar, þar sem fé sé dregið í dilka úr almenningi þegar réttað er. Afréttarlönd jarðanna Kirkjuból, Laugarból og Hokinsdalur á láglendi og til fjalla séu allt fullkomin eignarlönd.

Sé almenningur eða þjóðlenda ákvörðuð á landi sem ekki hafi verið almenningur að fornu sé skert eignarland sem hafi byggst í upphafi á námi nema landið sé ónumið. Íslenska ríkið sé ekki í landnámi með kröfugerð sinni. Kröfur ríkisins um þjóðlendur feli þó einmitt það í sér og þær gangi mun lengra en almenningar hafi verið til forna. Ríkið byggi ekki á því að þjóðlendu skuli vera þar sem almenningar hafi verið til forna eða reyni að sanna að svo hafi verið.

Engar heimildir séu til um það að almenningar hafi að fornu verið á kröfusvæðum ríkisins sem skerði jarðirnar Kirkjuból, Laugarból og Hokinsdal. Þegar af þeirri ástæðu beri að hafna kröfum ríkisins í málinu.

Með kröfugerð sinni hafi ríkið farið í eignaupptöku eða landnám sem nái langt út fyrir heimildir elstu laga landsins um að almenningar skuli vera sem að fornu hafi verið. Ef land sem enginn á sé ekki almenningur, geti það ekki verið annað en ónumið land. Ekki þurfi að lesa kröfulýsingar ríkisins lengi til að sjá þær ganga gegn friðhelgi eignarréttarins á landi.

Með vísan til ofangreinds og málsástæðna og lagaraka í kröfulýsingum jarðeigenda jarðanna Kirkjubók, Laugarbóls og Hokindals beri að hafna öllum kröfum ríkisins í landareign jarðanna í máli nr. 1/2021 – Fjalllendi norðan Geirþjófsfjarðar.

6.2.1.1 Hokinsdalur í Arnarfirði

Landeigandi Hokinsdals hafi ávallt litið svo á að *Skarðanúpur* og *Laugabólsfjall* væru órjúfanlegir hlutar jarðarinnar. Ekkert í landamerkjalyýsingu landamerkjabréfa Hokinsdals og aðliggjandi jarða gefi vísbendingu um að fjallið tilheyri ekki jörðinni sem eignarland, sbr. kröfugerð og kröfulínur á korti. Eignarland Hokinsdals á

Skarðanúpi og Laugabólsfjalli takmarkist af landi Laugabóls og af landi Krosseyrar í Barðastrandasýslu.

Landamerki Hokinsdals í Ísafjarðarbæ og Krosseyrar í Vesturbyggð marki mörk sveitarfélaganna, sbr. 4. gr. sveitarfélagalaga nr. 138/2011. Í kröfulýsingu landeiganda Hokinsdals, segir m.a. eftirfarandi:

Þegar sveitarfélagamörk Ísafjarðarbæjar og Vesturbyggðar sveigir hornrétt (90°) til suðvesturs fer kröfulína ríkisins á ská í punkt 5. Ekki er vitað á hvaða rökum það byggir en í kröfugerð ríkisins segir „Þaðan eftir sveitarfélagamörkum í fjallsbrún í Hokinsdal (5).

Augljóst sé að sveitarfélagamörkin nái ekki að punkti 5. Þá sé líkt og að með orðunum „fjallsbrún í Hokinsdal“ þýði að hér sé átt við fjallsbrún Laugabólsfjalls og Skarðanúps. Staðreyndin sé að fjallsbrúnir í Hokinsdal séu litlar eða mjög ávalar en landslag dalsins sé mjög „óvestfirskt“ hvað það varði, sérstaklega sunnan til. Einnig sjáist ekki til sjávar frá Hokinsdalsbýlinu, sem sé venjulegt. Af þessum ástæðum beri að hafna kröfum ríkisins.

Í greinargerð ríkisins komi fram að kröfulína Hokinsdals hafi verið lagfærð til samræmis við upphaflega kröfugerð þannig að hún liggja að sveitarfélagamörkum og þaðan fremst í Hokinsdal. Sveitarfélagamörk Ísafjarðarbæjar og Vesturbyggðar séu ekki eftir vatnaskilum eða fjallsbrún, engar upplýsingar séu veittar í kröfulýsingu ríkisins um mörk þessara sveitarfélaga. Í 1. mgr. 4. gr. sveitarstjórnarlaga nr. 138/2011 komi fram að sveitarfélög hafi ákveðin staðarmörk sem ráðist af útmerkjum þeirra fasteigna, þ.m.t. þjóðlendna, sem innan þeirra liggja. Í frumvarpi því sem varð að lögum nr. 138/2011 segir um 1. mgr. 4. gr. eftirfarandi:

Í samræmi við 1. mgr. 1. gr. frumvarpsins er í 1. mgr. 4. gr. kveðið á um að sveitarfélög hafi ákveðin staðarmörk sem ráðist af útmerkjum þeirra fasteigna, þ.m.t. þjóðlenda, sem innan þeirra liggja. Í þessu felast nýmæli að því leyti að skýrlega er kveðið á um að mörk fasteigna [hér hlýtur að eiga að vera sveitarfélög] ráðist af útmerkjum þeirra fasteigna sem innan þeirra liggja. Fasteign mun ekki, verði ákvæði þetta að lögum, geta fallið innan staðarmarka tveggja eða fleiri sveitarfélaga. Mikilvægt er að tryggja að ekki sé vafi um valdbærni einstakra sveitarfélaga sem stjórnvalda, m.a. um útgáfu leyfa, áætlanagerð um landnotkun o.fl. Eftir sem áður getur verið að sveitarfélag geti átt land í öðru sveitarfélagi séu fyrir því málefnalegar ástæður að teknu tilliti til hlutverks og tilgangs sveitarfélaga og það sé í samræmi við almenna hagsmuni íbúa viðkomandi sveitarfélags. Einnig felast í þessu nýmæli að því leyti að gengið er út frá því að þjóðlendur muni skiptast í fleiri fasteignir sem þá eftir atvikum taki mið af staðarmörkum sveitarfélaga eins og þau nú eru skilgreind eða verða skilgreind af óbyggðanefnd.

Ljóst sé að sveitarfélagamörk ákvarði ekki landamerki jarða. Það þýði að útmerki/landamerki jarða ákvarði sveitarfélagamörk, ekki öfugt. Jörðin Hokinsdalur nái mun innar en sveitarfélagamörkin séu staðsett á kröfulínukortum 7 og 8 og vinnukorti.

Landamerki Hokinsdals og Krosseyrar afmarki sveitarfélagamörk, sbr. 1. mgr. 4. gr. laga nr. 138/2011. Hokinsdalur markist að innanverðu af landi Krosseyrar í Vesturbyggð, Barðastrandasýslu, og samkvæmt landamerkjabréfi Krosseyrar að innan af Djúpeyrará. Á vinnukorti sjáist að Djúpeyrargil, sem Djúpeyrará renni eftir, sé mun

innar en sveitarfélagamörk Ísafjarðarbæjar og Vesturbyggðar. Ljóst sé að sveitarfélagamörk á kortum séu ekki í samræmi við land Hokisdals og 4. gr. sveitarfélagalaga. Að lagfæra kröfúlínuna í Hokinsdal til samræmis við upphaflega kröfugerð þannig að hún liggi eftir sveitarfélagamörkum sé án rökstuðnings og ekki í samræmi við 4. gr. sveitarstjórnarlaga nr. 138/2011. Sveitarfélagamörk sem fari um Hokinsdal séu ekki rétt og í engum tengslum við landamerki jarðarinnar, eða það sem 4. laga nr. 138/2011 nefni útmörk fasteigna.

Sveitarfélagamörk Ísafjarðarbæjar og Vesturbyggðar áður en þau sveigja hornrétt (90°) til suðvesturs og fari utan Djúpeyrargils byggi á landamerkjum, sbr. 4. gr. sveitarstjórnarlaga nr. 138/2011. Þessi landamerki byggi á reglunni „til fjalla ræður vatnahalli merkjum“ sem hafi verið notuð um landamerki til fjalla í árhundruð. Kveðið sé á um hana í Landbrigðabálki Jónsbókar: kap. 6, og sé hún lifandi í réttarvitund almennings.

6.2.1.2 Laugaból í Arnarfirði

Eigandi Laugabóls hafi ávallt litið svo á að Skarðanúpur og Laugabólsfjall væru órjúfanlegir hlutar jarðarinnar. Ekkert í landamerkjalyýsingu landamerkjabréfa Laugabóls og aðliggjandi jarða gefi vísbendingu um að fjallið tilheyri ekki Laugbóli sem eignarland, sbr. kröfugerð og kröfúlínur á korti. Eignarland Laugabóls á Skarðanúpi og Laugabólsfjalli takmarkist af landi Horns í Mosdal og landi Hokisdals.

6.2.1.3 Kirkjuból í Mosdal

Eigandi Kirkjubóls hafi ávallt litið svo á að Skálahlíðarfjall væri órjúfanlegur hluti jarðarinnar. Ekkert í landamerkjalyýsingu landamerkjabréfa Kirkjubóls og aðliggjandi jarða gefi vísbendingu um að fjallið tilheyri ekki Kirkjubóli sem eignarland, sbr. kröfugerð og kröfúlínur á korti. Eignarland Kirkjubóls á Skálahlíðarfjalli takmarkist af landi Skógum og af landi Langabotns í Barðastrandasýslu.

Landamerkjalinna Kirkjubóls á innanverðu Skálahlíðarfjalli markist ekki af sveitarfélagamörkum Ísafjarðarbæjar og Vesturbyggðar heldur eftir því sem fjöllum halli til Kirkjubólslands. Orðlag landamerkjabréf Kirkjubóls sé skýrt og kommuþing vísi til allra fjallanna sem talin séu upp á undan orðunum „... alt eftir því, sem vötnum hallar til Kirkjubólslands.“ Texti landamerkjabréfsins er eftirfarandi:

Að norðanverðu: eftir beinni sjónhendingu úr Brunnalækjarósi í Hrafnagjótu. Þaðan austur eftir Flatafjalli austur á Dynjandiheiði kringum botninn á Kirkjubólsladal og út eftir fjallinu sunnanverðu dalsins, þangað sem Örnólfsgil steypist af brún, alt eftir því, sem vötnum hallar til Kirkjubólslands.

Þegar gengið sé upp Örnólfsgil og farið til vinstri sé komið að Löngutóarhaus en Löngutó sé í Skálahlíð og nái að öðru gili þar sem Löngutóarfoss falli ofan af Skálahlíðarfjalli. Nafnið bendir til hvanntekju í tónni.

Kröfugerð landeiganda byggir á landamerkjabréfi Kirkjubóls, dagsettu 31. mars 1922. Hún sé skýr um afmörkun Kirkjubóls á Skálahlíðarfjalli. Kröfugerðin sé í samræmi við landamerkjalýsingu Skóga, dagsett 18. febrúar 1922, sem þar sem segi eftirfarandi:

Landamerki jarðarinnar Skógar í Auðkúluhreppi eru þessi:

Að austanverðu úr Ósárósi uppeftir ánni til óss Merkjalækjar. Þaðan eftir beinni sjónhendingu í Örnólfsgilsgljúfur á fjallsbrún. Þaðan á fjall [Skálahlíðarfjall] upp og út eftir fjallinu eftir því sem vötnum hallar til skógalands að Þverlæk á brún, þaðan eftir beinni sjónhendingu í dý, sem er á milli bæjanna Horns og Skóga rétt fyrir neðan veginn. Þaðan í svo nefnda Geil við Hornsá í flóanum. Því næst ræður Hornsá merkjum til óss. Eftir sjónhendingunni eru hlaðnar vörður.

Bæði í landmerkjalýsingu Kirkjubóls og Skóga sé fjallað um landið á Skálarfjalli ofan Örnólfsgils og að mörk jarðanna sé *eftir fjallinu eftir því sem vötnum hallar* annars vegar til Kirkjubólslands og hins vegar til Skógalands. Fjallið sem hér sé átt við sé Skálahlíðarfjall. Kröfugerðin sé því í samræmi við landamerkjalýsingu beggja aðliggjandi jarða í Mosdal.

Kröfulýsing ríkisins í Skálahlíðarfjall samkvæmt kröfulínu á kröfulínukortum 7 og 8 og vinnukorti sé mun hærra til fjalla en lýst sé í hinni skriflegu kröfulýsingu ríkisins sem sé dagsett 15. september 2020.

Kröfugerð ríkisins sé eftirfarandi:

Af hálfu íslenska ríkisins er þess krafist að landsvæði sem nefnt er Skarðsnúpur, Laugabólsfjall og Skálahlíðarfjall sé þjóðlenda innan eftirfarandi þjóðlendukröfulínu:

Upphafspunktur er í Skarðsgjótu, sem ræður merkjum Hokinsdals og Laugabóls. (1). Þaðan sjónhending í fjallsbrún og eftir fjallsbrún Skarðanúps í Þverlæk á fjallsbrún Laugabólsfjalls, sem ræður merkjum Horns og Laugabóls (2). Þaðan áfram eftir fjallsbrún þangað sem Örnólfsgil steypist af brún á Skálahlíðarfjalli, en Örnólfsgil ræður merkjum milli Skóga og Kirkjubóls (3). Þaðan í línu eftir því sem vötnum hallar milli Skóga og Kirkjubóls, eftir Skálahlíðarfjalli, að sveitarfélagamörkum Ísafjarðarbæjar og Vesturbyggðar (4). Þaðan eftir sveitarfélagamörkum í fjallsbrún í Hokinsdal (5). Þaðan ráða fjallsbrúnir í upphafspunkt.

Á nefndum kortum sjáist að Örnólfsfjall sé ekki innan kröfulínu ríkisins, en Örnólfsfjall sé ofan Örnólfsgils. Í kröfugerð ríkisins segi m.a. hins vegar eftirfarandi: „Þaðan áfram eftir fjallsbrún þangað sem Örnólfsgil steypist af brún á Skálahlíðarfjalli“. Örnólfsgil steypist fram af brún Örnólfsfjalls en Skálahlíðarfjall sé ofan Örnólfsfjalls. Megi sjá á kortum 7 og 8 nafnið „Örnólfsfjall“ skrifað vel ofan kröfulínu ríkisins. Ekki verði því vitað hvaða kröfulínu ríkið sé hér að draga þegar það tali um fjallsbrún þangað sem Örnólfsgil steypist af brún á Skálahlíðarfjalli. Ljóst sé að innra ósamræmi sé í texta kröfugerðar og að textinn samrýmist ekki kröfulínunum á kröfulínukortum. Kröfulínur á kortunum séu eftir ákveðnum hæðarlínum sem hafi lítið að gera með fjallsbrúnir.

Kröfulína ríkisins „eftir því sem vötnum hallar milli Skóga og Kirkjubóls, eftir Skálahlíðarfjalli“ sé landamerkjalinna á milli lands Kirkjubóls og Skóga samkvæmt

landamerkjabréfum jarðanna sem bæði séu frá árinu 1922. Þessi kröfulína sé dregin eftir miðju Skálahlíðarfjalli og miðju Örnólfsfjalli að Örnólfsgili. Kröfulína verði hvorki dregin eftir ákveðinni hæðarlínu sem snúi að Kirkjubólssdal eða fjallsbrún sem snúi að sama dal með línu sem dregin sé „eftir því sem vötnum hallar milli Skóga og Kirkjubóls, eftir Skálahlíðarfjalli“. Kröfugerð ríkisins sé því hér ónothæf og beri að vísa kröfum ríkisins frá eða hafna.

Minnisblað Veðurstofu Íslands sé ekki í tengslum við hugtakið vatnaskil til fjalla í Jónsbók og í Grágás. Ekki sé hægt að gera nútímatækni á hugtak sem rætur eigi að rekja til lagareglna miðalda og íslenska þjóðveldisins og jafnvel landnáms. Vilji ríkið byggja kröfur sínar á greiningu Veðurstofu Íslands á legu vatnaskila sé það mál ríkisins.

Landamerki séu úrlausnarefni landeiganda og á milli landeigenda aðliggjandi jarða. Eigi það við um vatnaskil sem landamerki til fjalla líkt og önnur landamerki. Það sé landeigenda að ákveða hvar landamerki til fjalla liggi þegar landamerkjalýsing vísi til vatnaskila til fjalla, eða þar sem vötnum halli að landi landeigenda. Það væri í samræmi við landbrigðabálk Jónsbókar kap. 6 og landamerkjabréf Kirkjubóls frá 22. mars 1922 og landamerkjabréf Skóga frá 18. febrúar 1922.

Í greinargerð ríkisins, dags. 30. júní 2021, komi fram að framsetning ríkisins á kröfulínunum á kröfukorti, frá punkti 3 í punkt 4, sé ekki í samræmi við texta í kröfugerð, auk þess sem að punktur 4 sé ranglega staðsettur. Í greinargerðinni segi eftirfarandi:

Kröfur samkvæmt upphaflegri kröfugerð eru óbreyttar. Framsetning á kröfulínu á kröfukorti, frá punkti 3 í punkt 4, er ekki í samræmi við texta í kröfugerð, auk þess sem að punktur 4 er ranglega staðsettur. Þá hefur verið óskað eftir greinargerð Veðurstofu Íslands um vatnaskil á milli Skóga og Kirkjubóls. Sú greinargerð liggur ekki fyrir. Kröfulínu verður breytt til samræmis við framangreint þegar greinargerð Veðurstofunnar liggur fyrir.

Í kröfulýsingu Kirkjubóls sé vakin athygli á því, að ljóst sé að innra ósamræmi sé í texta kröfugerðar og að textinn samrýmist ekki kröfulínunum á kröfulínukortum. Kröfulínur séu eftir ákveðnum hæðarlínum sem hafi litið að gera með fjallsbrúnir. Einnig sé tekið fram að kröfugerð ríkisins sé ónothæf og beri að vísa kröfum ríkisins frá eða hafna.

Í greinargerð ríkisins hafi punktur nr. 5 í kröfugerð ríkisins ekki verið endurskoðaður líkt og lögmáður lýsti yfir í vettvangsferð að yrði gert, sbr. fundargerð óbyggðanefndar frá miðvikudeginum 18. ágúst 2021 um vettvangsferð um ágreiningssvæði í máli nr. 1/2021. Þessi endurskoðun þurfi að fara fram líkt og lýst var yfir í fundargerð.

6.2.2 Horn og Skógar í Mosdal

Af hálfu eiganda jarðanna Horns og Skóga í Mosdal er byggt á því að báðar jarðirnar séu fornar þótt ekki sé þeirra getið getið í *Landnámu*, en allt land jarðanna sé innan lands Áns Rauðfeldar, sem hafi keypt land af Erni landnámsmanni milli Langaness og Stapa, samkvæmt túlkun Haraldar Matthíassonar í riti sínu *Landið og Landnáma*.

Beggja jarðanna sé getið í máldaga Hrafseyrarkirkju frá árinu 1363, en kirkjan hafi átti ítök í báðum jörðum.

Þjóðlendukröfur séu m.a. gerðar í hluta jarðarinnar á Skálahlíðarfjalli og fjallinu sem skilji land jarðanna og jarða í Geirþjófsfirði, en samt sé skv. kröfulýsingu íslenska ríkisins kröfugerðin byggð á sömu rökum og kröfugerð landeiganda og því undarlegt að kröfurnar skuli ekki vera hinar sömu.

Það sé þeim mun undarlegra þegar haft sé í huga að íslenska ríkið hafi viðurkennt í verki landamerki aðliggjandi jarða í Geirþjófsfirði. Vandséð sé að önnur sjónarmið eigi við í Arnarfirði en hafi verið ráðandi þegar kröfum hafi verið lýst í Geirþjófsfirði.

Þar sem að íslenska ríkið virðist hafa gleymt fyrrgreindum athöfnum sínum hljóti ólíkur skilningur aðila á hugtakinu fjallsbrún að skýra mismun í kröfugerð aðila. Landeigandi telji að hugtakið fjallsbrún eins og íslenska ríkið virðist túlka það sé algerlega ósamrýmanlegt skilningi landeigenda sem og þorra innfæddra Vestfirðinga.

Íslenska ríkið hafi áður deilt við landeigendur um túlkun á hugtakinu fjallsbrún fyrir óbyggðanefnd t.a.m. í málinu nr. 3–4/2004 um Kjalarnes og Kjós n.t.t. um landamerki á fjallinu Esju. Um þetta segi í úrskurði nefndarinnar á bls. 151:

Ljóst er að ágreiningur um þjóðlendumörk á því svæði sem hér er til umfjöllunar snertir einkum það álitaefni hvernig túlka beri hugtakið „fjallsbrún“ sem oft er notað í landamerkjabréfum jarða í kringum Esju. Af hálfu íslenska ríkisins er á því byggt að fjallsbrún sé þar sem halli breytist mest á tilteknum stað, t.d. í klettabrún. Af hálfu jarðeigenda er byggt á því að fjallsbrún sé þar sem fjall er hæst eða þar sem vötnum hallar. [...] Hér skal þess getið að í svari Gunnlaugs Ingólfssonar, fræðimanns hjá Orðabók Háskóla Íslands, við fyrirspurn óbyggðanefndar um merkingu hugtaksins fjallsbrún kemur fram að af dæmum í seðlasafni Orðabókar Háskólans megi ráða að fjallsbrún geti bæði verið hæsti hluti fjalls eða sá hluti sem hæst ber, séður af tilteknum stað.

Með heildstæðu mati á landamerkjabréfum umhverfis Esjuna hafi óbyggðanefnd hafnað skilningi íslenska ríkisins á hugtakinu fjallsbrún og þá niðurstöðu hafi íslenska ríkið ekki borið undir dómstóla og hafi því sætt sig við.

Svo hafi háttað í máli nr. 3–4/2004, að skammt hafi verið á milli byggða þótt fjallið skildi á milli auk þess sem sum landamerkjabréf hafi lýst merkjum nánar en eingöngu með tilvísun í fjallsbrún. Samkvæmt lýsingu landamerkjabréfs jarðarinnar nái landamerki hennar á fjall upp og það sama eigi við um jarðir í Geirþjófsfirði handan fjallsins.

Í fyrrgreindum úrskurði óbyggðanefndar auk annarra úrskurða t.d. í máli nr. 2/2005, bls. 120 hafi slíkar sambærilegar lýsingar sínu hvoru megin fjallgarðs verið túlkaðar þannig að jarðir hafi legið þar saman:

Í þeim landamerkjabréfum sem að framan er vísað til er landamerkjum milli jarða oftast lýst að vatnaskilum í Smjörfjöllum eða að merki nái að fjallsbrún. Í öðrum tilvikum er vísað til upptaka áa sem liggja upp í Smjörfjöllum við sveitarfélagamörk Fljótsháðs og Vopnafjarðar. [...] Í vesturhlíðum Smjörfjalla liggja jarðir í Vopnafjarðarhreppi. Eins og fram kemur í umfjöllun um þær jarðir í máli nr. 3/2005 er þeim, líkt og þeim jörðum sem hér eru til umfjöllunar, lýst upp til fjallanna, gjarnan að

vatnaskilum. Af því verður ráðið að jarðir í Vopnafjarðarhreppi og í Jökulsárhlíð liggi saman í Smjörfjöllum.

Íslenska ríkið hafi ákveðið að una þessum úrskurði.

Landeigandi telji því að aðstæður allar í málum nr. 3–4/2004 og 2/2005 séu öldungis sambærilegar við þær aðstæður sem uppi séu í því máli sem hér sé til úrlausnar og eigi bágt með að skilja kröfur íslenska ríkisins með hliðsjón af fyrri úrskurðum óbyggðanefndar og fyrri afstöðu ríkisins til þeirra.

Gagnstætt því sem haldið sé fram í kröfulýsingu íslenska ríkisins séu ekki heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan landmerkja hennar hafi eigendur farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildi um eignarland almennt að engu undanskildu. Engin gögn bendi til annars en að land, jarðarinnar hafi alla tíð verið undirorpið beinum eignarrétti.

Landeigandi leggi áherslu á að þegar óbyggðanefnd meti hvort um fullkominn eignarrétt sé að ræða á svæðinu verði að líta til þeirra atvika er varði núverandi eigendur og forvera þeirra, sem styðji tilkall þeirra til beinna eignarrétta innan ummerkja jarðarinnar.

Landeigandi telji ljóst að land jarðarinnar eins og því sé lýst hafi verið innan landnámsgvæða og mótmæli því að óljósar lýsingar *Landnámu* verði til þess að frumstofnun eignarréttar yfir landi innan landamerkja jarðarinnar verði dregin í efa.

Landeigandi vísi til þess að frá öndverðu hafi lög kveðið á um merkjagerð í það minnsta þegar aðilaskipti urðu að jörðum. Í 2. kapítula landsbrigðabáttar Grágásar segi:

Ef maður ræður að selja öðrum manni land sitt við verði, og skulu þeir kveða á merki með sér of land og skóga og engjar og reka og veiðar og afrétu ef eru, og allra auðæfa þeirra er því landi eigu að fylgja, er selt er, í annarra manna lönd, og svo ef aðrir menn eigu í það land auðæfi. Síðan skulu þeir kaupandi og seljandi nefna sér votta að því að hann kaupir land það lagakaupi og lýritar, og hann handsalar honum land til þeirra merkja ...

Í 3. kapítula landsbrigðabáttar segii um merkjagöngu:

Menn eigu og að kveða á merkjagöngu með sér fyrir veturnætur hinar næstu eftir kaup þeirra, og skal vera til gengið, enda skulu þeir orð gera þeim mönnum öllum, er lönd eigu við, sjö nóttum fyrir. [...] Eigi er skylt að ganga á merki þar er fjöll þau eru vatnföll deilast á millum héraða, og eigi er skylt að ganga úr búfjargangi á fjöll upp. Kveða skal þar á merki.

Sambærilegt ákvæði sé í 6. kapítula landsbrigðabálks Jónsbókar, en eftir lögtöku hennar hafi bréfun landakaupa verið lögskyld. Merkjalýsingar sé þó sárasjaldan að finna í kaupbréfum þeim sem varðveist hafi. Merkjagangan, sem fram hafi farið eftir kaup, hafi þannig haldið gildi sínu og heimildir um merki jarða þannig aðeins varðveitt í munnlegri geymd.

Það hafi fyrst verið við setningu landamerkjalaga árið 1882 með lögum nr. 5/1882 og síðar árið 1919 með lögum nr. 41/1919, að stjórnvöld hafi haft frumkvæði að því að gengið væri frá landamerkjum, þau skráð og leyst úr ágreiningi um þau ef hann væri

uppi. Því sé staðan sú í miklum fjölda tilfella, að elstu upplýsingar um landamerki jarða hafi ekki orðið til fyrr en í kjölfar landamerkjálaga. Landeigendur byggja kröfur sínar á eignarheimildum sem grundvöll sinn eigi í fyrrgreindum lögum. Kröfur ríkisins hafi komið landeiganda þannig á óvart þar sem hann hafi athugasemdalausa og þinglýsta eignarheimild fyrir landi sínu.

Þegar haft sé í huga að samkvæmt landamerkjälögum sé opinberum aðilum falið að ganga úr skugga um að lýsingar landamerkjabréfa séu réttar samkvæmt formi sínu og efni styðji það þá meginreglu íslensks réttar að athugasemdalausri landamerkjálýsingu jarðar verði ekki hnekkt nema óbyggjandi sönnunargögn liggi því til grundvallar. Sönnunarbyrðin um inntak eignarréttar á landi jarðarinnar hvíli þannig á íslenska ríkinu.

Landeigandi telji að í kröfum ríkisins felist ásælni til beinna eignarréttinda hans án þess að skilyrði 72. gr. stjórnarskrárinnar séu uppfyllt og beri þegar af þeirri ástæðu að hafna kröfu ríkisins. Sambærilegt eignarréttarákvæði sé einnig að finna í 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994. Telji landeigandi að eignarréttur hans njóti verndar þessara grundvallarlaga.

Málsmeðferð fyrir óbyggðanefnd fari eftir ákvæðum stjórnsýslulaga nr. 37/1993. Með hliðsjón af meðalhófsreglu þeirri sem lögfest er í 12. gr. laganna sé óheimilt að leggja svo þunga sönnunarbyrði á landeigendur að þeim sé ómögulegt að mæta þeim. Sem dæmi um slíkar óhóflegar sönnunarkröfur megi nefna að landeiganda sé gert að sanna eignatöku að fornu innan merkja sinnar jarðar, og rekja framsal þeirra eignarréttinda óskertra fram á okkar daga. Slíkum kröfum sé ekki hægt að fullnægja með skjallægum sönnunargögnum. Eins og að framan hafi verið rakið séu landamerkjabréf oftast eina gagnið sem landeigendur hafi undir höndum, sem sanni beinan eignarrétt þeirra.

Landeigandi haldi því og fram að eftir að ríkisvald stofnaðist hér á landi hafi handhafar þess margsinis bæði beint og óbeint viðurkennt fullkominn eignarrétt þeirra innan lýstra merkja. Landeigandi telji enn fremur að hafi ríkisvaldið einhvern tíma getað haft uppi vefingarkröfu á hendur landeigendum, þá sé ljóst að slík krafa sé fyrir löngu fallin úr gildi fyrir tómlæti eða fyrningu handhafa ríkisvaldsins. Landeigendur minni á að heimildarskjölum þeirra fyrir jörðinni hafi verið þinglýst athugasemdalaust.

Landeigandi hafi þess vegna í gegnum tíðina haft réttmætar ástæður til að ætla að land jarðarinnar væri undirorpið fullkomnum eignarrétti þeirra og hafi aðgerðir ríkisins fram til þessa aðeins styrkt hann í þeirri trú.

Þá beri að átelja skort á samræmi í kröfum íslenska ríkisins um þjóðlendur í Barðastrandarsýslu annars vegar og N-Ísafjarðarsýslu hins vegar. Í Barðastrandarsýslu hafi ekki einu sinni verið gerð krafa til aðliggjandi jarða í Geirþjófsfirði, en hinum megin sýslumarka séu gerðar einhverjar þær umfangsmestu þjóðlendukröfur sem sést hafa í nokkurri sýslu.

Þó hátti svo til að lýsing landamerkja, stærð jarða, staðhættir aðrir og gróðurfar séu með mjög áþekktum hætti í báðum sýslum á þessu svæði. Að áliti landeigenda séu slík

vinnubrögð til þess fallin að mismuna landeigendum eftir því hvar þeir búi og hver lýsi kröfum f.h. íslenska ríkisins hverju sinni, en slíkt eigi auðvitað ekki að viðgangast í nútíma réttarríki.

Til vara byggi landeigandi kröfu sína á því að þeir hafi hefðað landið enda byggt það og nýtt langt umfram tilskilinn hefðartíma.

Vísað er til meginreglna í eignarrétti og stjórnarskrár, einkum 72. gr. hennar, jafnræðisreglu stjórnarskrárinnar, málsmeðferðar og sönnunarreglna einkamálalaga nr. 91/1991, landamerkjálaga nr. 41/1919 auk eldri laga um landamerki, laga um hefð nr. 46/1905 og þinglýsingarlaga nr. 39/1978, þjóðminjalaga nr. 52/1969, laga um skráningu og mat fasteigna nr. 6/2001 auk eldri laga um sama efni, stjórnsýslulaga nr. 37/1993, einkum ákvæða lagannana um rannsóknarreglu, jafnræðisreglu, álitsumleitan og meðalhöfsreglu, laga um afréttarmálefni og fjallskil nr. 6/1986, laga nr. 64/1994 auk reglugerða með stoð í þeim, þjóðlendulaga nr. 58/1998, laga nr. 62/1994 um mannréttindasáttmála Evrópu og mannréttindasáttmála Sameinuðu Þjóðanna. Um málskostnað landeigenda vísast til 17. gr. laga nr. 58/1998 og 129., 130. og 131. gr. laga nr. 91/1991.

Landeigendur byggi kröfur sínar annars vegar á dómsátt um landamerki jarðanna Laugabóls og Horns, dags. 30. ágúst 1943, en þar segi:

Landamerki milli jarðanna Laugabóls og Horns í Auðkúluhreppi skulu vera úr sérstökum, stórum steini efst í fjörunni rétt innan við Hópsandinn. Þaðan bein lína í vörðubrot á Litluvörðuholti og þaðan sjónhending til fjalls í hvilftina Úlfhildi.

Hins vegar sé byggt á landamerkjabréfi Skóga, dags. 17. febrúar 1892, en þar segi um landamerki jarðarinnar á móti Kirkjubóli:

Að innanverðu frá sjó úr Ósárósi og upp eptir henni í merkjalæk, og þaðan sjónhending í Örnólfsgil í fjallsbrún.

Íslenska ríkið byggi á því í greinargerð sinni að með yngra landamerkjabréf jarðarinnar, dags. 18. febrúar 1922, hafi verið aukið einhliða við land jarðarinnar. Þessari staðhæfingu íslenska ríkisins sé harðlega mótmælt af hálfu landeigenda, enda sé í hvoru tveggja bréfanna verið að lýsa nákvæmlega sömu línunni.

Landeigendur telji að túlkun íslenska ríkisins á hugtakinu fjallsbrún skýri mismunin á kröfugerðum aðila, en landeigendur álíti að með orðinu sé átt við hæsta hluta fjalls eða vatnaskil, en íslenska ríkið virðist leggja þann skilning í orðið að það merki efstu klettabrún fjalls sem sjáanleg sé neðan frá láglendi jarðar.

Skilningur landeigenda styðjist við málvenju á svæðinu sem hægt sé að finna stað í all mörgum gögnum málsins. Sem dæmi megi nefna orðalag í landamerkjabréfi Arnarness í Dýrafirði, en þar segi:

Að innanverðu milli Arnarness og Gerðhamra ræður áin fram eptir dalnum síðan eptir læknum í miðjum tungunum á dalnum, sem hann rennur, og svo sem áin ræður fyrir ofan tungurnar og eptir lægstu heiðinni allt út á hæðstu heiði; en þaðan sem brúnir ráða.

Málvenja þessi sé gömul og megi sjá henni bregða fyrir í mun eldri skjölum t.a.m. vitnisburði frá 9. mars 1600 þar sem fimm menn beri um landamerki Breiðabóls í Skálavík og Hóls í Bolungarvík. Í vitnisburði eins þeirra segi um merkin:

So og hef eg Jon Helgason heyrt hit sama, um þessi landamerki, og alldri annat enn
Holl eige wtj lækinn wtan til wid Gunnars wýk, og j kambinn þann sem lækurinn rennr
æ, og so upp j fiallz brunina þar sem fiallid er hæst ...

Landeigendur krefjast þess að við ákvörðun málskostnaðar verði tekið tillit til þess að kröfur íslenska ríkisins á svæði 10B séu óhóflegar og verulega úr samræmi við kröfugerðir þess undanfarin ár auk þess sem stór hluti kröfugerðarinnar sé í fullkomnu ósamræmi við niðurstöður dómstóla og óbyggðanefndar í sambærilegum málum.

7 NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

7.1 Inngangur

Hér á eftir verður fyrst fjallað um ýmis almenn atriði í kafla 7.2. Þar verður gerð grein fyrir *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* og vikið að fyrirbyggjandi dómafordæmum í þjóðlendumálum. Þá verður fjallað sérstaklega um sameiginleg álitaeefni sem varða fjallsbrúnir, hæðarlínur o.fl. Að því búnu verður gerð grein fyrir landnámi á því svæði sem mál þetta varðar.

Því næst koma niðurstöður óbyggðanefndar um afmörkun og eignarréttarlega stöðu ágreiningssvæðisins. Á svæðinu fylgir kröfulína íslenska ríkisins að miklu leyti fjallsbrúnum samkvæmt málalímbúnaði þess, sem tekinn er til sérstakrar skoðunar að þessu leyti í kafla 7.2.3, en er dregin eftir vatnaskilum á Skálahlíðarfjalli á austanverðu ágreiningssvæðinu. Að sunnanverðu er kröfulína ríkisins dregin eftir sveitarfélagarmörkum Ísafjarðarbæjar og Vesturbyggðar sem jafnframt eru mörk milli svæða 10B og 10C við málsmeðferð óbyggðanefndar.

Þar sem heimildir benda ekki til þess að ágreiningssvæði málsins hafi lotið sjálfstæðri afmörkun í eignarréttarlegu tilliti ráðast niðurstöður fyrst og fremst af því hvort það telst vera innan landamerkja jarða. Í rökstuðningi fyrir niðurstöðum nefndarinnar varðandi landamerki og eignarréttarlega stöðu eru gögnum málsins gerð skil að því marki sem þurfa þykir en saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar ágreiningssvæðanna er rakin ítarlegar í 5. kafla.

Krafa íslenska ríkisins um þjóðlendu á því svæði sem um ræðir byggist á því að um sé að ræða svæði utan landamerkja aðliggjandi jarða en gagnaðilar ríkisins byggja aftur á móti á því að jarðir þeirra nái inn á ágreiningssvæðið og ná kröfur þeirra til kröfussvæðis ríkisins í heild.

7.2 Almenn atriði

7.2.1 *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 var í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítils háttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–6. *Almennu niðurstöðurnar* fylgdu einnig í viðauka með úrskurðum í málum á svæði 7A, en þá hafði verið bætt við þær nokkrum köflum úr úrskurðum á svæðum 5–6. Í þeim köflum hafði verið tekin almenn afstaða til tiltekinna staðreynda og lagaatriða sem þar reyndi á. Þær útgáfur *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar* sem fylgdu úrskurðum á svæðum 7B, 8A, 8B og 10A höfðu með sama hætti verið uppfærðar með umfjöllun um almenn atriði úr úrskurðum á næsta svæði á undan. Þegar úrskurðað var um svæði 9A, 9B og 10C þótti hins vegar ekki þörf á að uppfæra

þær að nýju með efni úr úrskurðum á svæðunum á undan. Nú hafa *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* að nýju verið uppfærðar með efni úr úrskurðum á svæði 10C um nýgengna dóma, einkum atriði sem varða stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýla-tilskipunar frá 1776.

Umfjöllun og niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum, sbr. kafla 7 hér á eftir, eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*, með framangreindum viðbótum, og þar er vísað til þeirra eftir því sem við á.

7.2.2 Dómafordæmi í þjóðlendumálum

Í úrskurðum óbyggðanefndar á hverju svæði hefur jafnan verið gerð grein fyrir þeim dómum Hæstaréttar eða Landsréttar sem hafa fallið frá uppkvaðningu úrskurða á næsta svæði á undan. Úrskurðir í málum á svæði 10C, þ.e. Barðastrandarsýslu, voru kveðnir upp 22. desember 2020. Frá þeim tíma hefur Hæstiréttur kveðið upp einn dóm í þjóðlendumáli. Um er að ræða dóm réttarins frá 31. október 2021 í máli nr. 41/2020 (Þóreyjartungur). Því liggja fyrir samtals 69 dómar Hæstaréttar í málum sem varða ágreining um eignarréttarlega stöðu lands samkvæmt þjóðlendlögum, nr. 58/1998. Frá sama tíma hefur Landsréttur kveðið upp fjóra dóma í þjóðlendumálum sem ekki hafa komið til kasta Hæstaréttar og eru því endanlegir. Um er að ræða dóma réttarins frá 28. maí 2021 í máli nr. 104/2020 (Tvídægra, Samsstaðaselland, Reykholtsselland, austurhluti Síðumúlaskógar og Helgavatnsselland)¹⁷⁹, 3. júní 2022 í máli nr. 490/2020 (Austurhluti Ystutunguafréttar)¹⁸⁰, og frá 4. nóvember 2022 í málum nr. 514/2021 (Fjalllendi Borgarhrepps)¹⁸¹ og nr. 515/2021 (Fjalllendi Hraunhrepps)¹⁸².

Í öllum framangreindum dómum Landsréttar voru niðurstöður óbyggðanefndar um svæðin sem deilt var um staðfestar. Í framangreindum dómi Hæstaréttar komst meirihluti réttarins hins vegar að þeirri niðurstöðu að svæðið sem deilt var um, Þóreyjartungur í Borgarfirði, væri eignarland, en óbyggðanefnd hafði komist að þeirri niðurstöðu að það væri þjóðlenda. Minnihluti Hæstaréttar taldi að staðfesta bæri niðurstöðu óbyggðanefndar. Verður nú vikið nánar að dómi Hæstaréttar.

Í úrskurði óbyggðanefndar 11. október 2016 í máli nr. 5/2014 komst nefndin að þeirri niðurstöðu að Þóreyjartungur í Borgarfirði væru þjóðlenda í afréttareign Sjálfseignarstofnunarinnar Oks. Í dómi Hæstaréttar kom fram að þrátt fyrir að lýsingar í hinum ýmsu gerðum *Landnámu* af landnámi á svæðinu væru ekki að öllu leyti glöggar og samrýmanlegar yrði sú ályktun dregin af þeim að umþrætt landsvæði hefði í upphafi tilheyrt hinu víðfeðma landnámi Skalla-Gríms. Um landnám Þóreyjartungna vísaði dómurinn til þess að óbyggðanefnd hefði komist að þeirri niðurstöðu að aðliggjandi

¹⁷⁹ Ekki var óskað áfrýjunarleyfis til Hæstaréttar.

¹⁸⁰ Beiðni um áfrýjunarleyfi til Hæstaréttar hafnað með ákvörðun réttarins 10. október 2022 nr. 2022-98.

¹⁸¹ Beiðni um áfrýjunarleyfi til Hæstaréttar hafnað með ákvörðun réttarins 31. janúar nr. 2022-151.

¹⁸² Beiðni um áfrýjunarleyfi til Hæstaréttar hafnað með ákvörðun réttarins 31. janúar nr. 2022-152.

heiðarlönd, Lundartunga og Oddsstaðatunga, hefðu verið numin í öndverðu og teldust eignarlönd. Þá hefði íslenska ríkið ekki gert kröfu fyrir óbyggðanefnd um að landsvæði norður af Þóreyjartungum teldist þjóðlenda. Að mati meirihluta Hæstaréttar ættu flest sömu sjónarmið við um Þóreyjartungur og umrædd heiðarlönd, að því er varðaði lýsingar *Landnámu* á landnámi á svæðinu, staðháttum, hæð yfir sjávarmáli og gróðurfari. Ekki stæðu rök til annars en að niðurstaðan yrði sú sama hvað varðaði nám Þóreyjartungna og því talið nægilega sýnt fram á að þær hefðu verið numdar með þeim hætti að beinn eignarréttur hefði stofnast yfir þeim.

Að fenginni þeirri niðurstöðu tók Hæstiréttur til skoðunar hvort beinn eignarréttur hefði haldist frá landnámi. Dómurinn tiltók að niðurstaða um það réðist einkum af heildarmati á heimildum um eignarréttindi yfir Þóreyjartungum og inntaki þeirra, heimildum um nýtingu þeirra og fyrirbyggjandi upplýsingum um gróðurfur og staðhætti. Að mati meirihluta Hæstaréttar veittu fyrirbyggjandi heimildir um jörðina Hrísa í Flókadalsdal og Þóreyjartungur því næga stöð að Þóreyjartungur hefðu lengst af verið hluti af jörðinni Hrísum og að beinn eignarréttur hefði ekki fallið niður þótt Reykholtskirkja, sem átti hálfa jörðina Hrísa og ýmist hálfar eða allar Þóreyjartungur, hefði í lok 19. aldar selt landsvæðið til sveitarfélags. Með vísan til ólíkrar niðurstöðu óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu Þóreyjartungna annars vegar og Lundartungu og Oddsstaðatungu hins vegar taldi dómurinn rétt að bera saman þá þætti sem helst þættu skipta máli varðandi eignarréttarlega stöðu landsvæðanna. Um þá þætti sem talið var að greindu Þóreyjartungur frá hinum heiðarlöndunum segir eftirfarandi í dóminum:

Í fyrsta lagi eru heimildir ekki jafn skýrar um hvaða landnámi Þóreyjartungur tilheyrðu og hvað varðar Lundartungu og Oddsstaðatungu. Samkvæmt framansögðu er þó líklegast að öll landsvæðin hafi verið innan upphaflegs landnáms Skalla-Gríms. Í öðru lagi eru eignarréttarleg tengsl jarðarinnar Hrísa og Þóreyjartungna ekki jafn skýr og samfelld og jarðarinnar Lundar og Lundartungu annars vegar og jarðarinnar Oddsstaða og Oddsstaðatungu hins vegar að því leyti að á löngu tímabili átti Reykholtskirkja hálfa jörðina Hrísa en allar Þóreyjartungur. Í þriðja lagi var Þóreyjartungna jafnan getið sérstaklega í eldri heimildum þótt yfirleitt hafi það verið í tengslum við jörðina Hrísa en jörðinni Oddsstöðum og landamerkjum hennar hins vegar að jafnaði lýst þannig að landsvæðið Oddsstaðatunga taldist í raun hluti af henni. Í fjórða lagi hafði verið gert landamerkjabréf fyrir jörðina Oddsstaði 29. maí 1885 áður en Oddsstaðatunga var seld frá Oddsstöðum árið 1930 og náði lýsing á merkjum einnig yfir Oddsstaðatungu án þess að hún hafi sérstaklega verið þar tilgreind eða afmörkuð.

Hvað varðar þá þætti sem talið var að umrædd heiðarlönd ættu sameiginlega í eignarréttarlegu tilliti segir eftirfarandi:

Í fyrsta lagi eru landsvæðin afar einsleit hvað varðar landfræðilega legu, gróðurfur og hæð yfir sjávarmáli. Í öðru lagi hafa landsvæðin svo lengi sem elstu heimildir greina verið nýtt sem séreignarafréttir sem ekki hafa staðið öðrum en eigendum þeirra til afnota án leyfis. Í þriðja lagi rofnuðu eignarréttarleg tengsl milli landsvæðanna og þeirra jarða sem landsvæðin tengdust ekki fyrr en í lok 19. og byrjun 20. aldar og þau þá gerð að samnotaafréttum. Í fjórða lagi hefur meðferð eigenda landsvæðanna verið án athugasemda yfirvalda og nágranna og að mestu ágreiningslaus. Í fimmta lagi fjalla heimildir um öll landsvæðin fyrst og fremst um beit og önnur þrengri og sambærileg not svo sem selstöðu sem heimildir eru um á þeim öllum. Í sjötta lagi var landsvæðanna

ekki getið sérstaklega í lýsingu á jörðunum Hrísum, Lundi og Oddsstöðum í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá árinu 1708 en takmarkaðar ályktanir verða af því dregnar. Í sjöunda lagi var Lundartungu lýst með svipuðum hætti í eldri heimildum í tengslum við lýsingu á Lundi eða Lundarkirkju og Þóreyjartungum var lýst í tengslum við lýsingu á Hrísum. Lundartungu eða Lundarheiði var þannig ekki getið sérstaklega í eldri heimildum um jörðina Lund og Lundarkirkju en svæðisins fyrst getið í vísitásiu fyrir Lund frá árinu 1647 og staðsetningu hennar þar fyrst lýst. Í lögfestum Lundar frá árunum 1665, 1671, 1679, 1694 og 1703 var Lundarheiði tilgreind með svipuðum hætti gagnvart jörðinni Lundi og Þóreyjartungur gagnvart jörðinni Hrísum. Þannig var Lundarheiði lögfest Lundi sérstaklega í lögfestu frá árinu 1694 og í vísitásiu fyrir Lundarkirkju frá árunum 1827 og 1868 er landamerkjum Lundar lýst annars vegar og Lundarheiðar hins vegar gagnvart öðrum landsvæðum. Í áttunda lagi hafði hvorki verið gert landamerkjabréf fyrir Hrísa né Lund áður en Þóreyjartungur voru seldar árið 1895 og Lundartungur árið 1910, gagnstætt við Oddsstaði þegar Oddsstaðatunga var seld árið 1930.

Samkvæmt þessu taldi meirihluti Hæstaréttar að Þóreyjartunga og Lundartunga ættu að nær öllu leyti og Oddsstaðatunga að flestu leyti þá þætti sameiginlega sem mestu máli skiptu við afmörkun á eignarlöndum og þjóðlendum. Ekkert væri fram komið sem stutt gæti að munur yrði gerður á Þóreyjartungum og aðliggjandi landsvæðum og því stæðu ekki rök til annars en að niðurstaðan yrði sú sama hvað varðaði eignarréttarlega stöðu Þóreyjartungna, Lundartungu og Oddsstaðatungu, þ.e. að Þóreyjartunga teldist eignarland en ekki þjóðlenda.

Í sératkvæði tveggja dómara Hæstaréttar var komist að öndverðri niðurstöðu. Að því marki sem talið yrði að Þóreyjartungur hefðu verið numdar í öndverðu hefðu þær verið innan landnáms Björns gullbera, sem hefði numið land milli Grímsár og Flókadalsár. Þar sem því væri lýst í *Landnámu* að síðarnefnda áin hefði skilið milli landa hans og jarðarinnar Hrísa hefðu Þóreyjartungur ekki verið hluti af landnámsjörðinni Hrísum. Að mati minnihluta Hæstaréttar veittu heimildir um Hrísa og Þóreyjartungur því ekki stoð að Þóreyjartungur hefðu verið hluti af jörðinni Hrísum, enda væru tungurnar tilgreindar sérstaklega og í lögfestum allt frá árinu 1739 með öðrum eignum og ítökum Reykholtskirkju. Þvert á móti taldi minnihluti Hæstaréttar að heimildir bentu fremur til þess að Þóreyjartungur hefðu verið sérstakt landsvæði og ekki hluti af jörðinni. Í sératkvæðinu er þess getið að ekkert hafi komið fram í heimildum um að Þóreyjartungur hefðu verið nýttar til annars en upprekstrar búfjár. Engin viðhlítandi rök stæðu því til annars en að líta svo á að réttindi Reykholtskirkju, og þeirra sem leiddu rétt sinn til landsins frá henni, hefðu verið fólgin í óbeinum eignarréttindum til hefðbundinna nota á því til upprekstrar og annars þess sem afréttir hefðu í aldanna rás almennt verið hafðir til. Um samanburð á Þóreyjartungum og aðliggjandi landsvæðum segir í sératkvæðinu:

Við tökum undir þá lýsingu í atkvæði meirihluta dómenda að niðurstaða um hvort landsvæði telst hafa verið numið í öndverðu og hvort það telst eignarland eða þjóðlenda geti meðal annars ráðist af samanburði við niðurstöður um aðliggjandi landsvæði sem telja verður sambærileg með tilliti til gróðurfars og hæðar yfir sjávarmáli. Þetta er þó aðeins einn af mörgum þáttum í heildarmati en kemur ekki í stað kröfu um að efnislega áþekkar heimildir séu til stuðnings eignarhaldi á samliggjandi landsvæðum.

Þegar litið er til aðliggjandi landsvæða, Lundartungu og Oddsstaðatungu, sem liggja sunnan Þóreyjartungna og talin voru eignarlönd í fyrrnefndum úrskurði óbyggðanefndar, sést að til grundvallar þeirri niðurstöðu lágu mun skýrari heimildir í samanburði við Þóreyjartungur, bæði um nám í öndverðu og þaðan í frá um óslitin og óumdeild tengsl þeirra sem hluta viðkomandi landsnámsjarða. Allt þetta landsvæði er vissulega áþekkt að gróðurfari og staðháttum sem rennir stöðum undir þá ályktun að Þóreyjartungur hafi verið numdar í upphafi. Þar sem ekki nýtur við styrkari heimilda um að Þóreyjartungur hafi upphaflega verið hluti af landnámsjörðinni Hrísum og beinn eignarréttur að landinu hafi með henni færst á hendur annarra geta áþekkir staðhættir þó ekki einir sér ráðið úrslitum til staðfestingar því að um eignarland stefndu sé að ræða.

Að þessu virtu var niðurstaða minnihluta Hæstaréttar að staðfesta bæri niðurstöðu óbyggðanefndar.

Af dómnum má ráða að talsverð áhersla hafi verið lögð á samanburð við aðliggjandi landsvæði og miklu virðist hafa ráðið í niðurstöðu meirihluta Hæstaréttar að óbyggðanefnd hafi komist að öndverðri niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu Lundartungu og Oddsstaðatungu, þrátt fyrir að margt væri sameiginlegt með þeim og Þóreyjartungum. Þessi sjónarmið sem koma fram af hálfu meirihluta Hæstaréttar í dómnum eru meðal þess sem hlýtur að koma til skoðunar við mat á eignarréttarlegri stöðu í tilvikum sem talist geta sambærileg. Hins vegar virðist munurinn á niðurstöðu meirihluta Hæstaréttar og óbyggðanefndar einnig grundvallast á ólíku mati á sambandi jarðarinnar Hrísa og Þóreyjartungna, en óbyggðanefnd komst að þeirri niðurstöðu að heimildir um Hrísar og Þóreyjartungur bentu til þess að Þóreyjartungur hefðu ekki verið hluti jarðarinnar heldur sérstakt landsvæði, aðskilið frá jörðinni, líkt og minnihluti Hæstaréttar.

7.2.3 *Almenn álitaeftni um eignarréttarlega stöðu efstu hluta fjalla*

7.2.3.1 *Almennt*

Sá ágreiningur sem uppi er milli íslenska ríkisins og gagnaðila þess í málum nr. 1–8/2021 á svæði 10B snýr að verulegu leyti að því hvort efstu hlutar fjalla séu þjóðlendur eða hvort eignarlönd jarða beggja vegna nái saman uppi á fjöllum. Íslenska ríkið byggir gjarnan á því að þær fjallsbrúnir sem mynda skörp skil í landslagi, t.d. við frambrún kletta, ráði merkjum eignarlanda gagnvart þjóðlendum. Vísað er til þess af hálfu ríkisins að í slíkum tilvikum séu landfræðilegar aðstæður oft með þeim hætti að innan fjallsbrúna, þ.e. ofan á fjalli, liggi tiltölulega flatlent svæði eða skýrt afmarkað. Þegar landamerkjum sé lýst í fjallsbrún, í fjall eða á fjall sé almennt litið svo á að merki séu dregin í fjallsbrúnir í þeirri merkingu. Sé merkjum ekki lýst lengra, landamerkjálýsingar séu óskýrar eða landfræðilegar aðstæður með þeim hætti að svæði séu t.d. lítt aðgengileg, lítt gróin og í töluverðri hæð sé víða gerð krafa um að slíkt land, ofan fjallsbrúna, verði úrskurðað þjóðlenda. Kröfugerð ríkisins er í þeim tilvikum iðulega háttáð þannig að kröfulínur eru sagðar fylgja fjallsbrúnum, eins og þær eru skilgreindar af hálfu ríkisins, en tilgreindir punktar á línunum sem miðast við efstu punkta í landamerkjálýsingum, en eru ekki endilega nákvæmlega þeir sömu. Þá eru kröfulínur ríkisins í sumum tilvikum miðaðar við hæðarlínur. Fram kemur í kröfugerð ríkisins að

það sé gert þegar fyrir liggi að um jörð sé að ræða en landamerkjalyking liggi ekki fyrir, sé óljós eða óskýr og ekki sé hægt að draga beina línu milli þekktra punkta þar sem það myndi leiða til niðurstöðu sem ekki væri hægt með sanngirni eða skynsemi að réttlæta og ekki sé hægt að finna skýra landfræðilega afmörkun til að miða við. Hæðarlína hafi þó jafnan verið valin með hliðsjón af þekktum punkti eða punktum í merkjalýsingu og reynt að miða við landshætti, s.s. gróðurfar og landslag.¹⁸³

Gagnaðilar íslenska ríkisins byggja aftur á móti jafnan á því að túlka beri landamerkjabréf og aðrar heimildir um merki jarða á þessu svæði á þann veg að landamerki jarðanna nái upp á efstu hluta fjallanna og að þegar hugtakið fjallsbrún kemur fyrir í merkjalýsingum sé átt við vatnaskil. Því séu engar þjóðlendum uppi á fjöllum.¹⁸⁴ Við úrlausn um framangreind atriði reynir m.a. á túlkun hugtaksins „fjallsbrún“ og sambærilegra hugtaka í merkjalýsingum, mat á þýðingu þess að merkjalýsingar til fjalla séu óljósar og áhrif atriða á borð við staðhætti, gróðurfar og fjarlægð frá byggð á sönnunarmat. Þar sem víða reynir á atriði af þessu tagi við úrlausn málanna er ástæða til að fjalla almennt um þau hér, áður en að því kemur að taka afstöðu til einstakra tilvika.

Við úrlausn þjóðlendumála skal m.a. gætt samræmis og jafnræðis. Í því sambandi ber ekki einungis að líta til niðurstaðna einstakra ágreiningsmála heldur einnig þess hvernig kröfugerð íslenska ríkisins hefur verið háttáð. Má í því sambandi geta um dóm Hæstaréttar frá 11. maí 2006 í máli nr. 345/2006 (Fell í Suðursveit). Þar var m.a. deilt um hvort miða ætti mörk þjóðlendu á Vatnajökli við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendlaga árið 1998 eða þann tíma þegar landamerkjabréf jarðarinnar Fells var gert. Þar sem ríkið undi þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að miða við fyrrnefnda tímamarkið gagnvart öðrum jörðum í Suðursveit og Örfum án þess að láta reyna á þau fyrir dómi taldi Hæstiréttur að vegna jafnræðisreglu yrði ekki hróflað við ákvörðun nefndarinnar gagnvart eignarlandi Fells að þessu leyti.

Fyrir uppkvaðningu úrskurða í málum á svæði 10B hefur óbyggðanefnd lokið almennt málsmeðferð á um 91% meginlandsins og úrskurðir nefndarinnar í þjóðlendumálum eru orðnir 66 talsins, en í hverju máli hefur iðulega verið fjallað um nokkur ágreiningssvæði og fjölda jarða. Þá liggja fyrir 69 hæstaréttardómar í þjóðlendumálum, 8 dómar Landsréttar og 107 héraðsdómar. Þegar litið er heildstætt á endanlegar niðurstöður málanna finnast ekki dæmi þess að efstu hlutar fjalla teljist þjóðlendum nema um sé að ræða nokkuð víðfeðm heiðarlönd eða hluta af þjóðlendum sem ná jafnframt yfir nærliggjandi landsvæði. Þá hafa gjarnan legið fyrir heimildir um að viðkomandi svæði hafi aðra stöðu að eignarrétti en land aðliggjandi jarða, svo sem að þar séu eða hafi verið afréttir eða almenningar.¹⁸⁵ Enn fremur hafa fjölmörg fjöll

¹⁸³ Fjallað er um kröfur og sjónarmið íslenska ríkisins í máli þessu í köflum 3.1 og 6.1.

¹⁸⁴ Fjallað er um kröfur og sjónarmið annarra en ríkisins í köflum 3.2–3.5 og 6.2.1–6.2.2.

¹⁸⁵ Hvað varðar nánari umfjöllun um jarðir, afrétti og almenninga vísast til kafla 4.2–4.5 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar eru í viðauka með úrskurðinum.

talist eignarlönd í heild þegar af þeirri ástæðu að íslenska ríkið lýsti ekki kröfum um að þau eða hlutar þeirra væru þjóðlendur. Ætla verður að til grundvallar þeirri afstöðu ríkisins hafi legið það mat að um eignarlönd væri að ræða. Víða um land eru staðhættir sambærilegir við Ísafjarðarsýslur að því leyti að fjöll skilja þar gjarnan á milli eignarlanda jarða í dölum og fjörðum, án þess að endilega sé um að ræða víðáttumikla fjallgarða eða stór og samfelld heiðarlönd. Má í því sambandi nefna sem dæmi Barðastrandarsýslur sem auðkenndar voru sem svæði 10C við málsmeðferð óbyggðanefndar en um ágreiningssvæði þar var fjallað í úrskurðum nefndarinnar í málum nr. 1–4/2021.

Greining óbyggðanefndar á landamerkjum sem varða ágreiningssvæði í þeim landshlutum þar sem nefndin hefur lokið málsmeðferð hefur leitt í ljós að mjög algengt er að vatnaskil efst á fjöllum ráði merkjum milli jarða, sérstaklega í tilvikum þar sem ekki er um að ræða mjög víðfeðma fjallgarða eða heiðarlönd, eða að lönd jarða nái a.m.k. saman uppi á fjöllum án þess að nákvæmlega sé skilgreint með hvaða hætti. Í þessu sambandi má nefna sem dæmi fjallgarðinn milli Lóns og Nesja í málum nr. 4/2001 (Nes) og 5/2001 (Lón), Esju í sameinuðum málum nr. 3–4/2004 (Kjalarnes og Kjós), Smjörfjöll í málum nr. 2/2005 (Jökuldalur norðan og vestan Jökulsár á Jökuldal ásamt Jökulsárhlíð) og 3/2005 (Vopnafjarðarhreppur), Lambafjöll og fjallgarðinn á Tjörnesi í máli nr. 2/2007 (Tjörnes og Þeistareykir), Kinnar- og Víknafjöll í máli nr. 4/2007 (Kinnar- og Víknafjöll ásamt Flateyjarðalsheiði austan Dalsár), fjalllendi í Grýtubakkahreppi í máli nr. 5/2007 (Grýtubakkahreppur ásamt Flateyjarðalsheiði vestan Dalsár), fjöll sem skilja að jarðir í fyrrum Hörðudals- og Miðdalahreppum í Dalasýslu í máli nr. 3/2016 (Hörðudalshreppur og Miðdalahreppur vestan Miðár) og fjalllendi inn af Vatnsfirði í máli nr. 2/2020 (Austurhluti fyrrum Barðastrandahrepps). Niðurstöður allra þessara mála standa óraskaðar af dómstólum að þessu leyti enda undi íslenska ríkið við þær. Þá eru ótalin tilvik þar sem ágreiningslaust var milli íslenska ríkisins og landeigenda að eignarlönd næðu saman uppi á fjöllum þar sem ríkið lýsti ekki kröfum um þjóðlendur þar.

Algengt er þó að merkjalýsingar til fjalla séu ekki eins nákvæmar og niðri á láglandi. Að mati nefndarinnar er líklegt að oft stafi það annars vegar af því að meiri hagsmunir voru bundnir við að merki milli nytjalanda jarða á láglandi væru skýr heldur en merki til fjalla. Hins vegar má að mati nefndarinnar ætla að sú útbreidda venja, sbr. fyrrgreind dæmi, að vatnaskil og hæstu brúnir fjalla ráði merkjum hafi gert það að verkum að minni ástæða hafi þótt til að lýsa þeim hluta merkjanna en merkjum gagnvart aðliggjandi jörðum á láglandi í tilvikum þar sem fjöllin fólu í sér skýr landamerki af náttúrunnar hendi. Þar sem fjöll skilja að dali og firði sem eru eða hafa verið í byggð má að mati nefndarinnar oft telja líklegt að merki jarða nái saman á fjöllum, nema heimildir eða staðhættir mæli því sérstaklega í mót.

7.2.3.2 *Nánar um áhrif staðhátta o.fl. á sönnunarmat*

Fjöldmörg dæmi eru um það í réttarframkvæmd að atriði á borð við staðhætti, gróðurfar og fjarlægð frá byggð hafi haft áhrif á mat á því hvort landsvæði væru eignarlönd eða þjóðlendur. Staðhættir geta verið þannig að meiri kröfur en ella séu gerðar um sönnun þess að svæði sé eignarland. Til marks um það eru t.d. tveir dómur sem voru meðal þeirra fyrstu sem Hæstiréttur kvað upp í þjóðlendumálum en þar gaf rétturinn til kynna þá afstöðu að í ljósi staðhátta og gróðurfars hefðu tiltekin svæði átt að teljast þjóðlendur ef ríkið hefði gert sérstakar kröfur um það. Um er að ræða dóma réttarins frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum), að því er varðar fjalllendi nærri mörkum fyrrum Biskupstungna- og Laugardalshreppa, og frá 28. september 2006 í máli nr. 498/2005 (Stafafell) að því er varðar tiltekið landsvæði sunnan og vestan Jökulsár í Lóni. Tilvikin sem um ræðir í þessum tveimur dómum eru frábrugðin flestum tilvikum í Ísafjarðarsýslum sem nú eru til umfjöllunar að því leyti að þar er ekki um að ræða tiltölulega mjó fjöll eða víðáttulítið fjallendi sem skilur milli eignarlanda jarða heldur lítt gróin hálendissvæði sem eru nokkuð fjarri byggð en liggja nærri samfelldri þjóðlendu á miðhálendinu. Þá hefur Hæstiréttur einnig staðfest að hálend og lítt gróin svæði geti verið innan eignarlanda ef fullnægjandi heimildir liggja því til grundvallar, sbr. t.d. dóm réttarins frá 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 (Fljótshverfi). Með dómnum var staðfest niðurstaða óbyggðanefndar um að hin umdeildu svæði, sem afmörkuð voru í landamerkjabréfum viðkomandi jarða, væru eignarlönd. Þar á meðal var lítt gróið land í um og yfir 1.000 m hæð yfir sjávarmáli sem heimildir bentu til að hefði einungis verið háð mjög takmörkuðum notum.

Af framangreindu er ljóst að það að svæði er hálent, lítt gróið, fjarri byggð og lítt nytjað leiðir ekki sjálfkrafa til niðurstöðu um þjóðlendu, þótt allt séu þetta atriði sem geta ásamt skriflegum heimildum haft áhrif á sönnunarmatið.

7.2.3.3 *Áhrif þess að landamerkjabréf skortir eða merkjalýsing er óljós*

Með lögum um landamerki nr. 5/1882 var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrá landamerki jarða sinna. Skrásetja skyldi nákvæma lýsingu á landamerkjum, afla áritana eigenda aðliggjandi landsvæða ef þeir voru samþykkir lýsingunni og fá sýslumanni skrána í hendur til þinglýsingar á næsta manntalsþingi, sbr. 3. og 4. gr. laganna. Kveðið var á um sambærilegar skyldur í 2. gr. laga um landamerki nr. 41/1919 sem leystu lög nr. 5/1882 af hólmi. Þessar skrár eða merkjalýsingar sem lög nr. 5/1882 og síðar lög nr. 41/1919 kváðu á um eru jafnan nefndar landamerkjabréf. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt á landi og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd.

Þrátt fyrir að landamerkjabréf jarða hafi almennt mjög mikið vægi við sönnun um eignarland¹⁸⁶ hefur í réttarframkvæmd ekki verið gerð fortakslaus krafa um að merkjalýsingar þeirra séu að öllu leyti ótvíræðar og raunar eru nokkur dæmi um að svæði hafi verið talin eignarlönd þótt ekki séu fyrir hendi landamerkjabréf og jafnvel ekki heldur aðrar merkjalýsingar. Á það sérstaklega við ef landamerki geta talist glögg af náttúrunnar hendi, t.d. ár og lækir, strandlengjan og jökulrendur. Má í því sambandi nefna úrskurði óbyggðanefndar í málum á svæði 2 (Sveitarfélagið Hornafjörður) og svæði 3 (Rangárvallasýsla og Vestur-Skaftafellssýsla) þar sem merkjum jarða gagnvart jöklum var ekki endilega lýst í landamerkjabréfum en nefndin komst þó almennt að þeirri niðurstöðu að jöklarnir hefðu afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að umfjöllunar hefði ekki talist þörf.

Í þessu sambandi er vert að leggja áherslu á að þótt lögð væri á skylda til skrásetningar landamerkja með lögum nr. 5/1882 og síðar lögum nr. 41/1919 var ræksla þeirrar skyldu aldrei forsenda þess að eignarréttindi héldust við. Eignarréttindi féllu ekki niður vegna vanrækslu skyldunnar og að sama skapi hefur aldrei verið unnt að stofna til nýrra eignarréttinda, umfram þau sem fyrir voru, með því að útbúa landamerkjabréf.¹⁸⁷ Um var að ræða skrásetningu réttinda sem þegar voru til staðar og eftir atvikum ákvörðun um mörk þeirra, í samráði við eigendur eða umráðamenn aðliggjandi landsvæða. Af þessu leiðir að þýðing landamerkjabréfs við úrlausn þjóðlendumála er fyrst og fremst sönnunarlegs eðlis en tilvist þess er ekki fortakslaut skilyrði þess að fallist sé á að landsvæði sé háð beinum eignarrétti, ef rétt þykir að draga slíka ályktun af öðrum atriðum.

Að mati óbyggðanefndar leiðir það af eðli máls að ef fyrir liggur að landsvæði hafi stöðu jarðar að lögum en merkjalýsingu skortir þarf að ákvarða merkin að álitum, m.a. út frá staðháttum. Sem dæmi um tilvik þar sem úrskurðað hefur verið um eignarland þrátt fyrir vöntun á landamerkjabréfi og öðrum merkjalýsingum má nefna úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 3/2018 (Eyrarbotn). Þar voru ekki fyrir hendi landamerkjabréf eða aðrar merkjalýsingar fyrir jörðina Hrafnkelsstaði en með hliðsjón af staðháttum og öðrum fyrirbyggjandi heimildum komst nefndin að þeirri niðurstöðu að mörk jarðarinnar gagnvart þjóðlendu í Eyrarbotni lægju um efstu brúnir Gunnungsfells á vatnaskilum.

¹⁸⁶ Sjá umfjöllun um landamerkjabréf í köflum 5.5, 7.1.1, 10.2, 11.2 og 12.1 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

¹⁸⁷ Um stofnunarhætti eignarréttinda er fjallað í 3. kafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar eru í viðauka með úrskurðinum. Tekið skal fram að þótt ekki sé hægt að stofna til nýrra eignarréttinda með landamerkjabréfi, þá er unnt að semja með landamerkjabréfi um breytingu á landamerkjum milli eignarlanda, enda eru landamerkjabréf í eðli sínu samningar, sbr. til hliðsjónar dóma Hæstaréttar í málum nr. 457/2011 (Krýsuvík), 547/2012 (Reykjahlið), 360/2013 (Hrollaugstaðir og Ásgrímsstaðir), 222/2014 (Miðhús og Barmar), 637/2014 (Brekka/Snartastaðir), 127/2015 (Dyrhólaey) og 136/2017 (Á og Skarð), sem og: Þorgeir Örlygsson, Karl Axelsson og Víðir Smári Petersen: *Eignaréttur II*. Reykjavík 2023, bls. 168–171. Ef þannig er samið um breytingu á landamerkjum er um að ræða svonefnda *afleidda stofnun* eignarréttinda en ekki frumstofnun þeirra.

Í réttarframkvæmd finnast á hinn bóginn nokkur dæmi þess að mörk þjóðlendna og eignarlanda séu dregin um beinar línur milli efstu kennileita sem getið er um í landamerkjabréfum eða öðrum merkjalýsingum. Má í því sambandi fyrst nefna úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 1/2018 (Snæfellsjökull og landsvæði sunnan og austan hans) en nánar er vikið að honum í kafla 7.2.3.5. Sömu nálgun var beitt í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 8/2003 (Síða, Landbrot og Brunasandur ásamt fyrrum Leiðvallahreppi) og dómi Hæstaréttar frá 18. október 2007 í máli nr. 79/2007 (Mörtunga og Prestbakkajarðir). Með dómnum staðfesti Hæstiréttur þá niðurstöðu óbyggðanefndar að mörk þjóðlendunnar Síðumannafréttar gagnvart umræddum jörðum skyldu dregin um beina línu milli upptaka Geirlandsár og Þverár. Niðurstaða óbyggðanefndar um að miða merkin að þessu leyti við beina línu byggðist m.a. á því að náttúrulegar aðstæður á svæðinu veittu litla vísbendingu um legu norðurmerkja jarðanna og engin glögg skil væru frá náttúrunnar hendi til að styðjast við. Hæstiréttur staðfesti niðurstöðu nefndarinnar að þessu leyti. Annað dæmi um að Hæstiréttur dragi mörk þjóðlendu gagnvart eignarlöndum eftir beinum línun milli þeirra kennileita sem getið er um í landamerkjabréfum og liggja næst viðkomandi þjóðlendum er dómur réttarins frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Mjóidalur, Sörlastaðir og Hjaltadalur ásamt Kambfellskjálka) en þar breytti rétturinn niðurstöðu óbyggðanefndar um mörk þjóðlendunnar afréttarlands í Þingeyjarsveit gagnvart umræddum jörðum, sbr. úrskurð nefndarinnar í máli nr. 3/2007 (Þingeyjarsveit sunnan Ljósavatnsskarðs og vestan Skjálfandafljóts). Við samanburð þessara tilvika við þau sem til úrlausnar eru á svæði 10B ber þess að gæta að bæði Síðumannafréttur og afréttarland í Þingeyjarsveit eru svæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum nutu stöðu afrétta að lögum fyrir gildistöku þjóðlendulaga nr. 58/1998 og tilheyra nú víðáttumiklu og samfelldu svæði þjóðlendna á miðhálandi Íslands. Í þessum tilvikum var því ekki um að ræða álitafni um efstu hluta fjalla sem skilja á milli eignarlanda jarða.

7.2.3.4 Túlkun hugtaksins „fjallsbrún“ og sambærilegra tilvísana í merkjalýsingum

Í málunum sem hér eru til úrlausnar hefur óbyggðanefnd lagt fram álitserð Orðabókar Háskólans frá árinu 2006 um merkingu hugtaksins fjallsbrún en hennar var á sínum tíma aflað vegna meðferðar nefndarinnar á málum 3–4/2004 (Kjalarnes og Kjós). Meginniðurstaðan sem þar er lýst er sú að fjallsbrún geti verið hvort sem er „hæsti hluti fjalls eða sá hluti sem hæst ber, séður af tilteknum stað“. Í umræddum málum reyndi á túlkun hugtaksins í landamerkjabréfum jarða umhverfis Esju. Þá líkt og nú byggði íslenska ríkið á því að fjallsbrún væri þar sem halli breyttist mest á tilteknum stað, t.d. í klettabrún, en jarðeigendur byggðu á því að fjallsbrún væri þar sem fjall er hæst eða þar sem vötnum hallar. Í úrskurði óbyggðanefndar í sameinuðum málum nr. 3–4/2004 (Kjalarnes og Kjós) fjallaði nefndin um landamerkjabréf jarða sem liggja að Esju og komst að þeirri niðurstöðu að merki nokkurra jarða tækju að einhverju leyti til hæsta hluta fjallsins. Aðrar lýsingar væru óljósari en nefndu þó gjarnan vatnaskil, brúnir eða

jafnvel hæstu brúnir. Nefndin túlkaði umræddar heimildir með hliðsjón af staðháttum og komst að þeirri niðurstöðu að landamerki jarða næðu upp á efstu brúnir Esju, þ.e. vatnaskil, sbr. eftirfarandi texta í úrskurðinum:

Esjan er hár og brattur móbergsstapi, mótaður af jöklum, ám og lækjum; skorin með dölum og giljum í allar áttir. Á hryggjum milli dala er víðast bratt til beggja hliða og ekki mikið um flatt land ofan á fjallinu. Á flestum stöðum eru því engin vandkvæði á að finna hvar vötnum hallar á Esjunni. Hugtakið fjallsbrún er notað í landamerkjabréfum jarða í kringum Esjuna, jafnvel þar sem erfitt er að átta sig á hvar fjallsbrún í skilningi íslenska ríkisins ætti að vera, nema þá að litlum hluta.

Samkvæmt framangreindum heimildum um merki og staðháttum á Esjusvæðinu telur óbyggðanefnd eðlilegt að leggja til grundvallar að hugtakið fjallsbrún í umræddum landamerkjalýsingum vísi til þeirra hluta Esjunnar sem hæstir eru og vötnum hallar frá.

Niðurstaða nefndarinnar varð því sú að ekki væri þjóðlenda á efsta hluta Esju. Íslenska ríkið skaut þeirri niðurstöðu ekki til dómstóla. Sambærileg álitæfni voru uppi varðandi Smjörfjöll í málum nr. 2/2005 (Jökuldalur norðan og vestan Jökulsár á Jökuldal ásamt Jökulsárhlíð) og 3/2005 (Vopnafjarðarhreppur). Í úrskurðum óbyggðanefndar kemur fram að Smjörfjöll séu firnabreiður fjallgarður sem sé mikill um sig og rísi hæstu hnjúkarnir í yfir 1.200 m hæð yfir sjávarmáli. Jökulsárhliðarmegin halli Smjörfjöll mót austri og séu skorin giljum. Frá bæjarstæðum í Jökulsárhlíð að sveitarfélagamörkum séu um 12–13 km í beinni loftlínu. Vopnafjarðarmegin séu Smjörfjöll með hamróttar brúnir, þar sem smáir hvíltarjökklar hafi grafið sig niður á nokkrum stöðum og myndað skálar og ekið fram jökulruðningi á nokkrum stöðum. Frá bæjarstæðum jarða Vopnafjarðarmegin að sveitarfélagamörkum á Smjörfjöllum séu um 9,5–13 km, mælt í beinni loftlínu.

Í umræddum málum greindi óbyggðanefnd landamerkjabréf jarða sem liggja að Smjörfjöllum með sambærilegum hætti og gert var í áðurnefndum málum vegna jarða sem liggja að Esju. Sú greining leiddi í ljós að í landamerkjabréfum jarða Jökulsárhliðarmegin væri merkjum oftast lýst að vatnaskilum í Smjörfjöllum eða svo að merki næðu að fjallsbrún. Í öðrum tilvikum væri vísað til upptaka áa í Smjörfjöllum við sveitarfélagamörk Fljótsdalshéraðs og Vopnafjarðar. Vopnafjarðarmegin væri landamerkjum sömuleiðis gjarnan lýst að vatnaskilum og stundum vísað til kennileita í háfjöllunum. Þá voru eldri heimildir taldar renna frekari stoðum undir landamerkjabréfin hvað varðaði efri mörk jarðanna til fjalla. Niðurstaða nefndarinnar varð því sú að jarðir í Vopnafjarðarhreppi og í Jökulsárhlíð lægju saman í Smjörfjöllum og þar með væru ekki þjóðlendur efst á fjöllunum. Líkt og í tilviki Esju undi íslenska ríkið þessum niðurstöðum.

Fyrir liggur hestaréttardómur þar sem lagt var til grundvallar að með tilvísun til fjallsbrúnar í landamerkjabréfi væri átt við vatnaskil, þ.e. dómur Hæstaréttar frá 20. október 2016 í máli nr. 59/2016 (Torfufell, Hólsgærði og Úlfá). Í dómnum segir m.a.:

Í landamerkjabréfi Úlfár sagði sem áður var getið að merki jarðarinnar til suðurs fylgdu Hafrá „til fjallsbrúnar“, en að vestan réði „fjallsbrúnin.“ Úr því að lýsingin hljóðaði á þennan veg verður að teknu tilliti til úrskurðar óbyggðanefndar og krafna málsaðila að

líta svo að fjallsbrúnn, sem fylgja átti Hafra til, sé við upptök árinna og þar með við vatnaskil. Merkin til vesturs fylgi síðan þessari fjallsbrún og þar með vatnaskilum.

Með þessu er ljóst að Hæstiréttur hefur fallist á að með tilvísun til fjallsbrúnar í landamerkjabréfi kunni að vera átt við efsta hluta fjalls, þ.e. vatnaskil. Að mati óbyggðanefndar er þó ekki unnt að líta á það sem algilda reglu að túlka beri slíkt orðalag í landamerkjabréfum á þann hátt. Eftir sem áður þarf að túlka orðalag landamerkjabréfa og annarra merkjalýsinga með atviksbundnum hætti, m.a. að teknu tilliti til staðhátta á viðkomandi svæði. Þá þarf jafnframt að gæta að því að með gerð landamerkjabréfs gátu menn ekki aukið einhliða við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði og fyrir gildistöku þjóðlendulaga nr. 58/1998 var engum til að dreifa sem gat sem handhafi beins eignarréttar gert samninga um mörk þess lands sem nú nefnist þjóðlenda, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum).

7.2.3.5 Þjóðlendur ofan „fjallsbrúna“

Sem dæmi um tilvik þar sem svæði ofan þeirra brúna sem mynda skörp skil í landslagi, neðan vatnaskila, var úrskurðað þjóðlenda má nefna úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 1/2018 (Snæfellsjökull og landsvæði sunnan og austan hans). Þar var úrskurðað um þjóðlendu á landsvæði sunnan og austan Snæfellsjökuls. Suður- og austurmörk þjóðlendunnar liggja að talsverðu leyti um kennileiti sem eru nærri fjallsbrúnum í þessum skilningi, nánar tiltekið eftir línunum sem dregnar eru í beina stefnu milli efstu kennileita sem getið er um í landamerkjabréfum og öðrum merkjalýsingum jarða sem liggja að þessum hluta þjóðlendumarkanna. Byggðist sú niðurstaða m.a. á heildstæðu mati á heimildum sem lágu fyrir um viðkomandi jarðir með hliðsjón af staðhátum, þar á meðal því að sýnilegar fjallsbrúnir mynduðu sums staðar glögg skil í landslaginu. Einnig hafði samanburðarskýring á landamerkjabréfum jarða á vestanverðu Snæfellsnesi áhrif á þetta mat, þ.e. samanburður við jarðir sem óumdeilt var að ættu land upp að jökli. Þau landamerkjabréf voru talin benda til þess að alvanalegt væri á þessum slóðum að lýsa merkjum í Snæfellsjökul berum orðum þar sem landeigendur töldu sig á annað borð eiga land að honum. Það var aftur á móti ekki gert í tilvikum umræddra jarða sem liggja hlið við hlið sunnan og austan jökulsins, sem ásamt öðru var talið benda til þess að eignarlönd jarðanna næðu skemur til fjalla þar. Sú niðurstaða að draga mörk þjóðlendunnar um beinar línur milli efstu punkta sem getið var um í viðkomandi merkjalýsingum byggðist m.a. á því að ekki væri fyrir að fara glöggum náttúrulegum skilum á borð við vatnaskil sem eðlilegt væri að styðjast við. Þó kemur fram í úrskurðinum að brúnir Botnsfjalls og Hamraendafjalls myndi að vísu nokkuð glögg skil í landslaginu, þótt ekki séu þar vatnaskil, en með því að draga beinar línur milli framangreindra efstu merkjapunkta sé brúnunum að mestu leyti fylgt. Norðurmörk sömu þjóðlendu voru aftur á móti miðuð við vatnaskil gagnvart óumdeildu eignarlandi jarðarinnar Fossárdals í samræmi við breytingu sem gerð var á legu kröfulínu ríkisins

eftir að aflað var greiningar frá Veðurstofu Íslands á vatnaskilunum. Í úrskurði óbyggðanefndar kemur fram að heimildir mæli því ekki í mót að línan sé dregin með þessum hætti milli syðstu punkta á merkjum Fossárdals, enda liggi punktarnir á vatnaskilum og algengt sé að mörk fasteigna liggi um vatnaskil þegar svo háttar til.

7.2.3.6 Samanburður tilvika

Að framan var fjallað um niðurstöður óbyggðanefndar í málum nr. 3–4/2004 og 2–3/2005 þess efnis að eignarlönd jarða umhverfis Esju og Smjörfjöll næðu upp á efstu brúnir fjallanna, þ.e. vatnaskil, en nú síðast um úrskurð nefndarinnar í máli nr. 1/2018 þar sem niðurstaðan var að landamerki jarða austan Snæfellsjökuls næðu einungis að kennileitum nærri þeim fjallsbrúnum sem mynda skörp skil í landslagi, milli brattrar hlíða og hallaminna lands ofan þeirra, en ofan þessara fjallsbrúna væri þjóðlenda. Vert er að skoða nánar hvað þarna skilur helst á milli. Annars vegar er einkum um það að ræða að í fyrrnefndu málunum voru fyrir hendi landamerkjabréf og aðrar merkjalýsingar sem lýstu merkjum jarða upp á efstu fjallsbrúnir á vatnaskilum en í síðastnefnda málinu voru ekki fyrir hendi nein landamerkjabréf eða aðrar heimildir sem veittu því viðhlítandi stoð að merki jarðanna næðu hærra upp til fjalla en að þeim kennileitum sem þjóðlendumörkin voru miðuð við. Hins vegar er munur á staðháttum sem styður við þessar ólíku niðurstöður. Svæðið sem deilt var um í máli nr. 1/2018 tilheyrir samfelldu fjalllendi sem skilur á milli norðan- og sunnanverðs Snæfellsness og rís hæst í Snæfellsjökli sem einnig er þjóðlenda og liggur að umræddri þjóðlendu sunnan og austan jökulsins. Þá er víðátta svæðisins allnokkur í samanburði við stærð eignarlanda umræddra jarða neðan þeirra fjallsbrúna sem liggja nærri þjóðlendumörkunum, ólíkt því sem á við um a.m.k. flestar jarðir sem liggja að Esju og Smjörfjöllum.

7.2.3.7 Hæðarlínur

Eins og að framan greinir miðar íslenska ríkið kröfugerð sína í sumum tilvikum við hæðarlínur, þ.e. þegar óumdeilt er að um jörð er að ræða en landamerkjalyking liggur ekki fyrir eða er óljós eða óskýr að mati ríkisins og „ekki hægt að draga beina línu milli þekktra punkta þar sem það myndi leiða til niðurstöðu sem ekki væri hægt með sanngirni eða skynsemi að réttlæta og ekki hægt að finna skýra landfræðilega afmörkun sem hægt var að styðja kröfulínu við“, eins og segir í rökstuðningi kröfugerðar ríkisins.

Þegar á fyrsta svæðinu sem óbyggðanefnd tók til meðferðar, þ.e. svæði 1 (Árnessýsla), byggði íslenska ríkið kröfugerð sína að talsverðu leyti á hæðarlínum, innan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfum jarða, sbr. t.d. mál nr. 4/2000 (Biskupstungnaafreittur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi), þar sem gjarnan var miðað við hæðarlínur, ýmist í 250, 300 eða 400 m hæð yfir sjávarmáli. Kröfugerð ríkisins var m.a. byggð á því að hálendi, fjöll og öræfi hefðu ekki verið numin til eignar og að hæðarlínur skiptu miklu máli í því tilliti. Óbyggðanefnd féllst ekki á þessi sjónarmið ríkisins heldur úrskurðaði að um eignarlönd væri að ræða innan þeirra merkja

sem lýst er í landamerkjabréfum jarða á svæðinu. Hæstiréttur staðfesti þá niðurstöðu nefndarinnar með dómi 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum). Þá eru fjölmörg dæmi um það í síðari réttarframkvæmd að fallist hafi verið á eignarlönd í mun meiri hæð en kröfur ríkisins í umræddu máli miðuðust við, sbr. t.d. áðurnefndan dóm Hæstaréttar frá 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 (Fljótshverfi). Því er ljóst að hæðarlínur eru ekki í eðli sínu eignarréttarleg mörk heldur er það háð mati hverju sinni hvort hálend svæði séu háð beinum eignarrétti eða ekki.

Eins og áður kom fram getur þurft að ákvarða mörk eignarlands að álitum, m.a. út frá staðháttum, ef fyrir liggur að um er að ræða jörð en landamerkjabréf og aðrar merkjalýsingar skortir. Ekki er útilokað að hæðarlínur geti í einhverjum tilvikum þótt eðlileg mörk við þær aðstæður. Ef um er að ræða tilvik þar sem tiltölulega mjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi skilur á milli eignarlanda jarða í dölum og fjörðum, líkt og víða er raunin í Ísafjarðarsýslum, liggur þó að mati óbyggðanefndar beinna við að ganga út frá því að merki jarða nái saman efst á fjöllum og á vatnaskilum, enda eru merkin þá glögg af náttúrunnar hendi.

7.2.3.8 Landamerkjalyýsingar og staðhættir í Ísafjarðarsýslum

Líkt og áður hefur verið vikið að eru staðhættir meðal þeirra atriða sem horfa þarf til við túlkun merkjalýsinga. Jafnframt hefur verið greint frá dæmum um hvernig munur á staðháttum hefur stutt við ólíkar niðurstöður óbyggðanefndar um hversu langt til fjalla landamerki jarða hafi talist ná.

Andstæður í landslagi eru einkennandi fyrir Ísafjarðarsýslur og þar eru há og tiltölulega mjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi iðulega á mörkum eignarlanda jarða í dölum og fjörðum. Fjöllin fela í sér glögg landamerki af náttúrunnar hendi og fjarlægðir frá bæjarstæðum upp á efstu hluta fjalla eru oftast litlar. Hér á eftir verður fjallað um einkenni merkjalýsinga á svæðinu og áritanir um samþykki landamerkjabréfa.

Almenn athugun óbyggðanefndar á landamerkjabréfum jarða í Ísafjarðarsýslum þar sem staðhættir eru af fyrrgreindu tagi leiðir í ljós að orðalag merkjalýsinga er iðulega með þeim hætti að merkjum milli jarða er lýst frá tilteknum stað á láglandi *til fjalls*, í *fjallsbrún* eða í tiltekið örnefni í fjalli, sé merkjum á annað borð lýst til fjalla, en ekki er gerð grein fyrir því hvernig merki liggi milli efstu kennileita sem vísað er til. Oft geyma landamerkjabréf tvær lýsingar af þessu tagi, þ.e. á merkjum tiltekinnar jarðar gagnvart jörðunum beggja vegna en einnig lýsa sum landamerkjabréf merkjum milli tveggja jarða án þess að gerð sé grein fyrir merkjum þeirra að öðru leyti. Sem dæmi um slíkt má nefna ýmis landamerkjabréf jarða í Jökulfjörðum og á Hornströndum þar sem merkjum milli tveggja jarða er gjarnan lýst með vísan til ákveðins kennileitis, oft við sjó.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Hér má sem dæmi nefna bréf um landamerki milli Álfstaða í Hrafnfirði og Kvía í Lónafirði, dags. 24. júní 1889, sjá kafla 5.3 í úrskurði í máli nr. 8/2021.

Að mati óbyggðanefndar má jafnan telja ljóst að ætlunin hafi ekki verið að gera merkjum viðkomandi jarða tæmandi skil eða takmarka beinan eignarrétt jarðanna við land neðan efstu kennileita sem nefnd eru. Þá eru óglöggar merkjalýsingar til fjalla ekki endilega til marks um að jarðirnar hafi ekki talist ná þangað, enda fjöllin glögg skil af náttúrunnar hendi. Í þessu sambandi má nefna að í 2. gr. eldri landamerkjalaga, nr. 5/1882, voru fjöll nefnd sem dæmi um „glögg landamerki, er náttúran hefur sett“, í tengslum við þá skyldu sem lögð var á að setja merki þar sem þau væru ekki glögg af náttúrunnar hendi. Að því gættu að fjöllin mynda glögg náttúruleg merki er að mati nefndarinnar ekki hægt að leggja almennt til grundvallar að jarðirnar afmarkist í slíkum tilvikum af línunum sem dregnar eru í beina stefnu milli efstu punkta í merkjalýsingum eða eftir atvikum um klettabrúnir eða önnur skil í landslagi sem íslenska ríkið vísar til sem fjallsbrúna í málatilbúnaði sínum, né heldur af hæðarlínum. Þá eru jafnframt dæmi þess að merkjum jarða sé lýst um önnur glögg merki af náttúrunnar hendi, svo sem tiltekna á. Telja má að viðkomandi kennileiti í fjalli, árfarvegur eða lína sem dregin var til fjalls, hafi þótt skýr og hentug viðmiðun en að mati nefndarinnar má telja líklegt að litið hafi verið svo á að línan lægi áfram efst upp á fjall eða að vatnaskilum. Í sumum tilfellum eru efstu kennileiti í merkjalýsingum jafnvel niðri við sjó og þá er augljóst að heildarmerkjum er ekki lýst. Þegar landamerkjabréfin eru skoðuð í samhengi við þá staðhætti sem að framan er lýst, þar sem tiltölulega mjó fjöll eða víðáttulítið fjallendi skilur að jarðir og fjarlægðir eru litlar á milli bæjarstæða og efstu hluta fjalla, telur óbyggðanefnd í ljósi framangreindrar umfjöllunar alla jafna hægt að leggja til grundvallar að jarðir nái saman á fjöllum, nema annað mæli því sérstaklega í mót.

Í landamerkjabréfum jarða í Ísafjarðarsýslum er merkjum samkvæmt framansögðu sjaldan lýst berum orðum í hæsta punkt fjalls eða að vatnaskilum en þó má finna landamerkjabréf á svæðinu þar sem sú er raunin. Til að mynda er merkjum Karlsstaða við Arnarfjörð m.a. lýst „eftir því sem vötnum hallar til Karlsstaðalanda“ í landamerkjabréfi jarðarinnar. Ekki er að sjá að landamerkjabréf sem lýsa merkjum berum orðum til vatnaskila eigi endilega önnur einkenni sameiginleg. Flest þeirra eru reyndar gerð í gildistíð yngri landamerkjalaga, nr. 41/1919, en það er ekki algilt. Þá finnast jafnframt dæmi um að merkjum milli jarða sé lýst að hreppamörkum en í landamerkjabréfum Hvilftar og Eyrar í Önundarfirði frá 1921 er merkjum milli jarðanna lýst „til fjalls að hreppatakmörkum“. Hreppamörk milli Suðureyrarhrepps og Mosvallahrepps voru eftir endilöngum fjallgarðinum milli Súgandafjarðar og Önundarfjarðar og því á þeim stað þar sem eigendur jarða beggja vegna fjallgarðsins telja þær ná saman.

Ekki liggur fyrir hvers vegna merkjum er lýst nánar til fjalla í fyrrgreindum landamerkjabréfum en almennt gerist á svæðinu en að mati óbyggðanefndar er ólíklegt að merki jarðanna og beinn eignarréttur eigenda þeirra hafi í reynd náð lengra til fjalls en merki aðliggjandi jarða í sama dal eða firði og jarða hinum megin fjallsins. Í þessu samhengi skal bent á að meðal atriða sem geta haft áhrif á úrlausn þjóðlendumála er

eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða, sbr. t.d. dóma Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004, að því er varðar efstu jarðir í Biskupstungum, 16. maí 2007 í máli nr. 448/2006, að því er varðar Stórhöfða í Mýrdal, og 13. október 2021 í máli nr. 41/2020, að því er varðar Þóreyjartungur í Borgarfirði. Það skyti skökku við ef komist yrði að mismunandi niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu sambærilegra aðliggjandi landsvæða án þess að annað og meira en óljós merkjalýsing annars svæðisins styddi slíka ályktun. Telja verður hið sama eiga við um landsvæði þar sem merkjalýsingu skortir, sbr. umfjöllun í kafla 7.2.3.3, og að því verði að horfa til eignarréttarlegrar stöðu aðliggjandi svæða auk staðhátta við mat á eignarréttarlegri stöðu.

Líkt og áður hefur komið fram hafa landamerkjabréf jarða almennt mikið vægi við sönnun um eignarland. Í lögum um landamerki, nr. 5/1882, var kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Svo framarlega sem eigendur aðliggjandi jarða og rétthafar ítaka væru sammála um efni landamerkjabréfsins skyldu þeir árita samþykki sitt á bréfið. Af áritunum um samþykki landamerkjabréfa vegna aðliggjandi jarða má stundum sjá vísbendingar um hvort sátt eða ágreiningur hafi verið uppi um merki milli jarðanna við gerð bréfanna og það hverjir árita tiltekið landamerkjabréf getur gefið til kynna hvaða jarðir hafa talist aðliggjandi. Ekki verður litið fram hjá því að svo virðist sem landamerkjabréf jarða í Ísafjarðarsýslum hafi alla jafna ekki verið árituð vegna jarða sem liggja hinum megin fjalla en ekki er endilega hægt að draga almennar ályktanir af því. Almenn könnun óbyggðanefndar á landamerkjabréfum á svæði 10C, í Barðastrandarsýslum, leiddi t.d. á sínum tíma í ljós að landamerkjabréf jarða þar eru almennt aðeins árituð um samþykki vegna jarða sem eru aðliggjandi á láglendi, þ.e. í sama firði, sbr. úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 2/2020 (Austurhluti fyrrum Barðastrandarhrepps). Við mat á merkjum tiltekinnar jarðar þar þótti ekki hafa sérstaka þýðingu að landamerkjabréf jarða í aðliggjandi fjörðum væru almennt ekki árituð um samþykki vegna jarðarinnar. Almenn könnun óbyggðanefndar á landamerkjabréfum í Ísafjarðarsýslum leiðir hið sama í ljós, þ.e. að þau séu almennt aðeins árituð um samþykki vegna jarða sem eru aðliggjandi á láglendi eða í sama dal. Því verður ekki talið hafa sérstaka þýðingu að landamerkjabréf jarða í Ísafjarðarsýslum séu ekki árituð vegna jarða hinum megin fjalla, enda virðist það hafa verið venjan á Vestfjörðum, og raunar víðar um landið, þegar staðhættir eru með fyrrgreindum hætti.

7.2.3.9 Ályktanir og niðurstöður

Eins og að framan greinir er sú venja útbreidd víða um land að eignarlönd nái saman efst á fjöllum eða á vatnaskilum, sérstaklega þar sem staðhættir eru þannig að fremur mjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi skilur á milli dala og fjarða. Sú er almennt raunin í landshlutum þar sem óbyggðanefnd hefur lokið málsmeðferð, þ.e. á langstærstum hluta

landsins.¹⁸⁹ Þá hefur réttarframkvæmd ótvírætt leitt í ljós að hálend svæði geta eftir atvikum verið eignarlönd, þótt þau séu lítið eða jafnvel ekkert gróin og þótt nytjar af þeim séu litlar eða jafnvel engar. Séu merkjalýsingar landamerkjabréfa og annarra heimilda um merki óljósar eru þær jafnan túlkaðar með hliðsjón af atriðum á borð við staðhætti, gróðurfur og fjarlægð frá byggð. Minni kröfur en ella hafa verið gerðar til skýrleika merkjalýsinga ef merki teljast glögg frá náttúrunnar hendi. Þá eru þess dæmi að dregin hafi verið ályktun um merki út frá staðháttum, eftir atvikum með hliðsjón af landamerkjum nærliggjandi jarða, ef landamerkjabréf og aðrar skriflegar heimildir um merki skortir, eða ef ljóst þykir að heildarmerkjum jarðar sé ekki lýst í landamerkjabréfi. Í tilvikum þar sem ekki er fyrir að fara víðáttumiklu fjalllendi eða heiðarlöndum telur óbyggðanefnd, líkt og áður segir, alla jafna hægt að leggja til grundvallar að jarðir nái saman á fjöllum, nema annað mæli því sérstaklega í mót.

Að framan voru niðurstöður óbyggðanefndar í málum nr. 3–4/2004 og 2–3/2005 annars vegar og í máli nr. 1/2018 hins vegar bornar saman og greint frá því að munur á staðháttum hafi meðal annars stutt við ólíkar niðurstöður. Almennt má að mati óbyggðanefndar segja um þau tilvik í Ísafjarðarsýslum þar sem deilt er um efstu hluta fjalla að þau eru mun líkari framangreindum tilvikum Esju og Smjörfjalla heldur en tilviki svæðisins sunnan og austan Snæfellsjökuls að því leyti að fjalllendi milli jarða er ekki víðfeðmt í samanburði við stærð óumdeildra eignarlönd jarðanna neðan þeirra fjallsbrúna sem íslenska ríkið miðar kröfur sínar við. Skoðun landamerkjabréfa og annarra heimilda um merki jarða í Ísafjarðarsýslum leiðir þó í ljós að þar er algengara en í tilvikum Esju og Smjörfjalla að merkjalýsingar til fjalla séu óljósar eða að merkjum sé yfirhöfuð ekki lýst til fjalla. Aftur á móti eru fjarlægðir frá bæjarstæðum upp á efstu hluta fjallanna í flestum tilvikum litlar og fjöllin mynda skýr náttúruleg skil. Að teknu tilliti til alls þess sem hér hefur verið rakið er því að mati óbyggðanefndar í flestum tilvikum þar sem deilt er um efstu hluta fjalla í Ísafjarðarsýslum rétt að leggja til grundvallar að land jarða nái saman á fjöllum og því séu ekki þjóðlendur þar. Á þetta við um flest ágreiningssvæði sem fjallað er um í málum nr. 1–4/2021 og hluta þeirra svæða sem fjallað er um í málum nr. 5/2021 og 7–8/2021, þ.e. svæði þar sem fremur mjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi skilur á milli dala og fjarða. Þessi almennu sjónarmið eiga aftur á móti síður við í tilvikum þar sem staðhættir eru öðruvísi og deilt er um víðáttumeiri hálendissvæði. Við úrlausn um einstök ágreiningssvæði hér á eftir verður vísað til þessarar almennu umfjöllunar eftir því sem við getur átt hverju sinni.

Samkvæmt framangreindu gengur kröfugerð íslenska ríkisins í Ísafjarðarsýslum í veigamiklum atriðum gegn fyrri réttarframkvæmd á sviði þjóðlendumála. Þá hefur ríkið ekki nema að litlu leyti dregið úr kröfum sínum undir rekstri málanna, þrátt fyrir gögn sem hafa komið fram og gefið tilefni til þess, sáttaumleitanir óbyggðanefndar og ítrekaðar ábendingar nefndarinnar til lögmanna íslenska ríkisins um að endurmeta

¹⁸⁹ Ísafjarðarsýslur eru það fimmtánda af sextán svæðum á meginlandinu sem óbyggðanefnd úrskurðar um en fyrri svæðin fjórtán ná yfir 91% af meginlandinu.

kröfurnar með hliðsjón af framangreindum atriðum. Með þessu hefur fjöldi jarðeigenda að ófyrirsynju þurft að sæta málsmeðferð sem hefur reynst tímafrek og þannig íþyngjandi fyrir viðkomandi málsaðila.

7.2.4 Landnám

Óbyggðanefnd hefur í fyrri úrlausnum sínum byggt á því að skýrar frásagnir *Landnámu* hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar en talið hæpið að af takmörkuðum lýsingum í *Landnámu* verði afdráttarlaugar ályktanir dregnar um hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.¹⁹⁰ Má í þessu sambandi t.d. vísa til dóms Hæstaréttar frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 (Hoffells-Lambatungur í Nesjum).

Í kafla 5.1 hér að framan er gerð grein fyrir frásögnum *Landnámu* sem lúta að landsvæði því sem hér er til umfjöllunar. Eins og þar kemur fram greinir *Sturlubók* frá því að Geirþjófur Valþjófsson hafi numið land í Arnarfirði, Fossfirði, Reykjarfirði, Trostansfirði og Geirþjófsfirði og búið í síðastnefnda firðinum. *Hauksbók* greinir frá því sama auk þess sem hún tilgreinir að Geirþjófur hafi numið land allt til Langaness. Þá greina *Sturlubók* og *Hauksbók* báðar frá því að Örn, frændi Geirmundar heljarskinns, hafi numið land í Arnarfirði svo vítt sem hann vildi. Seinna hafi hann selt Áni rauðfeldi öll lönd milli Langaness og Stapa.

Af framangreindum frásögnum *Landnámu* verður ekki ráðið hvort ágreiningssvæði málsins hafi verið numið, enda eru landnámsmörk upp til fjalla og inn til lands ekki tiltekin. Að mati óbyggðanefndar mæla staðhættir og fjarlægðir því þó ekki í mót að svæðið hafi verið numið, þó svo að sums staðar séu nokkuð skörp skil milli fjalllendis og láglendis, enda fjarlægðir frá byggð ekki miklar. Almennt telur nefndin ekki sérstakar líkur á að við landnám hafi verið miðað við þær brúnir sem íslenska ríkið miðar málátilbúnað sinn að verulegu leyti við, sbr. umfjöllun í kafla 7.2.3, enda fela þær almennt ekki í sér slíka farartálma að þær hafi reist landnámi augljósar skorður.

7.3 Skarðanúpur, Laugabólsfjall og Skálahlíðarfjall¹⁹¹

Af hálfu íslenska ríkisins er þjóðlendukröfussvæðið sem hér er til umfjöllunar um nefnt *Skarðanúpur, Laugabólsfjall og Skálahlíðarfjall*. Svæðið liggur sunnan Arnarfjarðar í fyrrum Auðkúluhreppi og afmarkast að vestan- og norðanverðu af hliðum Skarðanúps, Laugabólsfjalls og Skálahlíðarfjalls, að austanverðu af vatnaskilum á Skálahlíðarfjalli en að sunnanverðu af sveitarfélagamörkum efst á fjöllum á skaganum milli Arnarfjarðar og Geirþjófsfjarðar sem jafnframt eru mörk milli svæða 10B og 10C við málsmeðferð óbyggðanefndar. Þar liggja að svæðinu óumdeild eignarlönd í Vestur-

¹⁹⁰ Sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

¹⁹¹ Í kröfulýsingu og greinargerð íslenska ríkisins er vísað til örnefnanna Skarðsnúps og Skálahlíðarfjalls. Almennt virðast fjöllin hins vegar nefnd Skarðanúpur og Skálahlíðarfjall á korti og þau heiti verða notuð héðan í frá.

Barðastrandarsýslu. Að vestanverðu liggur að svæðinu óumdeilt eignarland Hokinsdals og að norðanverðu svæðinu liggja óumdeild eignarlönd Laugabóls, Horns og Skóga. Að svæðinu austanverðu liggur óumdeilt eignarland Kirkjubóls en í kafla 7.3.1 er nánar vikið að afmörkun á kröfum íslenska ríkisins og Kirkjubóls sem miðast báðar við vatnaskil. Að sunnanverðu svæðinu, sunnan sveitarfélagamarka, liggja lönd Langa-Botns, Krosseyrar og Steinaness.

Svæðið er að jafnaði í um 400–600 m hæð og aðeins um 1 km þar sem það er breiðast. Frá norðvesturhorni ágreiningssvæðisins að suðausturmörkum þess eru tæplega 9 km í beinni loftlínu. Frá bæjarstæði Hokinsdals að efstu hlutum Skarðanúps eru tæplega 2 km og hið sama á við um fjarlægðina frá bæjarstæði Laugabóls að efstu hlutum Laugabólsháls. Frá bæjarstæðum Horns og Skóga að efstu hlutum Laugabólsháls og Skálahlíðarfjalls eru um 1,5–3 km og því ljóst að fjarlægðir frá bæjarstæðum upp á efstu brúnir aðliggjandi fjalla eru litlar.

Hér á eftir verður fyrst tekið til skoðunar hvað ráðið verður af fyrirbyggjandi heimildum um merki jarða sem liggja að ágreiningssvæðinu en ekki er fyrir að fara heimildum sem varða merki þess sérstaklega. Rétt er að taka skýrt fram að í þeirri athugun sem gerð er grein fyrir hér á eftir felst ekki afstaða til merkja milli eignarlanda, enda ekki á verksviði óbyggðanefndar að skera úr um þau. Markmið athugunarinnar er að upplýsa um merki ágreiningssvæðisins og þeirra jarða sem um ræðir að því leyti sem merkin varða það, þar á meðal hvort samræmi sé á milli heimilda og afmörkunar málsaðila á svæðum sem kröfur þeirra varða. Krafa íslenska ríkisins um þjóðlendu á ágreiningssvæðinu byggist á því að um sé að ræða svæði utan landamerkja aðliggjandi jarða, þ.e. að merki þeirra nái ekki inn á ágreiningssvæðið. Ágreiningur aðila er því fyrst og fremst um afmörkun aðliggjandi jarða, þ.e. hvort merki jarðanna nái inn á ágreiningssvæðið og viðkomandi hlutar þess séu eignarland á þeim grundvelli. Því verða hér kannaðar sérstaklega heimildir um merki jarðanna en það eru einkum landamerkjabréf þeirra.¹⁹² Um nánari afmörkun krafna aðila vísast til 3. kafla og úrskurðarkorts málsins. Að fenginni niðurstöðu um merki verður fjallað um eignarréttarlega stöðu svæðisins.

Tilhögun umfjöllunar um landamerki verður þannig að fjallað verður um merki jarðanna við Arnarfjörð frá vestri til austurs. Þá verður fjallað um merki jarða sunnan við ágreiningssvæðið, þ.e. á svæði 10C, frá austri til vesturs.

Tekið skal fram að óbyggðanefnd lítur svo á að þegar komist er að þeirri niðurstöðu hér á eftir að landamerkjabréf lýsi ekki heildarmerkjum jarða og merki jarða nái saman á fjöllum skipti nákvæm staðsetning efstu örnefna í merkjalýsingum ekki verulegu máli. Því verður ekki fjallað nákvæmlega um staðsetningu örnefna nema sérstakt tilefni þyki til.

¹⁹² Landamerkjabréf jarða á svæði því sem hér er til meðferðar eru birt í heild í 5. kafla og þar sést m.a. hvaða áritanir um samþykki eru á hverju landamerkjabréfi, auk þess sem upplýsingar um þinglýsingu eru tilgreindar þar.

7.3.1 Afmörkun

Kröfulína ríkisins er að miklu leyti miðuð við fjallsbrúnir samkvæmt málatalilbúnaði þess, sbr. umfjöllun í kafla 7.2.3.1, en miðast við vatnaskil að austanverðu.¹⁹³ Þá er línan dregin eftir sveitarfélagamörkum að sunnanverðu en vatnaskil efst á fjöllum á skaganum milli Arnarfjarðar og Geirþjófsfjarðar liggja nærri mörkunum. Kemur því til athugunar hvort land jarða nái inn fyrir kröfulínu ríkisins. Afmörkun íslenska ríkisins á þjóðlendukröfusvæðinu er fyrst og fremst sögð styðjast við afmörkun aðliggjandi jarða samkvæmt landamerkjabréfum þeirra. Ríkið tilgreinir þar Hokinsdal, Laugaból, Horn, Skóga og Kirkjuból. Í eftirfarandi umfjöllun verða teknar til skoðunar heimildir um merki þessara jarða og að auki heimildir um merki Langa-Botns, Krosseyrar og Steinaness, að því marki sem þær liggja fyrir.

Landamerkjabréf Hokinsdals er dagsett 18. mars 1886 að því er varðar merki milli Hokinsdals og Laugabóls en þar segir: „Landamerki milli jarðarinnar Hokinsdals og Laugabóls [...] er klettur innan til við Brimsnesið, sem er svo kallaður Biskupsklettur, og beina sjónhendingu uppí klettagjótu, sem þar er beint upp af, og er svokölluð innri Skarðagjóta.“ Af hálfu aðila er ekki deilt um staðsetningu Skarðagjótu, og er örnefnið notað sem upphafspunktur þjóðlendukröfu íslenska ríkisins. Í fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 segir að landamerki jarðarinnar að austan, þ.e. gagnvart Laugabóli, sé Biskupsklettur.

Landamerkjabréf fyrir Laugaból hefur ekki fundist en framangreint bréf Hokinsdals er áritað af eigendum Laugabóls sem bendir til þess að sátt hafi verið um þau merki jarðanna sem þar koma fram. Umfjöllun um merki Laugabóls í fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 ber saman við áður nefnda umfjöllun um Hokinsdal um merki milli jarðanna. Þar eru austurmerki Laugabóls síðan sögð „Litlavarða í Selstein“.

Þann 30. október 1943 byggði umboðsmaður þjóðjarða í Auðkúluhreppi Þórdísi G. Guðmundsdóttur jörðina Laugaból frá fardögum 1939 og á byggingarbréfið voru skráð landamerki milli Laugabóls og Horns samkvæmt sátt fyrir landamerkjadómi Ísafjarðarsýslu 30. ágúst 1943, svohljóðandi: „úr sérstökum, stórum steini efst í fjörunni rétt innan við Hópsandinn. Þaðan bein lína í vörðubrot á Litluvörðuholti og þaðan sjónhending til fjalls í hvilftina Úlfhildi“.

Landamerkjabréf fyrir Horn liggur ekki fyrir. Merkjum milli Horns og Skóga er lýst í vitnisburði dags. 8. mars 1831 en hann geymir ekki lýsingu á merkjum upp til fjalla. Þá var tekinn fyrir ágreiningur milli Horns og Skóga hjá sáttanefnd Auðkúluhrepps 24. ágúst 1832. Sátt náðist um merki milli jarðanna og á hana var m.a. skráð um merki: „til að vísa bein merki beggia jarðanna yfir fremri dalinn, í So kalladann Þverlæk sem rennur frá efstu ^{brún} fram í hlíðinni“. Í fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 um Horn er vísað til Skóga hvað varðar merki milli jarðanna og þá segir að merki Horns

¹⁹³ Textalýsingu á kröfulínu íslenska ríkisins er að finna í kafla 3.1. Á úrskurðarkorti málsins sést hvernig kröfulínur hafa verið dregnar á kort af hálfu ríkisins og annarra mál aðila.

séu að „utan Litlavarða í Selstein, en að innan Þverlækur að ofan, að neðan Hornsárkrókur.“

Landamerkjabréf Skóga, dags. 17. febrúar 1892, er svohljóðandi:

Að innanverðu frá sjó úr Ósárosi og upp eptir henni í merkjalæk, og þaðan sjónhending í Örnólfsgil í fjallsbrún. Að utanverðu í Hornárós og eptir henni í ytri Krók í miðjum flóa, og þaðan sjónhending í þverlæk í fjallsbrún.

Í fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 um Skóga er vísað til Þverlækjar að utan og ofan en að neðan er vísað til Hornsárkróks. Í undirmati II eru merki að austan sögð Kirkjubólsá. Þá liggur fyrir yngra landamerkjabréf Skóga, dags. 18. febrúar 1922, og er merkjum jarðarinnar lýst svo:

Að austanverðu úr Ósárosi uppeftir ánni til óss Merkjalækjar. Þaðan eftir beinni sjónhendingu í Örnólfsgilsgljúfur á fjallsbrún. Þaðan á fjall upp og út eftir fjallinu eftir því sem vötnum hallar til skógalands að Þverlæk á brún, þaðan eftir beinni sjónhendingu í dý, sem er á milli bæjanna Horns og Skóga rétt fyrir neðan veginn ...

Þann 19. september 2022 var af hálfu óbyggðanefndar óskað eftir greiningu Veðurstofu Íslands á legu vatnaskila milli austurs og vesturs á Skálahlíðarfjalli þar sem ekki var fullt samræmi á milli legu lína íslenska ríkisins og Kirkjubóls að þessu leyti, en báðir málsaðilar miða kröfur sínar við vatnaskil. Íslenska ríkið breytti legu kröfulínu ríkisins á kröfulínukorti til samræmis við niðurstöður greiningarinnar. Þrátt fyrir að kröfulína vegna Kirkjubóls hafi ekki verið færð til samræmis við greiningu Veðurstofunnar er ljóst að báðir aðilar miða við vatnaskil og lítur óbyggðanefnd því svo á að ekki sé uppi ágreiningur um merki Kirkjubóls.

Í fasteignamati Vestur-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 kemur fram að landamerki milli Skóga og Kirkjubóls séu Arnólfsgil og merkjalækur.

Landamerkjabréf Kirkjubóls, dags. 31. mars 1922, er svohljóðandi:

Að norðanverðu: eftir beinni sjónhendingu úr Brunnalækjarósi í Hrafnagjótu. Þaðan austur eftir Flatafjalli austur á Dynjandiheiði kringum botninn á Kirkjubólsdal og út eftir fjallinu sunnanverðu dalsins, þangað sem Örnólfsgil steypist af brún, alt eftir því, sem vötnum hallar til Kirkjubólslands. Úr Örnólfsglju [svo] fram á brún eftir beinni sjónhendingu í ós Merkjalækjar.

Land Langa-Botns liggur suðaustan við ágreiningssvæðið, sunnan við fyrrgreind sveitarféлага- og svæðamörk. Landamerkjabréfi fyrir jörðina er ekki til að dreifa og aðrar heimildir lýsa ekki merkjum jarðarinnar til fjalla.

Vestan við land Langa-Botns, sunnan Laugabólsfjalls og óumdeilds eignarlands Hokinsdals, liggur land Krosseyrar. Í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 29. maí 1884, er vísað til tiltekinna örnefna að innan- og utanverðu en „... að öðru leiti ræður fjallsbrún sem vötnum hallar til Geirþjófsfjarðar ...“ Styður lýsingin þá ályktun að með tilvísun til fjallsbrúnar í landamerkjabréfi kunni að vera átt við efsta hluta fjalls, þ.e. vatnaskil.

Vestan lands Krosseyrar liggur land Steinaness en landamerkjabréf jarðarinnar, dags. 19. apríl 1886, lýsir merkjum jarðarinnar gagnvart Hokinsdal „í svokallaða

Klettagjótu vestan til við lánga nes sem kallast axargjóta“ en lýsir merkjum jarðarinnar ekki til fjalla.

Ekki liggja fyrir aðrar heimildir um landamerki á svæðinu. Í yngra landamerkjabréfi Skóga og bréfi Kirkjubóls frá sama ári er merkjum jarðanna beinlínis lýst að vatnaskilum en að öðru leyti taka fyrrgreindar merkjalýsingar ekki af tvímæli um hversu langt merki jarðanna ná til fjalla og þarf því m.a. að túlka merkjalýsingar með hliðsjón af staðháttum.

Sem fyrr segir er kröfulína íslenska ríkisins að miklu leyti miðuð við fjallsbrúnir samkvæmt málatalbúnaði þess, sbr. umfjöllun í kafla 7.2.3.1, og snýst ágreiningur milli ríkisins og gagnaðila þess um hvort eignarlönd jarða nái saman uppi á fjöllum eða hvort efstu hlutar fjallanna séu eigendalausir og því þjóðlendur.

Samkvæmt merkjalýsingum sem raktar hafa verið er ljóst að þrátt fyrir að merkjum einhverra jarða á svæðinu sé lýst að vatnaskilum og merkjum sumra sé lýst í tiltekið örnefni við sjó eða á láglandi er landamerkjum á svæðinu jafnframt lýst til fjalls, í fjallsbrún eða í tiltekið örnefni á fjalli, sé merkjum á annað borð lýst til fjalla og landamerkjabréf yfirleitt fyrir hendi, og því reynir m.a. á túlkun á hugtakinu „fjallsbrún“ og sambærilegum tilvísunum í merkjalýsingum, sbr. umfjöllun í kafla 7.2.3.4. Þar er m.a. gerð grein fyrir dómi Hæstaréttar frá 20. október 2016 í máli nr. 59/2016 (Torfufell, Hólsgerði og Úlfá) en þar féllst Hæstiréttur á að með tilvísun til fjallsbrúnar í viðkomandi landamerkjabréfi væri átt við efsta hluta fjalls, þ.e. vatnaskil. Slík túlkun orðalags í landamerkjabréfum er þó ekki algild að mati óbyggðanefndar. Þó má hér sérstaklega líta til landamerkjabréfs Skóga dagsetts 18. febrúar 1922, þar sem merkjum er lýst fyrst upp í fjallsbrún og „[þ]aðan á fjall upp og út eftir fjallinu eftir því sem vötnum hallar“. Þar virðist ekki vera gert ráð fyrir því að fjallsbrúnin eigi við efsta hluta fjallsins en merkjum er aftur á móti lýst áfram upp að vatnaskilum. Þar sem ekki er að fullu ljóst hve langt merki jarða ná til fjalla ber m.a. að túlka merkjalýsingar með hliðsjón af staðháttum.

Þrátt fyrir að flestar lýsingar á merkjum jarða til fjalla á svæðinu séu óljósar og almennt séu ekki fyrir hendi ótvíræðar merkjalýsingar innan kröfusvæðisins er til þess að líta að fjöllin mynda glögg landfræðileg skil af náttúrunnar hendi þar sem þau skilja að dali á svæðinu, auk þess sem fjarlægðir frá bæjarstæðum upp á efstu hluta fjalla eru litlar. Má því leiða líkur að því að ekki hafi þótt þörf á að lýsa merkjum frekar til fjalla en í raun var gert. Vísast í þessu sambandi til almennrar umfjöllunar í kafla 7.2.3 en þar er m.a. bent á að það að svæði sé hálent, lítt gróið, fjarri byggð og lítt nytjað leiði ekki sjálfkrafa til niðurstöðu um þjóðlendu, þótt um sé að ræða atriði sem geti haft áhrif á sönnunarmat ásamt skriflegum heimildum. Þá segir að ef um er að ræða tilvik þar sem tiltölulega mjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi skilur að jarðir og fjarlægðir eru litlar á milli bæjarstæða og efstu hluta fjalla, telji óbyggðanefnd alla jafna hægt að leggja til grundvallar að jarðir nái saman á fjöllum, nema annað mæli því sérstaklega í mót.

Hér vísast jafnframt sérstaklega til kafla 7.2.3.1 þar sem lögð er áhersla á að í þjóðlendumálum þurfi að gæta samræmis og jafnræðis. Ekki beri einungis að líta til niðurstaðna einstakra ágreiningsmála heldur einnig þess hvernig kröfugerð íslenska ríkisins hefur verið háttáð. Við heildstæða skoðun á endanlegum niðurstöðum mála sem lokið er hjá óbyggðanefnd og dómstólum finnast ekki dæmi þess að efstu hlutar fjalla teljist þjóðlendur nema um sé að ræða nokkuð víðfeðm heiðarlönd eða hluta af þjóðlendum sem ná jafnframt yfir nærliggjandi landsvæði. Málsmeðferð óbyggðanefndar er lokið á langstærstum hluta landsins og algengt hefur verið að eignarlönd jarða hafi talist ná saman efst á fjöllum eða á vatnaskilum, sérstaklega þar sem allmjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi skilur á milli dala og fjarða. Enn fremur hefur fjöldi fjalla á landinu talist til eignarlanda í heild þegar af þeirri ástæðu að íslenska ríkið lýsti ekki kröfum um að þau eða hlutar þeirra væru þjóðlendur. Ætla verður að til grundvallar þeirri afstöðu ríkisins þar hafi legið það mat að um eignarlönd væri að ræða. Víða um land eru staðhættir sambærilegir við Ísafjarðarsýslur að því leyti að fjöll skilja þar gjarnan á milli eignarlanda jarða í dölum og fjörðum, án þess að endilega sé um að ræða víðáttumikla fjallgarða eða stór og samfelld heiðarlönd.

Sem fyrr segir greinir landamerkjabréf jarðarinnar Krosseyrar, sem liggur utan ágreiningssvæðisins en er nærliggjandi óumdeildum eignarlöndum gagnaðila ríkisins, frá því að þegar tilteknum merkjum sleppir ráði „fjallsbrún sem vötnum hallar til Geirþjófsfjarðar“ og styður lýsingin þá ályktun að með tilvísun til fjallsbrúnar í landamerkjabréfi kunni að vera átt við efsta hluta fjalls, þ.e. vatnaskil. Land Langa-Botns liggur jafnframt sunnan við ágreiningssvæðið, austan við land Krosseyrar, en fyrir þá jörð er engu landamerkjabréfi til að dreifa og lýsa aðrar heimildir ekki merkjum jarðarinnar til fjalla. Rétt þykir að vekja athygli á því að íslenska ríkið gerði ekki þjóðlendukröfu til þess lands sem liggur sunnan sveitafélagamarka á Laugabólsfjalli og Skálahlíðarfjalli þegar Barðastrandarsýslur voru til meðferðar (svæði 10C).

Athugun á landamerkjabréfum í Ísafjarðarsýslum leiðir í ljós að almennt eru merkjalýsingar til fjalla ekki eins nákvæmar og niðri á láglendinu. Að mati nefndarinnar er líklegt að oft stafi það annars vegar af því að meiri hagsmunir voru bundnir við að merki milli nytjalanda jarða á láglendi væru skýr heldur en merki til fjalla. Hins vegar má að mati nefndarinnar ætla að minni ástæða hafi þótt til að lýsa þeim hluta merkjanna en merkjum gagnvart aðliggjandi jörðum á láglendi vegna þeirrar útbreiddu venju að vatnaskil og hæstu brúnir fjalla réðu merkjum þegar fjöllin mynduðu skýr landamerki af náttúrunnar hendi.

Í tilvikum þar sem heimildir um merki eru óljósar ber m.a. að túlka orðalag landamerkjabréfa og annarra merkjalýsinga með hliðsjón af staðháttum. Iðulega háttar svo til í lýsingum landamerkjabréfa jarða sem hér eru til umfjöllunar gagnvart aðliggjandi jörðum á láglendi að merkjum er lýst í tiltekið örnefni í fjalli og/eða í tiltekið örnefni og þaðan upp á fjall, án þess að nánar sé tilgreint hvernig merkin liggi milli efstu kennileita sem vísað er til. Í umfjöllun um það atriði í kafla 7.2.3.8 segir m.a. að

telja megi að viðkomandi kennileiti eða sú lína sem dregin var til fjalls hafi þótt skýr og hentug viðmiðun en að mati nefndarinnar verði að telja líklegt að litið hafi verið svo á að línan lægi áfram efst upp á fjall eða að vatnaskilum. Með vísan til framangreindrar umfjöllunar og staðhátta á umræddum svæðum, þar sem mjó fjöll skilja að jarðir og fjarlægðir milli bæjarstæða og hæstu fjallstoppa eru litlar, telur óbyggðanefnd alla jafna hægt að leggja til grundvallar að jarðir nái saman á fjöllum, nema annað mæli því sérstaklega í mót.

Samkvæmt því sem að framan er rakið er niðurstaða óbyggðanefndar að fyrirbyggjandi heimildir um merki jarða á því svæði sem hér er til umfjöllunar, túlkaðar með hliðsjón af staðhættum, styðji við afmörkun gagnaðila íslenska ríkisins og verður lagt til grundvallar að landamerki aðbyggjandi jarða nái að vatnaskilum. Því er niðurstaða óbyggðanefndar að það svæði sem hér er til umfjöllunar sé að öllu leyti innan merkja jarðanna.

7.3.2 Eignarréttarleg staða

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða ágreiningssvæðanna. Í kafla 7.2.4 er fjallað um landnám á svæðinu og komist að þeirri niðurstöðu að af frásögnum *Landnámu* verði ekki ráðið hvort ágreiningssvæði málsins hafi verið numið, enda séu landnámsmörk upp til fjalla og inn til lands ekki tiltekin. Að mati óbyggðanefndar mæli staðhættir og fjarlægðir því þó ekki í mót að svæðið hafi verið numið að einhverju leyti, þó að sums staðar séu nokkuð skörp skil milli fjalllendis og láglendis, enda fjarlægðir frá byggð almennt litlar. Jafnframt eru að mati nefndarinnar ekki sérstakar líkur á að landnám hafi miðast við þær brúnir sem íslenska ríkið miðar málalíbúnað sinn að verulegu leyti við, sbr. umfjöllun í kafla 7.2.3.1, enda fela þær almennt ekki í sér slíka farartálma að þær hafi reist landnámi augljósar skorður.

Um almenna þýðingu landamerkjabréfa og hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi vísast til fyrirbyggjandi dóma Hæstaréttar og *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæða skiptir almennt mestu máli hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið jörð eða hluti af jörð samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum. Þá liggur fyrir að landsvæði hvernjar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Landamerkjabréf hafa þó bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Frá þessari meginreglu eru tilteknar undantekningar, enda hefur sú áhersla dómstóla á landamerkjabréf jarða sem að framan var lýst frá upphafi verið með skýrum fyrirvörum, sjá t.d. dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum). Þar kemur fram að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs og að með því að gera landamerkjabréf hafi

menn ekki getað aukið einhliða við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Um þetta segir einnig svo: „Er þá einkum til þess að líta hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins.“ Við úrlausn þessa máls reynir því helst á hvort ágreiningssvæðið hafi upprunalega verið hluti af jörð eða jörðum, og verið háð beinum eignarrétti á þeim grundvelli, eða hvort svæðið hafi frá upphafi verið utan marka jarða og sé þar með þjóðlenda sem eftir atvikum er háð óbeinum eignarréttindum.

Að framan var fjallað um túlkun landamerkjabréfa jarða sem liggja að þeim fjöllum sem hér eru til umfjöllunar og komist að niðurstöðu um að rétt væri að túlka bréfin á þann hátt að merki jarðanna næðu að vatnaskilum. Í ljósi mikils vægis landamerkjabréfa jarða sem sönnunargagna um beinan eignarrétt hefur sú ályktun einnig afgerandi þýðingu að því er varðar eignarréttarlega stöðu efstu hluta fjallanna.

Í málinu liggja ekki fyrir heimildir sem benda til þess að ofan þeirra brúna sem íslenska ríkið miðar kröfu sína við hafi verið landsvæði með aðra eignarréttarlega stöðu en annað land jarðanna, svo sem almenningar eða afréttir. Þá mæla staðhættir, gróðurfar eða önnur atriði því ekki sérstaklega í mót að mati óbyggðanefndar að svæðið sé eignarland, enda leiðir það ekki sjálfkrafa til niðurstöðu um þjóðlendu að svæði sé hálent, lítt gróið, fjarri byggð og lítt nytjað. Má í því sambandi t.d. nefna dóm Hæstaréttar frá 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 sem varðaði ágreining um eignarréttarlega stöðu jarða í Fljótshverfi í Skaftárhreppi. Með dómnum var staðfest niðurstaða óbyggðanefndar um að hin umdeildu svæði, sem afmörkuð voru í landamerkjabréfum viðkomandi jarða, væru eignarlönd. Þar á meðal var lítt gróið land í um og yfir 1.000 m hæð yfir sjávarmáli. Það svæði sem hér er til umfjöllunar liggur efst á mjóum fjöllum og því fer fjarri að unnt sé að lýsa því sem víðáttumiklum fjallgarði eða stórum og samfelldum heiðarlöndum. Þá skilja fjöllin að jarðir og eru ekki víðfeðm miðað við stærð óumdeilda eignarlanda jarðanna, þ.e. neðan þeirra brúna sem íslenska ríkið miðar kröfu sína við, auk þess sem fjarlægðir milli bæjarstæða og efstu hluta fjalla eru litlar.

Samkvæmt framansögðu eru að mati óbyggðanefndar ekki forsendur til annars en að leggja til grundvallar að eignarréttarleg staða þjóðlendukröfussvæðisins ráðist af því að það sé í heild innan merkja jarða. Þá er af hálfu aðila málsins ekki deilt um að viðkomandi jarðir séu eignarlönd heldur snýst ágreiningur málsins eingöngu um afmörkun jarðanna til fjalla. Þær heimildir sem raktar eru í kafla 5.3–5.7 styðja aukinheldur að um jarðir sé að ræða. Í ljósi þess og að fenginni niðurstöðu um afmörkunina, sem rakin er hér að framan, er að mati óbyggðanefndar ekki þörf á að fjalla nánar um það atriði.

Þá má einnig nefna að íslenska ríkið gerði ekki þjóðlendukröfu til þess lands sem liggur sunnan svæðamarka á Laugabólsfjalli og Skálahlíðarfjalli á svæði 10C. Kröfugerð ríkisins í þessu máli er því í verulegu ósamræmi við fyrri kröfugerð ríkisins,

þrátt fyrir að staðhættir og heimildir séu með svipuðum hætti beggja vegna svæðamarka. Það styður jafnframt við framangreinda niðurstöðu.

Að öllu framansögðu virtu hefur íslenska ríkið ekki sýnt fram á að innan marka kröfussvæðis þess, eins og það er skilgreint hér að framan, sé þjóðlenda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998, sbr. einnig a-lið 7. gr. laganna. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. Með vísan til sama ákvæðis ber jafnframt að taka fram að í umfjöllun óbyggðanefndar felst ekki afstaða til merkja á milli eignarlanda, enda ekki á verksviði nefndarinnar að skera úr um þau.

7.4 Um málskostnað

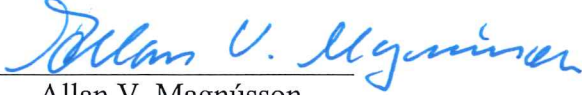
Í samræmi við 2. mgr. 17. gr. laga nr. 58/1998 hefur óbyggðanefnd lagt mat á það hvað telja megi nauðsynlegan kostnað vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni í máli þessu. Við það mat lítur nefndin almennt til þess hvort aðilar, sem svipaðra hagsmuna eigi að gæta, hafi sameinast um aðstoð lögmanns og annarra sérfræðinga, enda rekist hagsmunir ekki á.

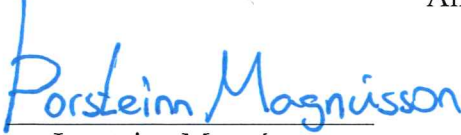
Í samræmi við framangreint var gagnaðilum íslenska ríkisins í máli þessu úrskurðaður málskostnaður á fundi óbyggðanefndar 2. mars 2023. Við mat á fjárhæð kostnaðar var litið til þess hvað telja mætti sanngjarnt og eðlilegt endurgjald fyrir hagsmunagæslu í máli þessu, miðað við framlagðar tímaskýrslur og umfang ágreiningsmálsins, og var málskostnaður úrskurðaður til málsaðila að því marki sem aðild og sundurliðun málskostnaðarreikninga gaf tilefni til.

Úrskurður um málskostnað er birtur í viðauka II.

8 ÚRSKURÐARORÐ

Ekki eru þjóðlendum á landsvæðinu sem fjallað hefur verið um í máli þessu.

Allan V. Magnússon

Þorsteinn Magnússon

Eiríkur Elís Þorláksson

**ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR**

— með viðaukum —

Svæði 1–10A og 10C

Sérprentun 30. ágúst 2023

EFNISYFIRLIT

FORMÁLI.....	III
1. INNGANGUR	IV
2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR	V
3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA	VI
3.1. Landnám	VI
3.2. Hefð	VIII
3.3. Lög.....	XII
4. FLOKKUN LANDS.....	XIV
4.1. Almennt	XIV
4.2. Jörð	XV
4.3. Almenningar	XX
4.4. Afréttir	XXII
4.5. Jörð eða afréttur?	XXIX
4.6. Jöklar.....	XXX
4.7. Fjallskil	XXXV
4.8. Ítök.....	XXXIX
4.9. Fjörur og rekæign.....	XLII
5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD	XLVII
5.1. Almennt	XLVII
5.2. Jarðamöt og jarðabækur.....	XLVII
5.3. Máldagar og vísitásiur.....	XLIX
5.4. Lögfestur.....	LI
5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf.....	LII
5.6. Afsals- og veðmálabækur	LVI
5.7. Aðrar heimildir	LVIII
6. NIÐURSTAÐA.....	LIX
7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5.....	LXIV
7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXIV
7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða	LXIV
7.1.2. Heiðarbýli á Norðausturlandi	LXVII
8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6.....	LXIX
8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXIX
8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana.....	LXIX
9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A	LXXIII
9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXXIII
10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B	LXXIII
10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXXIII
10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar.....	LXXIV
10.3. Heimildir um legu jarða til forna	LXXVI
11. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A	LXXVIII
11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXXVIII
11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir.....	LXXVIII
11.3. Áhrif fyrri lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis.....	LXXXI
11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna.....	LXXXIV
12. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 9B	LXXXVIII
12.1. Þinglýsing landamerkjabréfa og færsla í landamerkjabækur	LXXXVIII
12.2. Almenningar stöðuvatna	LXXXIX
13. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 10C	XCI
13.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	XCI
11.1 Stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunar frá 1776	XCI

FORMÁLI

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði frá og með svæði 3. Fer sá texti hér á eftir, í 1.–6. kafla.

Í úrskurðum á svæðum 3–10A og 10C hefur jafnan verið gerð grein fyrir nýgengnum dómum í þjóðlendumálum og öðrum atriðum sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Lagt hefur verið á það mat hvort breyta þyrfti eða bæta enn við fyrirbyggjandi *Almennar niðurstöður*. Tilefni til umfjöllunar eða viðauka af þessu tagi gafst einkum á svæðum 5, 6, 7A, 7B, 8A, 9B og 10C og fer sá texti lítillega stytur hér á eftir í 7.–13. kafla.

Niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður* með viðaukum og vísa til þeirra.

1. INNGANGUR

Hér verður gerð grein fyrir almennum athugunum og niðurstöðum óbyggðanefndar um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra.

Í upphafi verður gefið yfirlit um gróðurfar á Íslandi við landnám og þeim breytingum sem á því hafa orðið síðan. Þá verður fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda.

Því næst verður gerð grein fyrir flokkun lands í *jarðir*, *almenninga* og *afrétti* og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka. Hugað verður sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka ásamt eignarhaldi á landi undir jöklum og mörk við jökul eða á. Þá verður fjallað um hvort og þá hvaða vísbendingar um eignarréttarlega stöðu lands má draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsins.

Loks verður fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem einna helst fjalla um eignarréttindi fyrr á tímum. Gerð verður sérstök grein fyrir jarðamötum og jarðabókum, mál-dögum og vísitasíum, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmálabókum.

2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR

Íslandi má skipta í þrjú hæðar- eða gróðurbelti, þ.e. *láglandisbelti*, *hlíðabelti* og *hálendis- eða fjallbelti*.¹ Þessi skipting byggist á því að lífsskilyrði fyrir plöntur og aðrar lífverur, þ. á m. búsetuskilyrði fyrir fólk, fara stigversnandi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli og lækkandi meðalhita. Höfuðeinkenni gróðurfars breytast því frá láglandisbelti og upp til efstu gróðurmarka á hálendi, tegundum plantna fækkar mjög, harðgerar tegundir verða ríkjandi, uppskerumagn minnkar og gróðurþekjan verður gisnari.

Gróðurbeltin eru í mismunandi hæð í hinum ýmsu landshlutum, eftir því hvort um er að ræða innhérað eða útnes, eftir snjóalögum o.s.frv. Milli gróðurbeltanna eru að sjálfsögðu ekki skörp skil heldur breytist gróðurfar stig af stigi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli. Í grófum dráttum nær láglandisbelti landsins upp í 100–150 m hæð og sums staðar nokkru hærra sunnanlands. Hlíðabeltið tekur við og nær upp í 300–400 m hæð, en þar ofan við er hálendisbeltið. Ætla má að um landnám hafi mörkin legið nokkru ofar.

Talið er að við landnám hafi gróður þakið um $\frac{2}{3}$ hluta af yfirborði landsins.² Mikill hluti láglandis- og hlíðabelta, svo og hálendisbeltis upp að 600–700 m hæð á miðhálendinu, hefur verið þakinn nokkuð samfelldum gróðri og jarðvegi. Ofar hefur gróðurinn orðið stöðugt gisnari, uns hann hefur horfið að mestu í 800–1000 m hæð. Í fjalllendi útnesja og í bröttum fjallahlíðum hafa efri mörk samfellds gróðurs legið neðar.

Við landnám hefur birkiskógur og kjarr sett mestan svip á gróðurfar í láglandis- og hlíðabeltum og jafnvel teygt sig upp í hálendisbelti við bestu aðstæður. Áætlað er að skóglendi og kjarr hafi þakið um $\frac{1}{4}$ hluta landsins. Það var langverðmætasta gróðurlendi landsins vegna mikillar grósku, fjölþættra nota og jarðvegsverndar. Ofan skógarmarka hafa smárunnar, ýmsar lyngtegundir og harðgerar jurtir verið ríkjandi tegundir. Þar sem jarðvatnsstaða var há, á láglandi og hálendi, var gróskumikill votlendisgróður. Rýr mosagróður tók við þegar nálgadist efri mörk gróðurs, og loks voru plöntur á stangli á því landi sem í daglegu tali er nefnt ógróið.

Nú þekur gróður aðeins um $\frac{1}{4}$ hluta landsins í heild og um $\frac{10}{100}$ hluta ísfrírra svæða miðhálendisins, í stað nær helmings um landnám. Aðeins um $\frac{1}{100}$ hluti landsins er skógi eða kjarri vaxinn. Gróðurþekja landsins hefur þannig bæði dregist saman og gæði hennar rýrnað.

Langmest hefur rýrnun landgæða orðið í hálendisbeltinu, einkum á miðhálendinu. Afleiðingar þessa eru m.a. þær að verulegur hluti miðhálendisins, sem um landnám og fram eftir öldum var vel fallið til sumarbeitar, er nú gróðursnauðar auðnir.

¹ Steindór Steindórsson, 1964: *Gróður á Íslandi*. Reykjavík. S. 28.

² Ingvi Þorsteinsson og Sigurður Blöndal, 1986: *Gróðureyðing og endurheimt landgæða*. Reykjavík. S. 13.

3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA

Þeir stofnunarhættir eignarréttinda sem huga þarf sérstaklega að í þessu sambandi eru landnám, hefð og lög.

3.1. Landnám

Hér á landi var fyrst stofnað til eignarréttar yfir landi með námi. Telja verður líklegt að eigi síðar en með gildistöku ákvæða Jónsbókar um afrétti og almenninga hafi nám verið útilokað. Vafalaust er þó að eftir lögtöku nýbýlatilskipunar 1776 er nám úr sögunni sem stofnunarháttur eignarréttar hér á landi.³

Landnámabók hefur löngum verið talin mikilvægasta heimildin um upphaf byggðar á Íslandi. Þar eru nefndir um 430 karlar og konur sem námu land eða eignuðust það úr landnámi annarra. Þá eru þar nöfn um 600 bæja sem risið eiga að hafa á landnámsöld, þ.e. á árunum 874–930. Efni Landnámu er spunnð úr þremur meginþáttum: landnámafrásögnum, greinargerð fyrir landnámsmönnum, ætt þeirra og niðjum og fróðleik af ýmsum toga sem lýsir m.a. viðskiptum manna, stjórnarfari, trú og siðum, skipakosti, húsakynnum, búpeningseign og landsháttum.

Landnáma er varðveitt í fimm gerðum, misjafnlega heillegum. Þrjár þeirra eru að stofni til frá miðöldum en tvær voru ritaðar á 17. öld. Melabók mun vera elst þeirra og standa næst frumgerð Landnámabókar, sem talin er rituð á fyrri hluta 12. aldar en er nú glötuð. Ljóst er því að tvö hundruð ár hið minnsta hafa liðið þar til frásagnir um landnám voru skráðar. Allmikill efnislegur munur er á varðveittum gerðum Landnámabókar en þó eru landnámalýsingar yfirleitt nokkuð samhljóða.

Ýmsar sagnir er að finna í Landnámu um það hvernig menn fóru að því að nema land. Í Hauksbókargerð Landnámu er greint frá því að Íslendingar hafi leitað til Haralds konungs hárfagra um aðstoð við að setja reglur um stærð landnáma. Þá voru sett ákvæði um að enginn skyldi víðara nema en hann mætti eldi yfir fara á einum degi með skipverjum sínum.⁴ Um konur virðist hins vegar hafa gilt sú regla að þær skyldu ekki nema víðara land en leiða mætti kvígu tvævetra vorlangan dag sólsetra á milli, vel fóðraða.⁵ Fleiri aðferðir eru tilfærðar. Helgi magri, sem nam allan Eyjafjörð, er t.d. sagður hafa gert eld mikinn við hvern vatnsós og helgað sér svo allt hérað, væntanlega allt vatnasvæði árinna. Stundum virðist kvikféð sjálft hafa ráðið ferðinni. Í upphafi þess hluta Landnámu sem fjallar um Sunnlendingafjórðung segir m.a. á þessa leið: „Sumir þeir, er fyrstir kómu út, byggðu næstir fjöllum ok merkðu at því landskostina, at kvikféit fýstisk frá sjónum til fjallanna.“⁶

³ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“, óbirt fjölrít, bls. 10–11. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* II (fjöl.). Reykjavík. S. 133–134. Þorgeir Örlygsson, 1994: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit. Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 565.

⁴ *Landnámabók*, 1986. Jakob Benediktsson gaf út. (Íslensk fornrit. 1. b.) Reykjavík. S. 337.

⁵ *Landnámabók* 1986, s. 321.

⁶ *Landnámabók* 1986, s. 337.

Á síðustu áratugum hafa ýmsir fræðimenn á sviði sagnfræði og bókmennta sett fram kenningar um sannfræði Landnámu. Annars vegar hefur því verið haldið fram að treysta megi frásögnum Landnámu í meginatriðum. Hér má nefna kenningar eins og þær að markmiðið með ritun Landnámu hafi verið að skapa grundvöll fyrir innleiðingu óðalsréttar hér á landi, undirbúa skiptingu landsins í kirkjusóknir eða varðveita ættartölur, með tilliti til erfða, hjúskapar o.fl., auk áhuga á sögu forfeðranna.⁷ Hins vegar hefur því verið haldið fram að frásagnir Landnámu eigi lítið skylt við sögulegan veruleika. Í því sambandi ber að nefna þá kenningu að markmiðið hafi verið að renna stoðum undir eignarheimildir höfðingjaættanna fyrir þeim jörðum, einkum aðalbólum, sem þær töldu sig eiga á ritunartíma Landnámu.⁸ Ennfremur hefur því verið haldið fram að sum nöfn landnámsmanna séu dregin af kennileitum, náttúrufari eða búskaparháttum.⁹ Heimildargildi Landnámu er því umdeilt meðal fræðimanna.

Í úrlausnum dómstóla hafa skýrar lýsingar Landnámu á umfangi landnáms verið taldar hafa sönnunargildi við mat á því hvort stofnast hafi til eignarréttar yfir tilteknu landsvæði. Þessi afstaða kemur fram í H 1994 2227 (Geitland). Þar er frásögn Landnámu um nám Geitlands talin sanna að í kjölfar landnáms hafi landsvæðið verið eignarland. Jafnframt ber að nefna H 1960 726 (Skeljabrekka) þar sem talið var auðsætt af frásögn Landnámu að landspilda hefði í öndverðu verið hluti af landi jarðarinnar Skeljabrekku. Takmarkaðar lýsingar í Landnámu hafa hins vegar fremur verið taldar mæla gegn því að land hafi verið numið og þannig orðið undirorpið beinum eignarrétti, sbr. H 1997 1162 (Auðkúluheiði), H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi). Þá hafa dómstólar lítið til gróðurfars og staðhátta við mat á því hvort líkur séu á að landsvæði hafi verið numið, sbr. einkum H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Það er álit óbyggðanefndar að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða. Þá er ljóst að landnámalýsingar hennar hafa verið vel kunnar landsmönnum og sannleiksgildi þeirra óumdeilt fram á síðustu áratugi. Þetta endurspeglast í úrlausnum dómstóla. Nefndin telur því að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Jafnframt benda frásagnir Landnámu almennt séð til þess að landnám hafi í einhverjum tilvikum náð lengra inn til landsins en lýst landamerki jarða á síðari tímum. Rannsóknir á sviði sagn-

⁷ Sbr. Barði Guðmundsson, 1938: „Uppruni Landnámabókar.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 6–7, 20. Jón Jóhannesson, 1954–58: „Sannfræði og uppruni Landnámu.“ *Saga. Tímarit Sögufélags*. S. 225–226. Einar Gunnar Pétursson, 1986: „Efling kirkjuvalds og ritun Landnámu.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 193–222.

⁸ Sveinbjörn Rafnsson, 1974: *Studier i Landnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia*. Lund. S. 203–217. Sveinbjörn Rafnsson, 1976: „Aðferðir og viðhorf í Landnámurannsóknum.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 222–225, 231–233.

⁹ Sbr. Þórhallur Vilmundarson, 1982: „-stad. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 16. b. Kaupmannahöfn. D. 578–584. Sjá ennfr. greinar Þórhalls Vilmundarsonar í *Grímnir. Riti um nafnfræði*. 1–3. b. (1980–1996).

fræði, fornleifafræði og náttúrufræði styðja þetta.¹⁰ Svo sem fram kemur í kafla 2. hefur gróðurfar inn til landsins verið þannig að landnámsmenn kunna að hafa séð sér hag í að nema land ofar en byggð hefur náð á síðari tímum. Hins vegar hljóta staðhættir, þar á meðal hæð yfir sjávarmáli og fjarlægð frá byggð, að hafa takmarkað möguleika á nýtingu. Afar takmarkaðar ályktanir verða því dregnar af gróðurfari.

Í Landnámu er hins vegar sjaldan lýst nákvæmlega umfangi landnáms eða landamerkjum. Þetta á ekki hvað síst við inn til landsins. Óbyggðanefnd telur hæpið að af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Þá er ýmislegt óljóst um aðferðir við landnámið og hverju landnámsmenn sóttust eftir, þ.e.a.s. hvort þeir hafi einvörðungu miðað við gróðurfar og staðhætti eða hvort önnur atriði skiptu einnig máli, svo sem heppileg kennileiti, samgönguleiðir, völd og áhrif o.s.frv. Óvissa um aðferðir við landnám er of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um stærð landnáma á þeim grundvelli.

3.2. Hefð

Hugtakið hefð er hvorki að finna í Grágás né Jónsbók. Í Jónsbók má þó sjá þess merki að afnot manna af tilteknum fasteignatengdum hlunnindum hafi þótt benda til ákveðinna réttinda. Í 26. kapitula landsleigubálks stendur m.a.: „Nú hefir maður skóg, eng eða haga, reka eða aðrar landsnytjar .xx. [þ.e. 20] vetr eða lengr ,átölulaust, þá á sá er haft hefir, nema hinn hafi lögleg vitni til, at hann á, ef hann skal úrænt vera.“¹¹

Enda þótt hugtakið komi ekki fyrir í lögbókunum virðist sem mönnum hafi snemma verið það kunnugt. Undir lok 12. aldar deildu leikmenn og Þorlákur biskup Þórhallsson um yfirráð kirkjueigna (staðamál fyrri). Bændur kröfðust forræðis yfir kirkjueignum í krafti „landsskapar ok fornrrar hefðar“ en biskupinn kvað forna hefð ekki vega þyngra en lög kirkjunnar¹². Þessi frásögn getur ekki ein og óstudd talist heimild um hefð í laga-legum skilningi. Allt eins er líklegt að orðið sé hér notað um eitthvað sem haldist hafi órofa um ótiltekinn tíma (sbr. orðasambandið „í hefð og haldi“).

Sumir fræðimenn hafa getið sér þess til að *hefð* sé komin inn í norræn lög úr kanónískum rétti. Í því sambandi er bent á að orðasamböndin „...sem að fornu hefir verið“ og „frá arilds tíð“ gætu verið þýðingar á latneska hugtakinu „praescriptio immemorialis“.¹³

¹⁰ Sbr. Kristján Eldjárn, 1974: „Fornþjóð og minjar.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 115. Jakob Benediktsson, 1974: „Landnám og upphaf allsherjarrikis.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 165.

¹¹ *Jónsbók*. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og rettarboetr de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314. Kaupmannahöfn 1904. S. 156.

¹² Sbr. *Biskupa sögur*. 1. b. Kaupmannahöfn 1858. S. 281 (Oddaverja þáttur, ritaður í byrjun 13. aldar).

¹³ Wallén, Per-Edwin, 1981: „Hævd. Sverige.“ *Kulturhistorisk lexikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn (2. útg.). D. 285. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hævd. Island.“ Sama rit, d. 287–288.

Kaldangursrecess (Koldinghúsrecess) frá 13. desember 1558 var lögleiddur með konungsbréfi 20. mars 1563. Í konungsbréfi þessu segir að recessinn „skuli einnig ganga fyrir lög um þau efni, „sem íslensk lög þar um ekki áhræra né forklára“.“ Í recessnum, 50. kapitula, segir m.a. um 20 vetra hefð:

Item huada godz og eigner nauckur madur hefur med haund haft og halldit xx wetur oklagad og okiært. þui ma hann kuijdulaust hallda og skal það ecki wndan honum ganga nema suo finnist og bijuijsist það sie j panta sett edur lient.¹⁴

Jón Þorkelsson þjóðskjalavörður athugaði á sínum tíma hvar vitnað væri til Kaldangursrecess í dómum og skjölum. Nefndi hann að í alþingisdómi 30. júní 1581, um Bjarneyjartolla, og í dómi Erlends sýslumanns Magnússonar 9. apríl 1594, um Kleifarblá, sé vitnað í 50. kapitula í recessinum.¹⁵ Af rannsókn Jóns verður ekki séð að recess þessi hafi haft þýðingu utan þessa.

Rétt er að taka fram að Kaldangursrecess er að engu getið í þeim umræðum sem fram fóru um miðja 19. öld um setningu hefðarlaga.

Af athugun á dómum í Íslensku fornbréfasafni og Alþingisbókum Íslendinga verður ekki dregin önnur og víðtækari ályktun en sú, að sá sem hafði haft umráð eignar um árabíl væri líklegur eigandi hennar nema annað kæmi fram í dómum eða skjölum, svo sem oft er gerður fyrirvari um. Er sá fyrirvari einnig í samræmi við fyrrneft ákvæði Jónsbókar.

Í Dönsku lögum Kristjáns V. frá 1683 voru ákvæði um hefð og fleira. Samsvarandi ákvæði voru í Norsku lögum frá 1687 og segir þar m.a. svo í 5. bók, 5. kapitula, 3. gr:

Hvis andet Gods og Ejendom nogen haver haft i Haand og Hævd i tyve Aar ulast og ukært til Tinge, det beholder hand uden anden Adkomst at fremvise, angerløst og uafvundet, med mindre det bevisis, at hand hafde det, enten til Pant, eller i Forlæning, eller i Forsvar.

Ákvæði þessi voru aldrei birt hér á landi en mörg dæmi eru þess að Yfirréttur og Landsyfírréttur beittu þessum lögum, sbr. t.d. dóm frá 5. maí 1830 þar sem vitnað er án nokkurs fyrirvara til Norsku laga 5-5-3.¹⁶

Þá var í erindisbréfi fyrir biskupana á Íslandi frá 1. júlí 1746 ákvæði í 16. gr. þar sem gert var ráð fyrir því að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi, sem verið hefðu kirkjueign.¹⁷

Vorið 1836 lagði Bjarni Thorsteinson amtmaður til við kansellíð í Kaupmannahöfn að 26. kapituli landsleigubálks Jónsbókar yrði numinn úr gildi og tekin upp ákvæði Dönsku laga um hefð. Fram kom að óljóst þætti hvort reglan í Jónsbók tæki einungis til hlunninda eða einnig til fasteigna. Kansellíð bar málið undir Landsyfírrétt og síðan embættismannanefndina sem skipuð var 22. ágúst 1838. Við athugun lögfróðra manna

¹⁴ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13. b. Reykjavík 1933–1939. S. 355. Sbr. *Alþingisbækur Íslands*. 1. b. Reykjavík 1912–1914. S. 425–426. *Alþingisbækur Íslands*. 3. b. Reykjavík 1917–1918. S. 33–35.

¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13., s. 351.

¹⁶ *Landsyfírrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum 1802–1873*. 3. b. Reykjavík 1925–1931. S. 360–374.

¹⁷ *Lovsamling for Island*. 2. b. Kaupmannahöfn 1853. S. 653.

kom í ljós að íslenskir dómstólar á 17. og 18. öld og fram á þá 19. höfðu í langflestum tilvikum tekið mið af Dönsku og Norsku lögum í þeim málum sem snertu hefð. Flestir nefndarmanna voru þeirrar skoðunar að rétt væri að innleiða hér dönsk hefðarlög.¹⁸

Árið 1845 var lagt fyrir ráðgjafafingið frumvarp kansellísins til tilskipunar um hefð og fyrningu. Var þar gert ráð fyrir að ákvæði Dönsku laga um hefð og fyrningu yrðu lögleidd hér á landi.

Í umræðum á ráðgjafafinginu kom fram að algengt var að farið væri að ákvæðum Dönsku og Norsku laga um hefð enda þótt þau ákvæði hefðu ekki verið lögleidd hér. Skiptar skoðanir voru um þetta frumvarp. Þeir sem voru því fylgjandi töldu að hefðarlög gætu verndað eignarréttinn og leyst úr þeirri réttaróvissu sem ríkt hefði. Þeir sem andvígir voru tilgreindu ýmis rök gegn frumvarpinu. Í fyrsta lagi væru eignir og ítök oft langt hvert frá öðru og frá eigendum og þess vegna væri erfitt fyrir þá að verja rétt sinn gagnvart þeim sem vildu sölsa undir sig eignir þeirra í skjóli hefðarlaga. Að auki vísaði frumvarpið almennt til danskra lagareglna um hefð án þess að ljóst væri hver ákvæði lögleiða ætti hér. Ef hin danska hefð fengi lagagildi hér á landi gegn vilja þjóðarinnar þá væri það band á komið sem ekki yrði seinna leyst. Einnig var bent á að ákvæði Jónsbókar hefði ekki valdið neinum ágreiningi eða misskilningi fyrr en á síðustu tímum þegar íslenskir lögfræðingar hefðu farið að meta íslensk lög minna en hin dönsku. Loks tóku þeir fram að búast mætti við málaferlum sem ekki yrði séð fyrir endann á og myndu valda ærnum kostnaði ef frumvarpið yrði samþykkt. Lyktir málsins urðu þær að frumvarpið var fellt með 16 atkvæðum gegn 8 og engin tilskipun sett.¹⁹

Þrátt fyrir að Landsyfirrættur hefði um árábil dæmt eftir Dönsku og Norsku lögum fór að bera á efasemdum um gildi þeirra er leið á 19. öld. Loks var kveðið á um það í dómi 19. desember 1887 að enda þótt „eignar-hald á fasteign (possessio)“ hafi varað óátalið í 30–40 ár, veitti það eigi eignarheimild eftir íslenskum lögum.²⁰ Í dómi Landsyfirrættar frá 12. október 1896 var upprekstrarfélagi fjögurra hreppa í Mýrasýslu hins vegar dæmdur beinn eignarrættur að landsvæðinu Hellistungum á grundvelli uppreksturs „um ómuna tíð“ og með skírskotan til Jónsbókar, 26. kap. IIb. i.f.²¹

Samkvæmt framansögðu voru réttarreglur um hefð yfir fasteignum óljósar og lagaframkvæmd misvísandi allt til loka 19. aldar. Með setningu hefðarlaga, nr. 46/1905, fengust loks skýrar reglur á þessu sviði. Felld voru úr gildi þau ákvæði hér að lútandi sem löggjafinn taldi gildandi rétt, þ.e. ákvæði 26. kapítula landsleigubálks Jónsbókar sem og 16. gr. í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746. Fleiri atriði tengd lögtöku hefðarlaga skipta og verulegu máli í þessu sambandi. Í greinargerð með frumvarpi til hefðarlaga segir svo:

¹⁸ *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga. Fyrsta þing 1. júlí til 5. ágúst 1845.* Reykjavík 1845. S. 2–12.

¹⁹ *Tíðindi frá Alþingi ... 1845,* s. 466.

²⁰ *Landsyfirrættardómar og hæstarættardómar í íslenskum málum.* 3. b. (1886–1889). Reykjavík 1890. S. 236–241.

²¹ *Landsyfirrættardómar og hæstarættardómar í íslenskum málum.* 5. b. (1895–1898). Reykjavík 1901. S. 327–330.

Þar sem nú hefur fundizt ástæða til að leggja fyrir alþingi frumvarp til laga um hefð, þá byggist þetta ekki að eins á því, að eins og hefð er til í lögum allra siðaðra þjóða og hefur verið álitin nauðsynleg til að tryggja viðskiptalíf, eins muni vera þörf á þessu rjettartæki hjer á landi, heldur miklu fremur á því, að svo að segja árlega eykst þörfin á því fyrir landbúnaðinn að hafa greið og góð lántökuskilyrði, en eitt aðalskilyrði fyrir því er, að eigendur jarðanna hafi formlega eignarheimild fyrir jörðum sínum. Nú er það vitanlegt, að hjer á landi hafa menn verið mjög skeytingarlausir með að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. Hefur löggjafinn fundið það vel, að þetta var óheppilegt fyrir viðskiptalíf, og sjest það meðal annars af því, að með lögum 15. febr. 1895 var fasteignarsölugjaldið afnumið, til þess að fá menn því heldur til að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. ...

Auk framangreindra ástæðna fyrir því að lögleiða hefð hjer á landi, skal það einnig tekið fram, að með því að nú mun víðast vera búið að þinglýsa landamerkjum fyrir jörðum samkv. landamerkjalögum 17. marz 1882, þá er þar viss grundvöllur á að byggja um eignarhaldið milli jarðanna innbyrðis, og virðast því að miklu leyti burtfallnar ástæður þær, er menn höfðu á móti hefðinni 1845 ...²²

Af þessu má ráða að setning laga um hefð 1905 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok 19. aldar og byrjun þeirrar 20. að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 5.2. og 5.5. Þess er jafnframt að geta að eitt meginhlutverk hefðar er að styðja við og auka réttarvernd eignarréttinda sem eru lögmæt einnig af öðrum ástæðum.²³

Samkvæmt 1. gr. hefðarlaga má vinna hefð á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er getur verið eign einstakra manna, án tillits til þess, hvort hann var áður einstaks manns eign eða opinber eign. Niðurlag ákvæðisins verður ekki skilið svo að hefð verði ekki unnin á verðmætum sem ekki eru beinum eignarrétti háð. Þvert á móti verður að líta svo á að þar sem hægt er að hefða eign einstaklings eða hins opinbera sé því fremur hægt að hefða fasteignarréttindi sem ekki eru beinum eignarrétti háð.²⁴ Meginskilyrðið fyrir hefð á fasteign er 20 ára óslitið eignarhald sem fullnægir tilteknum huglægum og hlutlægum skilyrðum, sbr. 2. gr. laganna.

Ótvírætt er að virk yfirráð og bein hagnýting án löggernings eru veigamiklir þættir við mat á eignarhaldi samkvæmt hefðarlögum. Jafnframt hafa ráðstafanir að lögum, t.d. afsal eignar, veðsetning, stofnun ítaks og veiting leyfa til hagnýtingar eignar, verið taldar veigamikil vísbending um eignarhald. Þá getur viðhorf hefðanda og annarra aðila haft þýðingu í þessu sambandi, auk annarra atriða sem minna máli skipta.

Í Hæstarétti hafa gengið nokkrir dómar þar sem reynt hefur á hvort aðilar hafi hefðað beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkja jarða. Ber hér að nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði). Í öllum tilvikum var eignarhefð talin ósönnuð en ekki örlar á ráðagerð um að eigendalaus svæði verði ekki hefðuð. Af þessum dómum er ljóst að hefðbundin afréttarnot, þ.e.a.s. sumarbeit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein sér. Jafnframt

²² *Alþingistíðindi* 1905. A. Þingskjöl. Reykjavík 1905. S. 148, sbr. s. 426–428.

²³ *Alþingistíðindi* 1905, A, s. 140. Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignarréttur* II, s. 156, 159.

²⁴ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“ (óbirt fjölrit), s. 14–15.

virðast ráðstafanir að lögum, svo sem sala tiltekinna réttinda, ekki hafa þýðingu við þetta mat. Samt sem áður verður af þessum dómum ráðið að ekki sé útilokað að hefða eignarrétt að slíku landsvæði. Skilyrði til þess eru hins vegar þröng.

Þá kemur til skoðunar hverjar séu kröfur dómstóla til eignarhefðar þegar um er að ræða land sem liggur innan merkja jarðar. Í H 1997 2792 (Laugavellir) var eignarhefð viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt studdi rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í H 1939 28 (Einarsnes) taldist eignarhefð einnig fullnuð, enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Þá er og ljóst að nýttar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkja-bréfi hennar, sbr. H 1991 1444 (Skógar og Brúsholt) og H 1995 2120 (Nefsholt og Gata).

Það er áður rakið að skýrum réttarreglum um hefð var ekki til að dreifa fyrir setningu hefðarlaga nr. 46/1905. Í 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma, þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrr en í árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirkir en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.

Um þýðingu venjuréttar er það að segja að afnot lands sem ekki uppfylla skilyrði hefðarlaga til hefðarhalds, geta ekki stofnað til eignarréttinda yfir landinu. Hins vegar kann viðurkennd beiting tiltekinna eignarráða, sem styðjast við aðrar eignarheimildir, að hafa áhrif á mat á því hvers eðlis eignarráðin eru, t.d. um sönnunarbyrði fyrir gildi eða efni eignarheimildar. Þýðing venju er því sönnunarlegs eðlis fremur en að þar geti verið um að ræða sjálfstæða eignarheimild.

3.3. Lög

Þá verður hugað að stofnun eignarréttinda með lögum. Átjándi öldin hefur löngum verið talin eitt mesta harðindatímabil í sögu þjóðarinnar og fjöldi jarða lagðist í eyði. Viðbrögð stjórnvalda voru þau að senda til landsins þriggja manna nefnd (landsnefndina fyrri) til að kynna sér landshagi og leggja fram tillögur um úrbætur. Það var við þessar aðstæður sem nýbýlatilskipunin um landnám og byggingu eyðijarða var gefin út, 15. apríl 1776. Í henni fólst heimild til að byggja jarðir á óbyggðum svæðum, jafnvel innan eignarlanda. Tilgangurinn var að hamla gegn fólksfækkun og eyðingu jarða með því að hvetja ungt fólk til að stofna heimili og byggja upp hin eyddu býli.

Samkvæmt ákvæðum tilskipunarinnar var skylt að taka í notkun „útlendi“ jarða sem lá notalaust og átti jarðeigandinn að hafa forgangsrétt til að byggja þar upp nýbýli. Ef hann gerði það ekki var öðrum látið það eftir. Á öðrum óbyggðum landsvæðum, þ. á m. „afréttaralmenningum“, höfðu allir jafnan rétt til að stofna nýbýli samkvæmt tilteknum reglum. Þetta gildi einnig um lönd og jarðir sem forðum voru í byggð en höfðu um

langan aldur legið í eyði. Var þá litið svo á að enginn gæti lengur talist eigandi eða erfingi slíkra jarða.

Nýbýlatilskipunin var í gildi í rúm hundrað ár en ekki verður séð að hún hafi borið þann árangur sem til var ætlast. Þó er talið að um þrjátíu jarðir og hjáleigur hafi verið byggðar fyrstu tíu árin sem tilskipunin var í gildi, flestar að frumkvæði þeirra sem töldust eigendur þessara eyðijarða. Sjaldgæft er því að stofnað hafi verið til eignarréttinda á grundvelli nýbýlatilskipunar.²⁵

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni var kveðið á um að nýbýli mætti stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn gæti sannað sína eign. Í 2. gr. laganna var kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skyldi láta vita um fyrirætlun sína ef hann vildi stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu. Skilyrði til stofnunar nýbýla voru þannig þrengd verulega og munu þess engin þekkt dæmi að nýbýli hafi verið reist á grundvelli þessara nýbýlalaga.²⁶

²⁵ Þorkell Jóhannesson, 1950: *Saga Íslendinga*. 7. b. Reykjavík. S. 254–255.

²⁶ Þorkell Jóhannesson, 1948: *Alþingi og atvinnumálin. Landbúnaður og útvegsmál. Höfuðþættir*. (Saga Alþingis IV.) Reykjavík. S. 70.

4. FLOKKUN LANDS

4.1. Almenn

Flokkun lands á grundvelli eignarhalds hefur verið með ýmsu móti í íslenskum rétti og hugtakanotkun ekki alltaf samræmd. Lengst af var að meginstefnu til greint á milli *jarða* og *afrétta*, auk *almenninga*. Þessi skipting kemur þegar fram í Grágás og má glögglega sjá í eftirfarandi ákvæði Jónsbókar:

Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra; en ef menn skilr á, kallar annarr sér, annar afrétt eða almenning, þá festi sá lög fyrir er sér kallar ok stefni þing er menn eigu því máli at skipta, ok hafi haft upp þingboð fyrir fimt.²⁷

Hér má að auki nefna tilskipun um veiði á Íslandi 1849 og frumvarp til landbúnaðarlaga 1878.²⁸ Í nýbýlatilskipun 1776 og landamerkjalogum, bæði 1882 og 1919, er gengið út frá flokkun lands í jarðir og afrétti en hugtakið almenningur er ekki notað. Þess í stað er í nýbýlatilskipun talað um „afréttaralmenninga“ og í landamerkjalogum um „aðrar óbyggðar lendur“.²⁹ Á síðari tímum hefur þessi flokkun riðlast, ný hugtök komið fram og hin eldri verið notuð í fleiri en einni merkingu.

Með þjóðlendulögunum er komið á þeirri nýskipan að land er flokkað í tvennt, *eignarland* og *þjóðlendu*, sjá 1. gr. laga nr. 58/1998. Eignarland er skilgreint sem „landsvæði sem er háð einkaeignarrétti þannig að eigandi landsins fer með öll venjuleg eignarráð þess innan þeirra marka sem lög segja til um á hverjum tíma.“ Þjóðlenda er skilgreind sem „landsvæði utan eignarlanda þó að einstaklingar eða lögaðilar kunni að eiga þar takmörkuð eignarréttindi.“ Hugtakið afréttur er ekki lengur notað sem lýsing á ákveðnu eignarformi lands og er skilgreint sem „landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarþeirra fyrir búfé.“ Afréttur getur þannig verið hvort heldur er í eignarlandi eða þjóðlendu.

Hugtökin jörð, afréttur og almenningur samkvæmt hinni eldri flokkun hafa þýðingu við úrlausn mála á grundvelli þjóðlendulaga. Ræðst hún nánar af því hvernig þau falla að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*. Verður nú hugað að *jörðum*, *afréttum* og *almenningum* í þessu sambandi og einkanlega litið til stofnunar, nýtingar, afmörkunar og inntaks réttinda og skyldna. Óbyggðanefnd leggur þó áherslu á að sú flokkun er ekki fortakslaus og að dæmi finnist um landsvæði sem ekki verða felld í neinn framan- greindra flokka, sbr. einnig umfjöllun í kafla 4.5.

²⁷ Jónsbók 1904, s. 185 (52. k. IIb). Sbr. einnig Grágás. *Lagasafn íslenska þjóðveldisins*. Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Mörður Árnason sáu um útgáfuna. Reykjavík 1992. S. 342, 369 (46. k., 74. k. Ibp.).

²⁸ Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit meirihlutans), Reykjavík 1877. Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit minnihlutans). Reykjavík 1878. Sjá einnig 1.–2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849 (*Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 316).

²⁹ Í nýbýlatilskipuninni er greint á milli víðátta í byggðum sveitum, eignarlanda, afréttaralmenninga og loks eyðilanda og eyðijarða í byggð (*Lovsamling for Island*. 4. b. Kaupmannahöfn 1854. S. 251–257). Sjá 1. gr. landamerkjalaga nr. 5/1882 og 41/1919.

4.2. Jörð

Komið hefur fram að helstu stofnunarhættir beins eignarréttar hér á landi eru nám, hefð og lög. Samkvæmt því sem í Landnámu greinir voru sum landnám í öndverðu mjög stór en var smám saman skipt niður í smærri einingar, jarðir. Um þetta eru ýmis dæmi, sbr. t.d. eftirfarandi frásögn af Skalla-Grími Kveldúlfssyni:

Skalla-Grímr var þar um vetrinn, sem hann kom af hafi, ok kannaði þá allt herað. Hann nam land útan frá Selalóni ok et efra til Borgarhrauns ok suðr allt til Hafnarfjalla, herað allt svá vítt sem vatnföll deila til sjóvar. ...Síðan skipaði hann heraðit sínum fêlögum, ok þar námu margir menn síðan land með hans ráði. Skalla-Grímr gaf land Grími enum háleyska fyrir sunnan fjörð á milli Andakílsár ok Grímsár; hann bjó á Hvanneyri. Úlfr hét son hans, faðir Hrólfs í Geitlandi.³⁰

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög gert ráð fyrir að landsvæði jarðar væri afmarkað með landamerkjum.³¹ Þannig er mælt fyrir um það í Jónsbók að við sölu lands skyldu aðilar „kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gœða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í önnur lönd, eða aðrir menn eigi þanneg tók“. Jafnframt var seljanda jarðar skylt að ganga á merki innan tólf mánaða, með þeirri undantekningu m.a. að eigi var „skylt at ganga á merki þar er fjöll þau eru, er vatnföll deilaz millum heraða, ok eigi er skylt at ganga ór búfjargangi á fjöll upp, kveða skal þar á merki“³². Væri uppi ágreiningur um eignarhald á tilteknu landsvæði og „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ skyldi leysa úr því máli eftir ákveðnum reglum. Í því fólst m.a. að sá „er sér kallar þá jörð“ þurfti að leiða fram vitni máli sínu til stuðnings. Svardagi vitnis skyldi vera á þessa leið: „þat hefir ek heyrt, at þar skilr mark á meðal eignar bónda ok almenning eða afréttar ...“³³

Með landamerkjalögum, nr. 5/1882, var þó fyrst kveðið á um almenna skyldu landeiganda eða umráðamanns jarðar til að setja glögg landamerki fyrir jörð sinni, þar sem þau voru ekki fyrir, halda þeim við og skrásetja, sbr. 1.–3. gr. Samsvarandi ákvæði eru í 1.–3. gr. núgildandi landamerkjalaga, nr. 41/1919.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur jarðeiganda innan merkja jarðar sinnar. Þar verður einna helst litið til þeirra landsnyttja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, veiði, vatns, reka og jarðefna. Síðar verður vikið að hliðstæðum atriðum varðandi afrétti.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur landeigandi átt beit og annan jarðargróður á jörð sinni, sjá nánar í kafla 4.7. Hann hefur sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

³⁰ *Landnámabók* 1986, s. 71, sbr. einnig s. 139–146, 230–232.

³¹ *Grágás* 1992, s. 342 (46. k. lb.).

³² *Jónsbók* 1904, s. 124 (6. k. llb.). Samkvæmt ákvæðum Jónsbókar voru menn einnig í vissum tilvikum skyldir til að gera svokallaðan „löggarð“ um töðuvöll sinn, engjar og einnig bæja á milli, sbr. bls. 159–163 (31.–32. k. llb.).

³³ *Jónsbók* 1904, s. 186 (52. k. llb.).

Á sama tíma hefur að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadyra á jörð sinni.³⁴ Í sumum tilvikum hefur beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki jarðar hveirrar skyldu ráða veiði á landi.³⁵

Hér má að auki nefna þá meginreglu vatnalaga, nr. 15/1923, að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr.³⁶ Regla þessi á rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.³⁷ Um vatnsréttindi voru þó að sönnu fábrotin fyrirmæli lengst af í íslenskri löggjöf og lutu þá fyrst og fremst að notum vatns til neyslu og áveitu. Stóð um það nokkur fræðilegur ágreiningur í hvaða mæli vatnsréttindi tilheyrðu viðkomandi fasteign og endurspeglast sá ágreiningur m.a. í viðhorfum innan Fossanefndarinnar sva-kölluðu sem lagði drögin að gildandi löggjöf um vatnsréttindi, vatnalögum nr. 15/1923.³⁸ Með þeim var sú tilhögun þó óumdeilanlega staðfest að allir helstu þættir vatnsréttinda og vatnsnota tilheyrðu þeirri fasteign sem land ætti undir vatninu, þ.m.t. orkunýtingarrétturinn, sbr. 49. gr. laganna. Hefur það enn frekar verið staðfest með síðari niðurstöðum Hæstaréttar, sbr. t.d. H 1955 431 og H 1963 173. Með lögtöku laga nr. 57/1998 var jafnframt staðfest að eigandi fasteignar færi með eignarráð þess grunnvatns sem undir fasteign hans fyndist.

Á sama hátt hefur sú meginregla gilt að hver maður ætti reka fyrir sínu landi.³⁹ Reka-bálgur Jónsbókar er að stærstum hluta enn í gildi, sjá nánar í kafla 4.9.

Af ákvæðum Grágásar um rétt leiglendings til mótaks í leigulandi og Jónsbókar um sams konar rétt til torfskurðar verður jafnframt ályktað að jarðeigandi hafi átt einkarétt til jarðefna á jörð sinni.⁴⁰ Sama meginregla virðist koma óslitið fram í síðari tíma löggjöf.⁴¹ Framangreind lagaákvæði miðast við og endurspegla tilganginn með stofnun hverrar jarðar, að stunda þar búskap og nýta þannig landið til viðurværis.

³⁴ Sjá t.d. *Jónsbók* 1904, s. 188–192 (56.–57. k. llb.); 1. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 121. gr. vatnalaga, nr. 15/1923; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970, og 2. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

³⁵ Sjá t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954 og 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966.

³⁶ Sjá nú einnig 2.–3. gr. laga nr. 57/1998 um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu.

³⁷ Sjá t.d. *Grágás* 1992, s. 324–325, 350–351 (34., 35. og 52. k. lbb.). *Jónsbók* 1904, s. 188–190 (56. k. llb.).

³⁸ Ólafur Lárússon sýnist þó hafa verið þeirrar skoðunar að vatnsréttindi, þ.m.t. réttur til grunnvatns, hafi jafnan fylgt landareign og studdi þá skoðuna sína m.a. túlkun ákvæða Grágásar og Jónsbókar þ.a.l., sbr. Ólafur Lárússon, *Skrifaðir kaflar úr hlutarétti, Vatnsrjettur*, Reykjavík 1929. Í H 1963 173 segir síðan beinlínis að það sé forn regla í íslenskum rétti að hver maður eigi vatn og veiði fyrir sinni jörð, sbr. 56. kap. llb. Jónsbókar.

³⁹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 194–196 (6. og 60. k. llb.).

⁴⁰ Sjá *Grágás* 1992, s. 345 (48. k. lbb.). *Jónsbók* 1904, s. 135–136 (6. og 7. k. llb.).

⁴¹ Sjá 3. k., 8.–10. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi (*Lovsamling for Island*. 5. b. Kaupmannahöfn 1855. S. 454–455), 1. mgr. 3. gr. og 13. gr. námulaga, nr. 61/1907, 1. gr. námulaga, nr. 24/1973 og 3. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998.

Þá hafa eigendur og ábúendur jarða átt sérstökum lögakveðnum skyldum að gegna. Nefna má að samkvæmt ákvæðum Grágásar og Jónsbókar skyldu þeir bera boð um þinghald milli bæja.⁴² Höfuðskyldan hefur þó fyrr og síðar falist í skattgreiðslum.

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögnum 1096/97.⁴³ Tíund var í reynd 1% eignarskattur sem lagður var á jarðnæði bænda og flestar aðrar eigur landsmanna. Með jarðabókum á 17. öld og síðar leituðust stjórnvöld við að fá sem gleggsta hugmynd um skattskyldar jarðeignir í landinu og verðmæti þeirra og eru dæmi um að reynt hafi verið að meta jarðir að nýju til að komast sem næst raunvirði þeirra. Sjá nánar í kafla 5.2.

Notkun hugtaksins *jörð* í löggjöf hefur verið breytileg og á stundum óljós. Þannig bregður fyrir hugtakinu *aðalbóli* í Grágás og *höfuðbóli* í Jónsbók þegar rætt er um þær jarðir sem síst skyldi farga undan ættargóssi. Hugtakið *staður* er einnig víða notað í heimildum um sérstakan flokk kirkjujarða. Það táknaði fyrst og fremst full eignarráð kirkjustofnunar yfir heimalandi sínu.⁴⁴

Í Grágás og Jónsbók er ekki minnst á hjáleigur enda var leiguliða óheimilt að leigja út frá sér nema með leyfi landeiganda.⁴⁵ Ekkert virðist þó hafa verið því til fyrirstöðu að sjálfseignarbóndi leigði öðrum skika af landi sínu. Sjálft hugtakið *hjáleiga* kemur ekki fyrir í heimildum fyrr en í byrjun 15. aldar.⁴⁶ Fram að þeim tíma voru önnur hugtök notuð eins og *heimalönd*, *smálönd* og *hjábyli*.⁴⁷ Hjáleigubýggð mun fyrst hafa myndast á 13. öld en vaxið mjög á 14. öld.⁴⁸

Sumar hjáleigur urðu til í sellöndum þegar reynt var að breyta selstæði í varanlegan bústað.⁴⁹ Á grundvelli nýlegra rannsókna hefur þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Þar er jafnframt dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan

⁴² Grágás 1992, s. 182 (42. k. um fjárleigur). Jónsbók 1904, s. 106–108, 110–112 (29. og 32. k. ffb.).

⁴³ Sjá einnig t.d. lög um fasteignamat, nr. 22/1915, 3/1938, 70/1945, 28/1963, 94/1976, 6/2001.

⁴⁴ Sbr. Magnús Stefánsson 2000: *Staðir og staðamál. Studier i islandske egenkirkelige og beneficialrettslige forhold i middelalderen*. I. Bergen. S. 35.

⁴⁵ Grágás 1992, s. 344 (48. k. lþ.).

⁴⁶ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 660 (árið 1401). Ólafur Lárusson (1944) telur elstu öruggu heimildina þar sem *hjáleiga* kemur fyrir vera frá 1431 (*Byggð og saga*. Reykjavík. S. 55).

⁴⁷ Árni Daníel Júlíusson, 1996: *Bønder i pestens tid. Landbrug, godsdrift og social konflikt i senmiddelalderens islandske bondesamfund*. Kaupmannahöfn. S. 94.

⁴⁸ Helgi Þorláksson, 1991: *Vaðmál og verðlag*. Reykjavík. S. 462–463.

⁴⁹ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 398. *Jarðabók Árna og Páls* 5 (Kph. 1931–1933), s. 98. *Jarðabók Árna og Páls* 6 (Kph. 1938), s. 231. *Jarðabók Árna og Páls* 7 (Kph. 1940), s. 232. *Jarðabók Árna og Páls* 8 (Kph. 1926), s. 382, 398, 431. *Jarðabók Árna og Páls* 9 (Kph. 1930), s. 335. *Jarðabók Árna og Páls* 10 (Kph. 1943), s. 4, 298. *Jarðabók Árna og Páls* 11 (Kph. 1943), s. 13, 66, 96, 98, 111, 123, 148, 153, 225, 252, 257, 272, 280, 333, 347, 368.

komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.⁵⁰ Um þetta verður þó varla fullyrt nema hvert tilvik sé skoðað sérstaklega.

Hvernig sem til hjáleigubúskapar var stofnað í öndverðu var lengi ekki gert ráð fyrir að hjáleigur væru tíundaðar sérstaklega í jarðabókum. Það er ekki fyrr en í tilskipun um nýtt jarðamat frá 1. september 1848 að kveðið er á um að hjáleigur skuli metnar sem sérstakar jarðir ef þær hafi sín sérstöku landmerki og virðist þeirri reglu hafa verið fylgt í löggjöf eftir þann tíma.

Lögbýli var annað hugtak yfir jörð og þá gjarnan notað til að greina á milli *heimajarðar* og hjáleigu. Elstu dæmi þess í Orðabók Háskólans eru frá 16. öld. Í Grágás kemur þó fyrir hugtakið *lögþú* þegar rætt er um þá menn sem rétt sé að kveðja til búa-kviðar, en merkingin er að öðru leyti óljós. Í Jarðabók Árna og Páls má einnig sjá þess merki að lögbýli hafi verið skilgreint sem jörð er ætti skyldurekstur á afrétt.⁵¹ Þau hugtök sem hér hefur verið gerð grein fyrir lýsa mismunandi tegundum jarða en veita ekki frekari vitneskju um eignarréttarlega þýðingu hugtaksins jörð í samanburði við hugtökin afréttur og almenningur.

Þá kemur til athugunar hvort land innan jarðar geti haft mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Hugtakið *heimaland* kemur víða fyrir í heimildum, ekki síst máldögum. Í Jónsbók birtist það fyrst í fyrirsögn 53. kafla landsleigubálks: „Um afréttarfé ef það gengur í heimaland.“ Einnig er minnst á það í réttarbót Hákonar Magnússonar konungs árið 1305:

Þat er góðr vilji várr um geldfé at þat sé sektalaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa ok gefa enga sök á því.⁵²

Hér sýnist *heimaland* merkja jörð aðskilda frá því landsvæði þar sem geldfé gengur að jafnaði, þ.e. afrétti.

Í máldögum er heimaland haft um þá jörð sem kirkja stóð á, stundum til aðgreiningar frá öðrum jörðum sem eignaðar voru kirkjunni. Í yngri heimildum eru þó dæmi um að heimaland hafi verið sérstök bújörð, aðskilin frá þeirri jörð sem hún heyrði undir. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns segir t.d. um jörðina Íshól í Ljósavatns-hreppi að hún sé eign staðarins í Laufási og kallist „heimaland þess staðar“, þó að þaðan liggi næstum hálf önnur þingmannaleið, eða 50 km, til Íshóls.⁵³

Einnig hefur verið bent á að í heimildum frá 18. öld virðist heimaland stundum vera haft um „einskonar millistig á milli lögbýlis og hjáleigu, þó skyldara hjáleigu“. Býli sem á þennan hátt nefnist heimalönd í fyrrgreindum heimildum séu einatt mjög forn hjálönd eða hjáleigur sem byggst hafi áður en kom til hinnar eiginlegu hjáleigubýggðar.

⁵⁰ Hitzler, Egon 1979: *Sel – Untersuchungen zur Geschichte des isländischen Sennwesens seit der Landnahmezeit*. Ósló. S. 213–215, 226.

⁵¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 13. b. Fylgiskjöl. Reykjavík. S. 24.

⁵² *Jónsbók* 1904, s. 292.

⁵³ *Jarðabók Árna og Páls* 11, s. 143.

Venjuleg merking orðsins heimaland sé önnur, þ.e. afmörkuð landareign ákveðinnar, einstakrar jarðar heima fyrir, gagnstætt afrétti.⁵⁴

Hugtök þau sem hér hefur verið fjallað um koma víða fyrir í fjallskilareglugerðum án þess að þau séu skilgreind nánar. Þó er að finna undantekningar eins og fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu, nr. 88/1892, en þar segir meðal annars svo í 4. gr.:

Heimalönd. Heimaland jarðar liggur umhverfis bæ hennar og út frá túni, og er hvergi sundur skorið af annarri landareign. Sumra jarða heimalandi utanhúss má aftur skipta í tvennt:

- a. *Búffárhagar* er sá hluti af landareign jarðar, er búpeningur hennar gengur jafnaðarlega í árið um kring. Hér með teljast og engjar í heimalöndum. Flestra jarða heimaland heyrir allt undir þennan staflíð.
- b. *Útlenda* kallast hér sá hluti af heimalandi jarðar, er liggur út frá búfjárhögum hennar á eina hlið eða fleiri, og verður sökum fjarlægðar eða afstöðu eigi varinn almennings fé, eða notaður stórum meir til sumarbeitar af ábúanda þeirrar jarðar en mörgum öðrum. Þetta á aðeins við um landmiklar jarðir, er liggja við afrétt.⁵⁵

Í tilvitnaðri fjallskilareglugerð er gert ráð fyrir að útlenda sé hluti heimalands. Sami eða svipaður skilningur kemur reyndar fram í nýbýlatilskipuninni 15. apríl 1776 þegar fjallað er um „útlendi“ eignarlanda en þar skyldi jarðeigandinn hafa forgangsrétt til að byggja upp nýbýli. Einnig er rétt að benda á það sem Þorvaldur Thoroddsen segir í riti sínu *Lýsing Íslands* að útlendur „[heiti] þeir hlutir af heimalandi, er liggja út frá búfjárhögum“.⁵⁶

Í löggjöf tuttugustu aldar gætir þess í sívaxandi mæli að þær fasteignir eða fasteignaréttindi sem áður höfðu án sundurgreiningar verið felld undir jarðarhugtakið séu flokkaðar og skipt upp með nýjum hætti. Í fjölda laga er vikið að hugtökunum jörð, lögbýli, landareign lögbýla, eyðijarðir og heimaland jarða. Settar eru fram ýmsar skilgreiningar, sem oft vísa til annarra laga að einhverju leyti.⁵⁷

Niðurstaða óbyggðanefndar er sú að almennt megi gera ráð fyrir því að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsöögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur ráðist af búskaparháttum og umfangi bús á hverjum tíma. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi farið með umráð og hagnýtingu, ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland almennt.

Landsvæði hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

⁵⁴ Björn Teitsson, 1973: *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Þingeyjarsýslu 1703–1930*. Reykjavík. S. 78–79.

⁵⁵ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland árið 1892*. B-deild. Reykjavík 1892. S. 140.

⁵⁶ Þorvaldur Thoroddsen, 1919: *Lýsing Íslands*. 3. b. Kaupmannahöfn. S. 189.

⁵⁷ Sjá t.d. vatnalög, lög um lax- og silungsveiði, jarðalög, ábúðarlög og lög um fasteignamat.

Heimaland jarðar sýnist að jafnaði hafa tekið til alls lands henni tilheyrandi, gagnstætt hins vegar afréttum. Ekki virðist almennt hafa verið gert ráð fyrir skiptingu jarðar í heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og annað land, úthaga eða afréttarland, í takmarkaðri notum. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar undir einstakar jarðir lá eða liggur sjálfstætt afréttur, sjá einnig kafla 4.4. og 4.5. Í slíkum tilvikum er þó oft fyrir að fara glöggum og óumdeildum merkjum milli heimajarðar og afréttar, sbr. t.d. afréttina Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði. Af slíkum einstökum dæmum verða hins vegar engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar. Sýnist þvert á móti mega leggja þá meginreglu til grundvallar að heimaland jarðar nái til alls lands henni tilheyrandi, nema sérstök frávik leiði til annars.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð eða hluti hennar sé beinum eignarrétti háð.

Þó svo að hugtakanotkun hafi ekki fyrr og síðar verið samræmd milli einstakra laga á þessu sviði, er ekki þar með sagt að hún stangist á. Mestu máli skiptir í þessu sambandi að við það mat sem fram fer fyrir óbyggðanefnd sýnist eftir sem áður mega líta til hinnar fornu og almennu skiptingar í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*, þar sem *jörð* hefur þá réttarstöðu og réttarsögulegu stöðu, sem hér hefur verið gerð grein fyrir.

4.3. Almenningar

Hugtakið almenningur hefur haft margræða merkingu í löggjöf fyrr og síðar. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að almenningar séu á landi, hafi og í vötnum en hugtakið hefur allt eins verið notað um ítaksrétt, t.d. rétt til nytja af skógi eða fjöru.⁵⁸ Eftirfarandi umfjöllun miðast fyrst og fremst við landalmenninga, þ.e. afmarkað landsvæði. Um slík landsvæði giltu tilteknar reglur sem einkum vörðuðu rétt til beitar, veiði og reka.

Fræðimenn hefur greint á um hvernig háttað sé eignarrétti að almenningum og hvort þá sé fyrst og fremst að finna inn til lands eða út við haf.⁵⁹ Sett hefur verið fram sú kenning að land sé annað hvort eignarland eða almenningur. Almenningar séu svæði inn til lands sem fjórðungsmenn hafi átt saman á grundvelli Grágásar og síðar Jónsbókar. Þar væri um að ræða sektarfé til fjórðungsmanna, land sem varð eftir þegar farið var að setja merki á milli býla, eða ónumið land.⁶⁰ Eignarrétturinn hefði flust yfir til ríkisins ekki síðar en við gildistöku nýbýlatilskipunarinnar 1776. Hugtakið afréttur fæli einvörðungu í sér ítaksrétt í almenningssland, þ.e. ríkisland, að þeim tilvikum undan-

⁵⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 2. b. Kaupmannahöfn 1893. S. 305, 310, 620, 708, 866, 868–869. *Íslenskt fornbréfasafn*. 4. b. Kaupmannahöfn 1897. S. 141. *Íslenskt fornbréfasafn*. 9. b. Reykjavík 1909–1913. S. 642.

⁵⁹ Sbr. Þorvaldur Thoroddsen 1919, s. 187–189.

⁶⁰ Bjarni Jónsson frá Vogu, 1917–1919: *Almenningar og afriðjettir*. Nefndarálit meiri hluta Fossanefndar (B). S. 20–22, 24. Sjá hins vegar Eggert Briem, 1917: „Um afriðjettir og almenninga.” *Löggrjetta* 11. apríl 1917. S. 61–62.

skildum þegar um beutiland tilheyrandi einstökum jörðum væri að ræða.⁶¹ Ítaksrétturinn fæli fyrst og fremst í sér rétt til beitar og veiði. Þessum sömu sjónarmiðum var haldið fram af hálfu ríkisins í H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) en var hafnað.

Einnig hafa komið fram gerólíkar kenningar um almenninga. Almenningar hafi legið við sjó og verið veiðistöðvar en ekki grasnytjar eða upprekstrarlönd til fjalla. Þeir hafi orðið til löngu eftir að landið var numið, með samkomulagi við landeiganda. Alþýða manna í fjórðungnum hafi þá öðlast þar þau réttindi sem lög gerðu ráð fyrir í almenningum, yfirleitt gegn greiðslu tolls.⁶²

Helsta ákvæði Grágásar um almenninga hljóðar svo:

Það er mælt að almenningar eru á landi hér. Það er almenning er fjórðungsmenn eiga allir saman. Þar eiga menn að fiskja og fygla svo að koma þangað er mánaður lifir vetrar og vera þar sjö mánaði. Þá skal almenning liggja fimm mánaði svo að sá einn skal þá beita er næstur býr. Þar eiga menn að höggva við og telgja og færa til skips eða búða, og er þá heilagur viðurinn.⁶³

Helsta ákvæði Jónsbókar um almenninga hljóðar svo:

Þat eru almenningar er at fornu hafa verit. Sætr má hverr þeira gera er þann almenning eigu er vill at sitja í sumarsetri, ef þat er ór búfjárgangi. En ef tveir menn ganga báðir í eina sláttu senn, hafi báðir þat er þeir slá. En ef þá skilr á, hvárr þeira fyrri orti á, hafi sá sitt mál er sannar með einseiði, nema hinn hafi fleiri váttu í móti. Fiskivötn öll í almenningi eru öllum jafnheimil; þar megu menn fiskja ok fygla. Engi skal beita almenning frá krossmessu á vár ok til Bótólfsvöku; þar eigu menn at telgja við ok færa til skips eða búða, ok er þá heilagur viðurinn. Nú koma menn þar öðru skipi ok fá eigi þar farm, en aðrir hafa meirr en farm sínu skipi, hvárt er þat er viðr eða hvalr, þá er rétt at þeir taki farm sínu skipi, ok bæti hinum fyrir starf sitt. Nú kemr hvalr, þá er menn eru í almenningi, þá skal boð upp skera sá er næstr býr ok láta fara alla vega sem dagr deiliz; sekr er hann sex aurum við konung, ef hann skerr eigi boð upp, en eyri hverr er fellir, nema nauðsyn banni ...⁶⁴

Samkvæmt Jónsbók var gerður sá meginmunur á almenningum og afréttum að í þeim fyrrnefndu mátti slá og gera sel en í þeim síðarnefndu ekki.⁶⁵

Því hefur verið haldið fram að ýmis ákvæði Jónsbókar um almenninga upp til fjalla miðist við aðstæður í Noregi en ekki á Íslandi.⁶⁶ Í því sambandi hefur verið bent á beina samsvörun tveggja helstu ákvæða Jónsbókar um þetta efni, í 52. og 59. k. IIb., við norsk lög.⁶⁷ Óvíst er því að hve miklu leyti þau hafa haft raunverulega þýðingu hér á landi, a.m.k. er ljóst að afréttarsvæði er að finna víða um land en almenninga „hið efra“ sér lítinn stað. Að löggjöf frátalinni eru heimildir um þá ekki aðrar en örnefni á stöku stað. Heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru hins vegar allnokkrar. Þá sjaldan vísað

⁶¹ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 27–30.

⁶² Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶³ Grágás 1992, s. 369 (74. k. IIb.).

⁶⁴ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. IIb.).

⁶⁵ Jónsbók 1904, s. 176, 193 (46. og 59. k. IIb.).

⁶⁶ Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶⁷ Sjá eldri Frostþingslög (k. XIV, 7 og 8) og landslög Magnúsar Hákonarsonar (IIb., 61. k.) í *Norges gamle love indtil 1387*. 1. b. Christiania 1846. S. 250–251. *Norges gamle love indtil 1387*. 2. b. Christiania 1848. S. 144–145.

er í fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar virðist hafa verið um slíka almenninga að ræða.⁶⁸ Hins vegar verður ekki séð að almenningur hafi almennt verið notað um óbyggð svæði sem enginn hafði nýtt af. Um slík svæði virðist fremur hafa verið notað orðið óbyggðir, stundum e.t.v. einnig öræfi.⁶⁹

Þess eru samt sem áður ýmis dæmi í síðari tíma löggjöf að fjallað sé um almenninga.⁷⁰ Hugtakið er þá oft notað í mun víðtækari merkingu en áður. Þannig er gert ráð fyrir að almenningar séu landsvæði sem enginn aðili geti talið til einstaklingseignarréttinda yfir.⁷¹ Ekki er þá gerður greinarmunur á annars vegar almenningum skv. hinum eldri skilningi hugtaksins, og hins vegar öræfasvæðum, sem engar hefðbundnar nýttjar eru af.⁷²

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram.⁷³ Heimildir skortir hins vegar um hvernig það kann að hafa gerst. Í því sambandi má benda á að í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns eru jöfnum höndum notuð orðin afréttur og almenningur eða almenningsafrétt, þegar um er að ræða afrétt sem margir nota sameiginlega.⁷⁴ Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Ekki er þó útilokað að slík landsvæði finnist og eins getur hugtakið haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum.

4.4. Afréttir

Uppruni hugtaksins *afréttur* er óljós en sett hefur verið fram sú kenning að afréttur hafi í upphafi merkt þá athöfn að reka geldfé úr heimahögum til fjarlægara beitolands. Síðar

⁶⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 485. Að vísu kemur hugtakið almenningur fyrir sem afmarkað beitoland í svonefndum Þjósartungudómi, en um sanngildi hans leikur vafi. Sbr. Aðalgeir Kristjánsson og Stefán Karlsson, 1979: „Fimm hundruð ára dómur eða fals?“ *Gripla* III. S. 104–114.

⁶⁹ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 43.

⁷⁰ Sjá t.d. 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1879 ásamt fylgiskjöllum þeirra laga, 4. gr laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 4. gr. laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.

⁷¹ Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignaréttur* II, s. 133. Þorgeir Örlygsson: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 576. Sjá einnig 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; 8.–1. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi. Sjá einnig 1. gr. námulaga, nr. 50/1909.

⁷² Sbr. t.d. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 5/1882, 1. mgr. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 41/1919.

⁷³ Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur*. Reykjavík. S. 83.

⁷⁴ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. Atriðisorðaskrá. Reykjavík 1990. S. 7 (almenningsafrétt, almenningur).

hafi það að auki farið að merkja réttinn til að reka fé í þetta beitiland. Loks hafi þriðja merkingin komið við hlið hinna, þ.e. svæðið sem rekið var á.⁷⁵

Afréttur hefur oft verið skilgreindur sem afmarkað landsvæði, að jafnaði utan byggðar, sem að fornu og/eða nýju hefur verið nýtt sem sumarbeitiland.⁷⁶ Þessi skýring virðist komast einna næst því sem sagt er um afrétti í Grágás og Jónsbók.⁷⁷

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög fyrst og fremst gert ráð fyrir að afréttur væri afmarkaður frá aðliggjandi jörðum, fremur en að þess gerðist þörf að hann væri skýrt afmarkaður í heild sinni. Í kafla 4.2. var gerð grein fyrir ákvæðum Jónsbókar um úrlausn ágreinings er „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ og merkjalýsingu (eða merkjagöngu) við sölu lands. Sá er næstur bjó afrétt gat stefnt þeim við sig til garðlags er afréttinn áttu, að tilteknum skilyrðum uppfylltum.⁷⁸ Ákvæði Grágásar voru mjög keimlík því sem hér hefur verið lýst en ekki eins ítarleg. Í landamerkjalögum, nr. 5/1882, er einungis kveðið á um að landamerkjum afrétta og annarra óbyggðra lendna skuli haldið við „að því leyti því verður við komið“. Skylda jarðeigenda til merkjasetningar, viðhalds merkja og skrásetningar þeirra er hins vegar afdráttarlaus. Landamerkjalög, nr. 41/1919, sem enn gilda, verður að skilja svo að landamerki afrétta skuli skrásett. Hins vegar kemur skýrt fram að einungis skuli setja merki og halda við merkjum ef sá krefst þess sem land á að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Síður er talin þörf á að afmarka afrétti í heild sinni með skýru móti. Sjá nánar í kafla 5.5.

Ætla má að sum afréttarlönd hafi legið innan upphaflegra landnáma. Önnur hafa legið utan þeirra. Sú kenning hefur verið sett fram að réttur til afrétta hafi í upphafi orðið til með afnotanámi á landi sem hvorki var háð eignarrétti einstaklinga né ríkis.⁷⁹ Af heimildum verður hins vegar ekki ráðið að landnámsmenn hafi numið land til annars en fullrar eignar. Afréttir virðast þannig hafa orðið til á þrennan hátt. Í fyrsta lagi er mögulegt að landsvæði hafi verið numið, gengið kaupum og sölum og fyrr eða síðar verið lagt til afréttar. Í öðru lagi getur verið um það að ræða að land hafi verið numið en beinn eignarréttur ekki yfirfærst og fallið niður. Í aldanna rás hafi menn óátalið farið að nýta svæðið sem afrétt. Í þriðja lagi kann ónumið landsvæði að hafa verið tekið til afnota sem afréttur, enda þótt með óformlegum hætti væri.

Með tilliti til uppruna afrétta má flokka þá í þrennt. Í fyrsta lagi er um þá afrétti að ræða sem kalla má *samnotaafrétti*. Þar er um að ræða afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Sýnast afréttir þeir sem lögbækurnar tóku til einkum falla í þennan flokk. Óhætt sýnist

⁷⁵ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 43.

⁷⁶ Efnislega svo í lögum um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. Sjá jafnframt 1. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

⁷⁷ *Jónsbók* 1904, s. 176–177, 187 (46. og 54. k. llb.). Sbr. einnig Grágás 1992, s. 330–331, 340, 342 (38., 44. og 46. k. llb.).

⁷⁸ *Jónsbók* 1904, s. 187 (54. k. llb.).

⁷⁹ Þórður Eyjólfsson: „Um afrétti og réttindi, sem afréttareign fylgja.“ September 1970 (ópr. fjölr.). S.1.

að álykta sem svo að hluti þeirra landsvæða, a.m.k., sem viðkomandi afréttir taka og/eða tóku til hafi legið utan þeirra svæða sem numin voru en eignarheimildir snemma fallið niður, hafi svo verið. Rétturinn til þeirra hafi orðið til með því að íbúar byggðarlagsins hafi tekið viðkomandi landsvæði, sem legið hefur utan þáverandi byggðarmarka, til sumarbeitar fyrir búpening og eftir atvikum annarra takmarkaðra nota.

Í öðru lagi er um að ræða *afrétti einstakra jarða og stofnana*, en þar er um þá afrétti að ræða sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Rekstur annarra aðila var þá heimill skv. venjum og samningum, en gegn greiðslu afréttartolls. Umræddir afréttir eru að meginstefnu til skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða í sumum tilvikum af öðrum fasteignum. Tilurð þessara afrétta er ekki með öllu ljós en þeim skýringum hefur m.a. verið hreyft að umræddir afréttir hafi verið hluti af landnámi einstakra landnámsjarða, en vegna legu sinnar, landkosta og búskaparháttanna verið nýttir til upprekstrar.

Í þriðja lagi er svo um það að ræða að land eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lagt til afréttar.

Eignarréttarleg þýðing hugtaksins í löggjöf hefur verið á reiki. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að afréttir verið flokkaðir í þrennt. Í fyrsta lagi er um að ræða afrétti sem eru fullkomið eignarland, t.d. þegar lönd jarðar hafa verið lögð til afréttar. Í öðru lagi geta afréttir verið í afréttareign, og hún eingöngu talin fela í sér þrengri eignarráð, fyrst og fremst beitarrétt og veiði. Í þriðja og síðasta lagi er um að ræða afréttarítök sem felast þá í rétti jarðar eða jarða til uppreksturs á afrétt tilheyrandi annarri jörð eða stofnun, oftast gegn gjaldi. Sá afréttur getur verið hvort heldur er háður beinum eignarrétti eða einungis afréttareign, sbr. fyrri flokkana tvo. Hugtakið afréttareign getur svo haft víðtækari skírskotun, þ.e. framangreint afbrigði takmarkaðra eignarréttinda að landi.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur manna til landsnytja innan afrétta (og almenninga). Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, reka, veiði, vatns og jarðefna, sbr. kafla 4.2.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur verið kveðið á um það í löggjöf hverjir mættu reka á afrétt, hvenær, hversu lengi mætti beita þar og hverjar skorður yrðu settar við fjölda fjár. Ákvæði Grágásar og Jónsbókar miðuðust við afrétt er menn „eigu tveir eða fleiri saman.“ Samkvæmt lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969 áttu „allir búfjáreigendur, sem landsafnot hafa í hreppi eða á félagssvæði ...“ upprekstrarrétt á afrétt hrepps eða annars upprekstrarfélags. Um upprekstrarrétt á afréttarland, sem lá undir einstaka jörð eða stofnun, fór hins vegar eftir fornri venju eða samningum. Sömu reglur er að finna í núgildandi lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.⁸⁰ Sjá nánar í kafla 4.7.

⁸⁰ Jónsbók 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). Grágás 1992, s. 330–331 (38. k. llb.). Lög um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 7.–8. gr., og nr. 6/1986, 7.–8. gr.

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru rýmri en varðandi afréttina. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur, sjá nánar í kafla 4.9.⁸¹

Í Grágás er kveðið á um rétt manna til að veiða í almenningum.⁸² Sams konar ákvæði voru í gildi samkvæmt Jónsbók.⁸³ Ekki er minnst á afrétti sérstaklega í þessu sambandi. Árið 1849 er gefin út tilskipun um veiði á Íslandi og réttur til veiði á afréttum, sem fleiri eigi saman, bundinn við þá menn sem afrétt heyri til en í almenningum er veiði öllum mönnum jafnheimil.⁸⁴ Með lögum nr. 63/1954 eru reglur um fuglaveiðar rýmkaðar mjög og öllum íslenskum ríkisborgurum heimilaðar fuglaveiðar í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra. Heimild til dýraveiða í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda geti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra, er veitt íslenskum ríkisborgurum og erlendum ríkisborgurum með lögheimili hér á landi með lögum nr. 64/1994.⁸⁵

Engin sérákvæði hafa verið í íslenskri löggjöf um vatnsréttindi á afréttum og almenningum. Miklar deilur urðu um það í byrjun síðustu aldar hvernig eignarrétti að vatni væri háttað, í tilefni af auknum möguleikum til nýtingar vatnsorku. Lyktir urðu þær að í vatnalögum, nr. 15/1923, er sett sú almenna regla að vatnsréttindi fylgi eignarrétti að landi. Þess skal þó getið að við undirbúning vatnalaganna var Fossanefndin svokallaða sammála um að ríkið ætti öll vatnsréttindi utan landareigna einstakra manna.⁸⁶

Með vatnalögum, nr. 15/1923, var heimild til veiða í vötnum á afréttum og almenningum, sem héruð ættu eða notuðu með löglegri heimild og væru ekki einstaks manns eign, bundin við héraðsmenn. Öllum var hins vegar heimil veiði í vötnum á afréttum og almenningum og öðrum lendum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað einstaklingsréttar heimild til þeirra. Umrædd regla þótti ekki fyllilega skýr og var það fyrst með dómi Hæstaréttar í Landmannaafréttarmálinu, H 1955 108 og með gildistöku 5. gr. lax- og silungsveiðilaga nr. 53/1957 sem tekið var af skarið um það, og án tillits til þess hvort að fyrir lægi sönnun um eignarrétt að viðkomandi landsvæði, að veiði í vötnum á afrétti tilheyrði búendum sem upprekstrarrétt ættu á afréttinn til búsparfa á sama hátt sem verið hefði enda væri veiðiréttur í þeim vötnum ekki í einkaeign, sbr. nú 5. gr. laga nr. 76/1970 um lax- og silungsveiði.

⁸¹ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). Grágás 1992, s. 369 (74. k. llb.).

⁸² Grágás 1992, s. 349, 369 (50. og 74. k. llb.).

⁸³ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.).

⁸⁴ Sjá 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

⁸⁵ Sjá 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954, 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966 og 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

⁸⁶ Nefndarálit minnihluta Fossanefndar, bls. IV og 32 og Nefndarálit meirihluta Fossanefndar, sbr. 16. og 17. gr. þess frumvarps og athugasemdir við þær greinar.

Allt að einu þykir verða að skýra 5. gr. lax- og silungsveiðilaga til samræmis við eignarhald viðkomandi afréttar/landsvæðis og að hún samkvæmt hljóðan sinni taki fyrst og fremst til samnotaafréttar. Lúti viðkomandi landsvæði, þ.e. afréttur beinum eignarrétti er veiðirétturinn að sama skapi á hendi þess sama aðila og fer með hinar beinu eignarréttarheimildir, skv. meginreglu 1. mgr. 2. gr. laga nr. 76/1970, einstaklinga, sveitarfélaga eða annarra. Sé afréttarland ekki undirorpið beinum eignarrétti, en allt að einu í afréttareign ákveðinna aðila, sbr. flokkunin í afrétti kirkna og stofnana hér að framan og afréttareignin eftir atvikum verið framseld sem slík, þá er ástæða til þess að ætla að veiðiréttur sé á hendi þess aðila sem er handhafi afréttareignarinnar. Á öðrum þeim landsvæðum sem hvorki falla í flokk afrétta né sýnt verði fram á tilvist einstaklingseignarréttarheimilda til veiði þá tilheyrir veiðiréttur, að óbreyttu, íslenska ríkinu, sbr. 1. mgr. 2. gr. laga nr. 58/1998.⁸⁷

Í Grágás og Jónsbók er ekki fjallað um rétt til jarðefna utan eignarlanda. Með tilskipun frá árinu 1878 er mælt fyrir um heimild hvers og eins til hagnýtingar tilgreindra jarðefna á fjöllum, þjóðvegum og öðrum stöðum, sem einskis eign væru. Árið 1907 er kveðið á um það í lögum að landssjóður teljist námueigandi í „afrjettum, almenningum og öræfum, sem ekki eru metin til dýrleika“.⁸⁸

Skyldur þeirra er hagsmuna hafa átt að gæta á afréttum hafa fyrst og síðast falist í að fylgja lagareglum, samþykktum eða samningum um tilhögun nýtingarinnar. Heimildir benda ekki til þess að afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts fyrr en á 20. öld. Sjá nánar í kafla 5.2.

Frá tíma nýbýlatilskipunarinnar 1776 má, a.m.k. framan af, merkja þann mun á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana að löggjafinn hefur talið sig hafa rýmri heimildir til að skipa málum á hinum fyrrnefndu.⁸⁹ Í nýbýlatilskipuninni er einn flokkur óbyggðra landsvæða nefndur *afréttaralmenningur*, sbr. kafla 4.3. Það hugtak á sér eldri sögu og kemur m.a. fyrir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í svipaðri merkingu og *samnotaafréttur*. Í nýbýlatilskipuninni virðist ekki gert ráð fyrir að afréttaralmenningar séu háðir beinum eignarrétti en viðurkennt að eigendur og ábúendur nærliggjandi jarða kunni að eiga þar einhvern nýtingarrétt.

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni segir svo:

⁸⁷ Sjá 123. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, lög um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; lög um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957 og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

⁸⁸ Sbr. tilskipun frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi, 8.–10. gr.; 13. gr. námulaga, nr. 61/1907; og 1. gr. námulaga, nr. 50/1909. Í síðari löggjöf um þetta efni er ekki fjallað sérstaklega um afrétti og almenninga.

⁸⁹ Skýr dæmi um þetta má sjá í 1. og 4. gr. nýbýlalaga frá 1897, hugsanlega 2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849, 1. og 13. gr. námulaga nr. 61/1907, 1. mgr. 12. gr. laga um fasteignamat og fasteignaskráningu nr. 28/1963, 7. og 8. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986, sbr. greinargerð með upphaflegu frumvarpi til þeirra laga. Auk þess má benda á þau gögn sem lágu til grundvallar þingsályktunartillögum frá 1917 og 1919 og svo sjálfum vatnalögum frá 1923. Það veldur þó vafa að í viðkomandi lögum eru ekki alltaf gerðir fyrirvara vegna þeirra landsvæða eða afrétta sem sveitarfélög hafa eignast á síðari tímum og eiga hugsanlega fullkomnar eignarheimildir fyrir.

Nýbýli má stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn getur sannað sína eign. Svo má og stofna nýbýli í afrjettum, er sveitarfélög eiga, og almenningum, ef sveitarstjórnir þeirra sveitarfélaga er afrjettina eiga eða eiga hagsmuna að gæta í almenningnum, leyfa það, og sýslunefndin veitir til þess samþykki sitt.

Í 2. gr. laganna er kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skuli láta vita um fyrirætlun sína ef hann vilji stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu.

Í upphaflegu frumvarpi til nýbýlalaga var ekki miðað við afrétti sveitarfélaga heldur afrétti ótilgreint. Stjórnarráðið taldi það hins vegar ekki ætlun þingsins að lögin tækju til afrétta sem væru eign einstakra aðila, jarða eða kirkna og því var orðalagi ákvæðisins breytt til þessa horfs.

Á sama tíma sýnast afréttir einstakra jarða og stofnana hafa verið aðgreindir frá samnotaafréttum og þá yfirleitt ekki neinir fyrirvarar gerðir varðandi grunneignarrétt jarðeigandans. Sama afstaða endurspeglast og í þeim sölum ríkisjarða sem áttu sér stað á fyrstu áratugum aldarinnar en þá voru afréttir einstakra jarða og stofnana seldir, að því er virðist sem bein og fyrirvaralaus eignarlönd.⁹⁰ Breytingar má þó merkja í síðari tíma löggjöf þar sem ekki virðist gerður neinn grundvallarmunur á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana.⁹¹

Dómstólar hafa frá árinu 1955 fjallað um eignarréttartilkall einstaklinga, sveitarfélaga og ríkis til einstakra afrétta.⁹² Í H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri) og H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) var tekist á um eignarréttartilkall að Landmannaafrétti. Í fyrra málinu var beinu eignarréttartilkalli afréttarhafa hafnað, enda voru þeir ekki taldir hafa sýnt fram á tilvist slíks réttar, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Afnot sem falist hefðu í sumarheit fyrir sauðfé, veiði og öðrum takmörkuðum notum styddu ekki eignarréttartilkall í beinni merkingu. Í H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn) um afrétt Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði) var eignarréttartilkalli afréttarhafa í öllum tilvikum hafnað.

Auk þeirra atriða sem réðu tilhögun sönnunarbyrði í Landmannaafréttardóminum fyrri sýnast lega, staðsetning og landshættir hafa áhrif, sem og upplýsingar sem raktar verða til Landnámu og þá eru gerðar kröfur um heimildir varðandi órofa framsal réttinda yfir viðkomandi afréttum. Afsöl og/eða aðrar eignarheimildir sýnast þá ekki heldur duga einar og sér heldur eru þær kröfur gerðar að meintur rétthafi sýni fram á að sá sem afsalaði hafi í raun verið réttilega komin að umræddum réttindum. Í H 1971 1137 (Reyðarvatn) var eignarréttur Andakílshrepps að afrétti sínum staðfestur en til af-

⁹⁰ Sjá H 1994 2227 (Geitland) og H 1997 1162 (Auðkúluheiði).

⁹¹ Í dæmaskyni má benda á að samkvæmt ákvæði 2. mgr. 5. gr. laga nr. 33/1966 um fuglaveiði og fuglafriðun og 2. gr. námulaga nr. 24/1973, sbr. athugasemdir með þeirri grein, sýnist sönnunarbyrðin um beinan eignarrétt að afrétti í öllum tilvikum hvíla á þeim aðila, sem heldur slíkum rétti fram.

⁹² Sjá jafnframt Lyfrd. eldri VII-223 og Lyfrd. yngri V-327.

réttarins hafði sérstaklega verið lögð Gullberastaðatunga, úr landi jarðarinnar Gullberastaða. Til athugunar í því sambandi er einnig niðurstaðan í H 1975 55, landamerksamáli á Arnarvatnsheiði, þar sem engir fyrirvarar voru a.m.k. gerðir um eignarrétt Hálsa- og Reykholtisdalshreppa að afrétti sínum, landsvæði sem fyrrum hafði verið skipt út úr jörðinni Kalmanstungu.

Séu framangreindir dómar skoðaðir með hliðsjón af því sem áður greindi um flokkun afrétta með tilliti til uppruna virðist óhætt að fella Landmannaafrétt undir *samnotaafrétt*, sbr. H 1955 108 og H 1981 1584. Þá sýnast afréttir Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði verða felldir undir flokkinn *afréttir einstakra jarða og stofnana*, sbr. H 1971 1137, H 1997 1162, H 1997 1183 og að auki H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur). Loks virðast Gullberastaðatunga við Reyðarvatn og Kalmanstunguland á Arnarvatnsheiði dæmi um það að *lönd eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lögð til afréttar*, sbr. H 1971 1137 og H 1975 55.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfenað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem lagt hefur verið til afréttar vísast til kafla 4.2. um hugtakið *jörð*, sbr. einnig H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).

4.5. Jörð eða afréttur?

Hér hefur að framan verið gerð grein fyrir þeirri flokkun lands sem byggt var á fram að gildistöku þjóðlendlaga og fól í sér skiptingu í jarðir, afrétti og almenninga. Í kafla 4.2. kemur fram að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámunum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Um hugtakið jörð segir einnig að þó svo hvorki verði ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt sé gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu, annars vegar heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og hins vegar annað land, úthagi eða afréttarland í takmarkaðri notum, þá finnst allt að einu einstök dæmi um slíka skiptingu. Af slíkum dæmum verði þó engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. Í fyrsta lagi samnotaafrétti, þ.e. þá afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi afrétti einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Umræddir afréttir eru að meginstefnu skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærilegar sönnunarkröfur og um eignarhald að landi jarða yfirleitt.

Til viðbótar og fyllingar þessum meginforsendum er óhjákvæmilegt að huga nokkru nánar að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka. Innan merkja jarða kunna að finnast svæði sem kölluð eru afréttur en hafa þó ekki sjálfstæða afmörkun. Jafnvel er sá möguleiki fyrir hendi að þau séu á einhvern hátt afmörkuð. Hér má einnig nefna svæði sem kölluð eru afréttarland, fjallhagi, beitoland, upprekstrarland eða eru auðkennd með sambærilegum hætti. Í þessu þarf ekki að felast mismunandi eignarréttarleg staða lands innan jarðarinnar. Hugsanlegt er að vísað sé til gamalgroinnar notkunar á viðkomandi jarðarhluta sem beitarlandi. Þýðing hugtaksins afréttur hefur lengi verið á reiki og ekki ósennilegt að notkun þess í tímans rás sé með einhverjum afbrigðum, e.t.v. tengdum staðháttum. Í sveitarfélögum þar sem ekki finnst afréttir samkvæmt þeirri flokkun sem óbyggðanefnd hefur lagt til grundvallar kann það jafnvel að vera notað um fjalllendi jarða á svæðinu almennt. Það er mat óbyggðanefndar að slík aðstaða ein og sér, og þá einkum ef svæði er kallað afréttur án sjálfstæðrar afmörkunar, raski ekki þeim eignarréttarlegu forsendum, þ.m.t. sönnunarstöðu, sem óbyggðanefnd hefur byggt á viðvíkjandi réttarstöðu jarða. Gera þarf hins vegar skýran greinarmun á tilvikum af þessu tagi og afréttum einstakra jarða eða stofnana sem eru skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða öðrum fasteignum.

Í þessu samhengi skal það rifjað upp að land jarða kann að vera nýtt sem beitoland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Eins og fram kemur í almennri umfjöllun óbyggðanefndar

um fjallskil, sbr. kafla 4.7., gefur slík tilhögun ein og sér hins vegar enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi. Í sögulegu ljósi getur það þó haft þýðingu við sönnunarmat um tilvist eignarréttar ef einstök landsvæði, sem gert er tilkall til sem hluta jarðar, hafa verið nýtt sem upprekstrarland af einhverju tagi af eigendum og ábúendum annarra jarða. Einstök tilvik af þessum toga verður að meta sérstaklega.

4.6. Jöklar

Í Landnámu er þess hvergi getið að menn hafi numið jökla til eignar, og kann því að hafa verið trúað að þar byggju hálftröll eða goðumlíkar persónur (sbr. frásagnirnar um Bárð Snæfellsás og Hallmund í Balljökli). Enda þótt jöklar séu ekki nefndir sérstaklega í lögbókunum fornu verður sú ályktun dregin að lögsaga þjóðveldisins hafi einnig náð til þeirra; sakamenn voru a.m.k. ekki óhultir á „fjöllum“ og í „óbyggðum“.⁹³ Ef marka má frásögn Grettis sögu hafa grið milli manna tekið jafnt yfir fjöll og jökla sem byggðar lendur.⁹⁴

Því hefur verið haldið fram að einhverjir hinna norsku landnámsmanna hafi þekkt jökla af eigin raun úr heimkynnum sínum. Hins vegar er erfitt að segja til um hversu nákvæm og víðtæk þekking þeirra á jöklum var.⁹⁵ Elsta lýsing á jöklum á Íslandi er í riti Saxo Grammaticus (Saxa hins málsþaka), *Gesta Danorum*, sem samið var um 1200. Þar er í fyrsta skipti lýst hreyfingu skriðjökla, nánar tiltekið hverfihreyfingu, þegar neðri hluti jökulsins hverfist upp á yfirborðið.⁹⁶ Saxi lýsir þessu sem furðufregn, og er alls ekki víst að frumbyggjar Íslands hafi í öndverðu verið betur að sér en hann um þann eiginleika skriðjökla að færast úr stað.⁹⁷ Hér er einnig ástæða til að benda á það sem stendur í formála Guðmundar sögu Arasonar eftir Arngrím ábóta Brandsson (rituð um 1350):

Á sjánum liggja þeir hafisar, at með sínum ofvægilegum vexti taka þeir at fylla norðr-höfin, en yfir háfjöll landsins svo *óbræðiligir jöklar* með yfirvættis hæð og vidd, at þeim mun ótrúligt þykkja, sem fjarri eru fæddir.⁹⁸

Landsmenn áttu eftir að komast að því, þótt síðar yrði, að stærð jökla var ekki föst og óbreytanleg heldur gátu þeir hlaupið fram í náttúruhamförum eins og gerðist við eldgosið í Knappafellsjökli 1362. En hægfara breytingar gátu einnig átt sér stað, og má nefna sem dæmi að um 1700 var landnámsbærinn Fell (Fjall) við Breiðá kominn undir jökul.⁹⁹ Um svipað leyti (1695) lauk Þórður Þorkelsson Vídalín Skálholtsrektor við rit-

⁹³ Sbr. Grágás 1992, s. 472. *Jónsbók* 1904, s. 43, 272–273.

⁹⁴ *Íslendinga sögur*. 6. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 233 (72. k.): „Nú skulum vér vera sáttir ok sammála hverr við annan í huga góðum, hvárt sem vér finnumst á fjalli eða fjöru, skipi eða skíði, jörðu eða jökli, í hafi eða á hestbaki...“

⁹⁵ Sigurður Þórarinnsson, 1960: „Glaciological Knowledge in Iceland before 1800. A Historical Outline.“ *Jökull. Ársrit Jöklarannsóknafélags Íslands*. S. 1–2, 15.

⁹⁶ Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 14–15.

⁹⁷ Sbr. Saxo Grammaticus, 1985: *Danmarks Krønike*. Kaupmannahöfn. S. XXII–XXIII.

⁹⁸ *Byskupa sögur*. 3. b. Hólabyskupar. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 150. (Skáletur óbn.)

⁹⁹ *Landnámabók* 1986, s. 233 (1. nmgr.).

gerð sína um jökulfjöll á Íslandi þar sem hann, sennilega fyrstur manna, setti fram frost-
benslukeninguna svonefndu til skýringar á jöklaskriði.¹⁰⁰ Þá er þess að geta að
jökulhlaup voru eitt af því sem Árni Magnússon og Páll Vídalín áttu að gefa sérstakan
gaum að þegar þeir voru sendir í rannsóknarleiðangur um landið í byrjun 18. aldar.¹⁰¹

Jökull hefur verið skilgreindur sem massi af ís og snjó sem orðinn er þjáll og hreyfan-
legur og hnígur og skríður undan eigin fargi.¹⁰² Í aðdraganda að setningu vatnalaga í
byrjun 20. aldar var ágreiningur um eignarrétt að vatni og eignarhæfi þess. Niðurstaðan
varð sú að í vatnalögum, nr. 15/1923, er ekki kveðið á um eignarrétt landeiganda að
vatni á landi sínu heldur felst í þeim að landeigandi á aðeins þann rétt sem lögin heimila
honum sérstaklega. Þar var raunar um að ræða allar helstu hagnýtingarheimildir
vatns.¹⁰³ Vatnalögin gera mun á mismunandi afbrigðum vatns en um jökla er ekki
fjallað sérstaklega.

Eignarréttarleg staða jökulsvæða hefur ekki verið til sérstakrar umfjöllunar í ís-
lenskri lögfræði. Jöklar hafa einna helst verið nefndir sem dæmi um óbyggð svæði sem
enginn hafi nýttar af, eða landalmenninga samkvæmt síðari tíma flokkun. Með því hefur
þó alls ekki verið útilokað að jökull geti fallið innan eignarlands og jafnvel gerður skýr
fyrirvari um að sá möguleiki væri fyrir hendi.¹⁰⁴

Í almennum athugasemdum við frumvarp til þjóðlendulaga kemur fram að byggt sé
á nokkrum meginatriðum, m.a. þessum:

Tekið verði upp nýtt hugtak fyrir landsvæði utan eignarlanda, þjóðlenda. Þetta hugtak
taki til þeirra landsvæða sem nú eru ýmist nefnd afrettur, almenningur, óbyggðir eða
hálandi utan eignarlanda. Jöklar, sem ekki teljast innan eignarlanda, falli undir flokk
þjóðlendna.¹⁰⁵

Um jökla er ekki fjallað að öðru leyti í greinargerðinni og þeir eru ekki nefndir í
ákvæðum laganna.

¹⁰⁰ *Dissertationcula de montibus Islandiæ chrystallinis* (Smárit um jökulfjöll Íslands) (sbr. Sigurður
Þórarinnsson 1960, s. 16–17).

¹⁰¹ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 38.

¹⁰² Minnisblað Odds Sigurðssonar, jöklafræðings, til óbyggðanefndar, dags. 13.1.2003.

¹⁰³ Um aðdragandann að setningu vatnalaganna, sjá t.d. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* I.
Reykjavík. S. 43.

¹⁰⁴ Sbr. þessi orð Sigurðar Línals: „Auk afretta og almenninga kunna að vera til lönd inni á hálend-
inu, til dæmis öræfa- og jöklasvæði, sem enginn einstaklingur getur leitt heimildir að eða skír-
skotað til sérreittinda yfir né heldur neinn almannaréttur er bundinn við“ („Eignarréttur á landi og
orkulindum.“ *Sérprentun úr skýrslu aðalfundar Sambands íslenskra rafveitna* 1983. S. 18). – Sbr.
einnig Þorgeir Örlygsson: „Landalmenningur er landsvæði, sem enginn aðili telur til einstaklings-
eignarréttinda yfir. Nú á tímum er erfitt að benda á staði, sem ótvírætt verða taldir til landalmen-
inga, þótt e.t.v. sé það ekki útilokað. Miðað við landnýtingu og búskaparhætti síðustu áratugi má
ætla, að erfitt sé að finna landsvæði utan fullkominna eignarlanda og sérstakra friðlanda, sem ekki
hafa að einhverju marki verið nýtt til sauðfjárbætur eða sauðfé farið þar um á sumrin og verið
smalað að hausti. Ekki er þó hægt að útiloka, að slík svæði finnist inni á hálendinu. Jöklar landsins,
að því marki sem þeir falla ekki innan fullkominna eignarlanda, teljast að öllum líkindum almenn-
ingar“ („Um eignarhald á landi og náttúruauðindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24.*
september 1994. Reykjavík 1994. S. 592).

¹⁰⁵ Þskj. 598. Alþtíð. 1997–1998, 122. lögþ. A: 2598.

Um ákvörðun eignarmarka/landamerkja að eða á jökli hefur ekki verið tekið af skarið í íslenskri réttarframkvæmd. Jaðrar jökla taka breytingum, ýmist ganga fram eða hopa. Meginálitaefnið er hvernig með skuli fara þegar landamerki virðast miðuð við jökuljaðar og merkjum jarðar að jökli því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi.

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er vikið að mörkum afréttar innan þjóðlendu við jökul og talið að með hliðsjón af því að um einhliða ákvörðun afréttarmarkna sé að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands sé fullnægjandi að miða við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna, enda eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðist af gróðurfari og hafi ekki þýðingu í öðru sambandi. Engin afstaða er tekin til þessa álítamáls að því er eignarland varðar, enda ekki gefið að sömu reglur eigi að gilda.¹⁰⁶ Verður nú hugað nánar að því atriði.

Í grein sinni „Landamerki fasteigna“ reifar Tryggvi Gunnarsson þrjár leiðir sem til álita komi um mörk eignarlanda við jökul. Í fyrsta lagi mætti hugsa sér að merkin væru breytileg og miðuðust við jökulbrún á hverjum tíma. Í öðru lagi gætu þau náð að elstu þekktu jökulbrún, sbr. reglu vatnalaga um „fornan miðjan farveg“ í ám. Loks væri í þriðja lagi hægt að taka mið af jökulbrún á þeim tíma þegar landamerkin voru skráð eða þau ákveðin með öðrum hætti.¹⁰⁷ Taka ber fram að grein þessi er rituð fyrir gildistöku þjóðlendulaganna 1998. Niðurstaða Tryggva er sú að réttast sé að landamerkin séu breytileg og miðist við jökulbrúnina eins og hún er á hverjum tíma. Telur Tryggvi að þeir sem völdu jökul sem landamerkjaviðmiðun hafi gert sér grein fyrir því að jökulbrúnin færðist til. Með vísan til reglna íslensks réttar varðandi breytingu á fjöru og landauka sem þar myndast sé ástæða til að ætla að dómstólar beiti hliðstæðri reglu varðandi breytingar á landamerkjum þar sem jökulbrún færist til og landamerki í samræmi við breytingar á jökulbrúninni. Sérstök sjónarmið kunni síðan að koma upp, ef jökull hverfi með öllu þar sem hann hafi áður skilið að fasteignir.

Ástæða er til að huga hér nánar að reglum um merki sjávarjarða til hafsins, sjá einnig kafla 4.9. Þau hafa ýmist verið miðuð við neðri mörk fjöru eða netlög.¹⁰⁸ Fjaran er svæðið á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls. Netlög eru í ýmsum lögum skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist landauka til sjávar.¹⁰⁹ Fjara jarðarinnar og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki hennar þar með. Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotnsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands

¹⁰⁶ Sjá t.d. kafla 12.10. í máli nr. 5/2000 hjá óbyggðanefnd.

¹⁰⁷ Tryggvi Gunnarsson, 1994: „Landamerki fasteigna.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 510–512.

¹⁰⁸ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁰⁹ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I. Reykjavík. S. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II. Reykjavík. S. 136.

nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til fram-búðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávar-jarða til hafsins væru endanlega fastsett.

Samkvæmt ákvæði 1. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóð-lendna og afrétta, nr. 58/1998, er eignarhaldi á landi skipt í tvo flokka, eignarlönd og landsvæði utan eignarlanda, þ.e. þjóðlendur. Um leið eru þjóðlendur lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 2. gr. Í greinargerð með frumvarpi til þjóðlendulaganna kemur skýrt fram að jökull getur hvort heldur er verið í eignarlandi eða þjóðlendu, sbr. þá athugasemd sem að framan greindi. Þetta bendir ótvírætt til þess að löggjafinn hafi ekki álitnið að jökulrönd væri í eðli sínu afmörkun á eignarlandi og þjóðlendu. Breytingar á stöðu jökuls ættu því ekki að hafa í för með sér að eignarland breyttist í þjóðlendu og öfugt. Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer þannig eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Gildistaka þjóðlendulaganna hafði í för með sér endanlega skiptingu lands í annars vegar eignarland og hins vegar þjóðlendur. Hér skilur á milli laga um eignarrétt íslenska ríkisins að auðlindum hafsbotsins og þjóðlendulaga. Í fyrra tilvikinu er gert ráð fyrir að nýtt land, þ.e. landauki, eigi eftir að verða til og merki eða eignamörk því ekki fastsett. Í síðara tilvikinu er hins vegar fjallað um allt land sem við gildistöku laganna var ofan sjávar, þ.m.t. landsvæði undir jökli, og merki endanlega fastsett. Land sem kemur undan jökli er þannig ýmist eignarland eða þjóðlenda, um það fer ekki eftir reglunni um merki sjávarjarða til hafsins.

Vatnsréttindi á jökulsvæðum í eignarlandi og túlkun vatnalaga í því sambandi er ekki til úrlausnar fyrir óbyggðanefnd. Tilkall annarra en íslenska ríkisins til vatnsréttinda á jökulsvæðum í þjóðlendum verður að meta í hverju tilviki fyrir sig.

Kemur þá til skoðunar hvort taka skuli mið af elsta þekkta jökuljaðri, legu jökuls þegar landamerki voru skráð, við gildistöku þjóðlendulaganna eða einhverju öðru, í þeim tilvikum að landamerki virðast miðuð við jökuljaðar.

Vísindamenn hafa slegið því föstu að jöklar landsins séu stærri nú en á landnáms-tíma.¹¹⁰ Hafi landnám náð að jökli hefur það land sem horfið hefur undir jökul tilheyrir aðliggjandi jörðum. Þar getur jafnvel verið um að ræða heilar jarðir sem lítið eða ekkert er vitað um í dag. Lega jökuls á landnáms tíma verður ekki ákvörðuð með nokkurri vissu. Töluvert er hins vegar vitað um stöðu jökuls við lok nítjándu aldar og byrjun

¹¹⁰ Sjá eftirfarandi greinar Odds Sigurðssonar jarðfræðings: „Útbreiðsla jökla á Íslandi á sögulegum tíma.“ Greinargerð, júlí 2001. „Minnispunktur um breytingar jökla frá landnámi Íslands“, dags. 7.6.2002. „Variations of termini of glaciers in Iceland in recent centuries and their connection with climate.“ Óbirt handrit, ódags. Minnisblað Odds Sigurðssonar, jarðfræðings, um hugtakið jökul o.fl., dags. 13.1.2003. – Helgi Björnsson, 1979: „Glaciers in Iceland.“ *Tímaritið Jökull. Jöklarannsóknafélag Íslands*. 29. árg. – Sigurður Þórarinnsson, 1974: „Ofgnótt jökla.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 43–48.

þeirrar tuttugustu, þegar sett höfðu verið landamerkjalog og ætla má að flest landamerkjabréf hafi verið gerð. Jöklar voru þá stærstir á sögulegum tíma en síðan hafa þeir almennt hopað, þó ekki alla leið aftur til stöðu sinnar um landnám. Innan þess jökuljaðars sem miðað kann að hafa verið við í kringum 1900 er í sumum tilvikum jökullaust land nú. Við gildistöku þjóðlendulaga 1998 lá jökuljaðarinn þannig á milli upphaflegra landnámsmarka og stöðu við gerð flestra landamerkjabréfa um aldamótin 1900, almennt séð þó nær hinni síðarnefndu. Óhætt er þannig að slá fastri þeirri meginreglu að land sem komið hefur undan jökli á tímabilinu frá því landamerkjalog eru sett 1882 og þar til þjóðlendulög taka gildi 1998 var jökullaust við landnám.

Óljóst er hvort landnámsmenn hafa gert sér grein fyrir því að jökuljaðar væri breytingum undirorpin en ekki fer á milli mála að um aldamótin 1900 var löngu orðið ljóst að svo væri. Jaðar jökulsins hefur að sjálfsögðu afmarkað það landsvæði sem nýtanlegt hefur verið og með honum eru dregin glögg skil frá náttúrunnar hendi. Eðli máls samkvæmt er hins vegar erfitt að finna þar fastan viðmiðunarpunkt. Mun þetta ástæða þess að merkjum er oft lýst „í jökul“ ótilgreint eða kennileiti skammt undan jökli. Sums staðar á landinu hagar þannig til að ein og sama jörðin liggur milli sjávar og jökuls. Jafnlgögg merki af völdum náttúrunnar kunna að hafa verið talin svo sjálfsögð viðmiðun að ekki þyrfti umfjöllunar við í landamerkjalýsingu. Gagnvart jöklinum sjálfum er þá engri landamerkjalinu lýst. Ekki verður talið að viðkomandi jarðeigandi hafi þar með lýst því yfir að hann gæfi eftir eignarrétt eða afsalaði sér tilkalli til þess lands sem í tímans rás hefur horfið undir jökul. Líkur eru hins vegar á að í flestum tilvikum sé útilokað að afmarka það. Óbyggðanefnd ber að draga mörk á milli eignarlanda og þjóðlendna, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998, og niðurstaðan hverju sinni hlýtur að ráðast af tiltækum heimildum og almennum sönnunarreglum. Staðhættir og sönnunarstaða geta því leitt til sambærilegrar niðurstöðu og ef eignarréttur hefði verið gefinn eftir.

Ef líkindi eru fyrir því að land hafi verið numið inn til jökla styður það þá niðurstöðu að land sem jökullinn hefur skilað frá gerð landmerkjabréfanna falli til aðliggjandi jarða. Ekki verður talið að jökull hafi hopað svo hratt undanfarna rúma öld að komið sé í ljós að ráði land jarða sem ofar kunna að hafa legið, enda staða jökuls 1998 nær því sem var um 1900 en um landnám. Tilkall til lands sem komið hefur undan jökli kann jafnframt að byggjast á hefðarreglum. Til skoðunar koma þá almenn atriði eins og tímalengd, yfirráð, hagnýting, ráðstafanir að lögum, viðhorf hefðanda og annarra aðila o.fl. Staðhættir kunna að vera með þeim hætti að um eðlilegt framhald tiltekinnar jarðar sé að ræða, líkt og landauki til hafs, og nýting annarra útilokuð. Frávik frá þessum almennu ályktunum eru þó að sjálfsögðu möguleg og verður að skoða hvert tilvik fyrir sig. Jafnframt hlýtur réttur þessi að takmarkast við land sem komið var undan jökli við gildistöku þjóðlendulaga 1998, þegar löggjafinn kvað á um eignarhald ríkis á öllu því landi sem ekki væri sannanlega undirorpið beinum eignarrétti. Mögulegar væntingar jarðeigenda um rétt til þess lands sem kemur undan jökli eftir þann tíma njóta ekki réttarverndar sem eignarréttindi í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Þá ber þess að geta að

frá gildistöku þjóðlendulaganna er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan þjóðlendna fyrir nám eða hefð, sbr. 8. mgr. 3. gr.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að gildistaka þjóðlendulaga hafi undir þessum kringumstæðum haft það í för með sér að merki jarða gagnvart jökli væru fastsett, án tillits til síðari breytinga á jökuljaðrinum. Sú niðurstaða er jafnframt í eðlilegu samræmi við markmið og tilgang löggjafarinnar. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., enda sé jökullinn í þjóðlendu. Lega jökuljaðarsins kann þó að virðast óljós þar sem smájöklar eða fannir liggja aðskilið frá meginjöklinum. Í þeim tilvikum þar sem eignarland liggur að jökli í þjóðlendu verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem þannig kann að vera fyrir hendi. Óbyggðanefnd telur því eðlilegt að í slíkum tilvikum miðist þjóðlendulína við jaðar meginjökuls, eins og hann er skilgreindur af sérfræðingum á því sviði. Smájöklar og fannir verða þá innan eignarlands á sama hátt og jökulsker eða annað land umlukið jökli verður innan þjóðlendu.

Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar þau almennu sjónarmið um túlkun landamerkja sem óbyggðanefnd hefur áður gert grein fyrir. Ljóst er að enda þótt lega jökuljaðarsins verði ákvörðuð með landfræðilegum gögnum er hann óhentug viðmiðun vegna lögunar sinnar og breytileika. Önnur og e.t.v. heppilegri útfærsla er hins vegar ekki á valdsviði óbyggðanefndar, en sá möguleiki fyrir hendi að ríkisvaldið og einstakir jarðeigendur nái um slíkt samkomulagi, eftir atvikum með nauðsynlegri aðkomu löggjafarvalds, sbr. ákvæði 40. gr. stjórnarskrár og II. kafla þjóðll.

4.7. Fjallskil

Af dómsúrlausnum má ráða að fyrirkomulag og tilhögun fjallskila og smölunar og nýting því tengd kunni að hafa áhrif við mat á eðli og inntaki eignarréttar að viðkomandi landi og þá þannig að litið sé til þess hvort með land hefur verið farið sem eignarland varðandi fjallskil eða ekki.

Lagafyrirmæli um smölun og fjallskil hafa haldist í hendur við byggð og búskap í landinu. Í þjóðveldislögunum, Grágás, voru allmörg ákvæði um afrétti, almenninga og ágang búfjár og munu þau flest hafa verið tekin upp í Jónsbók. Þá voru enn fremur tekin upp ákvæði í þessa veru í Réttarbót Eiríks konungs frá 1294. Þessi ákvæði giltu, a.m.k. að formi til, allt til þess að sett voru lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl.

Í Jónsbók kemur skýrt fram að landeigandi eða leiguliði hans átti einn beit á jörð sinni og skyldi greiða honum bætur, áverkabót og landnám, ef þessi réttur var brotinn.¹¹¹ Í réttarbót Hákonar konungs frá 1305 er þó mælt til þess að geldfé sé sektarlaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa og gefa enga sök á því.¹¹² Jarðeigandi átti

¹¹¹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 144–145 (6. og 18. k. llb.).

¹¹² *Jónsbók* 1904, s. 292.

einnig gróður á jörð sinni að því undanskildu að sá sem átti engi á annars manns landi mátti eiga þar rifhrís.¹¹³

Í Grágás og Jónsbók giltu mjög svipaðar reglur um hvenær mætti fara með búfé í sel, almenninga og afrétti og hvaða leiðir skyldu farnar. Markmiðið var hvort tveggja að vernda nærliggjandi bújarðir fyrir ágangi upprekstrarfjár og tryggja hagsmuni allra þeirra sem hlut áttu í afréttinum. Meginreglan var sú að allir þeir sem afrétt áttu skyldu reka fé sitt í miðjan afrétt er átta vikur voru af sumri en úr afrétti er fjórar vikur lifðu sumars. Tekið var sérstaklega fram að menn skyldu ekki reka málnytu sína í afrétt nema ítala væri. Samkvæmt Grágás máttu þeir menn er næstir bjuggu afrétti beita þangað búfé sínu yfir vetrarmánuðina en í Jónsbók var þetta bundið því skilyrði að þeir ættu hlut í afréttinum. Afréttareiganda var vetrararbeit því aðeins heimil að hann þyrfti ekki að reka fé sitt yfir land annarra. Þó skyldi ævinlega hvíla afrétt í tvær vikur, frá því er sex vikur voru af sumri til áttundu viku.¹¹⁴

Fleiri ákvæði voru sett til að vernda hina sameiginlegu beit afréttareigenda; t.d. mátti ekki gera sel og slá í afrétti.

Um lögréttir á haust og fjallgöngur sagði svo m.a. í 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar:

Eigi skulu réttir fyrr vera en .iiii.[þ.e. fjórar] vikur lifa sumars. Hverr maðr er sauði á skal ganga eitt sinn á fjall, ok um landeign sína hvert sinn er lögrétt skal vera, skipa svá qðrum göngum sem þeir ráða. Sekr er sá hálfri mörk við konung er eigi gengr um landeign sína, ok ábyrgiz sauði við þá er eigu, alla þá er í hans landi váru sénir þá er hann átti gönguna.

Síðan er kveðið á um það hvað gert skuli við óskilafé. Í tilvitnaðri grein er gert ráð fyrir að hver maður smali sitt eigið land jafnframt því sem hann gangi á fjall að hausti ásamt öðrum afréttareigendum. Ef afréttarfé gekk í land bónda var honum heimilt að reka það í miðjan afrétt. Hann gat einnig haft það áfram í sínu eigin landi eða rekið það heim til þess manns sem féð átti. Í Jónsbók er ekki fjallað um aðra afrétti en þá sem voru í sameign tveggja manna eða fleiri. Í heimildum frá miðöldum má þó finna dæmi um beitarlönd sem kölluð voru afréttir og töldust í einkaeign. Var þá greint á milli „eignar sérlegrar“, sem var í einkanotum, og „afréttar“, sem tilteknir bændur höfðu heimild til að nýta gegn ítölu.¹¹⁵

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru að því leyti frábrugðin því sem hér hefur verið greint frá að nýtingartími þeirra var annar. Samkvæmt Grágás var heimilt að beita almenning frá því er mánuður lifði vetrar og næstu sjö mánuði en með lögtöku Jónsbókar virðist beit hafa verið leyfð í almenningi allan ársins hring nema frá krossmessu á vor (3. maí) til Bótólfsvöku (17. júní). Í Grágás var þeim sem næstur bjó almenningi heimilað að beita almenning þá fimm mánuði sem hann annars átti að liggja ónýttur en um slíkt er ekki getið í Jónsbók. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi

¹¹³ *Jónsbók* 1904, s. 152–154 (24. k. llb.).

¹¹⁴ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. llb.).

¹¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 149.

mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur.¹¹⁶

Í tilskipun um sveitarstjórn 4. maí 1872, 39. gr., var svo fyrir mælt að sýslunefnd skyldi semja reglugerðir um notkun afrétta, fjallskil, fjárheimtur o.fl. Fóru sýslunefndir eftir það að semja fjallskilareglugerðir. Voru í fjallskilareglugerðunum sett ítarleg ákvæði um þessi efni er byggðu að mestu á ákvæðum Jónsbókar. Í mörgum tilvikum voru ákvæði þessara reglugerða misvísandi og í öðrum tilvikum stönguðust þau beinlínis á við gildandi rétt. Af fjallskilareglugerðum verða ekki dregnar almennar ályktanir um það efni sem hér er til úrlausnar, en einstaka reglugerð, sett með stoð í tilskipuninni frá 1872 eða síðari löggjöf, getur vissulega skipt máli að því er tekur til mats einstakra svæða.

Um afréttamálefni og fjallskil voru fyrst sett heildarlög hér á landi árið 1969, lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl. Voru þau lög síðar endurútgefin með áorðnum breytingum sem núgildandi lög nr. 6/1986. Það var þannig fyrst með löggjöf þessari sem hin dreifðu ákvæði í landsleigubálki Jónsbókar og réttarbót Eiríks konungs frá 1294 voru leyst af hólmi. Ákvæði gildandi laga taka í ýmsu mið af reglum eldri löggjafar.

Ef litið er til helstu fyrirmæla gildandi laga er ljóst þegar af 3. og 4. gr. laganna að fyrirmæli þeirra taka að meira eða minna leyti til afrétta, annarra sameiginlegra sumarbeitalanda og heimalanda. Skulu nánari fyrirmæli sett í fjallskilasamþykktir fyrir einstök svæði, sbr. 3. gr. Í 4. gr. er skilgreint það land sem fjallskil taka til og það greint í annars vegar afrétti og hins vegar heimalönd. Samkvæmt lögunum er stjórn afréttamálefna og fjallskila í höndum héraðsnefndar. Í II. kafla laganna er fjallað um afrétti og notkun þeirra og þá greint á milli sameiginlegra afrétta hreppa eða upprekstrarfélaga, sbr. 7. gr., afréttarlanda, sem liggur undir einstaka jörð eða stofnun, sbr. 8. gr., og loks beitalanda einstakra jarða sem notað sé sameiginlega til beitar með líkum hætti og afréttir, sbr. 12. gr., og skuli reglum laganna um afrétti beitt um þau svæði eftir því sem við geti átt. Í V. kafla laganna eru síðan fyrirmæli um göngur og réttir, í VI. kafla er fjallað um smölun heimalanda eftir réttir og í VII. kafla er fjallað um eftirleitir og öræfaleitir.

Í meginatriðum má greina lagareglur þessar á þann veg að þar er í fyrsta lagi fjallað um notkun afrétta og rétt til þeirra nota. Í annan stað er síðan fjallað um smölun afréttanna og fyrirkomulag smölunar sem og skiptingu þess sameiginlega kostnaðar sem af hlýst og falla í þann flokk lönd þeirra einstöku jarða sem fjallað er um í 12. gr. laganna. Allt að einu er í lögunum, sbr. einkum ákvæði V. og VI. kafla, fjölþætt ákvæði sem taka til heimalanda einstakra jarða og kveða m.a. á um skyldu til vorsmölunar, sbr. 36. gr., skyldu jarðeiganda til smölunar heimlands samhliða leitum á afrétti, sbr. 39. gr., skyldu til smölunar heimalanda eftir réttir, sbr. 52. gr. o.s.frv. Um smölun eyðijarða er svo ákvæði í 41. gr. laganna. Að meginstefnu til er hins vegar gert ráð fyrir því að

¹¹⁶ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). Grágás 1992, s. 369 (74. k. llb.).

smölun heimalands annist jarðeigandinn sjálfur og beri af henni allan kostnað. Sinni eigandi ekki þeirri skyldu skal honum gert að greiða kostnað eftir mati. Í 2. mgr. 40. gr. laganna er svo sérstök regla þess efnis að heimilt sé að ákveða í fjallskilasamþykkt að haustsmölun heimalanda verði metin til aðalfjallskila, að meira eða minna leyti, eftir því sem til hagar á hverjum stað.

Þá mun nokkuð víða háttá þannig til að bændur sammælist um smölun heimalanda sinna og standa sameiginlega að smölun í landi tveggja eða fleiri jarða. Slík samvinna um smölun fellur þó alla jafna algjörlega utan þeirra lögbundnu fjallskila sem um er fjallað í lögum og fjallskilasamþykkt.

Af öllu þessu má sjá að löggjafinn hefur um langan aldur mælt fyrir um skyldur landeigenda til að smala jarðir sínar, sbr. upphaflega fyrirmæli 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar. Þá sýnist líka beinlínis hafa verið gengið út frá því að land einstakra jarða sé nýtt sem beutiland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Í slíkum tilvikum gefa fjallskil þannig alls enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi.

Í dómum Hæstaréttar Íslands hefur svo sem fyrr segir verið litið til þess í nokkrum tilvikum hvernig fjallskilum hefur verið háttáð á landsvæði því sem þá er til eignarréttarlegrar meðferðar. Í þessum dómum hefur ekki verið talið sannað að um beinan eignarrétt væri að ræða að viðkomandi landsvæði og sú niðurstaða þá m.a. rökstudd með vísan til þess að ekki hafi verið sýnt fram á eða í ljós leitt að með viðkomandi land hafi verið farið sem eignarland varðandi fjallskil. Verður ekki annað ráðið af dómum þessum en að fjallskil geti út af fyrir sig haft þýðingu um úrlausn máls en verði þó ekki ráðandi um niðurstöðu. Í dómum eru vísbendingar fremur í þá átt að framkvæmd fjallskila gæti hugsanlega stutt eignartilkall en að eignarréttur sem talin verður sannaður á grundvelli annarra gagna verði vefengdur á grundvelli þess hvernig framkvæmd fjallskila hefur verið háttáð.

Í ljósi alls þessa er það mat óbyggðanefndar að ekki verði dregnar víðtækar ályktanir um eignarrétt að landi af upplýsingum um framkvæmd fjallskila að fornu og nýju. Skiptir þar auðvitað mestu máli sú staðreynd að lengst af hefur smölun heimlanda, þ.e. lands einstakra jarða, ekki einungis verið háð lögbundnum skyldum og kvöðum um skyldur til smölunar, heldur hefur því jafnframt verið þannig háttáð að lönd einstakra jarða hafa verið nýtt með sambærilegum hætti og afréttir og þá fallið í einu og öllu undir viðkomandi fjallskilaframkvæmd. Eftir sem áður hafa slík landsvæði ekki verið talin falla í flokk afrétta, þau óumdeilt legið innan landamerkjja viðkomandi jarðar og eftir atvikum enginn ágreiningur verið uppi um eignarrétt að þeim. Þannig getur bæði háttáð svo til að með öllu skorti á upplýsingar um fjallskilaframkvæmd og/eða smölun á viðkomandi landsvæði eða að forsendur séu með einhverju því sérstaka móti sem nú hefur verið gerð grein fyrir. Hvað sem þessu líður verður þó ekki útilokað fyrirfram að upplýsingar í þessa veru geti haft eitthvert vægi við eignarréttarlegt mat. Það þarfnast þá

sérstakrar skoðunar í hverju einstöku tilviki þar sem glöggar upplýsingar um tilhögun og forsendur fjallskila liggja á annað borð fyrir.

4.8. Ítök

Í íslenskum rétti hafa ítök eða ítaksréttindi verið skilgreind sem réttindi er veiti rétthafa tiltekin þröng umráð og takmörkuð not fasteignar sem er í eigu og umráðum annars eða annarra aðila.¹¹⁷ Réttindi af þessum toga eiga sér langa sögu hér á landi og verður fyrst vikið að því hvað ráða megi af eldri rétti um ítök og inntak ítaksréttinda.

Í lögbókunum Grágás og Jónsbók er hugtakið *ítak* ekki skilgreint sérstaklega, en af einstökum ákvæðum má ráða í merkingu þess. Í landabrigðisþætti Grágásar er fjallað um þær réttarathafnir sem fram áttu að fara þegar maður vildi brigða öðrum land. Þar segir m.a. að brigðandi skyldi kveðja sér kviðar (væntanlega búakviðar) til að ganga úr skugga um hvort unnt væri að selja leiguból „eða ítök í annarra manna löndum“ áður en til þess kæmi að aðalbólið væri selt.¹¹⁸

Kaflinn um landamerki og lagakaup í Jónsbók (6. k. landsbrigðabálks) hefst á þessa leið:

Nú vill maðr selja land sitt við verði, þá skulu þeir kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afrétu ef eru, ok allra gæða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í önnur lönd, eða aðrir menn eigi þanneg ítök; síðan skulu þeir takaz í hendr ok kaupa með vátum tveim eða fleirum.¹¹⁹

Annars staðar í lögbókinni er nánar rætt um sams konar réttindi án þess þó að tekið sé fram að um ítök sé að ræða. Þannig er fjallað um skóg, beituteig, fjöru, veiði og engi í annars jörðu en síður eða jafnvel ekki notuð orðin skógar-, beitar-, fjöru-, veiði- og engjaítak.¹²⁰ Ákvæði lögbókanna leiðir því til þeirrar niðurstöðu að ítak sé „réttur til ákveðinna nytja á landi annars“,¹²¹ og fær það vel samrýmst hinni lögfræðilegu skilgreiningu hugtaksins nú á dögum.

Til ítaka var stofnað með ýmsum hætti. Ítakaeign mun t.d. hafa orðið til við tíma-bundin lán hlunninda, kaup og ítakaskipti.¹²² Elsta skjalllega heimildin um ítakaeign mun vera máldagi Stafholtskirkju sem talinn hefur verið frá miðri 12. öld.¹²³ Þar er greint frá því að prestur nokkur, Steini Þorvarðsson, hafi gefið kirkjunni m.a. þrjá hluti laxveiðar í Þverá, kerveiði í Norðurá undir fossi, Engines á Ströndum norður „ok reki

¹¹⁷ Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I. Reykjavík. S. 28 (hdr.). Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* I, s. 6. Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 13.

¹¹⁸ Sbr. Grágás 1992, s. 288.

¹¹⁹ Jónsbók 1904, s. 124. Sambærilegur kafli er í Grágás (1992, s. 290) án þess að orðið *ítak* sé þar notað.

¹²⁰ Sbr. Grágás 1992, s. 296, 321, 329. Jónsbók 1904, s. 147–148, 150.

¹²¹ Grágás 1992, s. 537. Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Jordejendom. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn. D. 671.

¹²² Páll Sigurðsson, 1992: „Kirknaítök. Saga þeirra og réttarþróun.“ *Svipmyndir úr réttarsögu. Ættir um land og sögu í ljósi laga og réttarframkvæmdar*. Reykjavík. S. 277.

¹²³ *Íslenskt fornbréfasafn*. 1. b. Kaupmannahöfn 1857–76. S. 178–180. Sbr. Páll Sigurðsson 1992, s. 279.

með“ og selför í Þverárdal upp frá Kvíum. Í máldaganum er lýst einum algengasta stofnunarhætti kirknaítaka sem var gjöf í sáluhjálparskyni. Þannig hefur frá fyrstu tíð byggðar hér á landi verið stofnað til ítaka með beinni yfirfærslu eða afhendingu tiltekinnna réttinda.

Frá 13. öld hafa varðveist nokkrar skrár um ítök, einkum reka, m.a. elsta rekaskrá Skálholtskirkju frá um 1270. Bendir það til þess að á þeim tíma hafi ítök verið orðin eftirsótt gæði sem ekki síst kirkjulegar stofnanir sóttust eftir.¹²⁴ Ítökum fjölgaði síðan jafnt og þétt, og í byrjun 18. aldar, þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var tekin saman, hafði myndast þéttriðið net ítaka um land allt.¹²⁵

Ljóst er að ítakaeign skipti í margar aldir verulegu máli fyrir afkomu landsmanna og mun að einhverju leyti hafa stuðlað að jafnari dreifingu landgæða. Á sumum stöðum á landinu hagaði þannig til að jörð sem ekki átti mikilvæg hlunnindi eins og upprekstrarland, skóg eða fjörunytjar eða gat ekki nýtt þau í eigin landi vegna staðhátta fékk þau sem ítök í öðru landi. Nefna má sem dæmi að í Þórisdal í Lóni áttu nokkrar jarðir skógarítak. Ein þeirra var Efri-Fjörður í Lóni. Hún átti skógarítak í Skálahvömmum í Þórisdal eða Laxárdal, en í staðinn var heimilað útræði frá Klifunum (Þorgeirsstaðaklif).¹²⁶ Slík ítakaskipti munu víðar hafa tíðkast, ekki síst á þeim svæðum þar sem útræði var gott. Hraunskarð undir Jökli átti t.d. „frí kolatak í Hrisaskóg og raptvidahögg í jörðunne til upheldis“ í staðinn fyrir uppsátur og „ítaksbúðir“ í Hraunskarðsjörð.¹²⁷ Annars staðar þar sem ekki var um ítök eða ítakaskipti að ræða var venjulega greitt ákveðið gjald fyrir útræðið, svonefndur vertollur.¹²⁸

Mörg ítök gengu smám saman úr sér ýmist af völdum eyðingarafla náttúrunnar, ofnýtingar eða vegna breyttra búskaparhátta og urðu því ekki annað en inntakslaus réttur sem setti ákveðnar hömlur á eignarrétt fasteigna.¹²⁹ Um miðbik nýliðinnar aldar var því svo komið að fjölmörg þeirra ítaka sem á jörðum hvíldu komu ítakshafanum að litlu sem engu gagni auk þess sem ýmis þeirra virtist augljóslega hagkvæmara að nýta samhliða nýtingu á viðkomandi jörð. Lagasetning frá þeim tíma ber skýran vott um þá stefnu löggjafans að tryggja það, að eðlileg gæði fasteigna fylgi þeim sjálfum og séu nytjuð í sambandi við notkun þeirra.¹³⁰ Það var einkum gert með því að banna að tiltekin

¹²⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 67–76. Tímasetning rekaskrárinnar er ekki örugg. Sbr. einnig sama rit, s. 4, 246–248 (ítakaskrá Viðeyjarklausturs [1284]), 248–251 (reka- og landamerkjaskrá Þingeyraklausturs [1285]).

¹²⁵ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. (Atriðisorðaskrá), undir *afrétt, beit/beitarítak, melaslægja/meltak, lax/laxveiði, fugl/fuglatekja, eggjatak/eggjatekja/eggver, skógur/skógarítak, hris/hrisrif/hrístak, torf, mósukurður/mótak, engjatak/engjaitak, reki/rekaitak*.

¹²⁶ Þetta kom fram í vitnisburði Vilhjálms Geirs Þórhallssonar, eiganda Efra-Fjarðar, við skýrslutöku 9.9. 2002 í máli nr. 5/2001 hjá óbyggðanefnd. Sbr. einnig vitnisburð Þorsteins Geirssonar á Reyðará við sömu skýrslutöku.

¹²⁷ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 141. Fleiri dæmi eru um slík ítakaskipti í þessari heimild sem talin er frá um 1360.

¹²⁸ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 12, undir *naust, uppsátur, útræði, verbúð, vertollur*.

¹²⁹ Sbr. hugtakið *servitut* í merkingunni *ítak eða ískýlda*.

¹³⁰ Þegar um miðja 19. öld tók að gæta þeirrar tilhneigingar löggjafans að sporna við frekari stofnun ítaka, sbr. 4. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

hlunnindi, sem fasteign fylgdu, væru frá henni skilin auk þess sem eigendum fasteigna sem ítök hvíldu á var gert kleift að leysa þau af eignum sínum gegn fjárgreiðslu. Þannig var t.d. lausn veiðiítaka í ám og vötnum heimiluð með lögum nr. 40/1942, sbr. nú lög nr. 76/1970 og lausn skógarítaka af jörðum með lögum nr. 100/1940, sbr. nú lög nr. 3/1955, sbr. lög nr. 76/1984. Þá fjalla lög nr. 13/1956 um sölu kirkjuítaka. Veigamesti þátturinn í þessari viðleitni löggjafans var þó setning laga nr. 113/1952 um lausn ítaka af jörðum en þau taka til allra ítaka í jarðir annarra en lax- og silungsveiðiítaka í ám og vötnum og skógarítaka, sbr. 2. og 3. gr. laganna.¹³¹ Með þeim var sú skylda lögð á þá sem töldu sig eiga slík ítök að lýsa þeim í samræmi við efni laganna. Væri það ekki gert féll ítakið úr gildi. Lögin hafa enn fremur að geyma reglur um það hvernig eigandi jarðar, sem ítak er í, eldra en 25 ára, getur leyst það af jörð sinni. Þrátt fyrir þessa viðleitni löggjafans er þó ljóst að enn kunna að finnast gild ítök hér á landi.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland.¹³² Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti.

Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna óbyggjandi fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Sem dæmi um slíkt má nefna ákvæði í máldögum um takmörkuð réttindi kirknanna í Biskupstungum á Biskupstungnaafrétti. Þannig segir í máldaga kirkjunnar á Torfastöðum frá 1331 að hún eigi „skógarteig í Sandvatnshlíð“.¹³³ Hið sama kemur fram í Vilkinsmáldaga frá 1397¹³⁴ og Gíslamáldaga frá 1570.¹³⁵ Þá segir í Gíslamáldaga um kirkjuna í Bræðratungu að hún eigi „Skógartungu undir Bláfelli“.¹³⁶ Í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi, komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að Framafréttur Biskupstungna, það landsvæði sem framangreind réttindi kirknanna náðu til, væri þjóðlenda. Nefndin útilokaði þó ekki að umrætt landsvæði hefði einhvern tíma verið undirorpið beinum eignarrétti en taldi umrædda máldaga eina og sér ekki veita næga sönnun í þeim efnum. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu lögfræðilegu merkingu hugtaksins.

¹³¹ Í 1. gr. laga nr. 113/1952 segir að ítak merki í lögunum hvers konar afnot fasteignar, sem eigi séu samfara vörslum hennar eða þess hluta hennar, sem afnotin taki til, enda sé réttur til afnotanna byggður á heimild einkaréttareðlis. Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að umræddum lögum segir í athugasemdum að fylgt sé hinni venjulegu fræðilegu skýringu á því hvað ítak sé.

¹³² Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að lögum nr. 113/1952 er í athugasemdum tekið fram að lögin taki ekki til ítaka í kaupstaðarlóðir eða í afrétti, sem sveitarfélög eiga. Í lögunum er þannig gert ráð fyrir því að unnt sé eða hafi verið að stofna til ítaka í afréttarlöndum. Með hliðsjón af hinni almennu lögfræðilegu skilgreiningu á hugtakinu ítak verður þó að ætla að með því sé átt við afréttarlönd sem undirorpin eru beinum eignarrétti eða hafi verið það á þeim tíma þegar til ítaksins var stofnað.

¹³³ *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 669.

¹³⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 49.

¹³⁵ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 647.

¹³⁶ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 648.

4.9. Fjörur og rekæign

Eignarréttur að fasteign sem liggur að sjó nær einnig til fjörunnar fram af henni, þ.e. svæðisins á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls.¹³⁷ Undir yfirborði sjávar taka við svokölluð netlög, sem í ýmsum lögum eru skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar, sjá nánar síðar í þessum kafla.¹³⁸ Óumdeilt er að netlög fylgi sjávarjörðum en um hitt hefur fremur verið ágreiningur hvort eignarráð fasteignareiganda feli í sér beinan eignarrétt eða séu bundin við þau réttindi sem sérstaklega er mælt fyrir um í einstökum lögum.¹³⁹

Kemur þá til skoðunar hver hafi verið réttur landeigandans í fjöru og netlögum jarðar sinnar. Þar verður helst litið til þeirra fjörunytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. reka og veiði.

Rekinn hefur verið helsta verðmæti fjörunnar. Elstu ákvæði laga um reka eru í Grágás. Þau voru síðan tekin upp lítið breytt í rekabálk Jónsbókar, og er sá bálkur enn í gildi ásamt viðbótum um skotinn hval og skotmannshlut sem gefnar voru út í konungsbréfum 1778 og 1779.¹⁴⁰ Meginreglan var sú að jarðeigandi átti reka fyrir landi sínu. Í Jónsbók er reki nánar skilgreindur með svofelldum hætti: „Hverr maðr á reka allan fyrir sínu landi viðar ok hvala, sela ok fiska, fugla og þara, nema lögum sé frá komit.“¹⁴¹ Eignarréttur jarðeiganda á viðar- eða hvalreka var þó því aðeins hafinn yfir vafa að hann merkti sér rekann eða kæmi böndum á hann.¹⁴² Allan reka utan *rekamarka* var hverjum manni heimilt að flytja að landi, marka sér og slá eign sinni á, en landeigandi skyldi eiga alla aðra flutninga hvals og viðar.¹⁴³

Sú skýring hefur verið gefin á rekamarki að það sé „sá hluti fjöru og hafs sem bóndi eða rekamaður má nýta á allan reka“.¹⁴⁴ Lúðvík Kristjánsson taldi hins vegar rekamark vera sömu merkingar og fjörumark og tákna merki milli deilda reka.¹⁴⁵ Í Staðarhólsbók Grágásar er rekamark við það miðað „að sjá mundi mega þaðan fisk á borði ef eigi bæri

¹³⁷ Ólafur Lárússon, 1950: *Eignarréttur* I, s. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* I, s. 37.

Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarrétti* I, s. 57.

¹³⁸ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹³⁹ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁴⁰ Sbr. opið bréf um rekatilkall á Íslandi frá 4. maí 1778, 5. gr., og konungsbréf (til stiftamtmanns) um landshlut af flutningshvöllum á Íslandi frá 23. júní 1779, 1.–2. gr.

¹⁴¹ *Jónsbók* 1904, s. 194.

¹⁴² *Grágás* 1992, s. 351–352. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 194–195.

¹⁴³ *Grágás* 1992, s. 353–354. *Jónsbók* 1904, s. 196–197. Á öðrum stað í *Jónsbók* (s. 203) segir þó að þess hvals sem fluttur sé, eigi flytjendur þriðjung en landeigandi tvo hluti nema skot finnist í, þá eigi skotmaður þriðjung. Þetta ákvæði virðist eiga sér nokkra samsvörun í 71. k. landabrigðisþáttar Grágásar (*Grágás* 1992, s. 365).

¹⁴⁴ *Grágás* 1992, s. 552. Í *Jónsbók* virðist einnig gert ráð fyrir að rekamark geti tekið til hafsvæðis út fyrir netlög, sbr. þetta orðalag: „Ef maðr veiðir hval í rekamarki, þar er fisk sér á borði ok fyrir utan netlög, þá á sá allan er veiðir“ (*Jónsbók* 1904, s. 206 sbr. einnig s. 197).

¹⁴⁵ Lúðvík Kristjánsson, 1980: *Íslenzkir sjávarhættir*. 1. b. Reykjavík. S. 219.

land fyrir“.¹⁴⁶ Lýsing Konungsbókar á rekamarki er nokkru ítarlegri, og er hún sambærileg við skilgreiningu Jónsbókar á *fiskhelgi*:

Maður á að flytja við þann er hann finnur á floti fyrir utan það er fisk sér af borði, óflattan, fyrir annars manns landi. Það skal þorskur vera, sá skal svo mikill vera að hann sé álnar í öxarþærum flattur [álnarbreiður milli þunnildisnefja]. Sá fiskur heitir gildingur. Á því borði skal sjá þann fisk er til lands veit, þaðan úr fjöru er fyrirvir [fellur út] utast.¹⁴⁷

Fiskhelgi í þessu samhengi táknar svæðið út að rekamörkum sem að sínu leyti miðast við að óflattur þorskur sé í sjónmáli frá ströndinni.¹⁴⁸

Síðar, sennilega snemma á 14. öld, var kveðinn upp svofelldur alþingisdómur um rekamark til lands:

Rekamark til landz sem leingst ut fiarar. og flod geingur leingst i logne. þa hvorke æser brim nie vindur.

Það var logtekid um rekamark a Auxararþijnge af badum l¹gm¹nnunum og allri logriettunne a dogum Håkonar kongz. sem væri i almennelegu flæðarmåle þa siör rædur sier. Enn hvad hann æser brim edur vindur. edur kastar yfer Målarkamp. edur eifartanga. so sem i logbok utvijsar. edur a land upp. þar sem so vid vijkur. þa eignast það landeigande hvort það er trie edur hvalur.¹⁴⁹

Hér virðist lögrétta skilgreina það sem í síðari löggjöf er nefnt stórstraumsflóðmál.

Algengt var á miðöldum og síðar að fjara innan merkja tiltekinnar jarðar væri nýtt frá annarri jörð. Eigandi hinnar síðarnefndu nefndist þá *rekamaður* eða *fjörumaður*, en rétturinn var þó bundinn jörð hans en ekki persónu. Landeigandi og fjörumaður skiptu með sér fjörugögnum eftir ákveðnum reglum. Um þetta segir í Jónsbók:

Ef maðr kaupir reka af landi manns at lög máli réttu, ok skilja þeir þat eigi gjör en svá, þá á landeigandi af fjöru þeiri álnarlöng kefli öll ok smæri, en rekamaðr á þar við allan annan útelgdan er þar rekr upp, ok svá hvali alla er þar hlaupa kvikir á land, nema menn valdi, og svá á hann þá hvali er þar rekr. Sá maðr er land á, hann á þara allan ok fugla alla, sela alla ok rostunga, ok svá ef maðr drepr sel; hann á þar at hafa hnísur ok háskerðinga, ok fiska alla, nema þar reki fleiri senn á land en .v. [5], þá á rekamaðr.¹⁵⁰

Rekamaður átti einnig allan ómerkthan við og hval sem menn fluttu úr almenningi¹⁵¹, ef þeir fylgdu ekki festum eins og skylt var, og að auki allt það sem flaut í netlögum. Landeigandi átti hins vegar veiði alla í netlögum, flutninga hvals og viðar og allt það sem flaut utan netlaga og að rekamörkum og aðrir höfðu ekki áður eignað sér.¹⁵² Enn fremur skyldi landeigandi en ekki fjörumaður (rekamaður) varðveita vogrek, þar til eigandi kæmi fram en eignast ella, og skotmannshlut og fá ágóða af og hafa þriðjung af

¹⁴⁶ Grágás 1992, s. 353 (Staðarhólsbók). Skilgreining Konungsbókar er ítarlegri (sbr. Grágás 1992, s. 353–354). Samkvæmt Jónsbók 1904 (s. 206) var rekamark „þar er fisk sér á borði“.

¹⁴⁷ Grágás 1992, s. 353–354. Sbr. Jónsbók 1904, s. 203 og 206 (6. og 8. k. rekabálks).

¹⁴⁸ Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hvalfangst“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. Kaupmannahöfn. D. 169.

¹⁴⁹ Íslenskt fornbréfasafn 11, s. 1–2.

¹⁵⁰ Jónsbók 1904, s. 196–197.

¹⁵¹ Í Jónsbók er landeiganda eignaður allur flutningur (Jónsbók 1904, s. 197).

¹⁵² Grágás 1992, s. 354–355, 365. Jónsbók 1904, s. 196–197. Sambærilegt ákvæði um rétt rekamanns til flutninga úr almenningi er ekki í Jónsbók.

öllum þeim hvölum „er fyrir mönnum hlaupa á land“.¹⁵³ Í heimildum frá miðöldum eru einnig mörg dæmi um að rekinn væri ekki miðaður við ákveðið svæði heldur tiltekið magn af veiði sem ýmist var kallað afdráttur eða afreiðsla.¹⁵⁴

Af því sem hér hefur verið rakið má álykta að fjörueign í landi annarrar jarðar hafi fyrst og síðast verið ítak en ekki falið í sér eignarrétt á landinu sjálfu.¹⁵⁵ Í því sambandi má benda á þau orð Hans Kuhn að fjöruítök séu í elstu máldögum og skráum aðeins kölluð fjörur eða rekafjörur.¹⁵⁶ Hér verður þó að hafa á þann fyrirvara að rekamanni tilheyrði ekki einvörðungu fjaran í merkingunni fjöruítak heldur einnig *rekagrúnnurinn*, enda missti hann ekki rétt sinn til rekans þótt orpinn væri sandi eða grjóti.¹⁵⁷ Þegar þess er gætt að fjörur (reki) voru í mörgum tilvikum ítak í landi annarra en þeirra sem áttu rekann, þarf ekki að koma á óvart að fjörumörk og landamerki jarða til sjávar fóru ekki alltaf saman eins og t.d. landamerkjabréf jarða í Öræfum vitna um. Samkvæmt lögum um lausn ítaka af jörðum, nr. 113/1952, féllu önnur ítök en skógarítök og lax- og silungsveiðiítök úr gildi væri ítaksrétti ekki lýst með tilteknum hætti, sjá nánar í kafla 4.8.

Í lögbókunum er einnig gert ráð fyrir að fjörur geti verið almenningur og heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru allnokkrar.¹⁵⁸ Þar skyldu fjórðungsmenn eiga reka allan nema þann sem skot var í. Þá skyldu þeir menn varðveita „er lönd eigu næst“.¹⁵⁹ Samkvæmt þessu virðist ekki gert ráð fyrir því að almenningsfjara sé ítak í eignarlandi, en dæmi um slíkt kunna þó að finnast.¹⁶⁰

Netlögum má líkja við „fiskveiðilögsögu“ sjávarjarða. Þau eru skilgreind á þessa leið í fornlögum:

Þar eru netlög utast í sæ er selnet stendur grunn, tuttugu möskva djúpt, af landi eða af skeri og komi flár [þ.e. flotholt] upp úr sjánum að fjöru þá er þinur [þ.e. teinn á neti] stendur grunn. En fyrir það utan á hver að veiða að ósekju er vill.¹⁶¹

Landeigandinn átti einn alla veiði í netlögum og í fjörunni, og gilti einu þó að annar hefði eignast aðrar nýttar í fjöru og netlögum.¹⁶² Eins og áður hefur komið fram virðist

¹⁵³ Grágás 1992, s. 354. *Jónsbók* 1904, s. 197, 201–203, 208–209.

¹⁵⁴ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 220. Sjá einnig *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 56–57.

¹⁵⁵ Sbr. einnig hugtakið *ítaksreki* um þann reka jarða eða hluta hans sem gengið hafði undan jörðinni (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 204).

¹⁵⁶ Kuhn, Hans, 1943–1948: „Hátúningamelur og Gnúpverjahreppur.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*. S. 73. Austfirðingar nota orðið *sandur* um það sem Sunnlendingar kalla fjöru (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 218).

¹⁵⁷ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁵⁸ Sjá nánar í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar um hugtakið almenningar.

¹⁵⁹ Grágás 1992, s. 369. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 193–194.

¹⁶⁰ Af þessu yfirliti má sjá að samkvæmt lögbókunum, Grágás og *Jónsbók*, áttu nokkrir aðilar lögverndaðan rétt til hvals eftir ákveðnum reglum: Í fyrsta lagi var það landeigandinn, í öðru lagi rekamaður, ef rekinn hafði verið seldur undan jörð, í þriðja lagi skotmaður, sem átti hálfan hval sem hann náði ekki að festa í fjöru og loks fjórðungsmenn ef um almenningsfjöru var að ræða. Fleiri áttu einnig sinn rétt til rekahvals að uppfylltum ákveðnum skilyrðum eins og leiglendingur og sá sem fyrstur kom að hval er fluttur hafði verið úr almenningi (sbr. „finnandasþik“). Sbr. Grágás 1992, s. 356, 365. *Jónsbók* 1904, s. 135.

¹⁶¹ Grágás 1992, s. 354. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 196.

¹⁶² *Jónsbók* 1904, s. 197.

fiskhelgi samkvæmt Jónsbók hafa verið miðuð við rekamörk og verður því ekki í öllum tilvikum lögð að jöfnu við netlög.

Ekki er ljóst af lögbókunum hversu langt til sjávar netlög náðu enda mun það að nokkru hafa farið eftir aðstæðum eins og grunnsævi við sjávarstrendur. Lúðvík Kristjánsson getur sér þess til að netlög hafi verið miðuð við 6 þumlunga selmöskvalagg, og hefur því mesta dýpt netlaga um fjöru verið 120 þumlungar eða 6 álnir.¹⁶³ Alin jafngilti um 47,7 sm svo að netlög hafa náð út að 2,9 m dýpi.

Í skipan goðorðsmannsins Sæmundar Ormssonar um almenninga í Hornafirði, sem talin er frá um 1245, er því lýst yfir að land og fjöru skyldi helga 30 faðma þaðan frá sem efst féll í meðalflæðum. Rekald þar fyrir utan skyldi vera *almenningur*.¹⁶⁴ Talið hefur verið að Sæmundur hafi í skipan sinni verið að lýsa netlögum.¹⁶⁵ Í löggjöf frá miðbiki 19. aldar var miðað við 60 faðma (u.þ.b. 112 metra) frá stórstraumsfjörumáli.¹⁶⁶ Í 20. aldar löggjöf hefur fyrst og fremst verið við það miðað að netlög séu 115 metrar á haf út miðað við stórstraumsfjörumál.¹⁶⁷ Sýnist nú óhætt að miða þau mörk sem meginreglu, þó svo önnur viðmið gildi vissulega skv. þeim eldri lögum sem enn eru í gildi.

Merki sjávarjarða til hafsins miðast annað hvort við ytri mörk fjöru eða netlaga. Um þetta álitafni er ekki þörf ítarlegrar umfjöllunar hér, enda fjalla þjóðlendulögin einungis um land ofan sjávar. Ljóst er að strandlengja landsins tekur breytingum, á einum stað kann að verða landrof en á öðrum landauki. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist þann landauka sem til verður í fjöru og netlögum fyrir landi hans.¹⁶⁸ Það á a.m.k. við um þann landauka sem til verður af náttúrulegum ástæðum eða fyrir tilverknað þriðja manns.¹⁶⁹

Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett. Fjara og netlög

¹⁶³ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁶⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 536.

¹⁶⁵ Sbr. Þorgeir Örlygsson, 1993: „Er Hornafjörður almenningur?“ *Tímarit Háskóla Íslands*. 6. árg. nr. 6. Reykjavík. S.33.

¹⁶⁶ Sbr. t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

¹⁶⁷ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994, og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹⁶⁸ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45 og Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II, s. 136.

¹⁶⁹ Ekki verður ráðið af fyrirliggjandi réttarheimildum og fræðiskrifum að greinarmunur sé í þessu sambandi gerður á landauka sem til verður fyrir tilstilli fasteignareigandans sjálfs. Á það er þó bent að réttur fasteignareiganda í þessa veru geti ekki, í ljósi tækniframfara og nýrra viðhorfa, verið án takmarkana. Þær takmarkanir helgast þá af hagsmunum íslenska ríkisins, fullveldisrétti þess og eignarrétti, sbr. t.d. lög nr. 73/1990.

færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki þar með.

5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD

5.1. Almenn

Í köflunum „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru“ undir „Gögn og gagnaöflun“ í hverjum úrskurði fyrir sig kemur fram hvaða flokkar frumheimilda, útgefinna og óútgefinna, voru yfirfarnir á vegum óbyggðanefndar í þeim tilgangi að fullnægja rannsóknarskyldu nefndarinnar, sbr. einnig sérstakan kafla í hverjum úrskurði um það efni. Hér verður gerð nánari grein fyrir nokkrum mikilvægum heimildum og þýðingu þeirra fyrir úrlausnarefni óbyggðanefndar.

5.2. Jarðamöt og jarðabækur

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97. Jarðir voru metnar til hundraða en eitt hundrað á landsvísu jafngilti 120 álnum vöruvaðmáls eða einu kýrverði. Í tilefni af sölu konungsjarða á 17. öld var ákveðið að hvert jarðarhundrað skyldi jafngilda tveimur hundruðum á landsvísu (kúgildum).¹⁷⁰

Lítið er vitað um matsreglur eða viðmiðanir þegar jarðamatið fór upphaflega fram. Þegar elsta varðveitta jarðabókin var gerð 1639, um jarðeignir konungs, var við það miðað að dýrleiki skyldi vera tuttuguföld landskuld. Sama var gert í jarðabókinni 1686 en hún er elsta varðveitta jarðabókin sem hefur að geyma jarðir í einkaeign. Í jarðabókinni 1695 var aftur snúið til hins gamla mats enda jafnan við það stuðst í fasteignaviðskiptum.¹⁷¹ Þó ber að taka fram að í þessari jarðabók var eignarhlutur kirkju í heima-landi yfirleitt ekki reiknaður með í jarðamatinu og þess vegna var dýrleiki sumra kirkjujarða ekki í fullu samræmi við raunvirði þeirra.¹⁷²

Á árunum 1702–1712 var gerð hér á landi ný og mjög nákvæm jarðabók. Jarðabók þessi er jafnan kennd við þá tvo menn sem unnu mest að henni, Árna Magnússon og Pál Vídalín. Jarðabókin þykir mjög traust heimild og skýrist það einkum af því hvernig að verki var staðið. Þeir Árni og Páll eða umboðsmenn þeirra ferðuðust um nær land allt að boði konungs og reyndu að kynna sér aðstæður á hverjum stað en jafnframt höfðu þeir þann háttinn á að boða bændur í héraði til fundar og láta hvern ábúanda gera vandlega grein fyrir jörð sinni. Þetta var jafnharðan skráð niður og í lokin staðfest af áreiðanlegum mönnum í sveitinni. Þrátt fyrir það voru brögð að því að vitnisburður manna um jarðir sínar væri ekki nákvæmur, t.d. að meira væri gert úr landspjöllum en efni stóðu til eða að ekki væri samræmi á milli þess sem landeigendur sögðu og leiguliðar þeirra. En þá var stundum hægt að leiðrétta misræmið með samanburði við jarðabréf sem þeir Árni og Páll söfnuðu einnig á ferðum sínum. Í tengslum við jarðabókarverkið voru samdar tillögur að nýju jarðamati. Í tillögunum var gert ráð fyrir að grundvöllur matsins

¹⁷⁰ Sbr. *Lovsamling for Island*. 1. b. Kaupmannahöfn. S. 356.

¹⁷¹ Sbr. Björn Lárússon, 1967: *The Old Icelandic Land Registers*. Lundi. S. 18. Björn Lárússon, 1982: *Íslands jordebok under förindustriell tid*. Lundi. S. 18.

¹⁷² Björn Lárússon 1967, s. 63.

væri fóðurgildi jarðar, þ.e. hversu mörg kúgildi hún gæti borið í meðalári. Afréttur, útigangur, sellönd og ýmis hlunnindi skyldu metin til hundraða eftir ákveðnum reglum og greiða af þessu bæði tíund og landskyld. Frá því var horfið að ráðast í nýtt jarðamat hér á landi. Í stað þess lögðu þeir Árni og Páll hið forna jarðamat til grundvallar og höfðu hliðsjón af „almúgans tilsögn og undirrjettingu“ í votta viðurvist. Þó má sjá þess merki að reynt hafi verið í einhverjum mæli að leggja nýtt mat á jarðirnar, einkum þegar getið er sérstaklega um heyfóður og nýtingu úthaga, afrétta og hlunninda.

Tillögur þær sem hér hefur verið vikið að eru að verulegu leyti í samræmi við svo nefnda „Bergþórsstatútu“ sem sögð var frá fyrri hluta 12. aldar. Í statútunni var þó reiknað með að ákveðið hlutfall væri á milli fóðurgildis jarðar og stærðar hennar; eins kýreldis tún væri 140 norskir faðmar að stærð. Afrétti og heiðalönd skyldi meta til helmings á við beit í heimalandi og virðast því tún hafa verið sex sinnum verðmætari miðað við hverja einingu lands en afréttir.¹⁷³ Þess skal getið að samkvæmt Jónsbók var meðalkýr lögð að jöfnu við sex ær „og fæði lömb sín, órotnar, loðnar og lembdar.“¹⁷⁴

Flestum fræðimönnum ber saman um að Bergþórsstatúta sé fölsuð. Hún getur því ekki talist heimild um annað en það hvernig menn töldu á sínum tíma eðlilegt að meta jarðir og hlunnindi þeirra. Engu að síður má ætla að fóðurgildið, bæði af heyfeng og hagbeit, hafi upphaflega verið lagt til grundvallar jarðamatinu og þá ef til vill reiknað sem ákveðið hlutfall af smjörfjórðungum.¹⁷⁵ Þessu til stuðnings má nefna að skerðing á engi jarðar gat lækkað dýrleika hennar verulega og einnig eru dæmi um að selland hafi verið metið sérstaklega til tíundar.¹⁷⁶ Á sama hátt er svo að sjá sem afréttur einstakra jarða hafi, að minnsta kosti í sumum tilvikum, verið reiknaður með í jarðamatinu, einkum ef þær höfðu tekjur af upprekstrattollum.

Dýrleikinn var mikilvægt auðkenni jarða og grundvöllur skattlagningar og erfðaskipta en ýmsar heimildir, einkum kaupbréf, benda til að dýrleikinn hafi ekki ævinlega sýnt raunvirði jarða. Úr því var reynt að bæta í byrjun 19. aldar þegar fram fór jarðamat um land allt á árunum 1800–1806. Viðmiðunarreglur voru þó hinar sömu og áður, þ.e. hversu mörg kúgildi hver jörð gat borið, en jafnframt skyldu ýmis hlunnindi og útigangur metin sérstaklega til dýrleika.¹⁷⁷ Árið 1848 kom út jarðatal kennt við J. Johnsen en þar var nær einvörðungu farið eftir gömlu jarðamati. Sama ár, 27. maí, gaf konungur út tilskipun um nýtt jarðamat á Íslandi og skyldi hver jörð metin til peningaverðs „að því sem slíkar jarðir verða sanngjarnlega seldar eptir gæðum sínum.“¹⁷⁸ Hjáleigur voru ekki metnar sérstaklega til dýrleika fyrr en 1848 og því ekki getið um dýrleika þeirra í jarðamötum fyrr en eftir þann tíma. Jarðamat þetta var gefið út 1861 undir heitinu *Ný*

¹⁷³ Halldór Einarsson, 1833: *Om Værdie-Beregning paa Landsviis og Tiende-Ydelsen i Island*. Kaupmannahöfn. S. 165–175.

¹⁷⁴ *Jónsbók* 1904, s. 215 (6. k. kb.).

¹⁷⁵ Björn Lárusson 1982, s. 17.

¹⁷⁶ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns*. 10. b. Kaupmannahöfn 1943. S. 177. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 317.

¹⁷⁷ *Lovsamling for Island*. 6. b. Kaupmannahöfn 1856. S. 475–481.

¹⁷⁸ *Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 175.

jarðabók fyrir Ísland. Hinni fornu verðeiningu, hundraði, er haldið, en að baki henni stóð ekki lengur kúgildi heldur slegin mynt og seðlar.

Með lögum um fasteignamat nr. 22/1915, var kveðið svo á í 1. gr., að allar jarðeignir, lóðir og hús á landinu skyldi meta til peningaverðs tíunda hvert ár. Hér var um að ræða mikla breytingu frá því óreglulega fasteignamati sem tíðkast hafði, oft með löngu millibili.

Heimildir segja ekki ótvírætt til um það hvort afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts þó að sjá megi viðleitni í þá veru í þeim tillögum um nýjar jarðamatsreglur frá byrjun 18. aldar sem Árni Magnússon og Páll Vídalín virðast hafa ætlað að fara eftir og áður er getið. Þær tillögur tóku þó aldrei gildi. Í reglugerð rentukammers um nýtt jarðamat 1. sept. 1848 er gert ráð fyrir að tún og engjar, hagi og útbeit séu metin og einnig hlunnindi jarða en ekki er þar minnst á afrétti. Það mun ekki hafa verið fyrr en með fasteignalögum nr. 22/1915 sem kveðið var skýrt á um að afréttir skyldu teknir til greina við jarðamat. Í 7. gr. laganna segir á þessa leið:

Afrjettarlönd þau, sem eru eign sveita og einungis notuð til uppreksturs, skal eigi meta sjerstaklega, en aftur á móti ber að taka upprekstrarrjettinn til greina við mat jarða þeirra, er hann eiga.

Þrætulönd milli jarða skulu metin sjer í lagi.

Óbyggðanefnd telur að jarðamöt sýni tilvist sjálfstæðrar jarðar á þeim tíma sem um ræðir. Dýrleiki jarðar sé hins vegar fyrst og fremst heimild um landgæði fyrr á tímum, einkum grasfeng og útigang, en miklu síður um stærð jarða eða víðáttu. Jarðabækur og jarðamöt geta þannig gefið vísbendingar um eignarréttindi, landnýtingu og í einstaka tilvikum jafnvel um landamerki.

5.3. Máldagar og vísitásiur

Hugtakið *máldagi* var í fornu máli haft um hvers kyns samninga, munnlega og skriflega, en í þrengri merkingu var máldagi samningur sem gerður var við stofnun kirkju. Máldaginn kvað á um réttindi og skyldur allra þeirra sem hagsmuna áttu að gæta, en hann var jafnframt skrá yfir eignir viðkomandi kirkju. Í kristinna laga þætti Grágásar segir svo:

Þar er maður leggur fé til kirkju, hvort sem það er í löndum eða lausum aurum, í búfé eða tíundum af þeim bólstöðum er héraðsmenn skulu þangað inna, og skal sá maður er kirkju varðveitir láta gera þann máldaga á skrá allan, hvað hann hefir fjár gefið þangað, eða aðrir héraðsmenn til þeirrar kirkju. Þann máldaga er honum rétt að lýsa að Lögbergi eða í lögréttu eða á vorþingi því er hann heyr, hvað þar liggur fjár til þeirrar kirkju. Hann skal láta ráða [lesa] skrá og lýsa þann máldaga heima að kirkju um sinn [einu sinni] á tólf mánuðum hverjum, þá er menn hafa þangað tíðasókn flestir.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Grágás 1992, s. 12.

Ákvæði þetta er talið vera frá biskupsárum Gissurar Ísleifssonar (1082–1118) og að líkindum sett í kjölfar tíundarlaganna 1096/1097.¹⁸⁰ Eins og fram kemur í tilvitnuðu ákvæði öðlaðist máldagi gildi um leið og honum hafði verið þinglýst á alþingi eða vorþingi.

Máldagi var í reynd samningur milli þriggja aðila: kirkjubóna, biskups og safnaðar. Bóndinn lagði kirkjunni til ákveðið stofnfé í samráði við biskup og nefndist það *heimanfylgja* hennar. Ávöxtur stofnfjár, svonefnd *afvinna*, ásamt tíund átti að duga fyrir rekstri kirkju en að auki bættust smám saman við gjafir af ýmsum toga, bæði í föstu og lausu, sem kirkjubóndinn eða einhver annar, er biskup skipaði til þess, hafði umsjón með. Sóknarfólkið greiddi tíund en fékk í staðinn kirkjulega þjónustu, sálusorgun og sakramenti í kirkju sinni. Hlutverk biskups var fyrst og síðast fólgið í því að gæta þess að kirkjan væri ekki hlunnfarin. Það gerði hann einkum í árlegum vísitasíuferðum sínum.¹⁸¹

Eins og flest opinber skjalagögn frá miðöldum fylgdi efnisskipan máldaga ákveðinni reglu sem var þáttur í trúverðugleika skjalsins. Venja var að greina fyrst frá stofnfé kirkjunnar. Engin eign var kirkju mikilvægari en grunnurinn sem hún stóð á og þess vegna var yfirleitt byrjað á því að tilgreina hversu stóran hlut kirkjan átti í heimalandi, þ.e. þeirri jörð sem hún stóð á. Hvorki aðrar fasteignir, eins og útjarðir (þ.e. jarðir utan heimajarðar kirkjunnar), né heldur afréttir gátu myndað þann grundvöll sem kirkja þurfti til að geta talist myndug og sjálfstæð, m.ö.o. *staður* að skilningi kirkjulaga. Þetta kom skýrt fram í svokölluðum *staðamálum* á síðari hluta 13. aldar.¹⁸² Jafnframt gildi sú regla að kirkjueign mátti aldrei láta af hendi hvorki að hluta til né í heild sinni, nema önnur jafngóð kæmi í staðinn.¹⁸³

Því næst voru aðrar eignir kirkjunnar taldar upp, fasteignir, fríður peningur og hlunnindi, síðan kirkjugripir, messuskrúði og bækur sem notaðar voru við helgihaldið. Að lokum var lýst kvöðum sem hvíldu á kirkjueigninni, ef nokkrar voru, og greint frá tíundarumdæmi eða upphæð tíundar um tiltekinn tíma. Þessi niðurröðun gat raskast af ýmsum ástæðum. Það gerðist t.d. þegar ný eign var færð inn í máldaga neðan við þann texta sem fyrir var í stað þess að skrifa hann allan upp að nýju. Í máldögum má því stundum sjá fasteignir nefndar á fleiri en einum stað ef þær voru lagðar til kirkju á mismunandi tímum.

Í kristinna laga þætti Grágásar var tekið fram að máldaginn skyldi lesinn upp við kirkju á þeim degi þegar tíðasókn þangað var mest. Trúlega hefur það verið á vígsludegi kirkjunnar eða einhverjum öðrum hátíðisdegi. Á þann hátt var reynt að tryggja hagsmuni kirkju og sóknarbarna í viðurvist vitna jafnframt því sem réttargildi heimildar-

¹⁸⁰ Magnús Stefánsson, 1999: „Die isländischen Stiftungsurkunden – Kirkjumáldagar.“ *Karl von Amira zum Gedächtnis*. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. S. 134–135.

¹⁸¹ Hólabiskup átti að fara um allt umdæmi sitt á einu ári en Skálholtsbiskup á þremur árum.

¹⁸² Sjá t.d. Magnús Stefánsson, 1978: „Frá goðakirkju til biskupskirkju.“ *Saga Íslands*. 3. b. Reykjavík. S. 123–126, 223–226.

¹⁸³ Sjá *Álitsgerð kirkjueignanefndar*. Fyrri hluti. 1984. S. 40–49.

innar var endurnýjað. Ákvæði þetta hélst að mestu óbreytt í nýjum kristinrétti sem samþykktur var fyrir Skálholtsbiskupsdæmi 1275 og síðar (1354) einnig fyrir Hólabiskupsdæmi.¹⁸⁴ Þar var hins vegar ekki lengur tekið fram að máldaga skyldi lýst á alþingi (Lögbergi, lögrétu) eða vorþingi. Líklega hefur staðfesting biskups í viðurvist votta þá verið talin nægja til löggildingar máldaga. Um líkt leyti hafa biskupar eða skrifarar þeirra farið að skrá máldaga í sérstakar máldagabækur sem geymdar voru á biskupsstólunum. Á vísitasíuferðum hefur biskup síðan borið saman máldaga einstakra kirkna við það sem áður hafði verið skráð í máldagabók embættisins og var máldagabókin talin að öllu jöfnu hafa meira réttargildi. Elsta varðveitta máldagasafnið er frá 1318, kennt við Auðun rauða Þorbergsson biskup á Hólum.¹⁸⁵

Máldagar eru flestir varðveittir í afskriftum frá 17. öld og eru þeir birtir í Íslensku fornbréfasafni. Sú útgáfa er með þeim annmörkum að þar hefur máldagasöfnum verið sundrað og einstakir máldagar tímasettir af mismikilli nákvæmni. Engu að síður hafa máldagar verið taldir með mikilvægustu heimildum okkar frá fyrri tíð. Til marks um það má geta þess að í íslensku lagasafni er enn að finna konungsbréf frá 5. apríl 1749 þar sem kveðið er á um að máldagi Gísla biskups Jónssonar (frá um 1575) sé auk máldagabókar Vilkins biskups (frá 1397) „áreiðanlegt og autentískt“ kirkjuregistur.¹⁸⁶ Eftir siðaskipti tóku vísitasíubækur við af máldagabókum og voru þær lögboðnar með konungsbréfi 1. júlí 1746.¹⁸⁷

Sagnfræðingar hafa yfirleitt ekki séð ástæðu til að efast um heimildargildi máldaga þó að sjálfsagt þygi að kynna sér varðveislusögu þeirra, aldur og samsetningu. Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildargildi máldaga og vísitasía um tilvist eignarréttinda er metið með mikilli varfærni en að þessar heimildir geti þó, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.4. Lögfestur

Í íslenskum réttarheimildum kemur hugtakið *lögfesta* fyrst fyrir í Jónsbók (1281) en mun þangað komið úr landslögum Magnúsar lagabætis. Lögfesta var að fornu notuð um lögformlega athöfn sem átti að tryggja tiltekin réttindi í fasteign. Leiguliði gat lögfest ábúðarrétt sinn gagnvart landeiganda (IIb. 4), heimilt var að lögfesta landamerki milli jarða, beitarrétt og önnur ítök o.s.frv. (IIb. 16, 26). Í öllum þessum tilvikum beindist lögfestan gegn ákveðnum einstaklingum (IIb. 26). Einnig var unnt að lögfesta réttindi í þeim tilgangi að hún gildi almennt, en þá skyldi henni lýst við kirkju eða á þingi. Slík lögfesta gildi aðeins í 12 mánuði (IIb. 17).¹⁸⁸

¹⁸⁴ *Norges gamle love indtil 1387*. 5. b. Christiania, 1895. S. 35.

¹⁸⁵ Magnús Már Lárusson, 1981: „Máldagi.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 11. b. Kaupmannahöfn. D. 265.

¹⁸⁶ *Lagasafn. Íslensk lög 1. október 1995*. S. 513–514.

¹⁸⁷ Björn K. Þórólfsson, 1956: *Biskupsskjalasafn*. Skrár Þjóðskjalasafns 3. Reykjavík. S. 47–48.

¹⁸⁸ Sbr. Sigurður Línal, 1982: „Foreløpige rettsmidler. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 21. b. Kaupmannahöfn. D. 175–176.

Í Jónsbók er ætlast til að lögfestu sé fylgt eftir með dómsmáli, að öðrum kosti falli hún úr gildi (IIb. 52). Í 26. kafla landsleigubálks segir í upphafi:

Alt þat er menn skilr á um áverka á akri eða eng, holti eða haga, skóga, eða reka, þá skal lögfesta fyrir. Sá leggi fimtarstefnu er heldr þykkiz þurfa; hann skal svá mæla: Ek lögfesti eign þessa er N. heitir eða þar liggir, bú ok lóð, og alt þat er þar má til gagns af hafa, þar til er dómr fellur á, at lögmáli réttu...

Að vísu er ekki alls staðar tekið fram þar sem fjallað er um lögfestur að þeim skuli fylgt eftir með málsókn en gera verður ráð fyrir að til þess hafi verið ætlast. Páll Vídalín lögmaður skýrir þetta svo að lögfesta sé „að festa lög, lofa lögum“, þ.e. fylgja máli eftir til laga.¹⁸⁹ Fleiri dæmi má nefna um að löglærðir menn hafi lagt þennan sama skilning í ákvæði Jónsbókar um lögfestur. Ólafur Árnason á Höfðaströnd í Jökulfjörðum greinir t.d. frá því í bréfi 10. apríl 1704 að hann hafi 12. apríl 1686 lögfest 6 hundruð í Neðrabakka. Lögmaðurinn hafi hins vegar sagt sér í lögréttu (á Alþingi) að hafa lagasókn á eigninni eftir landabrigðum. Ólafur hafði enn ekki komið lagasókninni í verk með heimstefnu, þegar hann ritaði fyrrnefnt bréf, „sökum harðinda, fjúka og óveðráttu“. Hann varð því að sjá af þessum 6 hundruðum í Neðrabakka.¹⁹⁰ Annað dæmi er fimmtarstefna og dómsúrskurður sem fylgdi í kjölfar lögfestu Sigurðar Sigurðssonar landþingsskrifara fyrir jörðinni Háeyri.¹⁹¹

Hér má einnig geta þess að á Alþingi 1751 var langvarandi hefð eigenda Holts í Flóa á engjaplássinu Ljósateigi dæmd áreiðanlegri eignarheimild en einhliða lögfesta ráðsmannsins í Skálholti.¹⁹² Þrátt fyrir fleiri dæmi af sama toga¹⁹³ virðist sú skoðun hafa verið almenn að lögfesta hafi nægt sem eignarheimild ef enginn hreyfði við andmælum.

Dómstólar hafa lagt lítið upp úr lögfestum sem sönnunargögnum um tilvist eignarréttinda en ekki er þó útilokað að þær geti, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf

Fyrir gildistöku landamerkjalaga, nr. 5/1882, voru í gildi ákvæði Jónsbókar um að gera skyldi skriflegan samning við jarðakaup.¹⁹⁴ Fjöldi jarðabréfa hefur varðveist frá fyrri tíð en jafnljóst er að mikið hefur glatast auk þess sem ekki er víst að slíkir samningar hafi ævinlega verið gerðir við jarðakaup þrátt fyrir ákvæði laganna. Jarðabréfin eru einnig með þeim annmörkum að í þeim er sjaldan lýst umfangi jarða eða landamerkjum. Á vegum óbyggðanefndar fór fram athugun á rúmlega 1500 útgefnum jarðabréfum frá ýmsum tímum, einkum 17. og 18. öld. Niðurstaðan var sú að í 72 þeirra (um 5%) er landamerkjum lýst, stundum ítrekað um sömu jörð. Tekið skal fram að hér er ekki

¹⁸⁹ Páll Vídalín, 1854: *Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast...* Reykjavík. S. 165.

¹⁹⁰ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 303. Sbr. *Jarðaskjöl frá 16. og 17. öld. Útdráttir*. Reykjavík 1993. S. 162.

¹⁹¹ *Alþingisbækur*. 15. b. Reykjavík 1982. S. 519–521.

¹⁹² Sjá *Alþingisbækur*. 14. b. Reykjavík 1977. S. 17, 28. Sbr. einnig *Alþingisbækur* 15, s. 300.

¹⁹³ Sjá t.d. *Alþingisbækur*. 10. b. Reykjavík 1967. S. 179.

¹⁹⁴ Sjá *Jónsbók* 1904, s. 222 (12. k. kb.).

einungis um kaupbréf að ræða, heldur jarðabréf af hvers kyns toga, svo sem testamentisbréf, eignayfirlýsingar og vísitasíur. Jarðir voru gjarnan seldar „með öllum þeim gögnum og gæðum, landsnytjum og ítökum sem fylgt hefur og fylgja ber að fornu og nýju í ystu landamerki“ eða álíka orðalagi. Gera verður ráð fyrir að samningsaðilum hafi verið kunnugt um landamerkin, hvort sem þau voru til skráð eða einvörðungu varðveitt í munnlegri geymd.

Frá 1847 og til setningar landamerkjálaga 1882 komu ítrekað fram á Alþingi mál er vörðuðu nauðsyn þess að landamerki jarða hér á landi yrðu skýrð og skráð.¹⁹⁵ Af umfangllun þingsins má ráða það almenna álit þingmanna að landamerki víða um land væru í ólestri.¹⁹⁶ Þingmenn virtust sammála um að eignarrétturinn væri að sama skapi óviss og brýn þörf úrbóta. Gera þyrfti mönnum mögulegt að vernda eignarréttindi sín til fasteigna landsins. Koma þyrfti fastri og áreiðanlegri skipan á landamerki og fyrirbyggja óvissu eftirleiðis.¹⁹⁷ Skyldu landeigenda til að gera landamerkjálýsingar var líkt við að skipa mönnum að merkja fé sitt, svo sem lögskipað hefði verið frá ómunatíð.¹⁹⁸ Þá var nefnt að slík skrásetning skapaði hentugan grundvöll fyrir nýtt fasteignamat.¹⁹⁹ Af þessu má ráða að setning landamerkjálaga 1882 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok nítjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 3.3. og 5.2.

Í lögum um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Skyldi einnig getið ítaka eða hlunninda annarra í viðkomandi jörð svo og meðfylgjandi henni í annarra manna lönd. Eigendur aðliggjandi lands sem og aðilar ítaka skyldu rita samþykki sitt á bréfið, enda væru þeir sammála efni þess. Auk þinglesturs á næsta manntalsþingi var varðveisla landamerkjaskráa nú tryggð með færslu í landamerkjabók sýslumanns. Skrásetningu landamerkja, merkjasetningu og þinglýsingu landamerkjaskráa skyldi lokið innan fimm ára frá gildistöku laganna, að viðlögðum sektum. Kveðið var á um eftirlit sýslumanns með því að menn uppfylltu skyldur sínar í þessu efni. Ágreining skyldi útljá fyrir merkjadómi.

Skylda til að halda við glöggum landamerkjum gildi því aðeins um afrétti og aðrar óbyggðar lendur „að því leyti því verður við komið“, sbr. 1. gr., í stað afdráttarlausrar skyldu jarðeigenda. Í ákvæði 2. gr. um skyldu til merkjasetningar virðist miðað við mörk milli tveggja jarða og skylda til skrásetningar landamerkja hvíldi á eiganda eða

¹⁹⁵ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1847, s. 67–68; 1849, s. 26, 261–263. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 515–516; 1879 (fyrri partur), s. 24–28; 1881 (síðari partur), s. 118.

¹⁹⁶ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 28–29, 31, 337 *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (fyrri partur), s. 197, 485; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766; 1881 (fyrri partur), s. 553; 1881 (síðari partur), s. 408, 422.

¹⁹⁷ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 29, 31, 261, 274–275, 281, 513. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 517; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766, 783; 1879 (fyrri partur), s. 485. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919 A I, s. 172.

¹⁹⁸ Sjá *Alþingistíðindi* 1879 (síðari partur), s. 766.

¹⁹⁹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (síðari partur), s. 783. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

umráðamanni „hverrar jarðar“, sbr. 3. gr. Ekkert er minnst á afrétti eða aðrar óbyggðar lendur í því sambandi. Lögunum virtist þannig fyrst og fremst ætlað að fjalla um landamerki milli jarða.

Landamerkjalögin frá 1882 þóttu ekki ná tilgangi sínum til hlítar. Landamerkjaskrár voru ekki gerðar fyrir allar jarðir á landinu og margar einungis að nafninu til, án samþykkis allra hlutaðeigandi. Af þessum ástæðum þótti nauðsynlegt að endurskoða lögin og lauk þeirri vinnu með setningu núgildandi laga um landamerki o.fl., nr. 41/1919.²⁰⁰ Í 1. gr. þeirra laga er kveðið á um skyldu eigenda eða fyrirsvarsmanna jarða til merkja-setningar. Jafnframt segir svo í ákvæðinu: „Sama er um merki milli jarða og afrjetta eða annara óbyggðra lendna, ef sá krefst þess, er land á að afrjetti eða lendu.“ Í ákvæði laganna um viðhald merkja segir að eiganda eða fyrirsvarsmanni „lands“ sé skylt að halda við löglega settum merkjum að sömu tiltölu sem í 1. gr. segi um merkjagerð, sbr. 3. gr. Þá virðist ákvæði laganna um skyldu til skrásetningar landamerkja rýmra en ákvæði eldri laga að því leyti að þar er nú fjallað um „land“ í stað „jarðar“ og „fyrirsvarsmann“ í stað „umráðamanns“, sbr. 2. gr. laga nr. 41/1919 og 3. gr. laga nr. 5/1882. Eðlilegt virðist að túlka ákvæðið þannig að afréttir falli þar undir eins og önnur landsvæði. Sú skylda kemur þó ekki skýrt fram. Samkvæmt þessu skyldi skrásetja fyrirbyggjandi landamerki afrétta en einungis setja merki og halda við merkjum ef sá krafðist þess sem land átti að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Þessi ákvæði eru enn í gildi.

Þá er kveðið á um það í 6. gr. að jafnskjótt sem lögin komi til framkvæmda skyldu valdsmenn, hver í sínu umdæmi, rannsaka það hvort merkjaskrár þar hafi verið þinglýst. Komi í ljós að merkjaskrár hafi ekki verið þinglýst eða að samþykki sumra aðilja vanti á þinglýsta merkjaskrá, skyldi valdsmaður gefa til þess ákveðinn frest, að viðlögðum sektum, sbr. 7. gr. Jafnframt var kveðið á um að valdsmaður skyldi af sjálfsdáðum kveðja aðila fyrir dóm þegar hann fengi vitneskju um ágreining eða vafa þeirra á meðal um landamerki eða merkjaskrá væri eigi afhent til þinglýsingar, sbr. 8. gr.

Ljóst er að landamerkjalögin mæla fyrir um formsatriði, svo sem hvernig landamerki skuli úr garði gerð og hvað skuli koma fram í landamerkjaskrá.²⁰¹ Orðin landamerkjalyking og -bréf hafa einnig verið notuð um þessa löggjörninga. Lögin kveða hins vegar ekki á um efnisleg atriði, þ.e. hvar mörk skuli dregin eða hvaða réttindi fylgja í lönd annarra. Í samræmi við þetta felur landamerkjabréf ekki í sér sönnun um beinan eignarrétt yfir því landsvæði sem afmarkað er.

Gildi landamerkjabréfs er komið undir ýmsum atriðum. Þannig dregur augljóslega úr vægi þess ef eigendur eða fyrirsvarsmenn aðliggjandi lands hafa ekki áritað um samþykki sitt. Samanburður við landamerkjabréf þeirra, séu þau fyrir hendi, ætti þó að geta leitt í ljós hvort þar var um ágreining að ræða. Þá gat verið vandkvæðum bundið að afla tilskilinna áritana ef menn áttu mörk til óbyggða. Eignarhald á slíku svæði eða

²⁰⁰ Sjá *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

²⁰¹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 174.

fyrirsvar vegna þess var e.t.v. óljóst eða ekki á neins manns hendi. Væri um afrétt að ræða verður að telja hreppsnefnd í fyrirsvari, en samkvæmt 17. gr. tilskipunar um sveitastjórn á Íslandi frá 4. maí 1872 skyldi hreppsnefnd sjá um „notkun afrijetta, fjallskil, fjárheimtur og ráðstafanir til að eyða refum ...“ Þess eru enda ýmis dæmi í kjölfar landamerkjaganna að fyrirsvarsmenn hreppa áriti landamerkjabréf jarða sem liggja að afrétti og að gerð séu sérstök landamerkjabréf fyrir afrétti.

Auk þess að uppfylla formskilyrði þarf viðkomandi bréf að vera lögmætt að efni til. Þannig er ljóst að með gerð landamerkjabréfs máttu menn ekki einhliða auka við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Því dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Á sama hátt eykur það gildi landamerkjabréfs ef því má finna stuðning í eldri heimildum.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjaganna 1882 og 1919 skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldu sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Í þessu sambandi ber þess að geta að könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfírréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa um langa hrið haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Þegar um hefur verið að ræða svæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða en verið keypt af hreppsfélögum og lögð til afrétta hefur landamerkjabréf verið talið ákvarða mörk eignarlands, sbr. H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).²⁰²

Hafi svæði hins vegar ekki legið innan landamerkja jarðar hefur landamerkjabréf haft aðra þýðingu. Litið hefur verið til margra atriða, svo sem Landnámu, staðhátta, gróðurfars og nýtingar, og komist að þeirri niðurstöðu að beinn eignarréttur væri ekki fyrir hendi. Tilvist landamerkjabréfs hefur ekki breytt þeirri niðurstöðu en bréfið talið ákvarða mörk afréttareignar, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði).

Hæstiréttur hefur hins vegar í þremur refsímálum sýknað menn af ákæru um ólöglegar fuglaveiðar á eignarlandi, þrátt fyrir að veiðarnar færu örugglega fram innan landamerkja jarðar samkvæmt landamerkjabréfi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), og H 1994 2227 (Geitland).²⁰³ Í öllum tilvikum var um að ræða jarðir með mörk til óbyggða. Taldi Hæstiréttur að vafi léki á um beinan eignarrétt yfir viðkomandi landsvæði. Í tveimur þessara mála var um það að ræða að eldri

²⁰² Ennfremur til athugunar í þessu sambandi er H 1997 2792.

²⁰³ Þess ber þó að geta að Geitland hefur ekki verið nýtt sem jörð um langan aldur.

heimildir en landamerkjabréf jarðarinnar voru ekki fyrir hendi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi) og H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur). Staðhættir, gróðurfar og nýting þóttu hins vegar ekki benda til að stofnast hefði til beins eignarréttar yfir landsvæðinu. Sömu sjónarmið voru uppi í H 1999 111 (Gilsá), auk þess sem vafi var um hvar ákærði var við veiðarnar og hvar hann náði bráð sinni. Í H 1994 2227 (Geitland) var hins vegar um það að ræða að eldri heimildir voru taldar valda vafa um hvort landið væri eignarland. Niðurstöður Hæstaréttar í þessum málum ber að skoða í ljósi þeirrar meginreglu refsiréttar að vafa beri að meta ákærða í hag. Tekið er sérstaklega fram í H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá) að vafi sé um að stofnast hafi að lögum til beins eignarréttar „þrátt fyrir“ umrætt landamerkjabréf.

Í málum þessum var til úrlausnar hvort brotið hefði verið gegn einkarétti landeiganda til fuglaveiða og vafi um beinan eignarrétt nægði til sýknu. Með hliðsjón af því að dómstólar hafa ekki tekið óbyggjandi afstöðu til þess að einkarétti hvernig jarðir skuli afmarkaðar gagnvart öðrum landsvæðum, fyrst og fremst óbyggðum, er skiljanlegt að í refsimálum hafi verið talinn vafi á ferðum. Það er hins vegar verkefni óbyggðanefndar að úrskurða að einkarétti um slík mörk þar sem vafi er á ferðum. Óbyggðanefnd telur því að almennar eða bindandi ályktanir um eignarréttarlega þýðingu landamerkjabréfa verði ekki dregnar af umræddum fjórum refsidómum.

5.6. Afsals- og veðmalabækur

Samkvæmt Grágás þurfti ekki að lýsa landakaupum á þingi en ýmsum kvöðum (lög-málum), svo sem forkaupsrétti og veði, skyldi lýsa að Lögbergi.²⁰⁴ Samkvæmt 11. og 12. kapítula kaupabálks Jónsbókar var skylt að gera kaupbréf þegar menn keyptu jarðir. Ekki þurfti að lýsa gerningunum en áfram skyldi lesa lögmála á Alþingi, sbr. 8.–9. kapítula landsbrigðapáttar í Jónsbók.²⁰⁵

Í 28. gr. 3. kapítula 5. bókar Dönsku laga, um kaup og sölu og makaskipti, sagði m.a. að afsöl á húsum og jörðum skyldu fram fara á þingi þar sem jörðin væri og skyldi lesa og árita öll afsalsbréf á fyrsta eða öðru þingi. Réttarfarsákvæði Norsku laga Kristjáns V. voru lögleidd hér með opnu bréfi 2. maí 1732. Í 1. bók, 10. gr. 3. kafla, voru ákvæði um störf manntalsþinga en á þeim skyldu fara fram þinglýsingar. Landsmenn hirtu ekki nægilega um skyldu þessa og var hún áréttuð með úrskurðum kansallísins 3. nóvember 1766 og 22. apríl 1790. Var stiftamtmani falið að áminna menn um að láta lesa, áskrifa og bóka öll eignarskjöl og veðbréf en við það var miðað að þinglýsingar færu fram við lögpingsrétt. Áminning þessi kom fram með auglýsingu í lögpingsbókinni 1793. Ekki voru nánari reglur um hvernig skyldi standa að þinglýsingu jarðakaupa-, gjafa- og veðbréfa og var um það mikil óvissa hvar skyldi þinglýsa heimildarbréfum. Með tilskipun frá 24. apríl 1833, um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi, voru settar ítarlegri reglur

²⁰⁴ Grágás 1992, s. 300 (14. k. lbþ.).

²⁰⁵ Jónsbók 1904, s. 127–128 (8.–9. k. lbþ.), 221–222 (11.–12. k. kb.).

um þetta efni. Var þar kveðið svo á að efni heimildarbréfs um fasteign skyldi lesast á því þingi sem eigindómurinn heyrði til. Eftir gildistöku laga nr. 30/1928, um þinglýsing skjala og aflýsing, fóru þinglýsingar fram á manntalsþingi, en í Reykjavík bæjarþingi. Hætt var lestri sérhvers skjals en þess í stað voru ákvæði um lestur skrár yfir skjöl sem borist höfðu til þinglýsingar. Lög þessi tóku nær eingöngu til framkvæmdar þinglýsinga en snertu ekki efnisatriði nema í litlum mæli. Þau lög giltu fram að setningu núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978.

Þinglýsingareglur fjölluðu fyrir gildistöku núgildandi þinglýsingalaga ekki um þýðingu þinglýsingar. Engu að síður var litið svo á að registur samkvæmt tilskipuninni frá 1833 ættu að veita hverjum sem hafa vildi „áreiðanlega skírslu um heimild að fasteignum, ískyldur þær (ítök, veðsetningar o.s.frv.) er þeim fylgja, og hvört nokkuð það sé á þingi birt sem verið geti umráðum eigandans til tálmunar ...“²⁰⁶ Þá var talið að í gildistíð laga nr. 30/1928 mætti binda nokkurt traust við þær upplýsingar sem fá mátti í afsals- og veðmálabókum ásamt tilheyrandi skráum þeirra.²⁰⁷ Nær engin ákvæði fjölluðu þó um réttaráhrif þinglýsingar og var það m.a. yfirlýst hlutverk með frumvarpi því, sem varð að þinglýsingalögum nr. 39/1978, að bæta úr brýnni þörf að því leyti.²⁰⁸

Eins og áður segir virðist hafa verið brotalöm í framkvæmd þinglýsinga fram undir lok 18. aldar og að þá hafi verið um það óvissa hvort lesa ætti heimildarbréf að fasteignum á manntalsþingum eða lögbingsréttinum (á Alþingi, síðar Landsyfírréttinum). Eftir gildistöku tilskipunarinnar frá 1833 voru skjöl einungis lesin við undirrétt (manntalsþing) og hefur þá verið miðað við að það teldist til dómstarfa. Sama gegndi um þinglýsingar í gildistíð laga nr. 30/1928 og síðan núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978 þangað til lög nr. 92/1989, um aðskilnað dómsvalds og umboðsvalds í héraði, öðluðust gildi 1. júlí 1992. Þá var kveðið svo á að störf við þinglýsingar teldust til stjórnsýslu. Enda þótt þinglýsing teldist til dómstarfa til ársins 1992, var viðurkennt að þau væru frábrugðin venjulegum dómstörfum þar sem um væri að ræða skráningu í bækur, samningu á skráum og framlagningu þeirra.²⁰⁹ Það girti ekki fyrir dómsmeðferð ágreinings um efnisatriði skjala, þótt þeim hefði áður verið þinglýst og hafði þinglýsingin þannig ekki gildi sem dómur um það sem í skjalinu fjallaði. Einskorðaðist starf við þinglýsingu við formkönnun skjala.

Lestur skjala á þingi og skrásetning skjala í registur og síðar þinglýsingabækur hefur verið gerð í þeim tilgangi að skrá réttindi manna yfir viðkomandi eign. Skrár þessar hafa því verið réttindaskrár en þeim hefur aldrei verið ætlað það hlutverk að lýsa eiginleikum eignar eða ástandi á hverjum tíma.²¹⁰ Vissum skjölum hefur þó verið ætlað sérstakt hlutverk, svo sem jarðabréfum og landamerkjabréfum, en um þau hefur áður

²⁰⁶ Jón Johnsen, 1840: *Hugvekja um þinglýsingar, jarðakaup, veðsetningar og peningabrukun á Íslandi*. Kaupmannahöfn. S. 57.

²⁰⁷ Þorgeir Örlygsson, 1993: *Þinglýsingar. Mistök í þinglýsingum. Réttarreglur*. Reykjavík. S. 29.

²⁰⁸ *Alþingistíðindi A 1977–1978*, s. 1382.

²⁰⁹ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 46.

²¹⁰ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 19.

verið rætt. Þinglýsing slíkra skjala hefur þá haft svipað gildi og yfirlýsing gagnvart aðliggjandi jörðum eða svæðum, í því skyni að draga fram hugsanlegan ágreining um landamerki, en í þinglýsingunni fólst ekki staðfesting á efni skjalanna um stærð, legu eða annan eiginleika jarðanna.

5.7. Aðrar heimildir

Upplýsingar um eignarréttindi getur einnig verið að finna í ýmsum öðrum heimildum en þeim sem að framan greinir. Má þar fyrst nefna eldri dóma. Í því sambandi ber að líta til þess að vafi getur leikið á því hvort um frumrit sé að ræða, seinni tíma uppskrift eða jafnvel fölsun. Auk þess kann að vera vafi um upprunalegt gildi dómsins skv. þágildandi lögum. Þá er viðfangsefnið oft greiðsla afréttartolla, skylda til upprekstrar o.þ.h. Af úrlausnum verður sjaldan ráðið hvort til grundvallar er lagður beinn eða óbeinn eignarréttur að viðkomandi landsvæði, enda ekki ljóst í hvaða mæli hugtök eignarréttar voru notuð í sambærilegri merkingu og í dag. Almennt gildi eldri dóma verður því að teljast takmarkað en einstakir dómar hljóta að koma til athugunar á þeim svæðum sem þeir fjalla um. Hlýtur aldur dóms að skipta nokkru máli og óhjákvæmilegt annað en að gildir dómar sem gengið hafa í gildistíð samtíma réttarskipunar okkar verði eftir því sem við á lagðir til grundvallar efnislegri niðurstöðu um einstök álitaeefni.

Heimildir um stjórnarsýslu veraldlegra yfirvalda er að finna í bréfa- og gerðabókum sýslumanna og hreppstjóra og enn fremur í skjalasöfnum æðstu embættismanna þjóðarinnar. Um hendur þeirra fóru m.a. flest erindi sem snertu sölu kirkjueigna.

Heimildir um eignaumsýslu kirkjunnar eru umtalsverðar. Áður var gerð grein fyrir máldögum og vísitási um en fleiri má nefna. Bréfabækur biskupa eru einhliða heimildir en styðjast þó oft við eldri gögn að því leyti sem lýst er eignum og ítökum kirkna. Þá voru við flestar kirkjur sérstakar bækur sem nefndust kirkjustóll. Í þær voru skráðar eignir kirknanna og annað efni eftir skoðunargerð biskups eða prófests. Skjalaflokkurinn klausturumboð veitir einnig mikilsverðar upplýsingar um eignir þeirra jarða sem á miðöldum heyrðu undir klaustrin en konungur lagði hald á eftir siðbreytingu.

Hér hefur verið fjallað um þær heimildir sem óbyggðanefnd telur almennt ástæðu til að kanna í hverju máli. Auk þeirra getur að sjálfsögðu verið sérstök ástæða til að kanna önnur prentuð eða óprentuð frumgögn. Jafnframt geta eftirheimildir á borð við almenn uppsláttarrit og ítarefni um svæðið, svo sem byggðar- og héraðslýsingar, t.d. sýslu- og sóknarlýsingar frá 19. öld og landfræðisaga Þorvaldar Thoroddsens, árbækur, o.s.frv. haft nokkra þýðingu. Loks geta fornleifarannsóknir varpað ljósi á búsetusögu viðkomandi svæðis.

Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildir af því tagi sem hér hefur verið gefið ágrip af, geti ásamt öðru haft nokkra þýðingu við mat á tilvist eignarréttinda.

6. NIÐURSTAÐA

Af úrlausnum dómstóla fyrir gildistöku þjóðlendlaga 1998 var ljóst að tiltekin landsvæði á hálendi Íslands væru ekki í eigu sveitarfélaga eða ríkis. Jafnframt mátti ætla að svipað ætti við um fleiri landsvæði en þau sem komið höfðu til umfjöllunar dómstóla. Réttarstaða þessara landsvæða var því að miklu leyti óljós. Þörfin á skýrum reglum um eignarráð og forræði jókst hins vegar með aukinni og fjölbreyttari nýtingu.

Þjóðlendlögin voru sett til að leysa úr þessum vanda. Með þeim er íslenska ríkið lýst eigandi slíkra svæða, þau kölluð þjóðlendur og óbyggðanefnd falið að greina á milli þeirra og eignarlanda. Jafnframt er gert ráð fyrir að innan þjóðlendu geti einstaklingar eða lögaðilar átt takmörkuð eignarréttindi og óbyggðanefnd falið að úrskurða um þau.

Hlutverk óbyggðanefndar er skilgreint í 7. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Samkvæmt því skal óbyggðanefnd:

- a. Kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b. Skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c. Úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Verkefni óbyggðanefndar er þannig lögbundið og felst í að upplýsa um mörk eignarlanda og þjóðlendna og skilgreina óbein eignarréttindi innan þjóðlendu. Við úrlausn verkefnis síns hlýtur óbyggðanefnd að byggja annars vegar á heimildum um eignarréttindi og hins vegar almennum sönnunarreglum. Það er ekki á valdsviði óbyggðanefndar að ákvarða frá grunni mörk, eftir atvikum ný mörk, svo sem á grundvelli hæðarlínu eða annarra almennra viðmiðana af því tagi, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Óbyggðanefnd hefur ekki heimild til að svipta menn eignarlöndum sínum eða skerða eignarréttindi þeirra á annan hátt. Í vafa- og takmarkatilvikum er þó óhjákvæmilegt annað en að ætla nefndinni nokkurt svigrúm við mat á mörkum eignarlanda og þjóðlendna, í samræmi við þær sönnunarreglur íslensks réttar sem nefndin er bundin af og grein er gerð fyrir í forsendum þessum. Þá telur nefndin að heimildir hennar til afmörkunar og ákvörðunar marka afrétta innan þjóðlendu séu eðli málsins samkvæmt rýmri en þegar um fyrrgreind mörk eignarlanda og þjóðlendna er að ræða.

Frumstofnun eignarréttar hér á landi hefur farið fram með landnámi, hefð og lögum, sbr. löggjöf um nýbýli og þjóðlendur.

Landnáma er grundvallarheimildin um landnám Íslands en heimildargildi hennar er umdeilt meðal fræðimanna. Óbyggðanefnd telur að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða hennar. Af frásögnum þar og rannsóknum á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði virðist jafnframt óhætt að draga þá almennu ályktun að landnám hafi víða náð lengra inn til landsins en byggð á síðari tímum. Óbyggðanefnd telur jafnframt að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Af takmörkuðum

lýsingum í Landnámu verða hins vegar engar afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Hefð er annar frumstofnunarháttur eignarréttar. Dómstólar hafa hafnað því að eignarhefð verði unnin á grundvelli hefðbundinna afréttarnota af landi utan landamerkja jarða. Eignarhefð hefur hins vegar verið viðurkennd á grundvelli sambærilegra nota innan landamerkja jarðar. Jafnframt er ljóst að nýttar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar. Óbyggðanefnd telur að við mat á því hvort tekist hafi að fullna eignarhefð yfir landsvæði skipti máli hvort það er innan eða utan landamerkja jarðar. Skilyrði fyrir því að eignarhefð verði unnin á landsvæði utan landamerkja jarðar eru þröng, þó að ekki sé slíkt útilokað.

Þá telur óbyggðanefnd það ekki á færi sínu, þrátt fyrir lögbundna rannsóknarskyldu nefndarinnar, að ákvarða einstökum aðilum réttindi á grundvelli réttarskapandi úrræðis sem hefðar, án þess að til komi beint og ótvírætt tilkall viðkomandi aðila um ákveðin og afmörkuð eignarréttindi og að hann eftir atvikum beri fyrir sig og byggi rétt á hefð.

Lög eru þriðji frumstofnunarháttur eignarréttar. Stofnun nýbýla á grundvelli nýbýlailskipunar frá 15. apríl 1776 eða laga um nýbýli frá 6. nóvember 1897 virðist þó ekki hafa mikla almenna þýðingu í þessu sambandi enda fátið, þó ekki sé hún dæmalaus.

Fram að gildistöku þjóðlendulaga var land að meginstefnu flokkað á grundvelli eignarhalds í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*. Þýðing þeirrar flokkunar nú ræðst af því hvernig hún fellur að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*.

Óbyggðanefnd telur að almennt megi gera ráð fyrir að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámunum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsgöðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur verið í samræmi við búskaparhætti og umfang bús á hverjum tíma. Land hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi almennt séð farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland yfirleitt. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar og nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar afréttur liggur eða lá sjálfstætt undir einstakar jarðir. Þá kunna að finnast svæði innan merkja jarða sem kölluð eru afréttur, e.t.v. með vísan til þess að sá hluti hennar hafi helst verið nýttur til beitar, án þess þó að eignarréttarleg staða þess landsvæðis hljóti að vera önnur. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem

samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð sé beinum eignarrétti háð. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíman verið eignarland. Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti. Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu merkingu hugtaksins.

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga svo óbyggjandi sé. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram. Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Það getur hins vegar haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum og eins verður ekki útilokað að slík landsvæði finnist.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem hefur verið lagt til afréttar vísast til umfjöllunar um hugtakið *jörð*.

Landfræðileg afmörkun fasteigna var ekki skráð á samræmdan máta fyrr en í lok 19. aldar. Fram er komið að fyrir þann tíma eru heimildir um mörk jarða fágætar. Þá liggur fyrir að heimildargildi Landnámu er umdeilt og lýsingar hennar oft ónákvæmar. Úrskurður um eignarland eða þjóðlendu verður ekki byggður á þeim einum.

Með setningu laga um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Tilgangur löggjafans með setningu laga um landamerki 1882 og laga um hefð 1905 var sá að koma fastri skipan á afmörkun fasteigna og heimildir til þeirra. Hér má einnig nefna lög um fasteignamat 1915 þar sem kveðið var á um reglubundið mat fasteigna á tíu ára fresti. Með þessu móti leitaðist löggjafinn við að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjalaganna skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldur sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Séu bréf aðliggjandi jarða samhljóða hlýtur það að benda til hins sama. Könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjalaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Ennfremur hlýtur gildistaka hefðarlaga árið 1905 að styrkja eignartilkall slíkra aðila.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla að við mat á gildi landamerkjabréfs, skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Hafi gögn máls þótt bera með sér að afréttarlandsvæði væri einungis óbeinum eignarréttindum háð hefur tilvist landamerkjabréfs ekki breytt þeirri niðurstöðu. Í slíkum tilvikum hafa landamerkjabréf einungis verið talin ákvarða mörk afréttareignar. Hins vegar hafa dómstólar í einkamálum talið landamerkjabréf ákvarða mörk eignarlands í tilvikum þar sem um var að ræða landsvæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða.

Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telur óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Útilokað er að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag. Í þeim tilvikum þar sem einstaklingar eða lögaðilar hafa samkvæmt elstu heimildum farið með þau réttindi og skyldur sem í beinum eignarrétti felast, verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera. Einstaklingar og lögaðilar hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir

hendi og getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Hins vegar er þó ljóst að meta verður sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Á hinn bóginn telur óbyggðanefnd að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum hefur ekki með einum eða öðrum hætti tilheyrt jörð, hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Ekki er hægt að útiloka að þessi landsvæði hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti en samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem slíku heldur fram.

Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga, 1. júlí 1998, enda sé jökullinn í þjóðlendu. Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar almenn sjónarmið um túlkun landamerkja. Merki sjávarjarða til hafsins fylgja breytingum á stórstraumsfjörumáli og landamerki færast inn og út í samræmi við landauka eða landtap.

7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5

7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹¹

[...]

Á þeim tíma sem liðinn er frá því *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og viðauki við þær [sbr. kafla 1–6 hér að framan] birtist hefur Hæstiréttur kveðið upp nokkurn fjölda dóma sem fela í sér afstöðu réttarins til atriða sem almenna þýðingu hafa við efnislega úrlausn þjóðlendumála. Skal þar fyrst getið um dóm Hæstaréttar frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005, sem fjallað var um í inngangi að niðurstöðum óbyggðanefndar í málum á svæði 4 [mál nr. 1–6/2004]. Svo sem þar segir verður sú ályktun af honum dregin, sbr. nú einnig dóm Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006, að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr máli á þeim grundvelli. Í tilvikum ríkisjarða hefur því þó verið lýst yfir af hálfu íslenska ríkisins að í þjóðlendukröfu felist ekki afsal á eignarlandi og því eigi niðurstaða óbyggðanefndar, að því leyti sem hún tekur til ríkisjarða, að ráðast af sömu atriðum og lögð séu til grundvallar um annað eignarland. Aðrir dómar varða fremur heimildamat og sönnunarkröfur, nánar tiltekið tveir dómar Hæstaréttar frá 21. október 2004 (mál nr. 47 og 48/2004); þrír dómar frá 11. maí 2006 (mál nr. 496/2005, 454/2005 og 345/2005); tveir dómar frá 28. september 2006 (mál nr. 497/2005 og 498/2005); tveir dómar frá 5. október 2006 (mál nr. 67/2006 og 133/2006) og nú síðast þrír dómar frá 16. maí 2007 (mál nr. 448/2006, 536/2006 og 24/2007).

[...]

Hér á eftir verður fyrst lagt mat á hvort dómar gefi tilefni til að herða sönnunarkröfur til landamerkjabréfa jarða og að því loknu fjallað almennt um stofnun heiðarbyggðar á Norðausturlandi. [...]

7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða²¹²

Í forsendum dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004, sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796, tók rétturinn almenna afstöðu til mats á gildi landamerkjabréfa, annars vegar jarða og hins vegar annarra landsvæða, og inntaks eignarréttar á svæði, sem lýst er í landamerkjabréfi jarðar, sbr. einnig tilvísanir í síðari dómum í þjóðlendumálum, t.d. máli nr. 345/2005. Orðrétt segir svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

²¹¹ Kafli 6.1 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), dags. 29. maí 2007.

²¹² Kafli 6.1.1 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), dags. 29. maí 2007.

Einnig kemur fram það álit réttarins að áritun um samþykki eigenda aðliggjandi jarða, þinglýsing og innfærsla í landamerkjabók auki sönnunargildi landamerkjabréfs. Sama máli gegnir ef ekki hefur verið ágreiningur um merki viðkomandi jarðar. Hins vegar verði ekki litið fram hjá þeirri staðreynd að fyrir gildistöku laga nr. 58/1998 hafi engum verið til að dreifa sem gat sem handhafi beins eignarréttar gert samninga um mörk þess lands sem nú nefnist þjóðlenda. Þá verði þess að gæta að með því að gera landamerkjabréf gátu menn ekki einhliða aukið við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Verði til þess að líta hvort til séu eldri heimildir sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfi, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu lands.

Segja má einnig að í nýjustu dómum, sbr. mál nr. 536/2006 og 24/2007, hafi enn verið hnekkkt á þýðingu þess að landsvæði teljist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu er óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, sbr. umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé.

Umfjöllun dómstóla um landamerkjabréf jarðanna Úthlíðar, Stafafells (hluta), Skaftafells og Hóla gefur þó tilefni til að huga sérstaklega að því hvort óbyggðanefnd beri að herða kröfur til sönnunar eignarlands innan landamerkjabréfa jarða, frá því sem lagt er til grundvallar í *Almennum niðurstöðum*. Viðkomandi landsvæði voru öll talin eignarlönd en í forsendum dóma samt sem áður lýst efasemdum um að svo væri að öllu leyti.

Í tilvikum Úthlíðar og þess hluta Stafafellslands sem liggur sunnan og vestan Jökulsár, sbr. mál nr. 48/2004 og 498/2005, lágu fyrir bæði landamerkjabréf og eldri heimildir um merki. Lýsingar þessar fengu vel samrýmst en beinn eignarréttur á hluta þeirra landsvæða sem afmörkuð voru þrátt fyrir það talinn vafa undirorpinn. Fram kemur að staðhættir og fyrirbyggjandi heimildir um gróðurfar styðji ekki að þar hafi verið stofnað til beins eignarréttar með námi. Ekki voru þó talin skilyrði til að skilja þessi landsvæði undan eignarlandi jarðanna, einkum þar sem ekkert hefði komið fram af hálfu íslenska ríkisins sem leggja mætti til grundvallar við nánari afmörkun að þessu leyti. Varðandi umræddan hluta Úthlíðar var einnig tekið fram að ekki hefði verið sýnt fram á að landsvæðið hefði verið nýtt sem samnotaafreitur.

Í tilvikum Skaftafells og Hóla, sbr. mál nr. 496/2005 og 48/2004, voru landamerkjabréf fyrir hendi en engar eldri heimildir. Um landamerkjabréf Skaftafells, sem er ódagsett en var þinglesið á árinu 1890, segir svo í dómi Hæstaréttar:

Þótt landamerkjabréfið geti haft sönnunargildi um mörk eignarlands Skaftafells með því að það var áritað um samþykki af eigendum aðliggjandi jarða, þinglesið og fært í landamerkjabók, verður að líta til þess að ekki var á valdi eigenda jarðarinnar að auka með landamerkjabréfinu við land sitt eða annan rétt umfram það, sem áður hafði verið. Getur landamerkjabréf þetta því ekki eitt og sér nægt gegn andmælum áfrýjanda til að sanna beinan eignarrétt eigenda Skaftafells II að landinu á Skeiðarársandi, sem deilt er um í málinu, heldur verða önnur atriði jafnframt að koma til, sem stutt geta sömu niðurstöðu, sbr. dóm Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 [sem fjallar m.a. um Hóla], sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796.

Hér skal einnig getið dóms í máli nr. 345/2004, varðandi jörðina Fell í Suðursveit. Þar lá fyrir skýr eldri heimild, nánar tiltekið lögfesta frá árinu 1851, þar sem merki inn til landsins voru m.a. miðuð við aðliggjandi jökul. Landamerkjabréf jarðarinnar frá árinu 1922 var mun óskýrara, náði skemur inn til landsins, þ.e. í átt að jökli, og gat ekki sérstaklega um merki gagnvart jöklinum. Fjalllendið næst jökli var dæmt þjóðlenda og þannig fremur miðað við hina yngri heimild, þ.e. landamerkjabréfið, sem náði skemur en hin eldri. Þar höfðu þó önnur atriði einnig vægi.

Óbyggðanefnd hefur nú þegar kveðið upp úrskurði sem fjalla um fjölda jarða á sunnanverðu landinu, þ.e. svæðum 1–4, og heimilda um afmörkun og eignarréttindi á ágreiningssvæðum verið skipulega leitað, m.a. á Þjóðskjalasafni og hjá sýslumanns-embættum. Séu þær skoðaðar heildstætt kemur í ljós að landamerkjabréf hátt í tvö-hundruð jarða hafa verið könnuð sérstaklega. Í upp undir helmingi tilvika hefur það verið elsta lýsing á merkjum jarðar og beinn samanburður við eldri heimildir þannig ekki mögulegur. Því fer einnig fjarri að eldri heimildir séu almennt heildstæðar merkja-lýsingar. Þvert á móti geta þær verið brotakenndar og jafnvel fremur falið í sér vísbendingar en ótvíræðar lýsingar. Loks eru tíu tilvik þar sem ekkert landamerkjabréf, í skilningi landamerkjalaga, er fyrir hendi og verður ekki séð að það hafi nokkurn tíma verið gert. Að því er varðar mikinn meirihluta jarða á svæðum 1–4, var niðurstaðan sú að aðrar heimildir um merki, væru þær til, ýmist styddu lýsingu bréfs eða mæltu henni ekki í mót. Merkjum væri því rétt lýst í landamerkjabréfi, svo sem óbyggðanefnd skýrði það. Tekið skal fram að sú skýring var í ákveðnum tilvikum önnur en málsaðila.

Svo sem að framan greinir virðast dómstólar þannig gera fremur strangar kröfur til landamerkjabréfa jarða, þ. á m. að þau hafi stuðning af öðru og þá einkum eldri heimildum. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar niðurstöðu hverju sinni, þar á meðal mismunandi vægi eða trúverðugleiki einstakra heimilda, nýting, gróðurfar og staðhættir. Með hliðsjón af því og með tilliti til stjórn-skipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd að fara beri varlega í að draga víðtækar ályktanir af þessari umfjöllun. Líta ber til þess að eftir að gengið hafði verið frá landa-merkjabréfi, með tilheyrandi opinberri skráningu, hafði jarðeigandi síður ástæðu til að varðveita skjöl sem þar kann að hafa verið byggt á. Eðlilegt verður að telja að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera í slíkum tilvikum.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hefur verið lagt til grundvallar og samrýmist vel þeirri almennu afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa sem áður var lýst. Eftir sem áður er ljóst að dómstólar gera nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, sbr. einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telur til eignarréttar yfir landi verður að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu. Jafnframt liggur fyrir að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005, þar sem segir svo:

... nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

7.1.2. *Heiðarbýli á Norðausturlandi*²¹³

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er gerð almenn grein fyrir þeirri stofnun eignarréttar sem heimilaður var í nýbýlatilskipun frá 15. apríl 1776, um landnám og byggingu eyðijarða, og síðar nýbýlalögum, nr. 15/1897.²¹⁴ Að því er varðar Norðausturland sérstaklega í þessu sambandi benda heimildir til að í kjölfar nýbýlatilskipunar og fram yfir miðja 19. öld hafi þar verið stofnað til heiðarbyggðar í meiri mæli en á þeim landshlutum sem áður hafa komið til umfjöllunar hjá óbyggðanefnd. Byggð þessi stóð að jafnaði stutt, oft slitrótt, og þegar komið var fram á miðja 20. öld var henni nær alveg lokið. Í kjölfar gildistöku landamerkjalaga voru ýmist gerð sérstök landmerkjabréf fyrir slík heiðarbýli eða þau felld innan landamerkjalýsingar tiltekinnar jarðar.

Samkvæmt ákvæðum nýbýlatilskipunar gat slík býlisstofnun hvort heldur er verið í landi jarðar eða utan þess. Kveðið var á um útmælingu viðkomandi landsvæðis undir stjórn sýslumanns og útgáfu amtmanns á byggingarbréfi til handa nýbýlingi, enda hefði skilyrðum verið fullnægt.

Í þeim tilvikum að stofnað var til nýbýlis í landi jarðar með lögformlegum hætti, sbr. einkum 2. gr. nýbýlatilskipunar, er ljóst að með því hefur ekki orðið breyting á eignarréttarlegri stöðu landsvæðisins. Hér gegnir sama máli og ef þar var stofnað til byggðar með öðrum hætti, svo sem leigu eða sölu hluta jarðar.²¹⁵ Um slík landsvæði hlýtur því að fara eftir sömu sjónarmiðum og jarðir almennt, hvernig sem formlegum frágangi hefur verið háttað. Um jarðir almennt vísast nánar til *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar*.

Hafi hins vegar tekist byggð utan jarðar, sbr. einkum 4. gr. nýbýlatilskipunar, verður að kanna hvort þar hafi verið stofnað til lögformlegs nýbýlis. Hafi svo verið, er ljóst að viðkomandi landsvæði er eignarland, þá þegar af þeirri ástæðu. Ella verður að líta svo á að ekki hafi verið stofnað til beins eignarréttar á grundvelli þeirrar löggjafar. Eignarréttarleg staða viðkomandi landsvæðis breyttist því ekki, hvernig sem henni var farið. Annað mál er að í kjölfarið kann að hafa stofnast þar eignarland á öðrum grundvelli, sbr. lög nr. 46/1905 um hefð.

Heiðarbyggð á Norðausturlandi er nefnd ýmsum nöfnum í heimildum, einkum nýbýli, afbýli, heiðarkot og hjáleiga. Notkun þessara hugtaka er misvísandi og tekur ekki endilega mið af ákvæðum nýbýlatilskipunar eða nýbýlalaga. Þannig kann tiltekið býli

²¹³ Kafi 6.1.2 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), dags. 29. maí 2007.

²¹⁴ Sbr. kafla 3.3 [...].

²¹⁵ Sbr. kafla 4.2 [...].

að vera nefnt nýbýli í heimildum án þess að byggingarbréf liggi fyrir. Málsmeðferð nýbýlaumsóknar getur þá af einhverjum ástæðum hafa lokið á einhverju stigi, svo sem eftir útmælingu, eða jafnvel ekki hafist yfirleitt. Á hinn bóginn getur verið að byggingarbréf hafi verið gefið út en býlið þrátt fyrir það nefnt annað en nýbýli, t.d. hjáleiga.

Útgáfa byggingarbréfs, sem stundum er nefnt nýbýlaleyfi, tekur af vafa um stofnun eignarlands og að landsvæði hafi frá þeim tíma öðlast stöðu jarðar að lögum. Að öðru leyti hlýtur að þurfa að leggja mat á eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæðis áður en þar tókst byggð og hvort sú staða hafi tekið breytingum síðan. Í því sambandi ber að líta til þeirra krafna sem Hæstiréttur hefur gert til sönnunar eignarlands, sbr. kafla [7].1.1.

8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6

8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁶

[...]

Frá því óbyggðanefnd kvað upp [...] úrskurði [síðast], í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), hafa gengið níu Hæstaréttardómar sem tengjast fyrri svæðum. Nánar tiltekið eru þetta fimm dómar frá 14. júní 2007, þ.e. í málum nr. 22/2007 (Þórsmörk og Goðaland), nr. 23/2007 (Steinsholt), nr. 25/2007 (Almenningar), nr. 26/2007 (Merkurtungur), nr. 28/2007 (Stakkholt), einn dómur frá 4. október 2007, í máli nr. 27/2007 (Græna fjall/Fljótshlíðarafréttur), einn dómur frá 11. október 2007, í máli nr. 99/2007 (Skaftártunguafréttur) og loks tveir dómar frá 18. október 2007, í málum nr. 47/2007 (Núpsstaður og fleiri jarðir í Fljótshverfi) og 79/2007 (Mörtunga og Prestbakkajarðir).

Tveir hinir síðastnefndu dómar eru fremur til staðfestingar á [...] niðurstöðu [þeirri sem greinir í kafla 7.1.1.], þ.e. að ekki beri að herða sérstaklega kröfur til landamerkjabréfa jarða. Að öðru leyti telur óbyggðanefnd nauðsynlegt að taka til athugunar samhengi eldri og yngri dóma um eignarréttarlega stöðu tiltekinna afrétta einstakra jarða og/eða stofnana og hvort tilefni sé til breytinga á sönnunarmati óbyggðanefndar í sambærilegum tilvikum. Fer sú umfjöllun hér á eftir.

8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana²¹⁷

Um þýðingu hugtakanna jörð, afréttur og almenningur er rækilega fjallað í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* [...]. Að því er varðar hugtakið jörð er niðurstaðan sú að almennt megi gera ráð fyrir að slíku landi hafi upphaflega verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Þannig eru taldar líkur á því að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi eða innan annarra ótvíræðra merkja, sé beinum eignarrétti háð. Tilvist landamerkjabréfs ein og sér ræður því ekki úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. og 4.5. í áðurnefndum *Almennum niðurstöðum*. Þar eru í fyrsta lagi samnotaafréttir, þ.e. þeir afréttir sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi eru afréttir einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærileg sjónarmið og að framan greindi um eignarhald á landi jarða yfirleitt.

Hafi umþrætt landsvæði ekki legið innan merkja jarðar hefur óbyggðanefnd talið að líkur séu á því að það hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendlaga. Tilvist landamerkjabréfs skiptir þá ekki grundvallarmáli en litið til atriða svo

²¹⁶ Kafla 6.1.2 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6), dags. 6. júní 2008.

²¹⁷ Kafla 6.1.3 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6), dags. 6. júní 2008.

sem umfjöllunar í heimildum, nýtingar, staðhátta, gróðurfars og landnáms. Ekki er þó alltaf augljóst hvort landsvæði hefur stöðu jarðar eða afréttar. Á það álitafni hefur sérstaklega reynt þegar undir einstakar jarðir og/eða stofnanir hafa legið svæði sem skilin hafa verið frá viðkomandi heimaörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Eru aðstæður þá oft þær að landsvæðisins er getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og heimildir um afnot einskorðaðar við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Til úrlausnar hjá óbyggðanefnd hefur komið nokkur fjöldi landsvæða sem fella má undir framangreinda lýsingu. Þessi landsvæði hafa verið úrskurðuð þjóðlendur og afréttir/landsvæði í afréttareign, eftir atvikum með vísan til heimilda, legu, sögu, staðhátta, nota o.fl. Ber hér að nefna Afrétt norðan vatna í máli nr. 4/2000 (svæði 1), Hrunaheiðar í máli nr. 5/2000 (svæði 1); Hoffellslambatungur í máli nr. 4/2001 (svæði 2); Þórsmörk, Goðaland, Almennunga, Teigstungur, Múlatungur, Merkurtungur, Stakkholt, Steinsholt, Hólatungur, Borgartungur og Skógafjall í máli nr. 5/2003 (svæði 3); Hvítmögu og Stórhöfða í máli nr. 6/2003 (svæði 3); Villingadal, Suðurfell og Múla í máli nr. 1/2005 (svæði 5); Steinvarartungu og Þorbrandsstaðatungur í máli nr. 3/2005 (svæði 5); Þverfellsland og sunnanverða Grímólfsártungu í máli nr. 4/2005 (svæði 5) og loks afréttarland á Hólsfjöllum í máli nr. 5/2005 (svæði 5).

Segja má að Hæstiréttur hafi einnig tekið skýra afstöðu til landamerkjabréfa annarra landsvæða en jarða, þegar í fyrstu dómum í þjóðlendumálum. Í forsendum réttarins í dómi frá 21. október 2004, máli nr. 48/2004, segir þannig svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Að auki segir svo í dómi réttarins frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005:

... nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

Þá hefur komið fram það skýra mat Hæstaréttar að sé ekki um jörð að ræða hafa landamerkjabréf takmarkaðra vægi sem „sönnunargagn um beinan eignarrétt“, sbr. dóm Hæstaréttar 14. júní 2007 í máli nr. 22/2007.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þær þjóðlendur og afrétti/landsvæði í afréttareign sem áður voru tilgreindar hafa verið staðfestir efnislega með dómum Hæstaréttar að því er varðar Afrétt norðan vatna, Hoffellslambatungur, Hrunaheiðar, Þórsmörk, Goðaland, Steinsholt, Almennunga, Merkurtungur og Stakkholt, sbr. dóma frá 21. október 2004, 28. september 2006, 5. október 2006 og 14. júní 2007 í málum nr. 47/2004, nr.

497/2005, nr. 133/2006, nr. 22/2007, nr. 23/2007, nr. 25/2007, nr. 26/2007 og nr. 28/2007. Í tilvikum Skógafjalls, Hvítmögu og Stórhöfða var sams konar niðurstöðum óbyggðanefndar á hinn bóginn snúið við og komist að þeirri niðurstöðu að þar væru eignarlönd en ekki þjóðlendur í afréttareign, sbr. dóma frá 16. maí 2007 í málum nr. 24/2007, nr. 536/2006 og nr. 448/2006. Önnur framangreind landsvæði hafa ekki komið til kasta dómstóla en af dómum um eignarland frá því fyrir gildistöku þjóðlendulaga ber að nefna Hrd. frá 29. febrúar 1996 (Hrd. 1996/696) um Blikdal í Esju og dóm aukadómpings Árnassýslu 23. febrúar 1980 um Tunguheiði í Biskupstungum.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þjóðlendur í afréttareign á þessum svæðum eru þannig almennt í góðu samræmi við úrlausnir Hæstaréttar, fyrr og síðar, þó svo forsendur séu ekki einsleitar í öllum tilvikum og taki þess utan mið af sérstöðu einstakra svæða. Dómar Hæstaréttar um landskikana þrjá sunnan Mýrdalsjökuls, þ.e. Skógafjall, Hvítmögu og Stórhöfða, skera sig þar hins vegar nokkuð úr.

Framangreind úrlausnarefni eiga það sameiginlegt að viðkomandi landsvæði hefur legið undir einstaka jörð/jarðir eða stofnun, landfræðilega aðskilið frá henni/þeim með einum eða öðrum hætti, jafnan getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og afnot einskorðuð við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Ef reynt er að taka saman þau sameiginlegu atriði sem leiða til niðurstöðu Hæstaréttar um eignarland í umræddum þremur undantekningartilvikum, þá sýnist landfræðileg lega, m.a. gagnvart aðliggjandi eignarlöndum og að einhverju marki almennir staðhættir, vega mjög þungt. Í tilvikum Hvítmögu og Skógafjalls var á því byggt að svæðin hefðu verið innan merkja jarða og að hvorki staðhættir né gróðurfar mæltu gegn því að þau hefðu verið númer, a.m.k. að einhverju leyti. Beinn eignarréttur hefði þannig stofnast. Um Stórhöfða segir að líkur séu fyrir því að hann hafi verið innan upphaflegs landnáms eins og aðliggjandi lönd. Hann hafi ekki verið talinn til samnotaafrétta og ekkert sé komið fram í málinu sem stutt geti að munur verði að þessu leyti gerður á Stórhöfða og aðliggjandi landsvæðum. Nægilega sé því leitt í ljós að hann hafi frá landnámi verið háður beinum eignarrétti sem heiðaland jarðar.

Dómar Hæstaréttar um þjóðlendur í Þórsmörk, Goðalandi, Almennungum, Merkur-tungum, Stakkholti og Steinsholti, eru kveðnir upp mánuði síðar en dómar um eignarlönd í Stórhöfða, Hvítmögu og Skógafjalli. Fyrstnefndu svæðin sex liggja norðan Eyja-fjallajökuls og voru öll talin heyra undir einstaka jörð/jarðir sem þau eru landfræðilega aðskilin frá. Í forsendum Hæstaréttar er m.a. vísað til möguleikans á landnámi, legu og staðháttu, skorts á skriflegum eignarheimildum og samræmis milli þeirra innbyrðis. Tekið er sérstaklega fram að ekki sé sýnt fram á önnur not meintra rétthafa en hefðbundin afréttarnot til sumararbeitar fyrir búfé. Í öllum þessum sex tilvikum var dæmd þjóðlenda í afréttareign.

Sýnist þannig ekki vera fullt samræmi í mati réttarins að því er varðar hin tilgreindu atriði í annars vegar tilvitnuðum þremur dómum og hins vegar öðrum úrlausnum um sams konar landsvæði, auk eldri dóma um Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar.

Draga má þá ályktun af framangreindum dómum að það séu fyrst og fremst staðbundnar aðstæður, þ.m.t. staðhættir, en þó einkum lega viðkomandi þriggja landsvæða að eignarlöndum til annarra átta en gagnvart Mýrdalsjökli sem úrslitum ráði. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar hverju sinni. Þá liggja fyrir eldri dómar um þjóðlendur á landsvæðum með svipaða legu gagnvart annars vegar eignarlöndum og hins vegar þjóðlendum, sbr. einkum Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar í Hrd. 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 og Hrd. 5. október 2006 í mál nr. 133/2006. Ekki liggur fyrir skýr yfirlýsing Hæstaréttar um breytta afstöðu að þessu leyti. Með hliðsjón af framangreindu og að teknu tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd útilokað að líta svo á að umræddir þrír dómar, um Hvítmögu, Skógafjall og Stórhöfða, feli í sér að lega þrætusvæðis að eignarlandi eða eignarlöndum geti ein og sér vegið svo þungt að önnur sú sönnunarfærsla sem ella fer fram við slíkar kringumstæður hafi hverfandi þýðingu.

Óumdeilt er hins vegar að eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða getur auk hefðbundinna og viðurkenndra eignarheimilda haft vægi við eignarréttarlegt mat og ásamt öðru leitt til þeirrar niðurstöðu að um eignarland sé að ræða. Má þar um vísa til dóms Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 varðandi efstu jarðir í Biskupstungnahreppi, sbr. einnig úrskurð óbyggðanefndar um þau landsvæði. Hið sama má segja um eignarland í dómi Hæstaréttar 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 um jarðir í Fljótshverfi, sbr. og úrskurð óbyggðanefndar um sama svæði.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að ekki séu forsendur til þess að breyta því sönnunarmati sem lagt hefur verið til grundvallar um afrétti einstakra jarða og/eða stofnana og styðst við fjölda dóma í sambærilegum tilvikum. Fyrir liggur að í málum nr. 4 og 5/2007 á svæði 6 hjá óbyggðanefnd snúa sérstök álitaefni af þessum toga að eftirtöldum landsvæðum: Hálsmannatungur, Draflastaðakirkjuland á Gönguskarði, Tjarnahverfi á Gönguskarði, Finnsstaðadalur, Grímsland og Kambsmýrar í máli nr. 4/2007 og Upprekstrarland milli Höfðagilja og Eyvindará/Laufáshagi í máli nr. 5/2007.

9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A

9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁸

[...]

Við uppkvaðningu úrskurða í málum nr. 1–5/2008, á svæði 7 suður, liggja ekki fyrir nýir dómar Hæstaréttar í þjóðlendumálum en geta ber um ákvörðun Mannréttindadómstóls Evrópu frá 23. september 2008 í máli nr. 46461/06. Þar var því hafnað að taka til efnismeðferðar kærúmál sem varðaði dóm Hæstaréttar Íslands frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Kærúmálið varðaði nánar tiltekið landsvæðin Fjall og Breiðármörk í Örnæfum, sem Hæstiréttur hafði dæmt þjóðlendur, og til skoðunar voru ákvæði Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994, í 1. gr. 1. viðauka [Friðhelgi eignarréttar], 1. mgr. 6. gr. [Réttur til réttlátrar málsmeðferðar fyrir dómi] og 14. gr. [Bann við mismunun]. Kvörtun málshefjenda til Mannréttindadómstólsins varðaði bæði lög nr. 58/1998, um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, og meðhöndlun Hæstaréttar á umræddu máli, þar á meðal sönnunarkröfur.

Mannréttindadómstóllinn komst að þeirri niðurstöðu að 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann ætti ekki við í umræddu máli þar sem umþrætt land teldist ekki eign kærenda í skilningi ákvæðisins. Í því sambandi tók dómstóllinn sérstaklega fram að þegar um kröfu til eignarréttinda er að ræða geti sá sem hana hefur uppi einungis átt lögmætar væntingar til að um eign sé að ræða ef krafa hans hefur fullnægjandi stoð í landsrétti viðkomandi aðildarríkis, svo sem þegar fyrir hendi eru fordæmi dómstóla í þá veru. Þá kvað dómstóllinn Hæstarétt Íslands bæði hafa farið að viðeigandi lagaákvæðum og fylgt eigin fordæmum um að landamerkjabréf eitt og sér teljist ekki fullnægjandi sönnun ef eldri gögn mæla því í mót. Þannig taldi dómstóllinn að kærundur hefðu ekki sýnt fram á að þeir ættu lögmætar væntingar til þess að umþrætt land teldist eign þeirra og þeir gætu því ekki notið verndar 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann að þessu leyti. Mannréttindadómstóllinn komst enn fremur að þeirri niðurstöðu að ekkert benti til þess að brotið hefði verið gegn 1. mgr. 6. gr. eða 14. gr. sáttmálans í máli kærenda og taldi því ekki að á þá hefði verið lögð óhóflega þung sönnunarbyrði.

10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B

10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁹

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim 22 dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

²¹⁸ Kafli 6.1.2 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2008 (svæði 7A), dags. 19. júní 2009.

²¹⁹ Kafli 6.1.2.1 í úrskurðum í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B), dags. 10. október 2011.

Um er að ræða eftirfarandi 22 dóma Hæstaréttar: Dómur frá 24. september 2009 í máli nr. 102/2009 (Brú og Brúaröræfi); dómur frá 29. október 2009 í máli nr. 685/2008 (Afréttur Seltjarnarneshrepps hins forna, Elliðavatn, Vatnsendi, Lækjarbotnar og Geirland); dómur frá 19. nóvember 2009 í máli nr. 69/2009 (Gunnarsstaðir); dómur frá 25. mars 2010 í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur); tveir dómur frá 3. júní 2010, í málum nr. 198/2009 (Selvogs- og Ölfusafréttur) og 184/2009 (Landsvæði aðliggjandi Ölfusafrétti); dómur frá 16. september 2010 í máli nr. 473/2009 (Krepputunga); sjö dómur frá 7. október 2010, í málum nr. 379/2009 (Heiðarmúli), nr. 517/2009 (Grímólfsártunga), nr. 722/2009 (Hvammur), nr. 723/2009 (Laxárdalur), nr. 748/2009 (Vatnsendi), nr. 749/2009 (Þverfellsland) og nr. 750/2009 (Hvappur); dómur frá 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álfthaneshrepps hins forna/norðaustanverður hluti Almenningskóga Álfthaness, Skógræktarsvæði norðan Krýsuvíkur og sunnan Garðakirkjulands og Garðakirkjuland vegna Selskarðs); dómur frá 10. febrúar 2011 í máli nr. 299/2010 (Valþjófsstaður í Fljótsdal); dómur frá 11. apríl 2011 máli nr. 199/2011 (Hofsafreittur); tveir dómur frá 22. september 2011 í málum nr. 293/2010 (Þorvaldsstaðir og Hamar) og nr. 294/2010 (Mælifell og Selsárvellir); og loks þrír dómur frá 29. september 2011, í málum nr. 40/2011 (Sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls), nr. 75/2011 (Grímsstaðir á Fjöllum) og nr. 56/2011 (Hvannstaðir).

Nítján af framangreindum 22 dómum fjalla um efnisleg atriði og í fjórtán þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í fimm tilvikum var henni hins vegar hnekkt og dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða landsvæðin Hvamm, Laxárdal, Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði.

Þau fimm mál, þar sem úrskurði óbyggðanefndar var hnekkt, varða í meginatriðum mat á efni og samhengi fyrirbyggjandi heimilda um viðkomandi landsvæði. Niðurstöður þeirra leiða ekki til breytinga á sönnunarmati í málum af þessu tagi almennt en hnykkja á fyrirbyggjandi meginreglum, sbr. *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* sem fylgja í viðauka með úrskurði þessum. Í næstu tveimur köflum er gerð nánari grein fyrir samhengi umræddra dóma og meginreglna.

10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar²²⁰

Í tveimur dómum Hæstaréttar frá 7. október 2010, um eignarland Hvamms og Laxárdals í Svalbarðshreppi, er fjallað um land innan afmörkunar í þinglýstum landamerkjabréfum jarða. Slíkt land hefur að meginreglu verið dæmt og úrskurðað eignarland en óbyggðanefnd taldi að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að innan bréfa Hvamms og Laxárdals væru þjóðlendur að hluta.

Það er ekki tilvist landamerkjabréfs ein og sér sem hefur ráðið úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar. Mikilvægi landamerkjabréfa jarða

²²⁰ Kafli 6.1.2.2 í úrskurðum í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B), dags. 10. október 2011.

felst í sönnunargildi þeirra en hvert og eitt bréf er metið sérstaklega. Hefur þá einkum verið til þess litið hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins. Mæli heimild í mót landamerkjabréfi jarðar, hvort heldur er afmörkun lands og/eða stöðu þess sem jarðar, þarf að meta hvort vægi hennar sé slíkt að það rýri sönnunargildi bréfsins að sama skapi.

Á svæðum 1-7A eru fimmtán tilvik þar sem óbyggðanefnd hefur úrskurðað að land innan landamerkjabréfs jarðar væri eignarland að hluta og þjóðlenda að hluta. Er þá miðað við yngra landamerkjabréf viðkomandi jarðar, hafi verið gerð tvö, og skýringu óbyggðanefndar á texta viðkomandi bréfs, en hún getur verið önnur en skýring málsaðila.

Þau fimmtán tilvik sem hér um ræðir eru eftirfarandi: Þingvellir; Mörtunga á Síðu; Fell í Suðursveit; Stafafell í Lóni; Skriðuklaustur og Valþjófsstaður í Fljótsdal; Brú á Jökuldal; Þorvaldsstaðir og Hamar í Selárdal; Gunnarsstaðir, Kverkártunga og Miðfjörður í Skeggjastaðahreppi; Hvammur og Laxárdalur í Svalbarðshreppi; Reykjahlíð í Mývatnssveit. Að undanskildum Hvammi og Laxárdal hafa þeir dómur Hæstaréttar sem gengið hafa um þessi tilvik staðfest niðurstöðu óbyggðanefndar í öllum meginatriðum. Umfjöllun um Kverkártungu og Miðfjörð í fyrrum Skeggjastaðahreppi og Reykjahlíð í Mývatnssveit er ólokið hjá dómstólum.

Í flestum þessara tilvika hafa legið fyrir eldri heimildir um afmörkun jarðarinnar, stundum eldri landamerkjabréf, sem mælt hafa í mót lýsingu landamerkjabréfs. Þetta er þó ekki einhlítt og mál Þingvallakirkjulands, Skriðuklausturs og Valþjófsstaðar í Fljótsdal vörðuðu fremur mat á heimildum um takmörkuð réttindi innan merkja. Loks getur hvort tveggja hafa verið fyrir hendi, eldri merkjalýsingar og heimildir um takmörkuð réttindi, sbr. einkum Stafafell í Lóni og Fell í Suðursveit.

Til viðbótar við framangreind fimmtán tilvik eru þess tvö dæmi á svæðum 1–7A að eignarréttur að jörð hafi verið gefinn upp eða glatast, sbr. dóma Hæstaréttar um Fjall og Breiðármörk frá 11. maí 2006.

Af framangreindu er ljóst að undantekningar frá meginreglunni um eignarland innan afmörkunar í landamerkjabréfi jarðar eru fáar og ríkar kröfur gerðar í því sambandi. Nýjar úrlausnir dómstóla um jarðirnar Hvamm og Laxárdal í Svalbarðshreppi árétta þetta enn frekar. Þar taldi Hæstiréttur að land innan landamerkjabréfa annars vegar Hvamms og hins vegar jarðarinnar Laxárdals væri í heild sinni eignarland. Hafnað var þeirri röksemdafærslu óbyggðanefndar að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að þar væru þjóðlendur að hluta.

Loks skal þess getið að ýmis dæmi eru um að uppi hafi verið álitaefni af þeim toga sem hér um ræðir í málum sem lyktað hefur með niðurstöðu óbyggðanefndar um eignarland. Úrskurðum um eignarland hefur almennt verið unað og þeir því ekki komið til endurskoðunar hjá dómstólum. Sem dæmi um ríkt sönnunargildi landamerkjabréfs jarðar í slíku máli má nefna Hjaltadal og Kambfellskjálka í máli nr. 3/2007 á svæði 6.

10.3. Heimildir um legu jarða til forna²²¹

Eftir er þá að gera grein fyrir þremur nýjum dómum þar sem hnekkkt var úrskurðum óbyggðanefndar um þjóðlendu, nánar tiltekið varðandi Vatnsenda í Svalbarðshreppi, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls í Öxarfjarðarhreppi og Hvannstaði, einnig í Öxarfjarðarhreppi.

Í þessum málum er fjallað um þýðingu þess að landsvæði hafi upphaflega verið hluti jarðar. Slíkt land hefur að meginreglu verið úrskurðað og dæmt eignarland, svo sem áður sagði. Flokkun landsvæða í jarðir, afrétti(r) jarða, afrétti(r) kirkna og klaustra, samnotaafrétti(r) og annað land er þannig veigamikilið atriði.

Landamerkjabréf hafa einnig verið gerð fyrir annars konar réttindasvæði en jarðir, svo sem ítök og afrétti(r). Slík bréf hafa takmarkaðra vægi sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og að meginreglu hefur verið við það miðað í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum að svæði utan lands jarða sé þjóðlenda. Þá getur verið bæði jörð og afrétt(ur) innan sama bréfs, með eða án aðgreiningar af einhverju tagi, svo sem að framan greindi.

Jafnframt er ljóst að notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur ekki úrslitaþýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Þessu til viðbótar er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Umfjöllun í landamerkjabréfi og notkun hugtaksins afrétt(ur) eru þannig dæmi um atriði sem veita ekki einhlít svör við því hvort tiltekið landsvæði sé jörð, afrétt(ur) jarðar, afrétt(ur) kirkju og klausturs, samnotaafrétt(ur) eða annað land. Þess utan kunna heimildir að vera óljósar og brotakenndar, afmörkun og nýting breytileg, réttindi jafnvel gefin upp eða glötuð.

Heimildir um legu jarða til forna, enda þótt takmarkaðar séu, geta hins vegar gefið mikilvægar vísbendingar um að landsvæði hafi upphaflega haft stöðu jarðar en síðar verið nýtt sem afrétt(ur). Í framangreindum þremur dómum Hæstaréttar, um Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði, felst áhersla á þetta atriði, enda þótt fleira komi þar til. Þar lagði dómstóllinn til grundvallar að umrædd landsvæði hefðu talist hluti af jörðinni Álandi, í tilviki Vatnsenda, og jörðinni Hólum, í tilvikum Fagradals, Víðirhóls, Hólssels, Nýhóls og Hvannstaða. Þau hefðu því verið háð beinum eignarrétti. Hafnað var þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að landsvæðin hefðu ekki stöðu jarðar að lögum.

Sem dæmi um skyld álitaefni í úrskurðum óbyggðanefndar þar sem niðurstaðan hefur verið eignarland má hér nefna Núpufellsdal og Þormóðsstaðasel í máli nr. 1/2008

²²¹ Kafli 6.1.2.3 í úrskurðum í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B), dags. 10. október 2011.

á svæði 7a, Gnýsstaði í máli nr. 3/2005 á svæði 5 og Háreksstaði í máli nr. 2/2005 á svæði 5.

11. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A

11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²²²

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim tíu dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi [10] dóma Hæstaréttar: Dómur frá 20. september 2012 í máli nr. 65/2012 (Reykjahlíð); dómur frá 27. september 2012 í máli nr. 350/2011 (vesturhluti Hofsafréttar og Lambatungur); dómur frá 21. febrúar 2013 í máli nr. 433/2011 (Steinvarartunga og hluti Mela); dómur frá 28. febrúar 2013 í máli nr. 432/2011 (Þorbrandsstaðatungur); dómur frá 19. september 2013 í máli nr. 656/2012 (Möðruvallaafréttur); dómur frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða); dómur frá 26. september 2013, í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár); dómur frá 10. október 2013 í máli nr. 617/2012 (landsvæði sunnan Ölfusafréttar); dómur frá 28. nóvember 2013 í máli nr. 546/2012 (Eyvindarstaðaheiði og Hraunin) og loks dómur frá 18. september 2014 í máli nr. 24/2014 (Vaskárdalur).

Allir framangreindir dómur fjalla um efnisleg atriði og í átta þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í tveimur af dómunum var niðurstöðu nefndarinnar hins vegar hnekkt. Í öðrum þeirra var dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða þann dóm er varðar landsvæði sunnan Ölfusafréttar. Í máli því sem varðaði ágreining um eignarréttarlega stöðu Bleiksmýrardals austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu var aftur á móti hnekkt þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár væri eignarland og dæmt að um þjóðlendu væri að ræða. Þá var mörkum umræddra jarða gagnvart þjóðlendu breytt nokkuð, nánar tiltekið á þann veg að landsvæði sem óbyggðanefnd hafði talið innan marka jarðanna var dæmt þjóðlenda.

[...]

11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir²²³

Af forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar um mörk framangreindra jarða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu má ráða að það sé einkum tvennt sem ráði því að niðurstaða réttarins um afmörkun jarðanna er frábrugðin niðurstöðu óbyggðanefndar. Fyrri atriðið er að í tilvikum Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða er afmörkun jarðanna til fjalla að nokkru leyti miðuð við almenna staðhætti sem einkenna fjalllendið

²²² Kafli 6.1.2.1 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A), dags. 19. desember 2014.

²²³ Kafli 6.1.2.2 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A), dags. 19. desember 2014.

á svæðinu en ekki ákveðin náttúruleg kennileiti eða örnefni sem unnt er að staðsetja með nákvæmum hætti. Nánar tiltekið er fjallað um „eyðigrót og sanda“ í landamerkjabréfi Sörlastaða og „fjallið“ og „öræfi“ í landamerkjabréfi Hjaltadals. Taldi óbyggðanefnd að þrátt fyrir að landamerkjabréf jarðanna væru óljós um afmörkun þeirra til suðurs fengi sú afmörkun jarðanna sem krefjendur beins eignarréttar héldu fram, stoð í landamerkjabréfum þeirra og öðrum heimildum um þær. Hæstiréttur leit aftur á móti svo á að kröfur eigenda jarðanna um merki þeirra ættu sér ekki stoð í landamerkjabréfum þeirra að þessu leyti.

Síðara atriðið sem veldur mismunandi niðurstöðu óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðar samspil landamerkjabréfs og yngri heimildar um jörðina Mjóadal. Nánar tiltekið taldi Hæstiréttur að um merki Mjóadals til suðurs og vesturs yrði ekki byggt á landamerkjaskjali frá 1897 svo sem gert hafði verið í úrskurði óbyggðanefndar, þar sem leggja yrði til grundvallar að með því að eigandi jarðarinnar hefði látið útbúa og þinglýsa skrá yfir afréttarlönd árið 1904, sem tók m.a. til lands Mjóadals, hefði hann í raun fellt landamerkjaskjalið úr gildi að því leyti sem ekki gætti samræmis milli umræddra skjala. Óbyggðanefnd hafði aftur á móti lagt landamerkjabréfið til grundvallar um afmörkun Mjóadals og taldi að lýsing þess á vesturmerkjum Mjóadals samræmdist öðrum heimildum um merkin, þ.m.t. afréttarskránni. Í landamerkjabréfinu er vesturmerkjum Mjóadals lýst þannig að frá „hágrjóti“ liggi merkin norður háfjallið, eftir því sem vatnsföll deili sveita milli, norður gegnt upptökum Syðri-Bótarár. Í afréttarskránni er vesturmerkjunum lýst þannig að þeim ráði bein stefna vestan við öll drög er liggi að tilteknum ám að botni Syðri-Bótarár. Taldi óbyggðanefnd að samræmi væri milli þessara tveggja merkjalýsinga en Hæstiréttur ekki.

Í þessu samhengi skal þess ennfremur getið að þrátt fyrir að niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar um mörk jarðarinnar Reykjahlíðar gagnvart þjóðlendu væri hin sama má sjá af forsendum fyrir niðurstöðu dómsins að Hæstiréttur metur heimildir um tiltekinn hluta ágreiningssvæðisins með öðrum hætti en óbyggðanefnd gerði. Var þar um að ræða þann hluta ágreiningssvæðisins sem liggur handan við fjallgarðana sem liggja austan Mývatns og suður að línu sem liggur frá Veggjafelli í Bræðraklif í Hafragjá og þaðan beina stefnu til austurs í Jökulsá á Fjöllum. Umrætt svæði er innan lýstra merkja Reykjahlíðar samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar en mat Hæstaréttar og óbyggðanefndar á tilteknum eldri heimildum um viðkomandi hluta ágreiningssvæðisins var ólíkt. Einkum voru það þrjú efnisatriði í þeim sem rétturinn taldi mæla gegn því að umræddur hluti ágreiningssvæðisins væri háður beinum eignarrétti. Í fyrsta lagi var þar um að ræða heimildir um að Möðrudal tilheyrðu tiltekin afnotaréttindi á svæðinu án þess að tiltekið væri að um væri að ræða ítak í landi annarra jarða. Í öðru lagi taldi rétturinn það sem fram kom í heimildunum um tilkall eigenda Reykjahlíðar til ómerkinga á svæðinu mæla gegn því að það væri háð beinum eignarrétti. Í þriðja lagi taldi rétturinn að umfjöllun í úrskurði frá 1506 um átölulaus afnot til rökstuðnings

eignarrétti, m.a. með vísan til 26. kap. landsleigubálks Jónsbókar, mælti gegn því að svæðið væri háð beinum eignarrétti.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar voru með úrskurðum á svæði 1 og fylgja í viðauka með úrskurði þessum er m.a. fjallað um sönnunargildi landamerkjabréfa. Fram kemur að ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skipti máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telji óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Hins vegar sé þó ljóst að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Í köflum 6.1.1 í úrskurðum óbyggðanefndar á svæði 5 er frekari umfjöllun um gildi landamerkjabréfa jarða og hefur sá kafli verið felldur inn í *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*. Þar er fjallað um nokkra dóma Hæstaréttar sem þá höfðu nýlega fallið og varða mat á sönnunargildi landamerkjabréfa jarða. Fram kemur það mat að í tilteknum dómum hafi enn verið hnykkt á þýðingu þess að landsvæði teldist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu sé óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, samanber umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé. Lýst er þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hafi verið lagt til grundvallar og samrýmist vel almennt afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa. Eftir sem áður sé ljóst að dómstólar geri nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, samanber einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telji til eignarréttar yfir landi verði að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu.

Afstaða óbyggðanefndar hefur samkvæmt framansögðu frá upphafi verið sú að þrátt fyrir meginregluna um að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar sé háð beinum eignarrétti sé ljóst að meta þurfi sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Dómarnir sem að framan er getið um mörk jarðanna Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka, Sörlastaða, Mjóadals og Reykjahlíðar gagnvart þjóðlendu fá að mati óbyggðanefndar fyllilega samræmst umræddri meginreglu, enda er hún háð tilteknum undantekningum. Mismunandi niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðandi mörk Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða gagnvart þjóðlendu skýrist af mismunandi túlkun á landamerkjabréfunum að því leyti sem merkjalýsingar þeirra eru óljósar. Þá skýrist mismunandi afstaða nefndarinnar og réttarins til tiltekinna hluta þeirra landsvæða sem eru innan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfum Mjóadals og Reykjahlíðar af ólíkum ályktunum af öðrum heimildum um viðkomandi landsvæði. Forsendur og niðurstöður Hæstaréttar í þeim dómum sem hér hefur verið fjallað um kunna að kalla á breytt sönnunarmat óbyggðanefndar ef upp koma tilvik sem eru í öllum aðalatriðum sambærileg en kalla

að mati nefndarinnar ekki, fremur er dómarnir sem raktir eru í köflum 6.1.1 í úrskurðum á svæði 5, á að nefndin herði almennt kröfur um sönnun þess að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar teljist eignarland.

11.3. Áhrif fyrri lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis²²⁴

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 617/2012 snéri ágreiningurinn að því hvort tiltekið landsvæði sunnan Ölfusafréttar væri þjóðlenda eða eignarland. Umræddu ágreiningssvæði hafði verið skipt út úr landi tiltekinna jarða sunnan afréttarins og selt til Orkuveitu Reykjavíkur árið 1999. Íslenska ríkið var meðal seljenda. Í forsendum Hæstaréttar kemur fram að rétturinn túlkar landamerkjabréf umræddra jarða á þann veg að ágreiningssvæðið sé samkvæmt þeim innan merkja jarðanna. Rétturinn taldi hins vegar að eldri heimildir mæltu gegn því að land jarðanna hafi náð svo langt til norðurs áður en landamerkjabréf þeirra voru gerð á ofanverðri 19. öld.

Aftur á móti var litið til þess að íslenska ríkið var meðal þeirra sem gerðu kaupsamninga við Orkuveitu Reykjavíkur um landið. Í kaupsamningunum var vísað um afmörkun landsins til tiltekins uppdráttar þar sem mörk hins selda lands til norðurs og suðurs voru sýnd og þau jafnframt tilgreind nákvæmlega með hnitum. Að auki kom fram á uppdrættinum að ágreiningur væri um legu þverlínu á mörkum jarðanna til norðurs og í því sambandi voru sýndir tveir kostir. Í kaupsamningi íslenska ríkisins og Orkuveitunnar hafi þessu til viðbótar verið ákvæði þar sem fram hafi komið að báðum samningsaðilum væri kunnugt um að ágreiningur kynni að rísa um hvor þverlínan sem sýnd væri á uppdrættinum ætti að ráða merkjum jarðanna gagnvart Ölfusafrétti og tæki Orkuveitan alla áhættu af þeim ágreiningi. Í forsendum fyrir niðurstöðu Hæstaréttar kom fram að óhjákvæmilegt væri að líta svo á að fyrirvarinn hlyti a.m.k. öðrum þræði að hafa verið settur með tilliti til þess að lög nr. 58/1998 höfðu tekið gildi. Í samningsákvæðinu hafi aðeins verið getið um tvo hugsanlega kosti um legu þverlínu á norðurmerkjum landsins og þeir hafi báðir reynst vera langt norðan við þá línu sem þjóðlendukrafa ríkisins miðaðist við. Tekið er fram að því hafi verið haldið fram af hálfu Orkuveitu Reykjavíkur að aðrir jarðeigendur sem áttu í hlut hafi ekki viljað ljúka samningum um kaupin fyrr en ljóst væri hvort og þá að hvaða leyti íslenska ríkið myndi í tengslum við söluna til Orkuveitunnar draga í efa að land á þessu svæði væri háð beinum eignarrétti. Þessari staðhæfingu hefði íslenska ríkið ekki andmælt. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum viðurkenndi hann [þ.e. íslenska ríkið] ekki aðeins í lögskiptum sínum við áfrýjanda [þ.e. Orkuveitu Reykjavíkur] að landið, sem skipt hafði verið út úr jörðunum Kröggólfsstöðum og Þúfu og var sýnt sunnan við þverlínu 1 á uppdrætti Forverks ehf. frá október 1998, væri háð beinum eignarrétti, svo sem leiða mátti samkvæmt áðursögðu af landamerkjabréfum fyrir þær frá 4. og 9. júní 1890, heldur mátti honum og vera ljóst að aðrir jarðeigendur, sem hér áttu í hlut, myndu leggja traust á að það sama hlyti að eiga við um landareignir þeirra. Aðalkrafa stefnda íslenska ríkisins fyrir

²²⁴ Kafli 6.1.2.3 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A), dags. 19. desember 2014.

óbyggðanefnd um mörk þjóðlendu og eignarlanda á landsvæðinu, sem áfrýjandi keypti eftir að því var skipt út úr jörðunum [...], var þessu alls ósamrýmanleg, sbr. dóm Hæstaréttar 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Verður því að taka til greina kröfu áfrýjanda um að fellt verði úr gildi ákvæði í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 6/2004 um að landsvæðið á Hellisheiði sunnan Ölfusafréttar, sem um ræðir í máli þessu, sé þjóðlenda.

Af þessu má sjá að það eru fyrri athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við eigendur umræddra jarða sem ráða niðurstöðu Hæstaréttar um að ágreiningssvæðið sé eignarland en ekki þjóðlenda.

Óbyggðanefnd hafði áður úrskurðað að umrætt landsvæði væri þjóðlenda. Líkt og Hæstiréttur gerði síðar túlkaði óbyggðanefnd fyrirbyggjandi heimildir um jarðirnar á þann veg að ágreiningssvæðið teldist ekki vera innan þeirra. Nefndin hafnaði því aftur á móti að framangreindar athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við kaupendur landsins hefðu áhrif á niðurstöðuna. Var sú niðurstaða einkum rökstudd með því að eigandi fasteignar getur ekki afsalað víðtækari eignarréttindum en hann sjálfur er sannanlega kominn að. Aðild ríkisins að umræddum kaupsamningnum gæti ekki haft aðra þýðingu en að styðja mögulegar og réttmætar væntingar samningsaðila til inntaks þess eignarréttar sem ráðstafað var í umræddum samningum. Þess væri á hinn bóginn að gæta að umrædd lögskipti hafi átt sér stað eftir lögtöku þjóðlendulaga og afsalshafa í lófa lagið að hafa uppi alla þá eignarréttarlegu fyrirvara sem þörf var á við samningsgerðina í ljósi þess réttarástands sem skapað var við lögfestingu þjóðlendulaga á árinu 1998. Að þessu virtu var því hafnað að aðkoma ríkisins með þessum hætti hefði getað skapað neinar þær væntingar sem gætu haft efnisleg áhrif á mat eignarréttar á svæðinu.

Vert er að fjalla í þessu samhengi einnig um dóm Hæstaréttar frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Þar var m.a. deilt um landsvæði á Skeiðarársandi sem er innan merkja jarðarinnar Skaftafells II samkvæmt ódagsettu landamerkjabréfi sem var þinglesið árið 1890. Hæstiréttur taldi aftur á móti að eldri heimildir styddu ekki að landið sem ágreiningur var um hefði verið numið til eignar og þannig orðið hluti jarðarinnar. Til þess verði á hinn bóginn að líta að í tengslum við ráðagerðir um stofnun þjóðgarðs í Skaftafelli hafi tveir af þáverandi eigendum jarðarinnar gefið út afsal árið 1966 handa „Náttúruverndarráði vegna ríkissjóðs“ fyrir hluta jarðarinnar. Í afsalinu, sem m.a. hafi verið undirritað af menntamálaráðherra fyrir hönd kaupandans, hafi verið vísað í landamerkjabréfið og „landamerki við það miðuð við söluna“. Skeiðarársandur hafi verið undanskilinn við söluna. Þá hafi menntamálaráðherra og eigandi Skaftafells gert samning árið 1969 um að fela gerðardómi að draga landamerkjalinu samkvæmt fyrirnefndu afsali „til ríkissjóðs“ og að „framkvæma landskipti milli samningsaðila á öllu óskiptu landi jarðarinnar Skaftafells“. Við landskiptin, sem gerðardómurinn kvað á um sama ár, hafi stór hluti landsins, sem kom í hlut tiltekinna eigenda Skaftafells (annarra en íslenska ríkisins) og sé nú jörðin Skaftafell II, verið það sama og deilt var um í þessum þætti málsins. Þá liggi fyrir yfirlýsing Náttúruverndarráðs frá árinu 1987, þar sem fram komi að umrætt ágreiningssvæði liggi utan þjóðgarðsins og sé í eigu lög-

býlisins. Var þar um merkin vísað til landamerkjabréfsins frá 1890. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum hafa menntamálaráðherra og Náttúruverndarráð, sem hafði meðal annars með höndum stjórn þjóðgarða samkvæmt ákvæðum þágildandi laga nr. 47/1971 um náttúruvernd, ítrekað í orði og verki lagt til grundvallar í lögskiptum við þá, sem núverandi eigendur Skaftafells II leiða rétt sinn frá, að landið á Skeiðarársandi, sem hér er deilt um, sé eignarland þeirra, svo sem leitt verður af landamerkjabréfinu frá 1890. Dómkröfur áfrýjanda á hendur stefndu [...] eru þessu alls ósamrýmanlegar. Verður því staðfest niðurstaða héraðsdóms um sýknu þessara stefndu af kröfum áfrýjanda.

Af þessum forsendum fyrir niðurstöðu dómsins má ráða að hún hefði orðið önnur ef umræddar athafnir menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs í lögskiptum við eigendur jarðarinnar hefðu ekki komið til. Óbyggðanefnd hafði áður komist að þeirri niðurstöðu að umrætt ágreiningssvæði væri innan marka jarðarinnar Skaftafells og væri eignarland. Ekki var sérstaklega fjallað um umrædd lögskipti ríkisins og eigenda Skaftafells í rökstuðningi fyrir þeirri niðurstöðu nefndarinnar heldur voru það aðrar heimildir sem réðu niðurstöðunni.

Það vekur athygli að í báðum þeim dómum Hæstaréttar sem hér um ræðir, þ.e. annars vegar um landsvæði sunnan Ölfusafréttar og hins vegar um landsvæði á Skeiðarársandi, ráða fyrri lögskipti handhafa ríkisvalds við eigendur viðkomandi jarða úrslitum um að umrædd landsvæði eru talin innan þeirra, jafnvel þótt viðkomandi handhafar ríkisvalds hafi ekki verið bærir að lögum til að afsala landinu eða breyta eignarréttarlegri stöðu þess. Þau lögskipti sem um ræðir vegna landsvæðisins sunnan Ölfusafréttar áttu sér stað eftir gildistöku þjóðlendlaga og það var landbúnaðarráðherra sem undirritaði umrætt afsal fyrir hönd ríkisins. Framangreind lögskipti menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs við eigendur Skaftafells áttu sér aftur á móti stað fyrir gildistöku þjóðlendlaga. Af forsendum Hæstaréttar má ráða að rétturinn líti svo á að fyrir þann tíma hafi umrætt landsvæði á Skeiðarársandi verið eigendalaus en orðið undirorpið beinum eignarrétti vegna téðra lögskipta þrátt fyrir að þágildandi réttarreglur hafi ekki haft að geyma heimildir til handa menntamálaráðherra eða Náttúruverndarráði til að stofna til beins eignarréttar á eigendalausum svæðum.

Umræddir dómar Hæstaréttar kunna að leiða til breytts sönnunarmats óbyggðanefndar í tilvikum þar sem athafnir handhafa ríkisvalds í lögskiptum við hagsmunaaðila benda til að litið hafi verið svo á að viðkomandi ágreiningssvæði sé háð beinum eignarrétti. Í slíkum tilvikum þarf að meta sérstaklega hvort þau lögskipti hafi áhrif á niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu svæðisins. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómar hafa að mati óbyggðanefndar ekki áhrif á sönnunarmat nefndarinnar að þessu leyti.²²⁵

²²⁵ Auk framangreindra dóma hefur óbyggðanefnd skoðað sérstaklega m.t.t. þessa eftirfarandi dóma Hæstaréttar: Dóm frá 3. nóvember 1994 í máli nr. 247/1994 (Geitland), dóm frá 10. apríl 1997 í máli nr. 66/1996 (Auðkúluheiði), dóm frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur), dóm frá 28. september 2006 í máli nr. 498/2005 (Stafafell), dóm frá 18. október 2007 í máli nr. 79/2007 (Mörtunga), dóm frá 22. september 2011 í máli nr. 294/2010 (Mælifell), dóm frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár) og loks dóm einnig frá 26. september 2012 í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár).

11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna²²⁶

[...]

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Landsyfírréttar frá 25. júní 1855 í máli nr. 1/1855, um Bleiksmýrardal austan Fnjóskár, hefði fyrir úrlausn málsins. Afstaða Hæstaréttar til þýðingar umrædds dóms Landsyfírréttar var frábrugðin afstöðu óbyggðanefndar, sem varð til þess að Hæstiréttur hnekkti niðurstöðu nefndarinnar um að þar væri eignarland.

Í máli því sem lauk með umræddum dómi Landsyfírréttar deildu Munkaþverárklaustur og eigendur Illugastaða um eignarrétt á svæðinu. Í dómi aukahéraðsréttar Þingeyjarsýslu, sem var að því leyttinu til staðfestur af Landsyfírrétti, segir meðal annars:

Afíjettarlandið Bleiksmýrardalur allur fyrir austan Fnjóská frá Hamarslæk og sudur á örfæfi, á að tilheyra Munkaþverár klaustri, sem fullkomin og átölulaus eign, og eigindómur þess.

Í máli nr. 3/2007 hjá óbyggðanefnd deildu íslenska ríkið og Þingeyjarsveit um eignarréttarlega stöðu svæðisins. Nefndin komst að þeirri niðurstöðu að um eignarland væri að ræða. Í úrskurði óbyggðanefndar kom m.a. fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í umræddum dómi Landsyfírréttar. Réð dómurinn niðurstöðu óbyggðanefndar um að um eignarland væri að ræða.

Í dómi Hæstaréttar er dregin sú ályktun af fyrirbyggjandi heimildum að réttur Munkaþverárklausturs yfir landsvæðinu hafi verið bundinn við óbein eignarréttindi. Tekið er fram að aðilar að því máli sem lauk með dómi Landsyfírréttar hafi ekki verið þeir sömu og málsaðilar fyrir Hæstarétti og þeir síðarnefndu hafi heldur ekki á báða vegu komið í stað þeirra fyrrnefndu, enda hafi íslenska ríkið ekki komið í stað eigenda Illugastaða þó svo að Þingeyjarsveit leiddi rétt sinn frá Munkaþverárklaustri. Í skilningi einkamálaréttarfars hafi sakarefnið í því máli því ekki verið það sama. Dómur Landsyfírréttar hafi því ekki þau áhrif sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik sem í honum greinir, þar til hið gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar. Hæstiréttur komst síðan að þeirri niðurstöðu að þótt dómsorð héraðsréttarins, sem Landsyfírréttur létt standa óraskað, hafi kveðið á um að afréttarlandið Bleiksmýrardalur fyrir austan Fnjóská tilheyri Munkaþverárklaustri sem fullkomin og átölulaus eign hafi ekki að öllu leyti verið leyst úr því hvert inntak þessara réttinda væri. Dómur Landsyfírréttar geti því ekki haft sönnunargildi um það atriði skv. 4. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, sem vikið geti til hliðar þeirri ályktun, sem dregin var af öðrum fyrirbyggjandi heimildum í málinu, að Munkaþverárklaustur hafi aðeins notið óbeinna eignarréttinda yfir Bleiksmýrardal fyrir austan Fnjóská.

²²⁶ Kafli 6.1.2.4 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A), dags. 19. desember 2014.

Í dómi Hæstaréttar um Eyvindarstaðaheiði í máli nr. 546/2012 reyndi einnig á atriði tengd áhrifum eldri dómsúrlausnar. Var þar um að ræða dóm réttarins frá 10 apríl 1997 í máli nr. 67/1996 en í því máli deildu Bólstaðahlíðarhreppur, Lýtingsstaðahreppur og Seyluhreppur við Landsvirkjun um bótarétt vegna annars vegar fallréttinda (virkjunaréttinda) í Blöndu og hins vegar lands á heiðinni sem Landsvirkjun hafði fengið til ótímabundinna umráða og afnota vegna Blönduvirkjunar á grundvelli nánar tiltekins samnings við hreppana. Íslenska ríkinu var stefnt til réttargæslu. Hæstiréttur sýknaði Landsvirkjun af kröfum hreppanna í umræddu máli og var sú niðurstaða reist á því að Eyvindarstaðaheiði væri ekki háð beinum eignarrétti.

Í máli nr. 546/2012 deildu annars vegar íslenska ríkið og hins vegar Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Í dómi Hæstaréttar kom fram að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað hreppanna sem voru aðilar að fyrra málinu. Gagnaðili þeirra hafi á hinn bóginn verið Landsvirkjun en íslenska ríkið hafi aðeins átt þar hlut að máli á grundvelli 1. mgr. 21. gr. laga nr. 91/1991 (réttargæsluáðild) og hafi af þeim sökum ekki verið aðili að því í skilningi 1. mgr. 116. gr. sömu laga. Þótt hrepparnir þrír hafi reist áður nefndar dómkröfur sínar í fyrra málinu á þeim grunni að þeir nytu beins eignarréttar yfir Eyvindarstaðaheiði hafi þær snúið að viðurkenningu réttar hreppanna til bóta úr hendi Landsvirkjunar. Dómkröfur í þessu máli snéru á hinn bóginn að því hvort hnekkt yrði úrskurði óbyggðanefndar um að Eyvindarstaðaheiði og Hraunin séu þjóðlenda og eftir atvikum ákvörðun um hvers konar réttindi gagnaðilar íslenska ríkisins kynnu að njóta að þessum landsvæðum. Í skilningi einkamálaréttarfars væri sakarefnið málinu þannig ekki það sama og í fyrra dómsmálinu. Dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 hafi því ekki þau áhrif hér, sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik, sem í honum greinir, þar til það gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar.

Í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 5/2008, sem tók til landsvæðisins, kom fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í dómi Hæstaréttar í máli nr. 67/1996. Þannig lægi fyrir dómsúrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Til þess beri þó að líta að dómurinn feli ekki í sér úrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998 með síðari breytingum. Til athugunar hljóti því að koma hjá óbyggðanefnd hvaða áhrif áðild að málinu sem þá var til umfjöllunar hjá nefndinni, gögn eða önnur þau atriði sem dómstólar hafa ekki þegar tekið afstöðu til, hafi á eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum nr. 58/1998. Síðan rakti nefndin að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði (sem var í eigu Húnavatnshrepps) og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað þeirra hreppa sem áttu áðild að umræddu máli hjá Hæstarétti. Í málinu lögju ekki fyrir nein gögn sem sýni fram á rýmri rétt annarra hreppa sem sameinuðust undir merkjum

Sveitarfélagsins Skagafjarðar og Húnavatnshrepps, til Eyvindarstaðaheiðar. Þá taldi nefndin, eftir að hafa borið skjalaskrá málsins saman við skjalaskrá Hæstaréttarmáls nr. 67/1996 að engin ný gögn væru komin fram í málinu sem skipt gætu máli að þessu leyti.

Af framangreindum dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 má ráða þá afstöðu réttarins að dómur Landsyfírréttar kunni að vera bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila máls og þeirra sem þeir leiða rétt sinn til að uppfylltum þeim skilyrðum og fram koma í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, með sambærilegum hætti og dómur þeirra dómstóla sem starfa samkvæmt núverandi réttarskipan. Samkvæmt ákvæðinu er dómur bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila og þeirra sem koma að lögum í þeirra stað, um þær kröfur sem eru dæmdar þar að efni til. Í umræddu máli var um það að ræða að annar málaðilanna, þ.e. íslenska ríkið, átti ekki aðild að máli nr. 1/1855 fyrir Landsyfírrétti og leiddi ekki heldur rétt sinn til aðila þess máls. Dómurinn var því að mati Hæstaréttar ekki bindandi um úrslit sakarefnisins jafnvel þótt þar hafi verið dæmt um að svæðið væri „fullkomin og átölulaus eign“ þess aðila sem krefjendur eignarréttar í máli nr. 411/2012 leiddu rétt sinn til.

Með sambærilegum hætti var dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í máli nr. 546/2012 þar sem íslenska ríkið átti ekki aðild að fyrrnefnda málinu auk þess sem dómkröfur voru ekki hinar sömu. Gilti einu í því sambandi þótt krefjendur beins eignarréttar í máli nr. 546/2012 leiddu rétt sinn til aðila sem Hæstiréttur hafði í máli nr. 67/1996 í reynd hafnað að ættu beinan eignarrétt á svæðinu. Er það í aðalatriðum í samræmi við þá afstöðu óbyggðæfndar til áhrifa hins eldra dóms sem fram kemur í forsendum fyrir niðurstöðu nefndarinnar í máli nr. 5/2008, enda lagði nefndin sjálfstætt mat á sönnunargildi dómsins en taldi hann ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í skilningi 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991.

Fyrir liggja nokkrir dómur Hæstaréttar í þjóðlendumálum þar sem eldri dómsúrlausnir hafa verið taldar bindandi um niðurstöðu málsins. Í fyrsta lagi má nefna dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 þar sem íslenska ríkið og Bræðratungukirkja deildu um eignarréttarlega stöðu Tunguheiðar. Í málinu lá fyrir dómur aukadómþings Árnessýslu frá 23. febrúar 1980 í eignardómsmáli þar sem Bræðratungukirkja og íslenska ríkið deildu um eignarrétt á landinu. Viðurkennt var að Bræðratungukirkja ætti beinan eignarrétt á landinu. Í forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004 kemur fram að umræddur dómur aukadómþings Árnessýslu sé bindandi um úrslit sakarefnisins og hafi hlotið að vekja réttmætar væntingar Bræðratungukirkju um að eignarréttur kirkjunnar á landinu væri óumdeildur. Kröfugerð ríkisins í þjóðlendumálinu fengi ekki samrýmst þeirri afstöðu íslenska ríkisins að una dómi aukadómþingsins.

Í máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álfstaneshrepps hins forna) lá fyrir dómur landamerkjadóms Gullbringu- og Kjósarsýslu og Hafnarfjarðar frá 14. desember 1971 þar sem skorið var úr um hver væru mörk Krýsuvíkur til norðurs og Garðakirkjulands til suðurs. Málið var rekið sem eignar-

dómsmál og íslenska ríkið var þar meðal málsaðila. Aðildin að máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar í máli nr. 768/2009 var að nokkru leyti önnur en í landamerkjadómnum. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að dómur landamerkjadómsins hafi fullt sönnunargildi um þau atvik sem þar var ráðið til lykta og feli í sér „bindandi úrslit sakarefnisins jafnt fyrir áfrýjendur sem aðra“. Dómurinn var því lagður til grundvallar um afmörkun þjóðlendunnar.

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 294/2010, sem kveðinn var upp 22. september 2011, kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Héraðsdóms Austurlands frá 8. janúar 2004 í eignardómsmáli hefði varðandi eignarréttarlega stöðu Mælifells og Selsárvala. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að þeir sem fengu eignardóminn hafi orðið eins settir og ef gefin hefði verið út skiptayfirlýsing um ráðstöfun viðkomandi réttinda. Þá segir að slík skiptayfirlýsing hefði í engu breytt réttarstöðu dómhafanna og áfrýjenda sem leiddu rétt sinn til þeirra gagnvart ákvæðum laga nr. 58/1998 og leiði þá af sjálfu sér að dómurinn frá 8. janúar 2004 geri það ekki heldur.

Þær forsendur fyrir niðurstöðum Hæstaréttar í málum nr. 411/2012 og 546/2012 sem að framan eru raktar kunna að hafa áhrif á mat óbyggðanefndar á þýðingu eldri dómsúrlausna um eignarréttarlega stöðu landsvæða ef upp koma sambærileg tilvik. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómar Hæstaréttar gefa að mati óbyggðanefndar ekki tilefni til breytinga á sönnunarmati nefndarinnar. Niðurstaðan af framangreindri skoðun er í meginatriðum sú að meta þurfi áhrif eldri dómsúrlausna af varfærni. Þær geta haft sönnunargildi um þau atvik sem þar greinir en fela aftur á móti ekki í sér bindandi niðurstöðu um úrslit sakarefnisins nema milli aðila viðkomandi máls og þeirra sem leiða rétt sinn frá þeim með beinum hætti, sé sakarefnið það sama. Auk þess má draga þá ályktun að eldri dómsúrlausn feli því aðeins í sér bindandi niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu landsvæðis ef þar hefur ótvírætt verið tekin afstaða til inntaks viðkomandi eignarréttinda.

12. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 9B

12.1. Þinglýsing landamerkjabréfa og færsla í landamerkjabækur²²⁷

Í kafla 5.5 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er lýst þeirri afstöðu nefndarinnar að hafi landamerkjabréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt sé ljóst að þinglýstir eigendur hafi um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Í þeim málum sem óbyggðanefnd hefur til meðferðar á svæði 9B, þar á meðal því máli sem hér er til úrlausnar, eru allmörg dæmi um að ekki liggi fyrir upplýsingar um hvort og þá hvenær landamerkjabréfum jarða sem tengjast ágreiningssvæðunum hafi verið þinglýst og það þótt landamerkjabréfin séu varðveitt í landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu. Á öðrum svæðum sem nefndin hefur haft til meðferðar hefur upplýsingar um þetta oftast verið að finna í dóma- og þingbókum viðkomandi sýslu, í registrum þinglýsingarbóka og/eða á landamerkjabréfunum sjálfum.

Í þessu sambandi skal þess getið að skv. 4. gr. eldri landamerkjalaga, nr. 5/1882, skyldi landeigandi, eftir að hann hafði aflað samþykkis eigenda aðliggjandi jarða á merkjalýsinguna (landamerkjabréfið), fá hana sýslumanni í hendur til þinglesturs á næsta manntalsþingi. Þá skyldi sýslumaður skv. 6. gr. laganna „hafa löggilta landamerkjabók, til að rita í allar merkjalýsingar, samninga og dóma um landamerki, sem á þingi eru lesnir“. Núgildandi landamerkjalög, nr. 41/1919, leystu lög nr. 5/1882 af hólmi. Í 5. gr. þeirra kemur fram að í hverju lögsagnarumdæmi skuli vera löggilt landamerkjabók og skuli sýslumaður²²⁸ rita í hana alla þinglýsta gerninga og dóma um landamerki. Þá kemur fram í 2. gr. laganna að eigandi lands eða fyrirsvarsmaður skuli færa hreppstjóra merkjaskrá eftir að aflað hafi verið áritana vegna aðliggjandi landsvæða og hreppstjóri skuli, eftir athugun á skránni, senda sýslumanni hana til þinglýsingar.

Af þessu verður ráðið að allt frá gildistöku eldri landamerkjalaga, nr. 5/1882, hafi gilt reglur sem fólu í sér að ekki skyldi færa landamerkjabréf í landamerkjabók nema þeim hefði verið þinglýst. Jafnframt er ljóst að frá upphafi hefur sú skylda hvílt á sýslumönnum að halda landamerkjabækur, auk þess sem það hefur verið á þeirra hendi að annast þinglýsingar. Það að þau landamerkjabréf sem hér um ræðir sé að finna í landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu bendir a.m.k. til þess að þeir sem kölluðu til réttinda á grundvelli þeirra hafi uppfyllt þá skyldu að afhenda þau viðkomandi sýslu-

²²⁷ Úr kafla 6.3.3 í úrskurði í máli nr. 1/2018 (svæði 9B), dags. 15. ágúst 2019. Í málinu voru til umfjöllunar tilvik þar sem ekki kom með ótvíræðum hætti fram í heimildum að ákveðnum landamerkjabréfum hefði verið þinglýst. Af því tilefni fjallaði nefndin með ítarlegri hætti en gert er í kafla 5.5 um samspil þinglýsingar landamerkjabréfa og færslu þeirra í landamerkjabækur.

²²⁸ Í upphaflegri gerð þessarar greinar laganna og allt þar til henni var breytt með 6. gr. laga nr. 92/1991 um breyting á ýmsum lögum vegna aðskilnaðar dómsvalds og umboðsvalds í héraði o.fl. var orðið *valdsmaður* notað þar sem nú segir *sýslumaður*. Að öðru leyti er þessi lagagrein óbreytt. Ljóst er að sýslumaður bar þó frá upphafi þær skyldur valdsmanns sem kveðið er á um í greininni.

mannsembætti til þinglýsingar og varðveislu í landamerkjabók eða, séu bréfin frá því eftir gildistöku laga nr. 41/1919, afhenda þau hreppstjóra sem síðan hafi sent þau til sýslumanns. Í ljósi þessa verður að mati óbyggðanefndar engu slegið föstu um að óvissa um þinglýsingu umræddra landamerkjabréfa á Snæfellsnesi bendi til þess að eigendur viðkomandi jarða hafi vanrækt skyldur sínar samkvæmt landamerkjalögum. Þessi landamerkjabréf hafa því eftir sem áður ríkt sönnunargildi um landamerki jarðanna, að öðrum framangreindum skilyrðum uppfylltum.

12.2. Almenningar stöðuvatna²²⁹

Í 1. tölul. 4. mgr. 1. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, sbr. 1. gr. laga nr. 132/2011, er *almenn-ingur* skilgreindur sem sá hluti vatns sem liggur fyrir utan netlög landareigna. Þá eru *netlög* skilgreind í 17. tölulið sömu málsgreinar sem vatnsbotn 115 metra út frá bakka stöðuvatns eða vatnsfalls sem fasteign liggur að. Sambærilegar skilgreiningar á þessum hugtökum er einnig að finna í 2. og 30. tölul. 3. gr. laga nr. 61/2006, um lax- og silungsveiði. Fram kemur í 1. mgr. 4. gr. vatnalaga að þegar landareign liggur að stöðuvatni fylgi vatnsbotn þeim bakka sem hann verður talinn framhald af, 115 metra út í vatn (netlög). Í 3. mgr. sömu greinar segir að ef gras vex upp úr vatni við lágflæði fylgi vatnsbotn landi sem þurrt land væri og í 4. mgr. kemur fram að ef eyjar, hólmar eða sker eru í stöðuvatni fylgi þeim netlög. Þá segir í 5. mgr. að jafnan skuli miða við lágflæði í vatni. Af athugasemdum við 4. gr. frumvarps sem varð að vatnalögum, nr. 15/1923, verður ótvírætt ráðið að gengið hafi verið út frá því að aðliggjandi fasteignir næðu ekki lengra út í stöðuvötn en næmi netlögum. Niðurstaða dóms Hæstaréttar sem birtur er á bls. 182 í dómasafni réttarins 1981 (Mývatnsbotn) er í samræmi við þetta. Veiðiréttur í almenningum stöðuvatna tilheyrir aftur á móti jafnan fasteignum sem að þeim liggja, sbr. 6. gr. laga um lax- og silungsveiði. Samkvæmt þessu verður að telja að almenningar stöðuvatna teljist að jafnaði til landsvæða utan eignarlanda í skilningi 1. gr. þjóðlendulaga og eigi því að falla í flokk þjóðlendna samkvæmt lögum, enda verður að telja að *landsvæði* í þessum skilningi geti bæði átt við um vatn og þurrlendi. Ekki verður þó útilokað fyrir fram að í einstökum tilvikum kunni að hafa stofnast til beinna eignarréttinda á slíkum svæðum, t.d. á grundvelli hefðar.

Þrátt fyrir þetta verður ekki ráðið af þeim gögnum sem varða undirbúning þess að þjóðlendulög voru sett að litið hafi verið til almenninga stöðuvatna í því sambandi og framkvæmd laganna hefur einnig endurspeglað það. Á þeim svæðum sem óbyggðanefnd hefur fjallað um til þessa eru fjölmörg dæmi um stöðuvötn sem eru það stór að þar gætu verið almenningar, þ.e. vötnin breiðari en 230 metrar. Þessi vötn eru ýmist innan eða utan svæða sem kröfugerðir íslenska ríkisins um þjóðlendur hafa lotið að. Í þeim tilvikum þar sem vötnin hafa verið innan marka þjóðlendukrafna hefur málatil-

²²⁹ Úr kafla 6.3.3 í úrskurði í máli nr. 4/2018 (svæði 9B), dags. 15. ágúst 2019. Í málinu fjallaði óbyggðanefnd með almennum hætti um almenninga stöðuvatna í tilefni af því að tiltekið stöðuvatn og hluti af öðru vatni voru innan ágreiningssvæðis málsins.

búnaður ríkisins ekki lotið sérstaklega að almenningum þeirra heldur byggst á því að vötnin væru, ýmist að hluta eða heild, innan stærri svæða sem væru þjóðlendur á öðrum grundvelli. Að sama skapi hafa úrlausnir óbyggðanefndar ráðist af stöðu viðkomandi svæða og ekki hefur verið úrskurðað um almenninga vatnanna sérstaklega.

Í máli þessu hefur íslenska ríkið ekki gert varakröfu um að almenningar Baulárvallavatns og Hraunsfjarðarvatns séu þjóðlendur og ekki heldur byggt málatilbúnað sinn á því að hann sé þjóðlenda á þeim grundvelli að hann sé utan netlaga aðliggjandi fasteigna. Sú ályktun verður dregin af dómum Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafréttur) og frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, þó innan þeirra takmarka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli. Þá verður ráðið af dómi Hæstaréttar frá 24. september 2009 í máli nr. 102/2009 (Brú á Jökuldal) að málsástæður aðila kunni að reisa nefndinni skorður hvað varðar niðurstöður sem þó rúmist innan kröfugerða þeirra. Enn fremur verður að telja sjónarmið um jafnræði mæla gegn því að úrskurðað verði um þjóðlendu í almenningi Baulárvallavatns og hluta af almenningi Hraunsfjarðarvatns án þess að aðrir almenningar stöðuvatna sæti sams konar málsmeðferð og rannsókn. Að teknu tilliti til þessara atriða er að mati óbyggðanefndar eðlilegra að úrlausn um almenninga stöðuvatna á landinu fari eftir atvikum fram með heildstæðum hætti síðar og í ljósi þess hvernig þjóðlendulög hafa hingað til verið framkvæmd að þessu leyti kynni lagabreyting, þar sem tekin væru af tvímæli um afstöðu löggjafans til þessa, að vera æskilegur undanfari þeirrar vinnu.

13. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 10C

13.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²³⁰

Í úrskurðum óbyggðanefndar á hverju svæði hefur jafnan verið gerð grein fyrir þeim dómum Hæstaréttar sem hafa fallið frá uppkvaðningu úrskurða á næsta svæði á undan. Úrskurður á svæði 10A, þ.e. Strandasýslu ásamt fyrrum Bæjarhreppi, var kveðinn upp 21. febrúar 2020. Hæstiréttur hefur ekki kveðið upp neina dóma í þjóðlendumálum síðan þá. Því liggja sem fyrr fyrir samtals 68 dómur Hæstaréttar í málum sem varða ágreining um eignarréttarlega stöðu lands samkvæmt þjóðlendulögum, nr. 58/1998.

Með lögum nr. 50/2016, um dómstóla, sem tóku gildi 1. janúar 2018, var Landsrétti komið á fót og verður dómum héraðsdómstóla á sviði þjóðlendumála nú áfrýjað þangað í stað Hæstaréttar áður. Frá uppkvaðningu úrskurðar á svæði 10A, 21. febrúar 2020, hefur Landsréttur kveðið upp fjóra dóma í þjóðlendumálum, sem jafnframt eru þeir fyrstu á því sviði sem kveðnir eru upp þar. Um er að ræða dóma réttarins frá 2. október 2020 í málum nr. 63/2019 (Fannlaugarstaðir), nr. 184/2019 (Auðkúluheiði) og nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar), og frá 16. október 2020 í máli nr. 322/2019 (Þóreyjartungur). Í tveimur fyrstnefndu dómunum var staðfest niðurstaða óbyggðanefndar um að þau svæði sem deilt var um væru þjóðlendu. Í þeim þriðja var komist að niðurstöðu um að hluti svæðisins sem þar var til umfjöllunar væri eignarland en niðurstaða óbyggðanefndar, sem hafði úrskurðað allt svæðið þjóðlendu, var staðfest að öðru leyti.²³¹ [...]

11.1 Stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunar frá 1776²³²

Í tveimur af framangreindum dómum Landsréttar reyndi á álitaefni í tengslum við stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar frá 15. apríl 1776.²³³ Verður nú vikið nánar að þeim. Í dómi Landsréttar frá 2. október 2020 í máli nr. 63/2019 (Fannlaugarstaðir) var m.a. fjallað um þá málsástæðu gagnaðila íslenska ríkisins að áreið og útmæling vegna stofnunar nýbýlis á Fannlaugarstöðum hefði farið fram á grundvelli 3. gr. nýbýlatilskipunarinnar, sem fjallar um stofnun nýbýlis í eignarlandi, og þar með væri ljóst að um eignarland hefði verið að ræða. Landsréttur hafnaði því að sýnt hefði verið fram á það í málinu með svofelldum rökstuðningi:

Áreið og útmæling Fannlaugarstaða 10. júlí 1823 fór fram á vegum sýslumannsins í Skagafjarðarsýslu í samræmi við ákvæði nýbýlatilskipunar 15. apríl 1776. Samkvæmt

²³⁰ Kafi 7.1.2 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2020 (svæði 10C), dags. 22. desember 2020.

²³¹ Áfrýjunarleyfis var óskað vegna þriggja af fjórum dómum Landsréttar, allra nema dóms í máli nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar). Hæstiréttur hafnaði beiðni um áfrýjunarleyfi vegna dóma Landsréttar í málum nr. 184/2019 (Auðkúluheiði) og 63/2019 (Fannlaugarstaðir) og þeir dómur eru því endanlegir, sem og dómur Landsréttar í máli nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar). Hins vegar féllst Hæstiréttur á beiðni um áfrýjunarleyfi vegna dóms Landsréttar í máli nr. 322/2019 (Þóreyjartungur) og dómur Hæstaréttar var kveðinn upp 13. október 2021 (mál nr. 41/2020). Um hann er fjallað í úrskurðum á svæði 10B (Ísafjarðarsýslum).

²³² Kafi 7.1.2.1 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2020 (svæði 10C), dags. 22. desember 2020.

²³³ „Tilskipun um friðheit fyrir þá, sem vilja upp taka eyði-jarðir eða óbygð pláz á Íslandi.“

ákvæðum tilskipunarinnar var hvort heldur unnt að stofna til nýbýlis á landi sem enginn kallaði til eignarréttar yfir, sbr. 4. og 5. gr. hennar, eða í eignarlandi annarra, sbr. 3. gr. Fyrir liggur að fullgild stofnun nýbýlis á grundvelli tilskipunarinnar hafði í för með sér stofnun beins eignarréttar yfir landi óháð því hvort 3., 4. eða 5. gr. ætti við, að fullnægðum skilyrðum tilskipunarinnar. Stefndi byggir á því að jafnvel þótt talið yrði að hann hafi ekki fært fram fullnægjandi sönnunargögn um beinan eignarrétt sinn að landinu fyrir árið 1823 sé ótvírætt að slík gögn hafi legið fyrir við áreið og útmælingu landsins 10. júlí það ár. Af hans hálfu er á því byggt að áreiðin og útmælingin hafi farið fram á grundvelli 3. gr. tilskipunarinnar sem fjallar um þær aðstæður þegar einhver „kemur fram með óefanlegan eignarrétt til landsins“. Um nánari rökstuðning fyrir þessu vísar hann einkum til þess að í fyrrgreindri útskrift úr dómsmálabókinni komi fram að Bjarni Þorleifsson sem eigandi Víkur í Sæmundarhlíð, hafi í aðdraganda áreiðarinnar og útmælingu landsins framvísað skjölum sem hafi borið þetta með sér. Í útskriftinni segir nánar tiltekið orðrétt um þetta: „Mr Bjarni Þorleifsson á Reinistað hefir þar skjöl, sem eigna það útpýckilega Vík og fleiri lönd þar nærverandi, enn enginn hefir getað þar á móti haft.“

Fyrir liggur að þau skjöl sem vísað er til í útskriftinni hafa ekki fundist þrátt fyrir leit. Samkvæmt því liggur ekkert fyrir um hvert efni þeirra og innihald var. Er því ekki unnt að staðreyna hvers eðlis sá ætlaði eignarréttur var sem skjölin hafi fengið eiganda Víkur í Sæmundarhlíð yfir landinu. Í ljósi þess sem fyrr hefur verið rakið um efni þeirra skjala sem hafa fundist um landið Fannlaugarstaði og gefa eindregið til kynna að enginn hafi kallað til beins eignarréttar yfir landinu verður í ljósi þessa óskýrleika ekki fallist á að unnt sé að leggja til grundvallar að til hafi staðið að stofna til nýbýlis á grundvelli 3. gr. tilskipunarinnar. Verður því ekki fallist á að fyrrgreind tilvísun í útskrift Dómsmálabókar Skagafjarðarsýslu 1820–1823, til ótilgreindra skjala sem ekki hafa fundist, geti ein og sér dugað sem fullgild sönnun fyrir því að Bjarni Þorleifsson, sem eigandi Víkur í Sæmundarhlíð, hafi árið 1823 farið með beinan eignarrétt að landi Fannlaugarstaða.

Þrátt fyrir það sem fram kemur í tilvitnuðum texta er ljóst af orðalagi 3. og 10. gr. nýbýlatilskipunarinnar að ef stofnað var til nýbýlis á grundvelli 3. gr., á landsvæði sem var háð beinum eignarrétti fyrir, var ekki gert ráð fyrir yfirfærslu þess eignarréttar til nýbýlings nema um það semdist við landeigandann, heldur var þá hugmyndin að nýbýlingurinn fengi ótímabundna ábúð á leigulandi. Jafnframt er ljóst að undir þessum kringumstæðum getur skipt verulegu máli hvort sá sem hefur uppi kröfu um beinan eignarrétt leiðir rétt sinn frá nýbýlingnum eða þeim aðila sem talinn var eiga landið. Um bæði þessi atriði vísast til dóms Hæstaréttar frá 7. október 2010 í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli).

Í úrskurði óbyggðanefndar frá 19. desember 2014 í máli nr. 1/2013 var komist að sömu niðurstöðu um þetta atriði en í dómi Héraðsdóms Norðurlands vestra frá 31. desember 2018 í máli nr. E-23/2015 var aftur á móti komist að þeirri niðurstöðu að umrætt svæði væri eignarland, m.a. á þeim grundvelli að í dómsmálabók Skagafjarðarsýslu kæmi fram að Bjarni Þorleifsson hefði haft skjöl sem vafalaust sýndu að hann hefði verið eigandi landsins þegar áreið og útmæling Fannlaugarstaða fór fram. Gagnaðila íslenska ríkisins yrði ekki kennt um að þau skjöl sem vísað var til í dómsmálabókinni um þetta hefðu ekki fundist.

Að fenginni niðurstöðu um þetta atriði tók Landsréttur til skoðunar hvort til beins eignarréttar hefði stofnast að landi Fannlaugarstaða með stofnun nýbýlis á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar. Um það segir í dómi Landsréttar:

Upplýst er að byggingarbréf fyrir stofnun nýbýlis að Fannlaugarstöðum hafi ekki fundist þrátt fyrir leit og heimildir sem liggja fyrir í málinu gefa heldur ekki til kynna að slíkt bréf hafi verið gefið út eða að eftir því hafi verið gengið af hálfu fyrrgreinds Bjarna Þorleifssonar, eiganda Víkur í Sæmundarhlíð, eða Sigurðar Gíslasonar, ábúanda landsins. Af þeim sökum er óhjákvæmilegt að leggja til grundvallar að byggingarbréf hafi ekki verið gefið út en engar upplýsingar liggja fyrir um hugsanlegar ástæður þess. Engin gögn liggja heldur fyrir um að áreið og útmælingu Fannlaugarstaða 10. júlí 1823 hafi verið lýst á þingi í samræmi við fyrrgreindan áskilnað 6. gr. tilskipunarinnar.

Gera verður þá kröfu svo að beinn eignarréttur verði viðurkenndur á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar að fyrir liggi að farið hafi verið eftir ákvæðum hennar um stofnun nýbýlis. Leggja verður til grundvallar að útgáfa byggingarbréfs af hálfu amtmanns á grundvelli fyrrgreindrar 6. gr. tilskipunarinnar hafi falið í sér staðfestingu á rétti nýbýlings til stofnunar nýbýlis og sé þar með forsenda þess að hægt sé að viðurkenna stofnun beins eignarréttar að landi á grundvelli hennar. Sem fyrr greinir liggur fyrir að ekki var gætt að ákvæði 6. gr. tilskipunarinnar um útgáfu amtmanns á byggingarbréfi til þess sem átti að verða nýbýlingur í landinu. Um orsakir þess er sem fyrr greinir óupplýst en eins og aðstæður máls þessa eru verður ekki fallist á að unnt sé að láta áfrýjanda bera hallann af því með þeim afleiðingum að beinn eignarréttur yfir landi teljist hafa stofnast á grundvelli tilskipunarinnar. Af fyrrgreindu leiðir að ekki er unnt að fallast á að lögformlegt nýbýli hafi stofnast að Fannlaugarstöðum á grundvelli tilskipunarinnar við fyrrgreinda áreið og útmælingu 10. júlí 1823. Verður því ekki fallist á að stofnast hafi beinn eignarréttur að landinu á grundvelli hennar sem stefndi geti byggt rétt á.

Hér virðist ráða úrslitum að ekki hafi legið fyrir byggingarbréf og engar heimildir gefi til kynna að slíkt bréf hafi verið gefið út eða að eftir því hafi verið gengið af hálfu þeirra sem stóðu að nýbýlisstofnuninni. Á þeim grundvelli taldi Landsréttur að ekki hefði verið gætt að ákvæði 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar og þannig hefði ekki stofnast beinn eignarréttur að landinu á grundvelli hennar.

Í dómi Landsréttar frá 2. október 2020 í máli nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar) reyndi einnig á það hvort skilyrðum 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar hefði verið fullnægt í tengslum við nýbýlisstofnun á hluta ágreiningssvæðis málsins. Talið var sannað að byggingarbréf hefði verið gefið út vegna stofnunar nýbýlis að Réttarhóli. Óbyggðanefnd komst að þeirri niðurstöðu í úrskurði 19. desember 2014 í máli nr. 2/2013 að nýbýli hefði ekki stofnast þar sem byggingarbréfinu hefði ekki verið þinglýst, svo sem nefndin taldi að skylt hefði verið samkvæmt 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar, og fyrirbyggjandi gögn bentu ekki til þess að mistökum eða vanrækslu embættismanna væri um að kenna. Um þetta atriði er nokkuð ítarlega fjallað í dómi Landsréttar:

Fyrir liggur að sýslumaður sendi amtmanni endurrit af áreiðargjörðinni og að amtmaður sendi sýslumanni 17. október 1889 byggingarbréf sem hann óskaði eftir að yrði afhent Birni Eysteinessyni. Þá kemur fram í gögnum málsins að sýslumaður hafi með bréfi 29. sama mánaðar sent byggingarbréfið áfram til Björns samkvæmt áðurgreindum fyrirætlum amtmanns. Frumrit byggingarbréfsins liggur ekki fyrir í málinu en leggja verður til grundvallar að byggingarbréfið sem gefið var út til Björns

hafi að efni til verið í samræmi við endurrit sem er að finna í skjalasafni amtmanns og áður er getið.

Í málinu er ekki að finna nein gögn um að „foréttíngunni“ hafi verið lýst á þingi svo sem mælt var fyrir um í 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar. Í greininni er þess ekki getið hver eigi að annast lýsingu á „foréttíngunni“ á þingi og ekki er sérstaklega kveðið á um að byggingarbréfinu skuli þinglýst. Ljóst er af ákvæði 6. gr. að gerður var greinarmunur á útgáfu byggingarbréfsins og „foréttíngunni“ sjálfri. Þá liggur fyrir að áreiðin var á höndum sýslumannsins og þeirra matsmanna sem hann kvaddi til og að sýslumaður hafði umsjón með manntalsþingi þar sem „foréttíngunni“ skyldi lýst.

Á þeim tíma sem áreiðargerðin fór fram og byggingarbréfið var gefið út var í gildi tilskipun um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi frá 24. apríl 1833. Í 2. og 3. gr. tilskipunarinnar er mælt fyrir um að ef skjal hljóðar upp á afhendingu fasteignar eigi ætíð að lesa það á þingi „til hvers eigindómurinn heyrir“ sem utan Reykjavíkur skuli vera hið árlega manntalsþing. Í 4. gr. tilskipunarinnar kemur fram að réttarverkun þinglýsingar gagnvart þriðja manni reiknist almennt frá þinglýsingardegi. Af ákvæðinu má ráða að þinglýsingu skjals um afhendingu eignar hafi fyrst og fremst verið ætlað að verja rétt eiganda gagnvart þriðja manni.

Í úrskurði óbyggðanefndar og hinum áfrýjaða dómi er á því byggt að Birni hafi verið skylt að láta þinglýsa byggingarbréfinu samkvæmt báðum tilskipunum. Svo sem rakið er að framan var ekki mælt fyrir um það í nýbýlistilskipuninni að nýbýlingi hefði borið skylda til þess að þinglýsa byggingarbréfi til þess að fullkomna stofnun nýbýlis heldur er einungis mælt fyrir um að „foréttíngunni“ skuli lýsa á þingi. Það liggur á hinn bóginn fyrir að ef nýbýlingur hefði viljað tryggja eignarrétt sinn á nýbýlinu gagnvart þriðja manni hefði hann getað óskað eftir því að byggingarbréfinu yrði lýst á þingi eins og öðrum skjölum um afhendingu eignar. Fyrir liggur að áreiðargerðin og þar með „foréttíngin“ var á höndum sýslumannsins auk þess sem sýslumaður og amtmaður höfðu báðir haft undir höndum byggingarbréfið sem gefið var út til Björns. Embættismönnum var því fullkunnugt um gilda stofnun nýbýlisins að Réttarhóli. Ekki verður úr því skorið hvers vegna „foréttíngunni“ var ekki lýst á þingi enda liggja engar upplýsingar fyrir um það í málinu. Þegar framangreint er haft í huga og það markmið þinglýsingar að tryggja eignarrétt gagnvart þriðja manni verður því hafnað að vanhöld á þinglýsingu hafi leitt til þess að ekki hafi stofnast til einkaeignarréttar Björns á umræddu landi samkvæmt nýbýlatilskipuninni. Gagnvart aðaláfrýjanda verður því að miða við að nýbýli hafi stofnast og Björn þannig eignast einkaeignarrétt að því svæði sem önnur varakrafa gagnáfrýjenda í héraði tekur til, sbr. 1. mgr. 1. gr. laga nr. 58/1998.

Í dómnum er byggt á því að 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar hafi einungis kveðið á um skyldu til að láta þinglýsa „foréttíngunni“ eða áreiðargerðinni en ekki byggingarbréfinu. Þrátt fyrir það var því hafnað að vanhöld á þinglýsingu „foréttíngarinnar“ hafi leitt til þess að ekki hafi stofnast til einkaeignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar, m.a. með hliðsjón af því að óljóst hafi verið hvers vegna „foréttíngunni“ hafi ekki verið þinglýst og því markmiði þinglýsingar að tryggja eignarrétt gagnvart þriðja manni. Ályktun um markmið þinglýsingar var dregin af túlkun á 4. gr. þágildandi tilskipunar um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi frá 24. apríl 1833.

Af framangreindum dómum Landsréttar má ráða þá afstöðu réttarins að þrátt fyrir að 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar hafi kveðið á um skyldu til útgáfu byggingarbréfs og þinglýsingar „foréttíngarinnar“ ráði útgáfa byggingarbréfs í raun úrslitum um það hvort stofnast hafi til eignarréttar á grundvelli tilskipunarinnar. Þinglýsingu „foréttíngarinnar“ hafi fyrst og fremst verið ætlað að tryggja eignarrétt gagnvart þriðja

manni og hún hafi því ekki verið fortakslaust skilyrði fyrir stofnun eignarréttar á grundvelli tilskipunarinnar.

Í dómi Hæstaréttar frá 7. október 2010 í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli) var m.a. fjallað um skilyrði 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar í tengslum við stofnun eignarréttar á grundvelli hennar í Heiðarmúla í Svalbarðshreppi. Í málinu lá fyrir að áreiðar- og skoðunargerð fór fram í samræmi við reglur tilskipunarinnar. Ekki lá hins vegar fyrir hvað gert hefði verið í framhaldinu og um það segir í dómi Hæstaréttar:

... til að ljúka meðferð málsins stóð eftir að sýslumaður léti af hendi til amtmanns útskrift af áreiðar- og skoðunargerðinni, amtmáður gæfi [nýbýlingi] út byggingarbréf og gerðinni yrði lýst á þingi, svo sem mælt var fyrir um í 6. gr. tilskipunarinnar.

[...]

Í málinu hefur ekkert komið fram um að byggingarbréf fyrir Heiðarmúla hafi verið þinglesið eða gerð sýslumanns lýst á manntalsþingi. Að þessu öllu virtu er ekki unnt að leggja annað til grundvallar en að látið hafi verið hjá líða að ljúka stofnun nýbýlisins með áður nefndum aðgerðum, sem kveðið var á um í 6. gr. tilskipunarinnar frá 15. apríl 1776. Til þess verður á hinn bóginn að líta að um þessi atriði, sem málsmeðferðinni var áfátt, varð [nýbýlingi] ekki kennt, heldur er óhjákvæmilegt að rekja þau til mistaka eða vanrækslu embættismanna.

Sú niðurstaða málsins að um þjóðlendu væri að ræða réðst síðan af öðrum atriðum.

Sú afstaða Landsréttar sem að framan var lýst, þess efnis að útgáfa byggingarbréfs ráði í raun úrslitum um hvort stofnað hafi verið til beins eignarréttar á landi á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar, er í meginatriðum í samræmi við þá afstöðu sem óbyggðanefnd hefur haft til þessa atriðis, þó að niðurstaða nefndarinnar varðandi nýbýlisstofnun að Réttarhóli hafi verið önnur en Landsréttar. Má í því sambandi benda á umfjöllun nefndarinnar um heiðarbyli á Norðausturlandi í kafla 7.1.2 í *Almennum niðurstöðum* nefndarinnar sem birtar eru sem viðauki með úrskurði þessum. Umræddur kafli snýr einkum að stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar, en þar segir m.a. um það atriði: „Útgáfa byggingarbréfs, sem stundum er nefnt nýbýlaleyfi, tekur af vafa um stofnun eignarlands og að landsvæði hafi frá þeim tíma öðlast stöðu jarðar að lögum.“ Þrátt fyrir þetta komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu í máli nr. 2/2013, m.a. með hliðsjón af framangreindum dómi Hæstaréttar frá 7. október 2010 í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli), að þar sem engar heimildir væru um að byggingarbréfi Réttarhóls hefði verið þinglýst og fyrirbyggjandi gögn bentu ekki til þess að þar væri mistökum eða vanrækslu embættismanna um að kenna stæðu ekki rök til að viðurkenna að til fullnaðrar nýbýlisstofnunar hefði komið á Réttarhóli í samræmi við ákvæði tilskipunarinnar.

Eins og áður segir var ekki óskað áfrýjunarleyfis til Hæstaréttar vegna dóms Landsréttar frá 2. október 2020 í máli nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar) og beiðni um áfrýjunarleyfi vegna dóms réttarins frá sama degi í máli nr. 63/2019 (Fannlaugarstaðir) var hafnað af Hæstarétti. Dómarnir eru því endanlegur í málunum og hafa það forðæmisgildi sem af því leiðir. Samanburður þeirra þriggja dóma sem hér um ræðir, þ.e. dóma Landsréttar í málum nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar) og 63/2019 (Fannlaugarstaðir) og dóms Hæstaréttar í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli), leiðir til

ályktunar um að eftir sem áður ráði útgáfa amtmanns á byggingarbréfi til nýbýlings á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar frá 1776 mestu um hvort stofnast hafi til beins eignarréttar á áður eigandalausum landi. Ekki ræður endilega úrslitum um þetta þótt látið hafi verið hjá líða að þinglýsa áreiðargerð („forréttingu“) sýslumanns vegna stofnunar nýbýlisins eða eftir atvikum byggingarbréfinu, heldur þarf að meta hvert tilvik sérstaklega. Þá leiða vanhöld á útgáfu byggingarbréfs ekki endilega sjálfkrafa til niðurstöðu um að eignarréttur hafi ekki stofnast á þessum grundvelli, ef þau vanhöld verða rakin til mistaka eða vanrækslu embættismanna, sbr. margnefndan dóm Hæstaréttar í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli). Þau sjónarmið sem koma fram af hálfu Landsréttar í umræddum tveimur dómum eru meðal þess sem hlýtur að koma til skoðunar við mat á því hvort eignarréttur hafi stofnast á þessum grundvelli, í tilvikum sem talist geta sambærileg.

VIÐAUKI II: MÁLSKOSTNAÐUR

Á fundi óbyggðanefndar 2. mars 2023 úrskurðuðu nefndarmenn í máli nr. 1/2021 gagn-
aðilum íslenska ríkisins í málinu málskostnað sem hér segir, sbr. kafla 7.4 í úrskurði
málsins:

Málskostnaður gagnaðila íslenska ríkisins vegna þóknunar málflytjenda þeirra greiðist
úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998, og ákvarðast svo:

Vegna Eyjólfss Ármannssonar lögfræðings: Árni Beinteinn Erlingsson vegna Hok-
insdals og Laugabóls og Þorbjörn Pétursson vegna Kirkjubóls: samtals 2.100.000 kr.

Vegna Friðbjörns Garðarssonar lögmanns: Skógar og Horn ehf. vegna Horns og
Skóga: 800.000 kr.

Útlagður kostnaður málsaðila, annarra en fjármála- og efnahagsráðherra vegna íslenska
ríkisins, utan þóknunar lögmannna, hefur þegar verið eða verður endurgreiddur úr
ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

FYLGISKJAL I: AÐILASKRÁ

Þjóðlundur:	Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins
Hokinsdalur:	Árni Beinteinn Erlingsson
Laugaból:	Árni Beinteinn Erlingsson
Horn og Skógar:	Skógar og Horn ehf.
Kirkjuból:	Þorbjörn Pétursson

FYLGISKJAL II: SKJALASKRÁ

a) Efnisflokkuð skjalaskrá¹

Skjöl lögð fram í máli nr. 1/2021 (OBN 21050001)

Lagt fram af Ívari Pálssyni lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

1		Kröfúlýsing fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 15.9.2020.
	1(1)	Skjalaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 6.10.2020.
	1(2)	Tilvísanaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 6.10.2020.
	1(3)	Yfirlitskort, svæði 10B. Kröfúlinur fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 29.10.2020.
	1(4)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um meðferð á svæði 10B og kröfúlýsingarfrest, dags. 27.11.2019, ásamt yfirlitskortum. Nr. 4 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(5)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, dags. 27.11.2019. Nr. 5 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(6)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu, dags. 28.2.2020. Nr. 6 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(7)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu samþykkt, dags. 28.2.2020. Nr. 7 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(8)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu, dags. 30.3.2020. Nr. 8 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(9)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu samþykkt, dags. 31.3.2020. Nr. 9 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(10)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu, dags. 14.5.2020. Nr. 10 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(11)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu samþykkt, dags. 15.5.2020. Nr. 11 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(12)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu, dags. 29.6.2020. Nr. 12 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(13)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu samþykkt, dags. 29.6.2020. Nr. 13 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(14)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu, dags. 27.8.2020. Nr. 14 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(15)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfúlýsingu samþykkt, dags. 27.8.2020. Nr. 15 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(16)	Ýmis landamerkjabréf.
	1(17)	Greinargerð fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 30.6.2021.
	1(18)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, dags. 24.1.2023, um breytingar á kröfugerð í málum nr. 1–8/2021.

¹ Skjöl undir nr. 2 og 4 eru ekki í númeraröð heldur efnisflokkuð, sbr. „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“:
<https://obyggdaneftnd.is/wp-content/uploads/frumgagnayfirlit.pdf>

	1(19)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, dags. 24.3.2023, um kröfugerð í málum nr. 1–8/2021, þ.e. breytta kröfugerð í máli nr. 3/2021 og breyttar textalýsingar á kröfulínunum vegna breytinga skv. skjali nr. 1(18).
--	-------	--

Lagt fram af óbyggðanefnd:

Skilabréf og söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands:

2		Heildarskilabréf Þjóðskjalasafns Íslands; yfirlit um heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, dags. 5.6.2023.
3	3(1)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands í málum nr. 1–8/2021, 1. útg. (drög), dags. 29.6.2021.
	3(2)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands í máli nr. 1/2021, 2. útg. dags. 10.5.2022.
	3(3)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands í máli nr. 1/2021, 4. útg. dags. 5.6.2022.

Landamerkjabækur (skjalaflokkur A.1):

	2(1) a–b	Krosseyri við Geirþjófsfjörð, landamerki, dags. 29.5.1884, þinglýst 4.6.1886. Merkt A.1.1a–b.
	2(2) a–b	Steinanes í Arnarfirði, landamerki, dags. 19.4.1886, þinglýst 4.6.1886. Merkt A.1.2.
	2(3) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði, landamerki, dags. 15.1.1885, þinglýst 5.7.1886. Merkt A.1.3a–b.
	2(4) a–b	Skógar í Mosdal, landamerki, dags. 17.2.1892, þinglýsingardags ekki getið, innkomið til þinglesturs 1.3.1892. Merkt A.1.4.
	2(5) a–b	Skógar í Mosdal, landamerki, dags. 18.2.1922, þinglýst 11.7.1922. Merkt A.1.5.
	2(6) a–b	Kirkjuból í Mosdal, landamerki, dags. 31.3.1922, þinglýst 11.7.1922. Merkt A.1.6.
	2(7) a–b	Ós í Arnarfirði, landamerki, dags. 31.3.1922, þinglýst 11.7.1922. Merkt A.1.7.

Jarðabréf á Þjóðskjalasafni (skjalaflokkur A.2):

	2(8) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Afsalsbréf hvar Jón Jónsson í Hokinsdal selur Jóni Jónsseyri, skipherra á Steinanesi, hálfa jörðina Hokinsdal, dags. 13.2.1856, þinglýst 3.6.1856. Merkt A.2.17a–b.
	2(9) a–b	Horn í Mosdal, Skógar í Mosdal: Sáttagerð í landaþrætumáli um merki jarðanna, dags. 24.8.1832, þinglýst 22.7.1833. Merkt A.2.18a–b.
	2(10) a–b	Horn í Mosdal, Skógar í Mosdal: Vitnisburðir Ólafs Guðmundssonar og Ásu Jónsdóttur um landamerki milli jarðanna, dags. 8.3.1831. Merkt A.2.19.
	2(11) a–b	Laugaból í Arnarfirði, Horn í Mosdal: Kaupþilboð Magnúsar Jónssonar í jarðirnar, dags. 22.6.1838. Merkt A.2.29a–b.

Afsals- og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3):

	2(47) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Kaupbréf hvar Jón Bjarnason í Stapadal selur þrjú hundruð í Hokinsdal í Hrafnseyrarsókn til Jóns Jónssonar á Laugabóli. Dags. 24.12.1836. Þinglesið á Auðkúlu 13.6.1840. Merkt A.3.70.
	2(48) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Afsalsbréf hvar Sighvatur Gíslason selur þrjú hundruð í Hokinsdal í Hrafnseyrarsókn til Jóns Jónssonar á Laugabóli. Dags. 30.9.1836. Þinglesið á Auðkúlu 13.6.1840. Merkt A.3.71a–b.
	2(49) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Kaupbréf hvar Jónas Bjarnason í Hokinsdal selur þrjú hundruð í Hokinsdal í Hrafnseyrarsókn til Jóns Jónssonar á Laugabóli. Dags. 5.7.1837. Þinglesið á Auðkúlu 13.6.1840. Merkt A.3.72.

2(50) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Kaupbréf hvar Snæbjörn Pálsson, í umboði bróður síns Hákonar Pálssonar, selur fimm og hálft hundrað í Hokinsdal í Hrafnseyrarsókn til Jóns Jónssonar á Laugabóli. Dags. 19.4.1836. Þinglesið á Auðkúlu 13.6.1840. Merkt A.3.73.
2(51)	Hokinsdalur í Arnarfirði: Afsalsbréf hvar Þorleifur Jónsson, húsmaður í Hokinsdal, selur hálfa jörðina Hokinsdal í (tölf hundruð að dýrleika eftir fornu og nýju mati) til Bjarna Ásgeirssonar húsmanns í Stapadal. Dags. 12.12.1901. Þinglýst á Auðkúlu 3.7.1902. Merkt A.3.648.
2(52) a–b	Laugaból í Arnarfirði: Kaupbréf hvar sýslumaður gjörir kunnugt að Jón Magnússon á Hóli í Dalasveit varð á uppboði á Auðkúlu þann 13.6.1840 hæstbjóðandi í átján hundruðum í konungsjörðinni Laugabóli í Auðkúlsókn. Dags. 28.4.1842. Þinglesið á Auðkúlu 30.5.1842. Merkt A.3.86a–b.
2(53)	Laugaból í Arnarfirði: Kaupbréf hvar Jóhanna I. Jónsdóttir og Jóhannes Hjaltalín selja sex hundruð (að fornu mati) í Laugabóli í Hrafnseyrarsókn til Bjarna Bjarnasonar bónda á Laugabóli. Dags. 20.12.1882. Þinglesið á Auðkúlu 1.6.1885. Merkt A.3.419a–b.
2(54)	Laugaból í Arnarfirði: Kaupbréf hvar E. Gíslason selur þrjú hundruð (að fornu mati) í Laugabóli í Auðkúluhreppi til Bjarna Bjarnasonar bónda á Laugabóli. Dags. 14.1.1883. Þinglesið á Auðkúlu 1.6.1885. Merkt A.3.421.
2(55)	Laugaból í Arnarfirði: Afsalsbréf hvar Hannes Hafstein sýslumaður, sem skiptaráðandi dánarbús Bjarna Bjarnasonar frá Laugabóli, selur tólf hundruð (að fornu mati) í Laugabóli í Auðkúluhreppi til Jóns Þórðarsonar bónda á Laugabóli. Dags. 25.10.1899. Þinglýst á Auðkúlu 5.7.1900. Merkt A.3.632a–b.
2(56)	Laugaból í Arnarfirði: Kaupbréf hvar Elías Jónsson á Hvestu í Dalahreppi selur sex hundruð (að fornu mati) í Laugabóli í Auðkúluhreppi til Jóns Þórðarsonar bónda á Laugabóli. Dags. 18.4.1902. Þinglýst á Auðkúlu 3.7.1902. Merkt A.3.650.
2(57) a–b	Skógar í Mosdal: Afsalsbréf hvar Benjamín Þórðarson í Sperlahlíð í Suðurfjörðum í Barðastrandarsýslu selur sex hundruð í Skógum í Mosadal í Auðkúlsókn til Daníels Ólafssonar í Dalshúsum í Valþjófsdal. Dags. 2.11.1857. Þinglesið á Auðkúlu 18.7.1859. Merkt A.3.121a–b.
2(58)	Skógar í Mosdal: Gjafabréf hvar Ragnhildur Guðmundsdóttir gefur Jóni Jónssyni í Skógum sex hundruð (að fornu mati) í Skógum í Auðkúluhreppi gegn því að hann sjái um gefanda í ellinni og geri útför hennar. Dags. 24.4.1873. Þinglesið á Auðkúlu 15.8.1873. Merkt A.3.274a–b.
2(59)	Kirkjuból í Mosdal: Gjafabréf hvar Guðmundur Ólafsson gefur Guðmundi Guðmundssyni á Kirkjubóli þrjú hundruð (að fornu mati) í Kirkjubóli í Auðkúluhreppi. Dags. 6.4.1890. Þinglýst á Auðkúlu 30.5.1890. Merkt A.3.486a–b.
2(60) a–b	Kirkjuból í Mosdal: Kaupbréf hvar Símon Sigurðsson á Dynjanda og Jón Bjarnason á Stapadal selja 24 hundruð í Kirkjubóli í Hrafnseyrarsókn til Jóns Þórðarsonar hreppstjóra á Kviindisfelli í Tálknafirði. Dags. 7.7.1835. Þinglesið á [Auðkúlu] 13.6.1836. Merkt A.3.37a–b.
2(109)	Vatnadalur í Ségandafirði: Makaskiptabréf hvar Guðmundur Jónsson á Hrafnseyri við Arnarfjörð afhendir sjö hundruð og 70 álnir í Vatnadal fremri í Ségandafirði til Guðrúnar Sturludóttur í Dalshúsum en fær á móti sex hundruð í Skógum í Kúluþinghá í Arnarfirði. Dags. 18.1.1866. Þinglesið [staður ekki tilgreindur] 23.8.1871. Merkt A.3.252.

*Afsals- og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3):**Skjöl frá sýslumanni Vestfjarða:*

	4(22)	Horn í Mosdal, Laugaból í Arnarfirði: Sátt um landamerki milli jarðanna. Dags. 30.8.1943. Þinglýst 5.7.1944.
	4(23)	Hokinsdalur í Arnarfirði; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.
	4(24)	Horn í Mosdal; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.
	4(25)	Kirkjuból í Mosdal; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.
	4(26)	Laugaból í Arnarfirði; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.
	4(27)	Ós í Arnarfirði; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.
	4(28)	Skógar í Mosdal; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.

*Fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur A.5):**Jarðamat 1804 (Skjalaflokkur A.5.a):*

	2(12) a–b	Jarðamat 1804: Langi-Botn í Geirþjófsfirði. Merkt A.5.a.1.
	2(13) a–b	Jarðamat 1804: Krosseyri við Geirþjófsfjörð. Merkt A.5.a.2.
	2(14) a–b	Jarðamat 1804: Steinanes í Arnarfirði. Merkt A.5.a.3.
	2(15) a–b	Jarðamat 1804: Hokinsdalur í Arnarfirði. Merkt A.5.a.4.
	2(16) a–b	Jarðamat 1804: Laugaból í Arnarfirði. Merkt A.5.a.5.
	2(17) a–b	Jarðamat 1804: Horn í Mosdal. Merkt A.5.a.6.
	2(18) a–b	Jarðamat 1804: Skógar í Mosdal. Merkt A.5.a.7.
	2(19) a–b	Jarðamat 1804: Kirkjuból í Mosdal. Merkt A.5.a.8a–b.
	2(20) a–b	Jarðamat 1804: Ós í Arnarfirði. Merkt A.5.a.9.

Jarðamat 1849–1850 (skjalaflokkur A.5.b):

	2(21) a–b	Jarðamat 1849–1850: Langi-Botn í Geirþjófsfirði, Krosseyri við Geirþjófsfjörð, Steinanes í Arnarfirði. Merkt A.5.b.1a–d.
	2(22) a–b	Jarðamat 1849–1850: Hokinsdalur í Arnarfirði o.fl. Merkt A.5.b.3a–d.
	2(23) a–b	Jarðamat 1849–1850: Horn í Mosdal o.fl. Merkt A.5.b.4a–e.
	2(24)	Jarðamat 1849–1850 (yfirlit): Langi-Botn í Geirþjófsfirði, Krosseyri við Geirþjófsfjörð, Steinanes í Arnarfirði, Hokinsdalur í Arnarfirði, Laugaból í Arnarfirði, Horn í Mosdal, Skógar í Mosdal, Kirkjuból í Mosdal, Ós í Arnarfirði, o.fl. Merkt A.5.b.2a–b og A.5.b.31a–b.

Fasteignamat 1916–1918 (skjalaflokkur A.5.c):

	2(25) a–b	Fasteignamat 1916–1918: Langi-Botn í Geirþjófsfirði. Merkt A.5.c.1a–c.
	2(26) a–b	Fasteignamat 1916–1918: Krosseyri við Geirþjófsfjörð. Merkt A.5.c.2a–b.
	2(27) a–b	Fasteignamat 1916–1918: Steinanes í Arnarfirði. Merkt A.5.c.3a–b.
	2(28) a–b	Fasteignamat 1916–1918: Hokinsdalur í Arnarfirði. Merkt A.5.c.4 og A.5.c.5.
	2(29) a–b	Fasteignamat 1916–1918: Laugaból í Arnarfirði. Merkt A.5.c.6 og A.5.c.7.
	2(30) a–b	Fasteignamat 1916–1918: Horn í Mosdal. Merkt A.5.c.8a–b og A.5.c.9.
	2(31) a–b	Fasteignamat 1916–1918: Skógar í Mosdal. Merkt A.5.c.10 og A.5.c.11a–b.
	2(32) a–b	Fasteignamat 1916–1918: Kirkjuból í Mosdal. Merkt A.5.c.12 og A.5.c.13.
	2(33) a–b	Fasteignamat 1916–1918: Ós í Arnarfirði. Merkt A.5.c.14 og A.5.c.15.

Bréfabækur, bréfasöfn og gerðabækur sýslumanna, hreppa og sáttanefnda (skjalaflokkur A.6):

Yfirlit úr dómabókum sýslumanna (skjalaflokkur A.6.a):

	2(39)	Yfirlit úr dómabókum sýslumanna: Hokinsdalur í Arnarfirði, Horn í Mosdal, Kirkjuból í Mosdal, Krosseyri við Geirþjófsfjörð, Langi-Botn í Geirþjófsfirði, Laugaból í Arnarfirði, Ós í Arnarfirði, Skógar í Mosdal, Steinanes í Arnarfirði.
--	-------	---

Uppskriftir úr dómabókum sýslumanna (skjalaflokkur A.6.b):

	2(61) a–b	Kirkjuból í Mosdal: Manntalsþing 11.6.1789. Upplesin kaupbréf fyrir jörðina Kirkjuból. Merkt A.6.b.449a–b.
	2(62) a–b	Kirkjuból í Mosdal: Manntalsþing 10.4.1813. Upplesið voru kaupbréf fyrir Kirkjubóli, makaskiptabréf fyrir Ketilseyri annars vegar og Bakka í Brekkudal hins vegar og loks kaupbréf fyrir 12 hundruðum og 40 álnum í Arnarnúpi. Merkt A.6.b.35a–b.
	2(63) a–b	Kirkjuból í Mosdal: Manntalsþingsréttur 13.6.1836. Upplesið afsalsbréf fyrir jörðina Kirkjuból. Merkt A.6.b.542a–b.
	2(64) a–b	Kirkjuból í Mosdal, Ós í Arnarfirði, Skógar í Mosdal: Manntalsþing 11.7.1922. Þinglýst var landamerkjaskrár fyrir jörðunum Skógum, Kirkjubóli, Ós, Borg og Dynjanda í Arnarfirði. Merkt A.6.b.97a–b.
	2(65)	Horn í Mosdal: Manntalsþing 23.7.1821. Hálf jörðin Horn er sögð í eyði. Merkt A.6.b.429.
	2(66)	Horn í Mosdal: Manntalsþing 25.7.1822. Hálf jörðin Horn er sögð í eyði. Merkt A.6.b.430a–b.
	2(67) a–b	Horn í Mosdal, Skógar í Mosdal: Manntalsþing 22.7.1833. Upplesið var landamerkjabréf milli Horns og Skóga. Þá var uppleið makaskiptabréf á 12 hundruðum í Svalvogum og fimm og hálfu hundraði í Arnarnúpi. Merkt A.6.b.37.
	2(68) a–b	Horn í Mosdal: Manntalsþing 10.7.1837. Uppboðnar til ábúðar jarðirnar Rauðsstaðir og hálf Horn. Fannst ábúandi á Horn og var hreppstjórinn beðinn um að byggja Rauðsstaði ef einhver fengist til þess. Merkt A.6.b.431a–b.
	2(69) a–b	Skógar í Mosdal: Manntalsþing 18.7.1859. Þinglesin voru kaupbréf fyrir hlutum í Skógum og Auðkúlu. Bjarni Jónasson í Hokinsdal mótmælti kaupbréfi Skóga. Merkt A.6.b.50.
	2(70) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Þing 13.6.1724. Upplesið kaupbréf fyrir Hokinsdal. Merkt A.6.b.758a–b.
	2(71) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 19.5.1728. Upplesið kaupbréf fyrir jörðina Hokinsdal, dags. 17.4.1726. (Sjá einnig: Til merkis mitt nafn: Dómabækur Markúsar Bergssonar sýslumanns Ísafjarðarsýslu 1711–1729, Már Jónsson tók saman, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2002, bls. 342). Merkt A.6.b.414.
	2(72) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 19.5.1728. Upplesið kaupbréf fyrir jörðina Hokinsdal, dags. 18.4.1726. (Sjá einnig: Til merkis mitt nafn: Dómabækur Markúsar Bergssonar sýslumanns Ísafjarðarsýslu 1711–1729, Már Jónsson tók saman, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2002, bls. 343). Merkt A.6.b.415.
	2(73) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 7.6.1784. Upplesið kaupbréf fyrir jörðina Hokinsdal. Merkt A.6.b.416.
	2(74) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 11.6.1790. Upplesin kaupbréf og makaskipti fyrir jarðirnar Hafurhest og Hokinsdal. Upplesið afsalsbréf fyrir jörðina Efri-Hesthús. Merkt A.6.b.393a–b.
	2(75) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði, Horn í Mosdal: Manntalsþing 4.8.1823. Hálf jörðin Horn er sögð í eyði, uppleið er afsal fyrir jörðina Hokinsdal og haldið uppboð á hlut í jörðinni Hrauni. Merkt A.6.b.417a–b.

2(76) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 25.7.1831. Afsal fyrir jörðina Hokinsdal. Merkt A.6.b.418.
2(77) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþingsréttur 13.6.1840. Upplesin voru kaupbréf fyrir níu og hálfu hundraði í Hokinsdal. Merkt A.6.b.206.
2(78) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 3.5.1856. Afsal fyrir jörðina Hokinsdal. Merkt A.6.b.419a–b.
2(79) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 11.6.1857. Þinglesin kaupbréf fyrir jörðina Hokinsdal og hluti jarðarinnar seldur til hæstbjóðanda. Merkt A.6.b.420a–b.
2(80) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 26.5.1860. Rannsakað um kaupverð á Hokinsdal í kaupbréfi frá 9.5.1856. Merkt A.6.b.421.
2(81) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 11.7.1924. Þinglýst afsali fyrir jörðina Hokinsdal. Merkt A.6.b.422a–b.
2(82) a–b	Laugaból í Arnarfirði: Manntalsþingsréttur 30.5.1842. Upplesið kaupbréf fyrir jarðirnar Innri-Lambadal, Auðkúlu og Borg. Upplesið afsals fyrir jörðina Rauðsstaði og uppboðsskjal fyrir jörðina Laugaból. Merkt A.6.b.519a–b.
2(83) a–b	Laugaból í Arnarfirði: Manntalsþing 14.7.1911. Þinglesið var afsal fyrir Laugabóli. Merkt A.6.b.596a–b.
2(84) a–b	Laugaból í Arnarfirði: Manntalsþingsréttur 10.4.1840. Þinglýst kaupbréfi og afsalsbréfi fyrir jörðina Laugaból. Merkt A.6.b.598a–b.
2(85) a–b	Laugaból í Arnarfirði: Manntalsþing 30.5.1842. Upplesin voru kaupbréf fyrir hlutum í Innri-Lambadal og Auðkúlu. Þá voru upplesin uppboðsafsöl fyrir konungsjörðunum Rauðsstöðum, Laugabóli og Borg. Merkt A.6.b.48a–b.
2(86) a–b	Ós í Arnarfirði: Manntalsþing 28.5.1722. Upplesin lögfesta fyrir jarðirnar Hjallkárseyri og Ós. (Sjá einnig: Til merkis mitt nafn: Dórabækur Markúsar Bergssonar sýslumanns Ísafjarðarsýslu 1711–1729, Mór Jónsson tók saman, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2002, bls. 228.) Merkt A.6.b.521a–b.
2(87)	Ós í Arnarfirði: Aukaréttur 17.4.1912. Dómkvaddir matsmenn til að meta kirkjujörðina Ós. Merkt A.6.b.672.
2(88)	Ós í Arnarfirði: Aukaréttur 11.7.1913. Staðfest matsgjörð á kirkjujörðinni Ós. Merkt A.6.b.673.
2(89) a–b	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Manntalsþing 2.6.1855. Friðlýst var fyrir skotum í landi Langa-Botns. Merkt A.6.b.591.
2(90) a–b	Langi-Botn í Geirþjófsfirði, Steinanes í Arnarfirði: Manntalsþing 8.9.1868. Friðlýst Kóngsskógi í landi Botns sem er ítak frá jörðinni Steinanesi. Merkt A.6.b.592a–d.
2(91) a–b	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Manntalsþing 24.6.1931. Friðlýst var fornleifum í Botni. Merkt A.6.b.593a–b.
2(92) a–b	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Aukaréttur 30.9.1931. Dómkvaddir óvilhallir menn til að gera lýsingu á jörðinni Langa-Botni. Merkt A.6.b.594.
2(93) a–b	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Aukaréttur 8.10.1931. Matsmenn staðfesta lýsingu sína á jörðinni Langa-Botni. Merkt A.6.b.595.
2(94) a–b	Krosseyri við Geirþjófsfjörð: Manntalsþing 20.6.1929. Þinglýst afsali fyrir jörðina Krosseyri. Merkt A.6.b.581a–b.
2(95) a–b	Krosseyri við Geirþjófsfjörð: Manntalsþing 29.6.1936. Þinglýst afsali fyrir jörðina Krosseyri. Merkt A.6.b.582a–c.
2(96)	Steinanes í Arnarfirði: Manntalsþing 8.5.1847. Auglýst með amtsbréfi að fram muni fara opinbert uppboð á jörðinni Steinanesi 5.10.1846. Merkt A.6.b.727a–d.
2(97) a–b	Steinanes í Arnarfirði: Manntalsþing 18.6.1913. Þinglýst afsali fyrir jörðina Steinanes. Merkt A.6.b.728a–b.

Bréfabækur, bréfasöfn og gerðabækur sýslumanna, hreppa og sátтанefnda (skjalaflokkur A.6.e):

2(40) a–b	Horn í Mosdal, Skógar í Mosdal: Samningur gerður um landaþrætu milli konungsjarðarinnar Horns og eignarjarðarinnar Skóga í Mosdal, með fyrirvara um samþykki frá æðri yfirlöndum. Dags. 24.8.1832. Merkt A.6.e.1a–b.
-----------	--

Kirknaskjöl (skjalaflokkur A.7):

2(34) a–b	Ós í Arnarfirði: Lögfesta, dags. 29.6.1807, afrit frá 31.5.1839. Merkt A.7.2.
-----------	---

Visitasíubækur biskupa (skjalaflokkur A.8):

2(35) a–b	Álftamýri við Arnarfjörð, vísitasía, dags. 27.8.1639. Merkt A.8.96a–b.
2(36)	Álftamýri við Arnarfjörð, vísitasía, dags. 31.8.1700. Merkt A.8.97a–b.
2(37) a–b	Álftamýri við Arnarfjörð, vísitasía, dags. 7.8.1896. Merkt A.8.98a–b.

Skjalasöfn presta og prófesta (skjalaflokkur A.9):

2(38) a–b	Álftamýri við Arnarfjörð, yfirlit, dags. 7.10.1835. Merkt A.9.75a–b.
-----------	--

Skjalasöfn Stjórnarráðs Íslands og dansk-íslenskrar stjórnsýslu (skjalaflokkur A.11):

2(98) a–b	Svarbréf Böðvars Bjarnasonar v. Auðkúluhrepps, dags.28.7.1920, til sýslumanns vegna fyrirspurnar Stjórnarráðs Íslands frá 29.12.1919 um almenninga. Merkt A.11.49.
-----------	--

Bréfasöfn og bréfabækur biskupa (skjalaflokkur A.12):

2(41)	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Bréf sr. Markúsar Þórðarsonar á Álftamýri til biskups um skógarítak Álftamýrarkirkju í landi Botns sem sé mikið skemmt af ágangi fólks. Sr. Markús spyr hvort landseti Botns geti vísað öðrum í téð ítak. Dags. 1.7.1833. Merkt A.12.46.
2(42)	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Afrit af bréfi biskups til sr. Markúsar Þórðarsonar um skógarítak Álftamýrarkirkju í Langa-Botni í Geirþjófsfirði. Biskup sagðist hafa falið amtmanni málið til bestu úrræða. Dags. 5.11.1833. Merkt A.12.81.
2(43)	Langi-Botn í Geirþjófsfirði. Bréf sr. Sigurðar Jónssonar á Hrafnseyri til biskups um skógareignir kirkna í Vestur-Ísafjarðarprófastsdæmi. Dags. 14.7.1848. Merkt A.12.59a–b.
2(44) a–b	Dynjandi í Arnarfirði, Kirkjuból í Mosdal, Ós í Arnarfirði: Bréf sr. Markúsar Þórðarsonar á Álftamýri um ágreining um landamerki Kirkjubóls og Óss í Arnarfirði. Sr. Markús segir frá vitnisburði um landamerki milli Óss, Kirkjubóls og Dynjanda frá 15.5.1718 og lögfestu sr. Ólafs Einarssonar á Álftamýri frá 29.6.1807 (sjá skjal nr. 2(34), A.7.2). Dags. 24.4.1833. Merkt A.12.45.
2(45)	Kirkjuból í Mosdal, Ós í Arnarfirði: Afrit af bréfi biskups til sr. Markúsar Þórðarsonar um ágreining um landamerki milli kirkjujarðarinnar Óss og jarðarinnar Kirkjubóls (svarbréf við skjali nr. 2(44), A.12.45). Dags. 16.7.1833. Merkt A.12.80a–b.
2(46)	Ós í Arnarfirði: Bréf sr. Þorsteins Benediktssonar á Hrafnseyri til biskups um að uppi sé ágreiningur um landamerki jarða Álftamýrarkirkju, einkum Óss og Hjallkárseyrar. Sr. Þorsteinn óskaði eftir afriti af máldögum um landamerki jarðanna. Dags. 10.9.1884. Merkt A.12.73.

Örnefnaskráning (skjalaflokkur A.15):

4(16)	Hokinsdalur í Arnarfirði, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
-------	--

4(17)	Horn í Mosdal, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
4(18)	Kirkjuból í Mosdal, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
4(19)	Laugaból í Arnarfirði, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
4(20)	Ós í Arnarfirði, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
4(21)	Skógar í Mosdal, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur A.16):

2(99)	Laugaból í Arnarfirði: Afsalsbréf hvar Þórdís Guðrún Guðmundsdóttir selur jarðakaupasjóði ríkisins eignarjörð sína Laugaból. Dags. 13.5.1939. Merkt A.16.10a–b.
2(100)	Laugaból í Arnarfirði: Byggingarbréf handa Þórdísi G. Guðmundsdóttur fyrir jörðinni Laugabóli. Dags. 30.10.1943. Fjallað er um landamerki og skráð að sátt hafi verið gerð um þau fyrir landamerkjadómi 30.8.1943. Merkt A.16.9a–g.
2(101)	Laugaból í Arnarfirði: Byggingarbréf handa Aðalsteini Guðmundssyni fyrir jörðinni Laugabóli. Dags. 24.2.1970. Merkt A.16.8a–g.
2(102)	Laugaból í Arnarfirði: Yfirlýsing um að jörðin Laugaból sé eign ríkissjóðs Íslands. Dags. 10.12.1991. Merkt A.16.7.
2(103)	Laugaból í Arnarfirði: Bréf Aðalsteins Guðmundssonar á Laugabóli til jarðadeildar landbúnaðarráðuneytis, Björns Þorlákssonar. Dags. 16.11.1994. Aðalsteinn óskar eftir því að fá að kaupa jörðina Laugaból. Fram kemur í bréfinu að jarðirnar Skógar og Horn í Mosdal sem liggja að jörðinni séu eignir Aðalsteins en hann hafi með aðstoð sýslumanns komið því til leiðar að landið væri friðland. Merkt A.16.6.
2(104)	Laugaból í Arnarfirði: Beiðni frá landbúnaðarráðuneytinu um að Ríkiskaup annist sölu á jörðinni Laugabóli. Dags. 15.9.1998. Fram kemur að lýsing á landamerkjum jarðarinnar sé ekki talin til skrifleg, en landamerki séu talin ágreiningslaus. Merkt A.16.4.
2(105)	Laugaból í Arnarfirði: Úttektargjörð á jörðinni Laugabóli. Dags. 9.11.1998. Merkt A.16.5.
2(106)	Laugaból í Arnarfirði: Afrit af kaupsamningi hvar landbúnaðarráðherra, f.h. jarðasjóðs, og fjármálaráðherra, f.h. ríkissjóðs Íslands, selja Hala ehf. jörðina Laugaból. Dags. 18.11.1998. Merkt A.16.2a–b.
2(107)	Laugaból í Arnarfirði: Afrit af afsalsbréfi hvar landbúnaðarráðherra, f.h. jarðasjóðs, og fjármálaráðherra, f.h. ríkissjóðs Íslands, selja og afsala til Hala ehf. jörðinni Laugabóli. Dags. 18.11.1998. Merkt A.16.3.
2(108)	Fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins til sveitarfélaga um afrétti og upprekstrarrétt. Dags. 20.2.1989. Merkt A.16.83.

Jarðabréf og máldagar og fleira úr Íslensku fornbréfasafni (skjalaflokkur B.1):

4(29)	Laugabólsskógarpartur, yfirlýsing, dags. 20.3.1530. Ísl. fornbr. IX, bls. 520–521.
4(30)	Steinanes í Arnarfirði, gjafabréf, dags. 31.7.1528. Ísl. fornbr. IX, bls. 464.
4(31)	Selárdalskirkja í Arnarfirði, máldagi, 1354. Ísl. fornbr. III, bls. 91–92.
4(32)	Hrafseyrarkirkja, máldagi [1363]. Ísl. fornbr. III, bls. 198.
4(33)	Hrafseyrarkirkja, máldagi, um 1397 (Vilchinsmáldagi). Ísl. fornbr. IV, bls. 145–146.

	4(34)	Hrafnseyri við Arnarfjörð, afhending, dags. 4.6.1565. Ísl. fornbr. XIV, bls. 392–393.
	4(35)	Álftamýrarkirkja í Arnarfirði, máldagi, 1570 eða síðar (Gíslamáldagi). Ísl. fornbr. XV, bls. 578.
	4(36)	Jarðaskiptabréf með Guðrúnu Björnsdóttur og Eggerti lögmanni Hannessyni um ýmsar jarðir á Vestfjörðum, dags. 21.12.1557. Ísl. fornbr. XIII, bls. 248–250.

Prentuð fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur B.2):

	4(1)	Jarðatal J. Johnsens 1847, bls. 190–210 (Ísafjarðarsýsla).
	4(2)	Ný jarðabók 1861, bls. 76–83 (Ísafjarðarsýsla).
	4(3)	Fasteignabók 1921, bls. 75–92 (Vestur-Ísafjarðarsýsla og Norður-Ísafjarðarsýsla).
	4(4)	Fasteignabók 1932, bls. 50–57 (Vestur-Ísafjarðarsýsla og Norður-Ísafjarðarsýsla).
	4(5)	Fasteignabók 1942–1944, opna 16–20 (Vestur-Ísafjarðarsýsla og Norður-Ísafjarðarsýsla).

Fjallskilareglugerðir (skjalaflokkur B.4):

	4(8)	Reglugerð fyrir Ísafjarðarsýslu um notkun afrétta, fjallskil, réttahöld o.fl., nr. 56/1894.
	4(9)	Reglugerð fyrir Vestur-Ísafjarðarsýslu um notkun afrétta, fjallskil, réttahöld o.fl., nr. 56/1902.
	4(10)	Reglugerð fyrir Vestur-Ísafjarðarsýslu um notkun afrétta, fjallskil, réttahöld o.fl., nr. 131/1914.
	4(11)	Fjallskilareglugerð fyrir Vestur-Ísafjarðarsýslu, nr. 102/1937, og auglýsingar nr. 102/1947 og 100/1950 um breytingar á henni.
	4(12)	Fjallskilareglugerð fyrir Vestur-Ísafjarðarsýslu, nr. 111/1958.
	4(13)	Fjallskilareglugerð fyrir Vestur-Ísafjarðarsýslu, nr. 705/1983.
	4(14)	Fjallskilasamþykkt fyrir Ísafjarðarsýslur, nr. 434/2002.
	4(15)	Fjallskilasamþykkt fyrir Barðastrandar- og Ísafjarðarsýslur, nr. 716/2012.

Landnáma (skjalaflokkur B.7):

	4(6)	Úr Landnámabók. <i>Íslensk fornrit</i> I (1968), bls. 154–155 og 176–197 og kort.
	4(7)	Úr <i>Landið og Landnáma</i> eftir Harald Matthíasson (1982), bls. 212–237 og kort.

Lagt fram af Eyjólfí Ármannssyni lögfræðingi vegna Hokinsdals:

5		Hokinsdalur, kröfulýsing, dags. 22.3.2021. Sjá einnig skjal nr. 9.
		Hokinsdalur, greinargerð, sjá skjal nr. 10.

Lagt fram af Eyjólfí Ármannssyni lögfræðingi vegna Laugabóls í Mosdal:

6		Laugaból í Mosdal, kröfulýsing, dags. 22.3.2021. Sjá einnig skjal nr. 9.
	6(1)	Laugaból og Horn í Auðkúluhreppi, sátt um landamerki, dags. 30.8.1943. Útskrift úr landamerkja- og fasteignamálabók Ísafjarðarsýslu.
	6(2)	Sjö ljósmyndir af landamerkjum Laugabóls og Horns.
		Laugaból í Mosdal, greinargerð, sjá skjal nr. 10.

Lagt fram af Friðbirni Garðarssyni lögmanni vegna Horns og Skóga í Arnarfirði:

7		Horn og Skógar í Arnarfirði, kröfulýsing, dags. 22.3.2021.
	7(1)	Horn, fasteignayfirlit, dags. 9.3.2021.
	7(2)	Skógar, fasteignayfirlit, dags. 9.3.2021.

	7(3)	Horn og Skógar í Arnarfirði, greinargerð, ódagssett, móttækin 26.9.2022.
	7(4)	Bréf til sýslumannsins á Ísafirði, sent f.h. eigenda Horns og Skóga, dags. 4.7.2005, þinglýst 29.5.2007, um girðingu sem eigandi Óss hafði gert, ásamt afstöðumynd með skýringum og upplýsingum um landamerki.

Lagt fram af Eyjólfí Ármannssyni lögfræðingi vegna Kirkjubóls í Mosdal:

8		Kirkjuból í Mosdal, kröfulýsing, dags. 22.3.2021. Sjá einnig skjal nr. 9.
		Kirkjuból í Mosdal, greinargerð, sjá skjal nr. 10.

Lagt fram af Eyjólfí Ármannssyni lögfræðingi vegna Hokinsdals, Laugabóls og Kirkjubóls:

9		Hokinsdalur, Laugaból og Kirkjuból, kort dags. 9.3.2021 ásamt skýringum.
14		Hokinsdalur, Laugaból og Kirkjuból, greinargerð, dags. 26.9.2022.

Lagt fram af lögmönnum málsaðila og óbyggðanefnd:

10	10(1)	Yfirlitskort, mál nr. 1/2021. Kröfulínur málsaðila, dags. 7.5.2021.
	10(2)	Yfirlitskort, mál nr. 1/2021. Kröfulínur málsaðila, dags. 14.7.2022.
	10(3)	Yfirlitskort, mál nr. 1/2021. Kröfulínur málsaðila, dags. 21.9.2022.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

11	11(1)	Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 4.6.2021.
	11(2)	Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 9.6.2021.
	11(3)	Fundargerð vettvangsferðar í máli nr. 1/2021, dags. 18.8.2021.
	11(4)	Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 12.5.2022.
	11(5)	Fundargerð 4. fyrirtöku, dags. 27.9.2022.
	11(6)	Fundargerð aðalmeðferðar í málum nr. 1–3/2021, dags. 4.10.2022.
	11(7)	Fundargerð 6. fyrirtöku, dags. 29.8.2023.
12		Svar Orðabókar Háskólans við fyrirspurn óbyggðanefndar um orðið <i>fjallsbrún</i> , ódags. en aflað árið 2006 við málsmeðferð á svæði 4.
13		Minnisblað frá sérfræðingi á Veðurstofu Íslands um vatnaskil á Skálahlíðarfjalli, dags. 21.9.2022.
15		Þjóðskjalasafn Íslands: Minnisblað yfir gögn í <i>Diplomatarium Islandicum</i> = <i>Íslenzku fornbréfasafni</i> , dags. 5.6.2023.

**Skrá yfir skjöl lögð fram til hliðsjónar
í máli 1/2021 (OBN 21050003).**

Lagt fram til hliðsjónar af Ívari Pálssyni lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

	H-1	<i>Íslenzk fornrit</i> I (1968), bls. 154–155, 42–43, 58–59, 160–183, 186–191 og 196–197 (úr Landnámabók). Merkt 1, sbr. skjal nr. 1(2).
	H-2	<i>Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns</i> , 7. bindi, Ísafjarðar- og Strandasýsla (1940), efnisyfirlit og bls. 12–16, 47, 53–54, 24–26, 29, 32, 30–31, 34, 36–37, 56, 58, 113–114, 91, 86–88, 68, 90, 122–123, 125, 127, 129, 131, 134, 135, 177, 136–139, 135, 272–273, 316, 275–276, 308–309, 286, 291, 300–301, 290, 302, 303, 305–306, 141, 143, 148, 152–153, 143, 181, 187, 171, 223, 224, 12. Merkt 2, sbr. skjal nr. 1(2).
	H-3	<i>Sóknalýsingar Vestfjarða</i> , II. bindi, Ísafjarðar- og Strandasýslur (1952), bls. 15, 18–25, 32–45, 48–51, 54–59, 64–91, 100–105, 110–137, 140–143, 146–151, 156–161, 164–165, 170–171, 182–189. Merkt 3, sbr. skjal nr. 1(2).
	H-4	<i>Íslenzkt fornbréfasafn</i> , II. bindi, bls. 616; V. bindi, bls. 206–207; VIII. bindi, bls. 484–486; XIII. bindi, bls. 274–275. Nr. 4–7 í tilvísanaskrá, skjali nr. 1(2).

H-5	<i>Árbók Ferðafélags Íslands 1949 (Norður-Ísafjarðarsýsla eftir Jóhann Hjaltason),</i> bls. 75–76, 106–107, 156–158.
-----	--

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd

H-6	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum, svæði 1–9B, dags. 21.2.2020.
H-7	Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga nr. 58/1998, með síðari breytingum, dags. 10.4.2015.
H-8	Jarðalisti sem notaður er við leit að gögnum um svæði 10B á Þjóðskjalasafni Íslands, 7. útg. dags. 11.10.2021.
H-9	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.3 Dómar fyrir mál nr. 1–8/2021 á svæði 10B, dags. 25.3.2022.
H-10	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.6 Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum fyrir mál nr. 1–8/2021 á svæði 10B, dags. 26.3.2022.
H-11	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.9 Alþingisbækur Íslands fyrir mál nr. 1–8/2021 á svæði 10B, dags. 3.2.2022.
H-12	<i>Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns</i> , 7. bindi, Ísafjarðar- og Strandasýsla (1940), efnisyfirlit og bls. 3–27 og 457–476 (Arnarfjarðarströnd og örnefnaskrá).
H-13	<i>Sóknalýsingar Vestfjarða</i> , II. bindi, Ísafjarðar- og Strandasýslur (1952), bls. 5–36 og 287–310 (formáli, Rafnseyrarkirkjusókn og nafnaskrá).
H-14	<i>Árbók Ferðafélags Íslands 1999 (Firðir og fólk 900–1900. Vestur-Ísafjarðarsýsla eftir Kjartan Ólafsson)</i> , bls. 2–31 og 548–583.
H-15	<i>Árbók Ferðafélags Íslands 2017 (Við Djúpið blátt. Ísafjarðardjúp eftir Ólínu Kjerúlf Þorvarðardóttur)</i> , bls. 11–29 (efni úr inngangskaflanum „Vestfirðir“).
H-18	Björk Ingimundardóttir: Prestaköll, sóknir og prófastsdæmi á Íslandi, II. bindi, Vestfirðinga- og Norðlendingafjórðungar (2019), bls. 203–263.
H-19	<i>Jarðabréf frá 16. og 17. öld</i> (1993), bls. 103–104, 163–164, 173–180, 282.
H-20	<i>Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns</i> , 6. bindi, Dala- og Barðastrandarsýsla (1938), bls. 358–359, 370–371 og 386–389.

Lagt fram til hliðsjónar af Eyjólfri Ármannssyni, lögfræðingi, vegna Hokinsdal, Laugabóls og Kirkjubóls

H-16	Eyjólfur Ármannsson: „Kröfur fjármálaráðherra í land á Vestfjörðum“, 1.–3. hluti, <i>Bændablaðið</i> 11. mars, 26. ágúst og 7. október 2021.
H-17	Sigurður Vigfússon: „Rannsókn um Vestfirði 1882 – einkannlega í samanburði við Gísla Súrssonar sögu“, <i>Árbók Hins íslenska fornleifafélags</i> , 3. árg., 1883, bls. 1–70.

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd

H-21	Skýrslur í málum nr. 1–3/2021 hjá óbyggðanefnd við aðalmeðferð 4.10.2022 (skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).
------	--

b) Skjalaskrá í númeraröð

**Skjöl lögð fram í máli nr. 1/2021
(OBN 21050001)**

Lagt fram af Ívari Pálssyni lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

1		Kröfulýsing fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 15.9.2020.
	1(1)	Skjalaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 6.10.2020.
	1(2)	Tilvísanaskrá fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 6.10.2020.
	1(3)	Yfirlitskort, svæði 10B. Kröfulínur fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 29.10.2020.
	1(4)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um meðferð á svæði 10B og kröfulýsingarfrest, dags. 27.11.2019, ásamt yfirlitskortum. Nr. 4 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(5)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, dags. 27.11.2019. Nr. 5 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(6)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu, dags. 28.2.2020. Nr. 6 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(7)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu samþykkt, dags. 28.2.2020. Nr. 7 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(8)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu, dags. 30.3.2020. Nr. 8 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(9)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu samþykkt, dags. 31.3.2020. Nr. 9 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(10)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu, dags. 14.5.2020. Nr. 10 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(11)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu samþykkt, dags. 15.5.2020. Nr. 11 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(12)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu, dags. 29.6.2020. Nr. 12 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(13)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu samþykkt, dags. 29.6.2020. Nr. 13 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(14)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu, dags. 27.8.2020. Nr. 14 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(15)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins, beiðni um frest til að skila kröfulýsingu samþykkt, dags. 27.8.2020. Nr. 15 í skjalaskrá, skjali 1(1).
	1(16)	Ýmis landamerkjabréf.
	1(17)	Greinargerð fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 30.6.2021.
	1(18)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, dags. 24.1.2023, um breytingar á kröfugerð í málum nr. 1–8/2021.
	1(19)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar, dags. 24.3.2023, um kröfugerð í málum nr. 1–8/2021, þ.e. breytta kröfugerð í máli nr. 3/2021 og breyttar textalýsingar á kröfulínum vegna breytinga skv. skjali nr. 1(18).

Lagt fram af óbyggðanefnd:			Skjala-flokkur ¹
2		Heildarskilabréf Þjóðskjalasafns Íslands; yfirlit um heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, dags. 5.6.2023.	
	2(1) a–b	Krosseyri við Geirþjófsfjörð, landamerki, dags. 29.5.1884, þinglýst 4.6.1886. Merkt A.1.1a–b.	A.1
	2(2) a–b	Steinanes í Arnarfirði, landamerki, dags. 19.4.1886, þinglýst 4.6.1886. Merkt A.1.2.	A.1
	2(3) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði, landamerki, dags. 15.1.1885, þinglýst 5.7.1886. Merkt A.1.3a–b.	A.1
	2(4) a–b	Skógar í Mosdal, landamerki, dags. 17.2.1892, þinglýsingardags ekki getið, innkomið til þinglesturs 1.3.1892. Merkt A.1.4.	A.1
	2(5) a–b	Skógar í Mosdal, landamerki, dags. 18.2.1922, þinglýst 11.7.1922. Merkt A.1.5.	A.1
	2(6) a–b	Kirkjuból í Mosdal, landamerki, dags. 31.3.1922, þinglýst 11.7.1922. Merkt A.1.6.	A.1
	2(7) a–b	Ós í Arnarfirði, landamerki, dags. 31.3.1922, þinglýst 11.7.1922. Merkt A.1.7.	A.1
	2(8) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Afsalsbréf hvar Jón Jónsson í Hokinsdal selur Jóni Jónsseyri, skipherra á Steinanesi, hálfja jörðina Hokinsdal, dags. 13.2.1856, þinglýst 3.6.1856. Merkt A.2.17a–b.	A.2
	2(9) a–b	Horn í Mosdal, Skógar í Mosdal: Sáttagerð í landaþrætumáli um merki jarðanna, dags. 24.8.1832, þinglýst 22.7.1833. Merkt A.2.18a–b.	A.2
	2(10) a–b	Horn í Mosdal, Skógar í Mosdal: Vitnisburðir Ólafs Guðmundssonar og Ásu Jónsdóttur um landamerki milli jarðanna, dags. 8.3.1831. Merkt A.2.19.	A.2
	2(11) a–b	Laugaból í Arnarfirði, Horn í Mosdal: Kaupþilboð Magnúsar Jónssonar í jarðirnar, dags. 22.6.1838. Merkt A.2.29a–b.	A.2
	2(12) a–b	Jarðamat 1804: Langi-Botn í Geirþjófsfirði. Merkt A.5.a.1.	A.5.a
	2(13) a–b	Jarðamat 1804: Krosseyri við Geirþjófsfjörð. Merkt A.5.a.2.	A.5.a
	2(14) a–b	Jarðamat 1804: Steinanes í Arnarfirði. Merkt A.5.a.3.	A.5.a
	2(15) a–b	Jarðamat 1804: Hokinsdalur í Arnarfirði. Merkt A.5.a.4.	A.5.a
	2(16) a–b	Jarðamat 1804: Laugaból í Arnarfirði. Merkt A.5.a.5.	A.5.a
	2(17) a–b	Jarðamat 1804: Horn í Mosdal. Merkt A.5.a.6.	A.5.a
	2(18) a–b	Jarðamat 1804: Skógar í Mosdal. Merkt A.5.a.7.	A.5.a
	2(19) a–b	Jarðamat 1804: Kirkjuból í Mosdal. Merkt A.5.a.8a–b.	A.5.a
	2(20) a–b	Jarðamat 1804: Ós í Arnarfirði. Merkt A.5.a.9.	A.5.a
	2(21) a–b	Jarðamat 1849–1850: Langi-Botn í Geirþjófsfirði, Krosseyri við Geirþjófsfjörð, Steinanes í Arnarfirði. Merkt A.5.b.1a–d.	A.5.b
	2(22) a–b	Jarðamat 1849–1850: Hokinsdalur í Arnarfirði o.fl. Merkt A.5.b.3a–d.	A.5.b
	2(23) a–b	Jarðamat 1849–1850: Horn í Mosdal o.fl. Merkt A.5.b.4a–e.	A.5.b
	2(24)	Jarðamat 1849–1850 (yfirlit): Langi-Botn í Geirþjófsfirði, Krosseyri við Geirþjófsfjörð, Steinanes í Arnarfirði, Hokinsdalur í Arnarfirði, Laugaból í Arnarfirði, Horn í Mosdal, Skógar í Mosdal, Kirkjuból í Mosdal, Ós í Arnarfirði, o.fl. Merkt A.5.b.2a–b og A.5.b.31a–b.	A.5.b
	2(25) a–b	Fasteignamat 1916–1918: Langi-Botn í Geirþjófsfirði. Merkt A.5.c.1a–c.	A.5.c

¹ Sbr. „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“: <https://obyggdaneftnd.is/wp-content/uploads/frumgagnayfirlit.pdf>

2(26) a–b	Fasteignamat 1916-1918: Krosseyri við Geirþjófsfjörð. Merkt A.5.c.2a–b.	A.5.c
2(27) a–b	Fasteignamat 1916-1918: Steinanes í Arnarfirði. Merkt A.5.c.3a–b.	A.5.c
2(28) a–b	Fasteignamat 1916-1918: Hokinsdalur í Arnarfirði. Merkt A.5.c.4 og A.5.c.5.	A.5.c
2(29) a–b	Fasteignamat 1916-1918: Laugaból í Arnarfirði. Merkt A.5.c.6 og A.5.c.7.	A.5.c
2(30) a–b	Fasteignamat 1916-1918: Horn í Mosdal. Merkt A.5.c.8a–b og A.5.c.9.	A.5.c
2(31) a–b	Fasteignamat 1916-1918: Skógar í Mosdal. Merkt A.5.c.10 og A.5.c.11a–b.	A.5.c
2(32) a–b	Fasteignamat 1916-1918: Kirkjuból í Mosdal. Merkt A.5.c.12 og A.5.c.13.	A.5.c
2(33) a–b	Fasteignamat 1916-1918: Ós í Arnarfirði. Merkt A.5.c.14 og A.5.c.15.	A.5.c
2(34) a–b	Ós í Arnarfirði: Lögfesta, dags. 29.6.1807, afrit frá 31.5.1839. Merkt A.7.2.	A.7
2(35) a–b	Álftamýri við Arnarfjörð, vísitasía, dags. 27.8.1639. Merkt A.8.96a–b.	A.8
2(36)	Álftamýri við Arnarfjörð, vísitasía, dags. 31.8.1700. Merkt A.8.97a–b.	A.8
2(37) a–b	Álftamýri við Arnarfjörð, vísitasía, dags. 7.8.1896. Merkt A.8.98a–b.	A.8
2(38) a–b	Álftamýri við Arnarfjörð, yfirlit, dags. 7.10.1835. Merkt A.9.75a–b.	A.9
2(39)	Yfirlit úr dómabókum sýslumanna: Hokinsdalur í Arnarfirði, Horn í Mosdal, Kirkjuból í Mosdal, Krosseyri við Geirþjófsfjörð, Langi-Botn í Geirþjófsfirði, Laugaból í Arnarfirði, Ós í Arnarfirði, Skógar í Mosdal, Steinanes í Arnarfirði.	A.6
2(40) a–b	Horn í Mosdal, Skógar í Mosdal: Samningur gerður um landaþrætu milli konungsjarðarinnar Horns og eignarjarðarinnar Skóga í Mosdal, með fyrirvara um samþykki frá æðri yfirvöldum. Dags. 24.8.1832. Merkt A.6.e.1a–b.	A.6
2(41)	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Bréf sr. Markúsar Þórðarsonar á Álftamýri til biskups um skógarítak Álftamýrarkirkju í landi Botns sem sé mikið skemmt af ágangi fólks. Sr. Markús spyr hvort landseti Botns geti vísað öðrum í téð ítak. Dags. 1.7.1833. Merkt A.12.46.	A.12
2(42)	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Afrit af bréfi biskups til sr. Markúsar Þórðarsonar um skógarítak Álftamýrarkirkju í Langa-Botni í Geirþjófsfirði. Biskup sagðist hafa falið amtmanni málið til bestu úrræða. Dags. 5.11.1833. Merkt A.12.81.	A.12
2(43)	Langi-Botn í Geirþjófsfirði. Bréf sr. Sigurðar Jónssonar á Hrafnseyri til biskups um skógareignir kirkna í Vestur-Ísafjarðarprófastsdæmi. Dags. 14.7.1848. Merkt A.12.59a–b.	A.7
2(44) a–b	Dynjandi í Arnarfirði, Kirkjuból í Mosdal, Ós í Arnarfirði: Bréf sr. Markúsar Þórðarsonar á Álftamýri um ágreining um landamerki Kirkjubóls og Óss í Arnarfirði. Sr. Markús segir frá vitnisburði um landamerki milli Óss, Kirkjubóls og Dynjanda frá 15.5.1718 og lögfestu sr. Ólafs Einarssonar á Álftamýri frá 29.6.1807 (sjá skjal nr. 2(34), A.7.2). Dags. 24.4.1833. Merkt A.12.45.	A.7
2(45)	Kirkjuból í Mosdal, Ós í Arnarfirði: Afrit af bréfi biskups til sr. Markúsar Þórðarsonar um ágreining um landamerki milli kirkjujarðarinnar Óss og jarðarinnar Kirkjubóls (svarbréf við skjali nr. 2(44), A.12.45). Dags. 16.7.1833. Merkt A.12.80a–b.	A.7

2(46)	Ós í Arnarfirði: Bréf sr. Þorsteins Benediktssonar á Hrafnseyri til biskups um að uppi sé ágreiningur um landamerki jarða Álftamýrarkirkju, einkum Óss og Hjalldáreyrar. Sr. Þorsteinn óskaði eftir afriti af máldögum um landamerki jarðanna. Dags. 10.9.1884. Merkt A.12.73.	A.7
2(47) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Kaupbréf hvar Jón Bjarnason í Stapadal selur þrjú hundruð í Hokinsdal í Hrafnseyrarsókn til Jóns Jónssonar á Laugabóli. Dags. 24.12.1836. Þinglesið á Auðkúlu 13.6.1840. Merkt A.3.70.	A.3
2(48) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Afsalsbréf hvar Sighvatur Gíslason selur þrjú hundruð í Hokinsdal í Hrafnseyrarsókn til Jóns Jónssonar á Laugabóli. Dags. 30.9.1836. Þinglesið á Auðkúlu 13.6.1840. Merkt A.3.71a–b.	A.3
2(49) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Kaupbréf hvar Jónas Bjarnason í Hokinsdal selur þrjú hundruð í Hokinsdal í Hrafnseyrarsókn til Jóns Jónssonar á Laugabóli. Dags. 5.7.1837. Þinglesið á Auðkúlu 13.6.1840. Merkt A.3.72.	A.3
2(50) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Kaupbréf hvar Snæbjörn Pálsson, í umboði bróður síns Hákonar Pálssonar, selur fimm og hálft hundruð í Hokinsdal í Hrafnseyrarsókn til Jóns Jónssonar á Laugabóli. Dags. 19.4.1836. Þinglesið á Auðkúlu 13.6.1840. Merkt A.3.73.	A.3
2(51)	Hokinsdalur í Arnarfirði: Afsalsbréf hvar Þorleifur Jónsson, húsmadur í Hokinsdal, selur hálfa jörðina Hokinsdal í (tölf hundruð að dýrleika eftir fornu og nýju mati) til Bjarna Ásgeirssonar húsmanns í Stapadal. Dags. 12.12.1901. Þinglýst á Auðkúlu 3.7.1902. Merkt A.3.648.	A.3
2(52) a–b	Laugaból í Arnarfirði: Kaupbréf hvar sýslumaður gjörir kunnugt að Jón Magnússon á Hóli í Dalasveit varð á uppboði á Auðkúlu þann 13.6.1840 hæstbjóðandi í átján hundruðum í konungsjörðinni Laugabóli í Auðkúlusókn. Dags. 28.4.1842. Þinglesið á Auðkúlu 30.5.1842. Merkt A.3.86a–b.	A.3
2(53)	Laugaból í Arnarfirði: Kaupbréf hvar Jóhanna I. Jónsdóttir og Jóhannes Hjaltalín selja sex hundruð (að fornu mati) í Laugabóli í Hrafnseyrarsókn til Bjarna Bjarnasonar bónda á Laugabóli. Dags. 20.12.1882. Þinglesið á Auðkúlu 1.6.1885. Merkt A.3.419a–b.	A.3
2(54)	Laugaból í Arnarfirði: Kaupbréf hvar E. Gíslason selur þrjú hundruð (að fornu mati) í Laugabóli í Auðkúluhreppi til Bjarna Bjarnasonar bónda á Laugabóli. Dags. 14.1.1883. Þinglesið á Auðkúlu 1.6.1885. Merkt A.3.421.	A.3
2(55)	Laugaból í Arnarfirði: Afsalsbréf hvar Hannes Hafstein sýslumaður, sem skiptaráðandi dánarbús Bjarna Bjarnasonar frá Laugabóli, selur tólf hundruð (að fornu mati) í Laugabóli í Auðkúluhreppi til Jóns Þórðarsonar bónda á Laugabóli. Dags. 25.10.1899. Þinglýst á Auðkúlu 5.7.1900. Merkt A.3.632a–b.	A.3
2(56)	Laugaból í Arnarfirði: Kaupbréf hvar Elías Jónsson á Hvestu í Dalahreppi selur sex hundruð (að fornu mati) í Laugabóli í Auðkúluhreppi til Jóns Þórðarsonar bónda á Laugabóli. Dags. 18.4.1902. Þinglýst á Auðkúlu 3.7.1902. Merkt A.3.650.	A.3
2(57) a–b	Skógar í Mosdal: Afsalsbréf hvar Benjamín Þórðarson í Sperlahlíð í Suðurfjörðum í Barðastrandarsýslu selur sex hundruð í Skógum í Mosadal í Auðkúlusókn til Daníels Ólafssonar í Dalshúsum í Valþjófsdal. Dags. 2.11.1857. Þinglesið á Auðkúlu 18.7.1859. Merkt A.3.121a–b.	A.3

2(58)	Skógar í Mosdal: Gjafabréf hvar Ragnhildur Guðmundsdóttir gefur Jóni Jónssyni í Skógum sex hundruð (að fornu mati) í Skógum í Auðkúluhreppi gegn því að hann sjái um gefanda í ellinni og geri útför hennar. Dags. 24.4.1873. Þinglesið á Auðkúlu 15.8.1873. Merkt A.3.274a–b.	A.3
2(59)	Kirkjuból í Mosdal: Gjafabréf hvar Guðmundur Ólafsson gefur Guðmundi Guðmundssyni á Kirkjubóli þrjú hundruð (að fornu mati) í Kirkjubóli í Auðkúluhreppi. Dags. 6.4.1890. Þinglýst á Auðkúlu 30.5.1890. Merkt A.3.486a–b.	A.3
2(60) a–b	Kirkjuból í Mosdal: Kaupbréf hvar Símon Sigurðsson á Dynjanda og Jón Bjarnason á Stapadal selja 24 hundruð í Kirkjubóli í Hrafnseyrarsókn til Jóns Þórðarsonar hreppstjóra á Kvíndisfelli í Tálknafirði. Dags. 7.7.1835. Þinglesið á [Auðkúlu] 13.6.1836. Merkt A.3.37a–b.	A.3
2(61) a–b	Kirkjuból í Mosdal: Manntalsþing 11.6.1789. Upplesin kaupbréf fyrir jörðina Kirkjuból. Merkt A.6.b.449a–b.	A.6
2(62) a–b	Kirkjuból í Mosdal: Manntalsþing 10.4.1813. Upplesið voru kaupbréf fyrir Kirkjubóli, makaskiptabréf fyrir Ketilseyri annars vegar og Bakka í Brekkudal hins vegar og loks kaupbréf fyrir 12 hundruðum og 40 álnum í Arnarnúpi. Merkt A.6.b.35a–b.	A.6
2(63) a–b	Kirkjuból í Mosdal: Manntalsþingsréttur 13.6.1836. Upplesið afsalsbréf fyrir jörðina Kirkjuból. Merkt A.6.b.542a–b.	A.6
2(64) a–b	Kirkjuból í Mosdal, Ós í Arnarfirði, Skógar í Mosdal: Manntalsþing 11.7.1922. Þinglýst var landamerkjaskrár fyrir jörðunum Skógum, Kirkjubóli, Ós, Borg og Dynjanda í Arnarfirði. Merkt A.6.b.97a–b.	A.6
2(65)	Horn í Mosdal: Manntalsþing 23.7.1821. Hálf jörðin Horn er sögð í eyði. Merkt A.6.b.429.	A.6
2(66)	Horn í Mosdal: Manntalsþing 25.7.1822. Hálf jörðin Horn er sögð í eyði. Merkt A.6.b.430a–b.	A.6
2(67) a–b	Horn í Mosdal, Skógar í Mosdal: Manntalsþing 22.7.1833. Upplesið var landamerkjabréf milli Horns og Skóga. Þá var upplestið makaskiptabréf á 12 hundruðum í Svalvogum og fimm og hálfu hundraði í Arnarnúpi. Merkt A.6.b.37.	A.6
2(68) a–b	Horn í Mosdal: Manntalsþing 10.7.1837. Uppboðnar til ábúðar jarðirnar Rauðsstaðir og hálf Horn. Fannst ábúandi á Horn og var hreppstjórinn beðinn um að byggja Rauðsstaði ef einhver fengist til þess. Merkt A.6.b.431a–b.	A.6
2(69) a–b	Skógar í Mosdal: Manntalsþing 18.7.1859. Þinglesin voru kaupbréf fyrir hlutum í Skógum og Auðkúlu. Bjarni Jónasson í Hokinsdal mótmælti kaupbréfi Skóga. Merkt A.6.b.50.	A.6
2(70) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Þing 13.6.1724. Upplesið kaupbréf og afsal fyrir Hokinsdal. Merkt A.6.b.758a–b.	A.6
2(71) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 19.5.1728. Upplesið kaupbréf fyrir jörðina Hokinsdal, dags. 17.4.1726. (Sjá einnig: Til merkis mitt nafn: Dómabækur Markúsar Bergssonar sýslumanns Ísafjarðarsýslu 1711–1729, Már Jónsson tók saman, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2002, bls. 342). Merkt A.6.b.414.	A.6
2(72) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 19.5.1728. Upplesið kaupbréf fyrir jörðina Hokinsdal, dags. 18.4.1726. (Sjá einnig: Til merkis mitt nafn: Dómabækur Markúsar Bergssonar sýslumanns Ísafjarðarsýslu 1711–1729, Már Jónsson tók saman, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2002, bls. 343). Merkt A.6.b.415.	A.6
2(73) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 7.6.1784. Upplesið kaupbréf fyrir jörðina Hokinsdal. Merkt A.6.b.416.	A.6

2(74) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 11.6.1790. Upplesin kaupbréf og makaskipti fyrir jarðirnar Hafurhest og Hokinsdal. Upplesið afsalsbréf fyrir jörðina Efri-Hesthús. Merkt A.6.b.393a–b.	A.6
2(75) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði, Horn í Mosdal: Manntalsþing 4.8.1823. Hálf jörðin Horn er sögð í eyði, uppleið er afsal fyrir jörðina Hokinsdal og haldið uppboð á hlut í jörðinni Hrauni. Merkt A.6.b.417a–b.	A.6
2(76) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 25.7.1831. Afsal fyrir jörðina Hokinsdal. Merkt A.6.b.418.	A.6
2(77) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþingsréttur 13.6.1840. Upplesin voru kaupbréf fyrir níu og hálfu hundraði í Hokinsdal. Merkt A.6.b.206.	A.6
2(78) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 3.5.1856. Afsal fyrir jörðina Hokinsdal. Merkt A.6.b.419a–b.	A.6
2(79) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 11.6.1857. Þinglesin kaupbréf fyrir jörðina Hokinsdal og hluti jarðarinnar seldur til hæstbjóðanda. Merkt A.6.b.420a–b.	A.6
2(80) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 26.5.1860. Rannsakað um kaupverð á Hokinsdal í kaupbréfi frá 9.5.1856. Merkt A.6.b.421.	A.6
2(81) a–b	Hokinsdalur í Arnarfirði: Manntalsþing 11.7.1924. Þinglýst afsali fyrir jörðina Hokinsdal. Merkt A.6.b.422a–b.	A.6
2(82) a–b	Laugaból í Arnarfirði: Manntalsþingsréttur 30.5.1842. Upplesið kaupbréf fyrir jarðirnar Innri-Lambadal, Auðkúlu og Borg. Upplesið afsals fyrir jörðina Rauðsstaði og uppboðsskjal fyrir jörðina Laugaból. Merkt A.6.b.519a–b.	A.6
2(83) a–b	Laugaból í Arnarfirði: Manntalsþing 14.7.1911. Þinglesið var afsal fyrir Laugabóli. Merkt A.6.b.596a–b.	A.6
2(84) a–b	Laugaból í Arnarfirði: Manntalsþingsréttur 10.4.1840. Þinglýst kaupbréfi og afsalsbréfi fyrir jörðina Laugaból. Merkt A.6.b.598a–b.	A.6
2(85) a–b	Laugaból í Arnarfirði: Manntalsþing 30.5.1842. Upplesin voru kaupbréf fyrir hlutum í Innri-Lambadal og Auðkúlu. Þá voru upplesin uppboðsafsöl fyrir konungsjörðunum Rauðsstöðum, Laugabóli og Borg. Merkt A.6.b.48a–b.	A.6
2(86) a–b	Ós í Arnarfirði: Manntalsþing 28.5.1722. Upplesin lögfesta fyrir jarðirnar Hjallkárseyri og Ós. (Sjá einnig: Til merkis mitt nafn: Dórabækur Markúsar Bergssonar sýslumanns Ísafjarðarsýslu 1711–1729, Már Jónsson tók saman, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2002, bls. 228.) Merkt A.6.b.521a–b.	A.6
2(87)	Ós í Arnarfirði: Aukaréttur 17.4.1912. Dómkvaddir matsmenn til að meta kirkjujörðina Ós. Merkt A.6.b.672.	A.6
2(88)	Ós í Arnarfirði: Aukaréttur 11.7.1913. Staðfest matsgjörð á kirkjujörðinni Ós. Merkt A.6.b.673.	A.6
2(89) a–b	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Manntalsþing 2.6.1855. Friðlýst var fyrir skotum í landi Langa-Botns. Merkt A.6.b.591.	A.6
2(90) a–b	Langi-Botn í Geirþjófsfirði, Steinanes í Arnarfirði: Manntalsþing 8.9.1868. Friðlýst Kóngsskógi í landi Botns sem er ítak frá jörðinni Steinanesi. Merkt A.6.b.592a–d.	A.6
2(91) a–b	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Manntalsþing 24.6.1931. Friðlýst var fornleifum í Botni. Merkt A.6.b.593a–b.	A.6
2(92) a–b	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Aukaréttur 30.9.1931. Dómkvaddir óvilhallir menn til að gera lýsingu á jörðinni Langa-Botni. Merkt A.6.b.594.	A.6
2(93) a–b	Langi-Botn í Geirþjófsfirði: Aukaréttur 8.10.1931. Matsmenn staðfesta lýsingu sína á jörðinni Langa-Botni. Merkt A.6.b.595.	A.6

2(94) a–b	Krosseyri við Geirþjófsfjörð: Manntalsþing 20.6.1929. Þinglýst afsali fyrir jörðina Krosseyri. Merkt A.6.b.581a–b.	A.6
2(95) a–b	Krosseyri við Geirþjófsfjörð: Manntalsþing 29.6.1936. Þinglýst afsali fyrir jörðina Krosseyri. Merkt A.6.b.582a–c.	A.6
2(96)	Steinanes í Arnarfirði: Manntalsþing 8.5.1847. Auglýst með amtsbréfi að fram muni fara opinbert uppboð á jörðinni Steinanesi 5.10.1846. Merkt A.6.b.727a–d.	A.6
2(97) a–b	Steinanes í Arnarfirði: Manntalsþing 18.6.1913. Þinglýst afsali fyrir jörðina Steinanes. Merkt A.6.b.728a–b.	A.6
2(98) a–b	Svarbréf Böðvars Bjarnasonar v. Auðkúluhrepps, dags.28.7.1920, til sýslumanns vegna fyrirspurnar Stjórnarráðs Íslands frá 29.12.1919 um almenninga. Merkt A.11.49.	A.11
2(99)	Laugaból í Arnarfirði: Afsalsbréf hvar Þórdís Guðrún Guðmundsdóttir selur jarðakaupasjóði ríkisins eignarjörð sína Laugaból. Dags. 13.5.1939. Merkt A.16.10a–b.	A.16
2(100)	Laugaból í Arnarfirði: Byggingarbréf handa Þórdísi G. Guðmundsdóttur fyrir jörðinni Laugabóli. Dags. 30.10.1943. Fjallað er um landamerki og skráð að sátt hafi verið gerð um þau fyrir landamerkjadómi 30.8.1943. Merkt A.16.9a–g.	A.16
2(101)	Laugaból í Arnarfirði: Byggingarbréf handa Aðalsteini Guðmundssyni fyrir jörðinni Laugabóli. Dags. 24.2.1970. Merkt A.16.8a–g.	A.16
2(102)	Laugaból í Arnarfirði: Yfirlýsing um að jörðin Laugaból sé eign ríkissjóðs Íslands. Dags. 10.12.1991. Merkt A.16.7.	A.16
2(103)	Laugaból í Arnarfirði: Bréf Aðalsteins Guðmundssonar á Laugabóli til jarðadeildar landbúnaðarráðuneytis, Björns Þorlákssonar. Dags. 16.11.1994. Aðalsteinn óskar eftir því að fá að kaupa jörðina Laugaból. Fram kemur í bréfinu að jarðirnar Skógar og Horn í Mosdal sem liggja að jörðinni séu eignir Aðalsteins en hann hafi með aðstoð sýslumanns komið því til leiðar að landið væri friðland. Merkt A.16.6.	A.16
2(104)	Laugaból í Arnarfirði: Beiðni frá landbúnaðarráðuneytinu um að Ríkiskaup annist sölu á jörðinni Laugabóli. Dags. 15.9.1998. Fram kemur að lýsing á landamerkjum jarðarinnar sé ekki talin til skrifleg, en landamerki séu talin ágreiningslaus. Merkt A.16.4.	A.16
2(105)	Laugaból í Arnarfirði: Úttektargjörð á jörðinni Laugabóli. Dags. 9.11.1998. Merkt A.16.5.	A.16
2(106)	Laugaból í Arnarfirði: Afrit af kaupsamningi hvar landbúnaðarráðherra, f.h. jarðasjóðs, og fjármálaráðherra, f.h. ríkissjóðs Íslands, selja Hala ehf. jörðina Laugaból. Dags. 18.11.1998. Merkt A.16.2a–b.	A.16
2(107)	Laugaból í Arnarfirði: Afrit af afsalsbréfi hvar landbúnaðarráðherra, f.h. jarðasjóðs, og fjármálaráðherra, f.h. ríkissjóðs Íslands, selja og afsala til Hala ehf. jörðinni Laugabóli. Dags. 18.11.1998. Merkt A.16.3.	A.16
2(108)	Fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins til sveitarfélaga um afrétti og upprekstrarrétt. Dags. 20.2.1989. Merkt A.16.83.	A.16
2(109)	Vatnadalur í Súgandafirði: Makaskiptabréf hvar Guðmundur Jónsson á Hrafnseyri við Arnarfjörð afhendir sjö hundruð og 70 álnir í Vatnadal fremri í Súgandafirði til Guðrúnar Sturludóttur í Dalshúsum en fær á móti sex hundruð í Skógum í Kúluþinghá í Arnarfirði. Dags. 18.1.1866. Þinglesið [staður ekki tilgreindur] 23.8.1871. Merkt A.3.252.	A.3

3	3(1)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands í málum nr. 1–8/2021, 1. útg. (drög), dags. 29.6.2021.	
	3(2)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands í máli nr. 1/2021, 2. útg. dags. 10.5.2022.	
	3(3)	Söguleg greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands í máli nr. 1/2021, 4. útg. dags. 5.6.2022.	
	4(1)	Jarðatal J. Johnsens 1847, bls. 190–210 (Ísafjarðarsýsla).	B.2
	4(2)	Ný jarðabók 1861, bls. 76–83 (Ísafjarðarsýsla).	B.2
	4(3)	Fasteignabók 1921, bls. 75–92 (Vestur-Ísafjarðarsýsla og Norður-Ísafjarðarsýsla).	B.2
	4(4)	Fasteignabók 1932, bls. 50–57 (Vestur-Ísafjarðarsýsla og Norður-Ísafjarðarsýsla).	B.2
	4(5)	Fasteignabók 1942–1944, opna 16–20 (Vestur-Ísafjarðarsýsla og Norður-Ísafjarðarsýsla).	B.2
	4(6)	Úr Landnámabók. <i>Íslenzk fornrit</i> I (1968), bls. 154–155 og 176–197 og kort.	B.7
	4(7)	Úr <i>Landið og Landnáma</i> eftir Harald Matthíasson (1982), bls. 212–237 og kort.	B.7
	4(8)	Reglugerð fyrir Ísafjarðarsýslu um notkun afrétta, fjallskil, réttahöld o.fl., nr. 56/1894.	B.4
	4(9)	Reglugerð fyrir Vestur-Ísafjarðarsýslu um notkun afrétta, fjallskil, réttahöld o.fl., nr. 56/1902.	B.4
	4(10)	Reglugerð fyrir Vestur-Ísafjarðarsýslu um notkun afrétta, fjallskil, réttahöld o.fl., nr. 131/1914.	B.4
	4(11)	Fjallskilareglugerð fyrir Vestur-Ísafjarðarsýslu, nr. 102/1937, og auglýsingar nr. 102/1947 og 100/1950 um breytingar á henni.	B.4
	4(12)	Fjallskilareglugerð fyrir Vestur-Ísafjarðarsýslu, nr. 111/1958.	B.4
	4(13)	Fjallskilareglugerð fyrir Vestur-Ísafjarðarsýslu, nr. 705/1983.	B.4
	4(14)	Fjallskilasamþykkt fyrir Ísafjarðarsýslur, nr. 434/2002.	B.4
	4(15)	Fjallskilasamþykkt fyrir Barðastrandar- og Ísafjarðarsýslur, nr. 716/2012.	B.4
	4(16)	Hokinsdalur í Arnarfirði, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.	A.15
	4(17)	Horn í Mosdal, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.	A.15
	4(18)	Kirkjuból í Mosdal, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.	A.15
	4(19)	Laugaból í Arnarfirði, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.	A.15
	4(20)	Ós í Arnarfirði, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.	A.15
	4(21)	Skógar í Mosdal, örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.	A.15
	4(22)	Horn í Mosdal, Laugaból í Arnarfirði: Sátt um landamerki milli jarðanna. Dags. 30.8.1943. Þinglýst 5.7.1944.	A.3
	4(23)	Hokinsdalur í Arnarfirði; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.	A.3
	4(24)	Horn í Mosdal; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.	A.3
	4(25)	Kirkjuból í Mosdal; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.	A.3
	4(26)	Laugaból í Arnarfirði; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.	A.3
	4(27)	Ós í Arnarfirði; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.	A.3
	4(28)	Skógar í Mosdal; registur veðbóka frá sýslumanni Vestfjarða.	A.3
	4(29)	Laugabólsskógarpartur, yfirlýsing, dags. 20.3.1530. Ísl. fornbr. IX, bls. 520–521.	B.1

	4(30)	Steinanes í Arnarfirði, gjafabréf, dags. 31.7.1528. Ísl. fornbr. IX, bls. 464.	B.1
	4(31)	Selárdalskirkja í Arnarfirði, máldagi, 1354. Ísl. fornbr. III, bls. 91–92.	B.1
	4(32)	Hrafnseyrarkirkja, máldagi [1363]. Ísl. fornbr. III, bls. 198.	B.1
	4(33)	Hrafnseyrarkirkja, máldagi, um 1397 (Vilchinsmáldagi). Ísl. fornbr. IV, bls. 145–146.	B.1
	4(34)	Hrafnseyri við Arnarfjörð, afhending, dags. 4.6.1565. Ísl. fornbr. XIV, bls. 392–393.	B.1
	4(35)	Álftamýrarkirkja í Arnarfirði, máldagi, 1570 eða síðar (Gíslamáldagi). Ísl. fornbr. XV, bls. 578.	B.1
	4(36)	Jarðaskiptabréf með Guðrúnu Björnsdóttur og Eggerti lögmanni Hannessyni um ýmsar jarðir á Vestfjörðum, dags. 21.12.1557. Ísl. fornbr. XIII, bls. 248–250.	B.1

Lagt fram af Eyjólfí Ármannssyni lögfræðingi vegna Hokinsdals:

5		Hokinsdalur, kröfulýsing, dags. 22.3.2021. Sjá einnig skjal nr. 9.
		Hokinsdalur, greinargerð, sjá skjal nr. 10.

Lagt fram af Eyjólfí Ármannssyni lögfræðingi vegna Laugabóls í Mosdal:

6		Laugaból í Mosdal, kröfulýsing, dags. 22.3.2021. Sjá einnig skjal nr. 9.
	6(1)	Laugaból og Horn í Auðkúluhreppi, sátt um landamerki, dags. 30.8.1943. Útskrift úr landamerkja- og fasteignamálabók Ísafjarðarsýslu.
	6(2)	Sjö ljósmyndir af landamerkjum Laugabóls og Horns.
		Laugaból í Mosdal, greinargerð, sjá skjal nr. 10.

Lagt fram af Friðbirni Garðarssyni lögmanni vegna Horns og Skóga í Arnarfirði:

7		Horn og Skógar í Arnarfirði, kröfulýsing, dags. 22.3.2021.
	7(1)	Horn, fasteignayfirlit, dags. 9.3.2021.
	7(2)	Skógar, fasteignayfirlit, dags. 9.3.2021.
	7(3)	Horn og Skógar í Arnarfirði, greinargerð, ódagsett, móttekin 26.9.2022.
	7(4)	Bréf til sýslumannsins á Ísafirði, sent f.h. eigenda Horns og Skóga, dags. 4.7.2005, þinglýst 29.5.2007, um girðingu sem eigandi Óss hafði gert, ásamt afstöðumynd með skýringum og upplýsingum um landamerki.

Lagt fram af Eyjólfí Ármannssyni lögfræðingi vegna Kirkjubóls í Mosdal:

8		Kirkjuból í Mosdal, kröfulýsing, dags. 22.3.2021. Sjá einnig skjal nr. 9.
		Kirkjuból í Mosdal, greinargerð, sjá skjal nr. 10.

Lagt fram af Eyjólfí Ármannssyni lögfræðingi vegna Hokinsdals, Laugabóls og Kirkjubóls:

9		Hokinsdalur, Laugaból og Kirkjuból, kort dags. 9.3.2021 ásamt skýringum.
14		Hokinsdalur, Laugaból og Kirkjuból, greinargerð, dags. 26.9.2022.

Lagt fram af lögmönnum málsaðila og óbyggðanefnd:

10	10(1)	Yfirlitskort, mál nr. 1/2021. Kröfulínur málsaðila, dags. 7.5.2021.
	10(2)	Yfirlitskort, mál nr. 1/2021. Kröfulínur málsaðila, dags. 14.7.2022.
	10(3)	Yfirlitskort, mál nr. 1/2021. Kröfulínur málsaðila, dags. 21.9.2022.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

11	11(1)	Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 4.6.2021.
	11(2)	Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 9.6.2021.

	11(3)	Fundargerð vettvangsferðar í máli nr. 1/2021, dags. 18.8.2021.
	11(4)	Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 12.5.2022.
	11(5)	Fundargerð 4. fyrirtöku, dags. 27.9.2022.
	11(6)	Fundargerð aðalmeðferðar í málum nr. 1–3/2021, dags. 4.10.2022.
	11(7)	Fundargerð 6. fyrirtöku, dags. 29.8.2023.
12		Svar Orðabókar Háskólans við fyrirspurn óbyggðanefndar um orðið <i>ffallsbrún</i> , ódags. en aflað árið 2006 við málsmeðferð á svæði 4.
13		Minnisblað frá sérfræðingi á Veðurstofu Íslands um vatnaskil á Skálahlíðarfjalli, dags. 21.9.2022.
15		Þjóðskjalasafn Íslands: Minnisblað yfir gögn í <i>Diplomatarium Islandicum</i> = <i>Íslenzku fornbréfasafni</i> , dags. 5.6.2023.

**Skrá yfir skjöl lögð fram til hliðsjónar
í máli nr. 1/2021 (OBN 21050001).**

Lagt fram til hliðsjónar af Ívari Pálssyni lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

	H-1	<i>Íslensk fornrit I</i> (1968), bls. 154–155, 42–43, 58–59, 160–183, 186–191 og 196–197 (úr Landnámabók). Merkt 1, sbr. skjal nr. 1(2).
	H-2	<i>Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns</i> , 7. bindi, Ísafjarðar- og Strandasýsla (1940), efnisyfirlit og bls. 12–16, 47, 53–54, 24–26, 29, 32, 30–31, 34, 36–37, 56, 58, 113–114, 91, 86–88, 68, 90, 122–123, 125, 127, 129, 131, 134, 135, 177, 136–139, 135, 272–273, 316, 275–276, 308–309, 286, 291, 300–301, 290, 302, 303, 305–306, 141, 143, 148, 152–153, 143, 181, 187, 171, 223, 224, 12. Merkt 2, sbr. skjal nr. 1(2).
	H-3	<i>Sóknalýsingar Vestfjarða</i> , II. bindi, Ísafjarðar- og Strandasýslur (1952), bls. 15, 18–25, 32–45, 48–51, 54–59, 64–91, 100–105, 110–137, 140–143, 146–151, 156–161, 164–165, 170–171, 182–189. Merkt 3, sbr. skjal nr. 1(2).
	H-4	<i>Íslenskt fornbréfasafn</i> , II. bindi, bls. 616; V. bindi, bls. 206–207; VIII. bindi, bls. 484–486; XIII. bindi, bls. 274–275. Nr. 4–7 í tilvísanaskrá, skjali nr. 1(2).
	H-5	<i>Árbók Ferðafélags Íslands 1949 (Norður-Ísafjarðarsýsla eftir Jóhann Hjaltason)</i> , bls. 75–76, 106–107, 156–158.

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd

	H-6	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum, svæði 1–9B, dags. 21.2.2020.
	H-7	Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga nr. 58/1998, með síðari breytingum, dags. 10.4.2015.
	H-8	Jarðalisti sem notaður er við leit að gögnum um svæði 10B á Þjóðskjalasafni Íslands, 7. útg. dags. 11.10.2021.
	H-9	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.3 Dómar fyrir mál nr. 1–8/2021 á svæði 10B, dags. 25.3.2022.
	H-10	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.6 Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum fyrir mál nr. 1–8/2021 á svæði 10B, dags. 26.3.2022.
	H-11	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.9 Alþingisbækur Íslands fyrir mál nr. 1–8/2021 á svæði 10B, dags. 3.2.2022.
	H-12	<i>Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns</i> , 7. bindi, Ísafjarðar- og Strandasýsla (1940), efnisyfirlit og bls. 3–27 og 457–476 (Arnarfjarðarströnd og örnefnaskrá).

H-13	<i>Sóknalýsingar Vestfjarða</i> , II. bindi, Ísafjarðar- og Strandasýslur (1952), bls. 5–36 og 287–310 (formáli, Rafnseyrarkirkjusókn og nafnaskrá).
H-14	<i>Árbók Ferðafélags Íslands 1999 (Firðir og fólk 900–1900. Vestur-Ísafjarðarsýsla</i> eftir Kjartan Ólafsson), bls. 2–31 og 548–583.
H-15	<i>Árbók Ferðafélags Íslands 2017 (Við Djúpið blátt. Ísafjarðardjúp</i> eftir Ólínu Kjerúlf Þorvarðardóttur), bls. 11–29 (efni úr inngangskaflanum „Vestfirðir“).
H-18	Björk Ingimundardóttir: Prestaköll, sóknir og prófastsdæmi á Íslandi, II. bindi, Vestfirðinga- og Norðlendingafjórðungar (2019), bls. 203–263.
H-19	<i>Jarðabréf frá 16. og 17. öld</i> (1993), bls. 103–104, 163–164, 173–180, 282.
H-20	<i>Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns</i> , 6. bindi, Dala- og Barðastrandarsýsla (1938), bls. 358–359, 370–371 og 386–389.

Lagt fram til hliðsjónar af Eyjólfi Ármannssyni, lögfræðingi, vegna Hokinsdal, Laugabóls og Kirkjubóls

H-16	Eyjólfur Ármannsson: „Kröfur fjármálaráðherra í land á Vestfjörðum“, 1.–3. hluti, <i>Bændablaðið</i> 11. mars, 26. ágúst og 7. október 2021.
H-17	Sigurður Vigfússon: „Rannsókn um Vestfirði 1882 – einkannlega í samanburði við Gísla Súrssonar sögu“, <i>Árbók Hins íslenska fornleifafélags</i> , 3. árg., 1883, bls. 1–70.

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd

H-21	Skýrslur í málum nr. 1–3/2021 hjá óbyggðanefnd við aðalmeðferð 4.10.2022 (skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).
------	--

FYLGISKJAL III: KORT

a) Úrskurðarkort í máli nr. 1/2021

b) Yfirlitskort um svæði 10B